

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN
ESRÂR-I BELÂGAT ADLI ESERİNİN
CÜZ'-İ EVVEL KISMI
(İnceleme-Metin)
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK Fatih GÖKSOY**

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN ESRÂR-I BELÂGAT ADLI
ESERİNİN CÜZ'-İ EVVEL KISMI**
(İnceleme-Metin)

HAZIRLAYAN
FATİH GÖKSOY

DANIŞMAN
PROF. DR. SÜLEYMAN ÇALDAK

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN
ESRÂR-I BELÂGAT ADLI ESERİNİN CÜZ'-İ EVVEL KISMI
(İnceleme-Metin)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SÜLEYMAN ÇALDAK

HAZIRLAYAN
FATİH GÖKSOY

Jürimiz 28.6.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oy birliği / oy çokluğu) ile başarılı bularak Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı, Adı ve Soyadı, İmzası

1. Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK
2. Prof. Dr. Cahit MUM
3. Doç. Dr. Hasan SENER

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK'ın danışmanlığında hazırladığım yüksek lisans tezi olan “BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN *ESRÂR-I BELÂGAT ADLI ESERİNİN CÜZ'-İ EVVEL KISMI* (İnceleme-Metin)” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakları hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Fatih GÖKSOY

ÖN SÖZ

Belâgat, TDK Türkçe Sözlük'te “İyi konuşma, sözle inandırma yeteneği, söz sanatlarını inceleyen bilgi dalı, retorik.” şeklinde tanımlanmaktadır. Belâgat ilmi, edebiyat terimi olarak ise “Konuyu bütün yönleriyle kavrayarak hiçbir yanlış ve eksik anlayışa yer bırakmayan, yorum gerektirmeyen, yapmacıktan uzak, düzgün anlatma sanatı.” şeklinde açıklanmıştır.

İnsanoğlu, kutsal kitapları daha iyi anlamak ve anlatmak veya bunların yanlış anlaşılmasını engellemek maksadıyla belâgat ilmine yönelmiştir. Ayrıca belâgat ilmi, sözü daha etkili kullanarak alıcıyı etkilemek ve ikna etmek amacıyla da Eski Yunan'da önemli bir işlevi üstlenir. Belâgat ilmi, zamanla kutsal kitapların yanı sıra edebî eserlere de uygulanmış ve eser incelemesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bu ilmin o özelliğinden faydalanmak isteyen Osmanlı Dönemi'ndeki münekkitler, Arap edebiyatında mevcut olan belâgat ile ilgili birçok eseri medreselerde ya aslından okutmuş ya da çevirisinden faydalanmışlardır. Bu kaynaklar arasında İbn Esîr'in *el-Meselü's-sâ'ir*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-sinâ'ateyn*, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*, Teftazânî'nin *el-Mutavvel ale't-telhîs* adlı eserleri en önemlileridir.

Osmanlı'nın son döneminde Batı'ya yönelişin etkisiyle Batı edebiyatında görülen retorik kaynakları İslam âlimleri tarafından incelenmiştir. Bu dönemde Arap belâgati kaynaklarını savunanlar ile Batı retoriğine değer verenler arasında birtakım çatışmalar yaşanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye* adlı eserinin başı çektiği bu dönemde örneğin Recaizâde Mahmut, yeni edebiyata meyleder ve bu edebiyatın hususiyetlerinin daha iyi anlaşılması için *Ta'lîm-i Edebiyat* adlı eseri yazar. Buna karşılık eski edebiyat taraftarı olan Muallim Naci de eski edebiyatın gücünü daha iyi göstermek arzusuyla *Istîlâhât-ı Edebiyye* adlı belâgate yönelik eserini vücuda getirir.

Kültür etkileşimi, her ulusta ve onların edebî ürünlerinde elbette olmuştur. Bu etkileşimin fazlasıyla yaşandığı Osmanlı medeniyetinde de çatışmaların olması gayet normaldir. Ancak esas olan şey, bu farklılıkları bir araya getirmek ve kendine has bir yapıya kavuşturmaktır. Bu farklılıkların bir arada görüldüğü kültürümüzde eski ve yeni edebiyatın birbiriyle yekvücut olabileceği bir yapıya neden ulaşılmasın? İşte, tez

incelememiz olan İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinin *Cüz'-i Evvel* bölümü ile bu birleşimi sağlamaya çalışmış ender şahsiyetlerden biridir.

Yetiş'e göre (1996: 572), *Esrâr-ı Belâgat* bu birleşimi gerçekleştirmeye çalışan önemli bir yapıttır. Süleyman Paşa ile görülmeye başlanan ve Recaizade Mahmut ile artık tam anlamıyla belirginleşen ikilik, zaman içinde Batı retoriği ile Arap belâgatini terkip etmek düşüncesini edipler arasında filizlendirmiştir. *Mukaddime* ve *Cüz'-i Evvel* başlıklı iki bölümden oluşan ve tamamlanamayan *Esrâr-ı Belâgat* ile Bereketzâde İsmail Hakkı, eski ile yeni olanı bir araya getirmek istemiştir.

Arap belâgati ile Batı retoriğini Osmanlı medeniyeti potasında birleştirme düşüncesinin en güzel ispatı, Bereketzâde'nin *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinin *Cüz'-i Evvel* kısmına aldığı örnek şiirler, alıntılar ve cümlelerdir. Ayrıca konuları dile getirirken verdiği misaller ve zikrettiği isimler de bu birleşimi sağlamanın en önemli göstergesidir.

Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmında Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-sınâ'ateyn*, Hamavî'nin *Hızânetü'l-edeb*, İbn Abdi Rabbih'in *el-Ikdü'l-ferîd*, Kayrevânî'nin *Zehrü'l-âdâb*, Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*, Mâverdi'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*, Teftazânî'nin *el-Mutavvel ale't-telhîs* adlı eserlerine başvurmuştur.

Ayrıca Batı retoriğinden de faydalanan Bereketzâde, A. Pellisier'in *Fransız Usûl-i Belâgati [Principes de la Rhétorique Française (Fransız Retoriğinin İlkeleri)]* adlı kitabından alıntılar yapmıştır ve Augusten, Bouleau, Buffon, Eflâtun, Fenelon, Juber, Madame de Staél, Moliere, Quintilian, Racine ve Voltaire gibi Batılı isimleri de zikretmiştir.

Görüldüğü üzere tez konumuz olan Bereketzâde'nin *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinin *Cüz'-i Evvel* kısmında eski ile yeninin terkip etme anlayışı hâkimdir. Günümüzde de belâgat ilmi edebiyatımız açısından çok büyük önemi haiz iken şu anda bu ilimden yeterince yararlanılmadığı da aşikârdır.

Amacımız, Arap edebiyatının belâgat ilmi ile Batı'nın retoriğini terkip etmeye çalışan Bereketzâde İsmail Hakkı'yı ve eseri *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmını bilim dünyasına tanıtarak edebiyat tarihimizdeki bu eksikliği naçizane gidermeye çalışmaktır.

Tezimiz; Giriş, Eser İncelemesi, Çeviriyazı Metni, Sonuç, Kaynakça ve Tıpkıbasım'dan oluşur.

Giriş bölümünde, *Belâgatın Tarihi Gelişimi* ve Bereketzâde'nin hayatı ile eserlerine yer verdik.

Birinci bölümde, eserin anlatım planı ve metodu, eserin muhteva özelliklerine yer verdik. *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmında geçen önemli belâgat âlimleri, retorik üstatları ve eserleri hakkında da bilgi verdik.

İkinci bölümde, eser incelemesinde çeviriyazıda kullandığımız yöntemi aktardık. Ardından asıl metinde sonda bulunan *Cüz'-i Evvel* fihristini başa alarak bu bölüme koyduk. Bu bölümün sonuna çeviriyazı metni, Prof. Dr. İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" adlı makalesinden faydalanarak tam transkripsiyonlu şekilde vermeye çalıştık.

Tezimizin son bölümünde ise Sonuç, Kaynakça ve *Cüz'-i Evvel*'in tıpkıbasımına yer verdik.

Gösterdiğimiz tüm ihtimama rağmen dikkatlerden kaçan hatalarımızın da olabileceğini düşünerek şimdiden özür diliyor, yapıcı eleştirilerin çalışmamıza ve bilim âlemine sağlayacağı katkıya yürekten inanıyoruz.

Ayrıca çalışmamın her aşamasında benden desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK'a, her zaman yanımda olan ve bu sıkıntılı anlarda beni anlayışla karşılayan eşim Ayşegül Aydın GÖKSOY'a ve biricik yavrularım Mehmet Yusuf, Fatıma Betül ile Kadir Tarık'a teşekkürlerimi sunarım.

Fatih GÖKSOY

ÖZET

GÖKSOY, Fatih. *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Esrâr-ı Belâgat Adlı Eserinin Cüz'-i Evvel Kısmı*, Malatya, 2019.

Bu tez, Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatı, eserleri ve *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinin *Cüz'-i Evvel Kısmı*'nın inceleme ve çeviriyazı çalışmasıdır.

Tezimiz, giriş ve iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmiştir.

Giriş bölümünde, öncelikle “*belâgat*” terimi ve belâgatin tarihî gelişimi üzerinde durulmuştur. Ardından eserin yazarı olan Bereketzâde İsmail Hakkı'nın hayatı, eserleri konu edilmiştir.

Birinci bölümde, *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* bölümünün dil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuş, bunun yanında eser incelemesi de yapılmıştır.

İkinci bölümde, eserin fihristi ve çeviriyazıda izlenen yöntem dile getirildikten sonra eserin çeviriyazılı metni verilmiştir. Ardından sonuç ve kaynakça başlıklarına yer verilmiştir.

Tezin sonuna da eserin tıpkıbasımı konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Esrâr-ı Belâgat*, *Cüz'-i Evvel*, belâgat, Bereketzâde İsmail Hakkı, çeviriyazı.

ABSTRACT

Göksoy, Fatih, *Esrar-ı Belagat* of Bereketzade İsmail Hakkı, *Cüz-i Evvel*, 2019.

This thesis is the work of the life, works and *Cüz-i Evvel* volume of his *Esrar-ı Belagat*.

In the introduction, the term “rhetoric” and the historical development of rhetoric were studied. Then, the life and works of the writer of the work, Bereketzade İsmail Hakkı, were studied.

In first chapter, the language and the content features of *Cüz-i Evvel* volume of *Esrar-ı Belagat* was focused on besides, work analysis was done.

In second chapter, the index and transcription text of work were mentioned and then, transcription of work was given. Then finally, conclusion and references of work were given.

The exact copy of the work was given at the end of thesis.

KEY WORDS: *Esrar-ı Belagat*, *Cüz-i Evvel*, Rhetoric, Bereketzade İsmail Hakkı, transcription.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
1. BELÂGATİN TARİHİ GELİŞİMİ	1
2. BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİ	9
2.1. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Hayatı	9
2.1.1. Bereketzâde'nin Ailesi ve Çocukluğu	9
2.1.2. Bereketzâde'nin Eğitim Hayatı	12
2.1.3. Bereketzâde'nin Yazın Hayatına Girişi	13
2.1.4. Bereketzâde'nin Namık Kemal'le Tanışması ve Sürgünü	14
2.1.5. Bereketzâde'nin Akkâ Yılları	17
2.1.6. Bereketzâde'nin Memuriyeti	22
2.1.7. Bereketzâde'nin Ölümü	24
2.2. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Eserleri	25
2.2.1. Yâd-ı Mâzi	25
2.2.2. Necâib-i Kur'âniyye	25
2.2.3. Envâr-ı Kur'ân	26
2.2.4. Tenâkuz Fıkhı	27
2.2.5. Bekâ-yı Saltanât-ı Osmâniye	28
2.2.6. Sûriye Muzafferiyâtı	28
2.2.7. Metâlib-i Âliye	29
2.2.8. Menâkıb-ı Seniyye	29
2.2.9. Rehber-i Saâdet	30
2.2.10. İsbât-ı Vâcib	30
2.2.11. Meşveret	31
2.2.12. Osmanlı Sarfının Mebâdisi	31
2.2.13. Esrâr-ı Belâgat	32

2. BİRİNCİ BÖLÜM	33
2.1. CÜZ’-İ EVVEL’İN ANLATIM PLANI VE METODU	33
2.2. CÜZ’-İ EVVEL’İN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	35
2.2.1. ÜSLÛP	36
2.2.2. FESÂHAT	39
2.2.2.1. Fesâhat fi’l-Müfred (Kelimedede Fesâhat)	41
2.2.2.1.1. Tenâfûr-i hurûf.....	42
2.2.2.1.2. Garâbet.....	42
2.2.2.1.3. Kıyâsa Muhâlefet	48
2.2.2.1.4. Sem‘de Kerâhet.....	49
2.2.2.2. Fesâhat fi’l-Kelâm (Sözde Fesâhat)	51
2.2.2.2.1. Tenâfûr-i Kelimât	51
2.2.2.2.2. Tetâbu’-i İzâfât	52
2.2.2.2.3. Ef ‘âl ve Sıfatla Edevâtın Tevâlisi	54
2.2.2.2.4. Kesret-i Tekrâr.....	55
2.2.2.2.5. Za‘f-ı Te’lif.....	55
2.2.2.2.6. Ta‘kîd.....	60
2.2.2.2.7. Matbû‘iyet, yani Tabi‘îlik.....	64
2.2.2.3. Fesâhat fi’l-Mütekellim (Konuşmacıda Fesâhat)	67
2.2.3. TETİMME	67
3. İKİNCİ BÖLÜM	69
3.1. ÇEVİRİYAZIDA İZLENEN YÖNTEM	69
3.2. ESRÂR-I BELÂGAT’İN CÜZ’-İ EVVEL FİHRİSTİ	70
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	163
EK: TIPKIBASIM (ESRÂR-I BELÂGAT CÜZ’-İ EVVEL CİLDİ)	167

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

C. : Cilt

d. : doğumu

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

H. : Hicri

M. : Miladi

MÖ : Milattan önce

ö. : ölümü

R.: Rumi

s. : sayfa

S. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türk Diyanet Vakfı

TDVİA : Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

vb. : ve benzerleri

GİRİŞ

1. BELÂGATİN TARİHİ GELİŞİMİ

İnsanların duygu ve düşüncelerini açığa çıkarma güdüleri, insanoğlunun konuşma ve ifade etme becerisini gün yüzüne çıkarır. Buna bağlı olarak dil denen sistem meydana gelir. “En genel anlamıyla da dil, insanların duygu, düşünce ve gözlemlerini işaret ve kelimelerle paylaştıkları bir sistemdir. Dilden yararlanarak insanlar arasında iletişim ve etkileşim sağlanmaktadır” (Güneş, 2014: 22).

Dil aracılığıyla düşüncelerini aktaran insanoğlunun bir sonraki adımı ise göndericinin duygu ve düşüncelerini daha açık ve daha sade anlatmak, doğru zamanda doğru kelimeleri ve cümleleri kullanarak alıcıyı etkilemektir. Bunun sonucunda tüm medeniyetlerde buna yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Eski Yunan’da siyaset arenasında insanları etkilemek maksadıyla hitabete büyük önem verilmiştir. “Hitâbet, bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı manasında kullanılır.” (Kaya, 1998: 156-158). Bu medeniyetin en önemli isimleri arasında da Sokrat, Eflatun ve Aristo gelir. Sokrat, gençlere zayıfı kuvvetli göstermek, kuvvetli olanı da zayıf göstermekte maharet olan konuşma ve ikna sanatını öğretmeye çalışır. Sokrat’ın bu hareketiyle, insanların zihnini çeldiğini düşünenler yok değildir. Eflâtun ise hitabeti ve hatipleri “ikna ve inandırma sanatı ve sanatçıları” biçiminde değerlendirip şiddetli biçimde eleştirir. Eflatun; gerçeği görmeden peşin hükümle kendini inandırma yoluna giden hitabet ustalarını yok saymıştır. Ona göre hatipler, kendi benliğini üstün göstererek toplumun ve siyasi arenanın takdirini kazanmayı arzuladıkları için sahte bir varlığa sahiptir. Aristo ise, *Rhetorica* (retorik) adlı yapıtında mantığı hitabetle deneyimleyerek bu sanata değişik bir boyut kazandırır. Bu eser daha sonra ilim dünyasında dikkatleri çekmiş hatta Arap medeniyetinin âlimleri bu eseri *Kitâbü'l-Hatâbe* olarak çevirmişlerdir (Kaya, 1998: 156-158)

Rhetorica adlı eser üzerinde İshak b. Huneyn, İbrâhim b. Abdullah, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslam kültür, felsefe ve edebiyat âlimleri tercüme veya çalışma yapmışlardır (Kaya, 1998: 156-158).

Belâgat ile ilgilenen ve *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserin müellifi Câhız; Yunanlıların felsefe, Türklerin harp sanatında üstün olduğunu ve Arapların da dil ve edebiyat sahasında üstün olduğunu dile getirir (Saraç, 2007: 19).

İslâmî kültür ve edebiyat alanında “retorik” teriminin karşılığının “belâgat” olduğunu öne süren isim Arap belâgatinde Kindî’dir. Hitâbet sanatı, Arap edebiyatında belâgat ile ilgili düşünülerek meânî, beyân ve bedî‘ arasında düşünülmüş bu nedenle İbn Sinâ ve sonrakiler eserlerinde bu konuya değinmişlerdir (Kaya, 1998: 156-158).

Retorik, Batı dünyasında münazara ve diyalog kavramlarıyla ilgiliyken Arap edebiyatında görülen belâgat ilmi daha çok hermenötik ve metin estetiğiyle ilgilidir.

Duygu ve düşüncenin “doğru zamanda ve yerde, en güzel şekilde” ifade edilmek istenmesi her zaman arzulanmıştır. Ancak bunun belâgat veya retorik adıyla sistemleştirilmesi Eski Yunan’da milattan önceye, Araplarda ise İslamiyet öncesi devirlere rastlar (Yetiş, 1992: 384-387).

Belâgat, insanoğlunun doğuştan beri var olagelen bir melekesidir. Bunun yanında *Kur’ân*’da, “O, insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti.” (er-Rahmân 55/3-4) buyrulur. Bu âyetten hareketle belâgat henüz insanlar tarafından fark edilip ilim hâline dönüşmezden evvel bir meleke olarak şâir, hatip ve hatta halkın dilinde mevcuttur. Nitekim belâgatin meleke olarak bir hayli geliştiği Câhiliye Devri sözlü edebiyatında, *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadiste bu ilme yönelik birçok örnek bulunabilir (Kılıç, 1992: 380-383).

Kılıç (1992: 380-383), İbnü’l-Mukaffa (ö. 142/759), Câhız (ö. 255/869), Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948) ve Rummânî’ye (ö. 384/994) kadar belâgat ilmini insanın doğuştan sahip olduğu bir istidad ve sanata yatkınlığı olarak dile getirir. İbnü’l-Mukaffa, belâgat ilmini “sözü genelin kolay kolay söyleyemeceği bir tarzda dile getirmek” şeklinde açıklar. Câhız’a göre de belâgat, söz ile anlamın letâfet bakımından birbiriyle mücadelesidir. Şöyle ki anlamdan önce sözün kulağa daha hızlı ulaşması ve sözden önce de anlamın zihne daha çabuk ulaşmasıdır (Câhız, 1949; 115). Rummânî’ye göre de belâgat ilmi anlamı güzel ve uygun bir ifadeyle insanın aklına ulaştırmaktır.

Kılıç (1992: 380-383), belâgat ilminin meânî, beyân ve bedî‘ şeklinde üç başlıkta incelendiğini söyler. Ona göre belâgat ilmi Arap edebiyatında kendine has bir yol çizen

ve en geç gelişen bir başlıktır. Arap olmayan Müslümanların *Kur'ân-ı Kerîm*'i daha iyi anlayabilmesi ve i'câzını görebilmesi için uzun yıllar belâgat ilmi üzerinde çalışılmıştır.

Edebî tenkit ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i açıklamak amacıyla yapılan türlü çalışmalardan belâgatla ilişkili olanları dört dönem hâlinde incelemek mümkündür: ¹

Birinci Dönem (VII - X. yüzyıl): Belâgat çalışmaları dil ve edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâmıla birlikte ele alınmıştır. Ancak amaç kutsal kitabımız *Kur'ân-ı Kerîm*'i doğru anlamaktır.

İslâm dünyası büyük bir gelişme gösterip Arap olmayan topluluklar da müslüman olunca *Kur'ân-ı Kerîm*'in doğru anlaşılması düşüncesi hâsıl olmuştur. Böylelikle Arapça gramer kuralları belirlenmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu amaçla kaleme aldığı *el-Kitâb* adlı eserinde dil ve belâgat ilmindeki konuları anlatmaya çalışmıştır. Câhız ise *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı yapıtında meleke olarak belâgat üzerinde yoğunlaşırken teşbih, mecaz, istiare, kinaye, hüsn-i taksîm, i'câz, muktezâ-yı hâl gibi konulara da yer vermiştir.

Söz sanatlarının incelenmesini işleyen bu ürünlerde daha çok kelime ile mana arasındaki ilişkilere değinilmiştir. Dile getirdiğimiz bu eserlerin dışında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân, İ'râbü'l-Kur'ân ve Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı ile *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *es-Sâhibî*'si ve Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) *Telhîsü'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*'ı ile *Mecâzâtü'l-âssâri'n-nebeviyye*'si söylenebilir.

İkinci Dönem (X - XIV. yüzyıl): Belâgatin kendine has dairesinde oluşmaya başladığı bu devirde yazılan eserlerde belâgat konuları ön plana çıkmıştır. Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-sinâ'ateyn*'i, İbn Reşîk'in (ö. 463/1070-71) *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırrü'l-fesâha*'sı, Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö. 517/1123) *Kânûnü'l-belâga*'sı, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-ülûm*'u, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239) *el-Messelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-*

¹ Arap belâgatının dönemleri bölümü yazılırken büyük ölçüde “Kılıç, Hulusi, Belâgat (1992), TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, 1992, s. 380-383” adlı eserin içeriğinden faydalanılmıştır.

şâ'ir'i bu dönemin en önemli yapıtlarındandır. Bu devrin eserleri tamamıyla belâgat içerikli olup klasik bir hâl kazanmıştır.

Üçüncü Dönem (XIV – XIX. yüzyıl): Bu dönemde belâgat ilmi bir yavaşlama sürecine girmiştir. Belâgat çalışmaları Hatîb el-Kazvî'nin yazdığı *Telhîsü'l-Miftâh* ve Sekkâkî'nin yazdığı *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserlerden hareketle oluşturulan şerh, hâşiyeler ve ta'likât üzerine yoğunlaşır.

Üçüncü dönemde belâgat eserlerinde beyân, meânî ve bedî' denen üçlü tasnif söz konusudur. Dönemin belli başlı eserleri şunlardır: Teftâzânî (ö. 792/1390), *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, *Muhtasarü'l-Mutavvel*; Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî (ö. 888/1483'ten sonra), *Hâşiyetü Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî 'ale'l-Mutavvel*.

Arap belâgati başlangıçtan bugüne kadar kelâm-felsefe mektebi ve edebiyat mektebi şeklinde iki ana ekole ayrılır: Bizimle ilgili olan, edebiyat mektebidir. Bu mektebe dâhil olanlar daha çok edebî zevk ve sanat kıstaslarını ölçü almışlardır. Bunlar edebî zevkin ve belâgat üslubunun ortaya çıkmasına gayret etmişlerdir.

Edebiyat mektebi usullerine göre yazılan eserler, İbn Reşîk'in *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırrü'l-fesâha*'sı, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-sâ'ir*'i ile *el-Câmi'ü'l-kebîr*'i'dir.

Dördüncü Dönem (XIX. yüzyıl - ...): Arap dünyasının Batı ile etkileşmesinden sonra bazı yenilik arayışlarının ortaya çıktığı dönemdir. XX. yüzyıl belâgatçilerinin genel özelliği, geçmiş dönemlerde yazılan ve bunlara bakılarak oluşturulan metin, şerh ve hâşiyelerden yararlanıp konuyu kendi görüşlerine göre aktarmış olmalarıdır. Bu dönemin eserleri; Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1307/1889), *el-Vesîletü'l-edebiyeye ile'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*; Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943), *Cevâhirü'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* şeklindedir (Kılıç, 1992: 380-383).

Türklerde sözlü ve yazılı edebiyat döneminde bu tarz çalışmalardan bahsetmek pek de mümkün değildir. Karahanlılar Dönemi'ne gelindiğinde Müslüman olan Türklerin Arap ve Fars edebiyatı ile etkileşimi sayesinde belâgate yönelik çalışmalar görülmeye başlanır. Hatta Türklerin yetiştirdiği önemli şahsiyetler Arap dili ve

edebiyatı ile Arap belâgati alanına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Zemahşerî², Teftâzânî³ gibi isimler Müslüman bir Türk olarak Arapçayı ilim dili kabul ettiklerinden ortaya koydukları belâgat eserlerini de Arapça yazmışlardır (Yetiş, 1992: 384-387).

Akkoyunlular Devri'nde yaşamış Şeyh Ahmed el-Berdahî, *Kitâbü Câmi' envâi'l-edebe'l-Fârisî* adlı eserinde (yazılış tarihi 907/1502) "*fi's-Sanâyi'i'l-edebiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye*" başlıklı bölümünde edebî sanatlar, terimler, aruz ve muamma hakkında bazı bilgiler vermiştir. Belâgat konusunda Türkçe olarak yazılmış ilk eser, Şeyh Ahmed el-Berdahî'nin bu eseridir. Sözlük niteliği taşıyan eserde verilen örnekler Farsça, Arapça ve Türkçe metinlerden alınmıştır.

XVI. yüzyılda Muslihüddin Mustafa Sürürî tarafından yazılan *Bahrü'l-maârif* (yazılış tarihi 956/1549); mukaddime, üç bölüm ve hatimeden oluşur. Eser; nazım, nesir, kafîye, edebî sanatlar vs. terimleri ele alır. Ayrıca Sürürî eserinde şiirin faydalarından da ayrıntılı biçimde bahseder (Yetiş, 1992: 384-387).

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin yazdığı *Istulâhâtü's-şi'riyye* adlı eserde, şiir sanatı ile ilgili açıklamalar ve söz sanatları konu edilir (Yetiş, 1992: 384-387).

İsmâil Hakkı Ankaravî'nin, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* ile Hâce-i Cihân Mahmûd-ı Gâvân'ın *Menâzirü'l-inşâ'* adlı yapıtlarından faydalanarak yazdığı *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha* adlı eserinde yazar, belâgat hakkındaki bu eserin *Kur'ân-ı Kerîm*'i, Hz. Peygamber'in hadislerini ve Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Kebîr*'ini daha iyi anlamak için yazıldığını dile getirmiştir. Ankaravî bu eserde belâgati tanımlamaya çalışmış, ayrıca beyân, bedî', inşâ, hutbe ve mekâtib konularını da açıklamıştır (Yetiş, 1992: 384-387).

Bu münferit tercümelere karşın Osmanlı medreselerinde asırlarca belâgat konuları Arapça asıllarından verilmiştir. Belâgat derslerinde Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*, Hatîb

² **Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). 27 Receb 467 (18 Mart 1075) tarihinde Hârizm bölgesinde Türkmenistan'ın Taşavuz (Daşoğuz, Taşauz) ili Köroğlu ilçesindeki (İlmamedov, XX/2 [2011], s. 192) Zemahşer'de doğdu. Zemahşerî'yi genelde Fars kökenli kabul edenlerin yanında, özellikle yaşadığı dönemde Hârizm'deki nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturması nedeniyle Türk asıllı kabul edenler de vardır. (Öztürk, Mertoğlu, 2013: 235-238)

³ **Teftâzânî**, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390): Abdürrezzâk es-Semerkandî'ye göre Safer 722'de Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Teftâzân kasabasında doğdu. Milliyeti hakkında kesin bilgi yoktur, ancak bazı yazarlar onu Türk asıllı diye göstermektedir (Özen, İstanbul: C. 40, 299-308)

el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*, Sa'eddin et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Mutavvel* adlı yapıtları ders kitabı olarak okutulmuştur (Yetiş, 1992: 384-387).

Batı'ya yönelişin etkisiyle Tanzimat Dönemi'nde Türkçe belâgat kitaplarında bir artış olmuştur. Mehmed Tâhir Selâm, Mevlânâ İsâmüddin'in *Mîzânü'l-edeb* (İstanbul,1257) adlı eserini tercüme etmiştir. Mehmed Nüzhet, *Muğni'l-küttâb* (İstanbul, 1286) adlı ilk telif belâgat eseriyle dikkati çekmiştir. Daha sonra Selim Sâbit rüşdiyeler için *Mi'yârü'l-keîâm* adlı eserini çıkarır (Yetiş, 1992: 384-387).

Bu dönemin en önemli eserlerinden olan Ahmed Hamdi'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* (İstanbul, 1293) adlı yapıtı fesahat, meânî, beyân ve bedî' konularını tam bir şekilde kapsayan ilk kitaptır. Ahmed Cevdet Paşa da *Belâgat-i Osmâniyye* (İstanbul, 1298-1299) adlı eserini Hukuk Mektebi'nde okuttuğu notlarından meydana getirmiştir. Cevdet Paşa, eserin mukaddimesinde meânî, beyân ve bedî'i bir ilim olarak nitelendirmiş ve burada ilm-i belâgat terimini kullanmıştır. Eser, sekiz kez basılmış ve edipler arasındaki belâgat tartışmalarının odak noktası olmuştur. Bu tartışmaların en önemli yönü artık Türkçeye özgü bir belâgatin meydana getirilmesi isteğinin ortaya çıkmasıdır (Yetiş, 1992: 384-387).

Buraya kadar dile getirilen eserler, Arapça belâgat eserlerinin ekseninde oluşturulur ve bu eserlerde Arapça, Farsça ve Türkçe örnekler verilir. Bu döneme kadar esas alınan en önemli eser de Hâtib el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'idir. Ancak Tanzimat'tan sonraki dönemde edebiyat anlayışında köklü değişimler olmuş, şair ve yazarlar Batı'ya yönelmişlerdir.

Süleyman Paşa'nın yazdığı *Mebâni'l-inşâ* (İstanbul, 1288-1289) adlı eserle yüzyıllardır süre gelen Arap belâgatinin etkisi kırılır. Süleyman Paşa, sanatsal temayülü teoriye de uygulamaya çalışır. Arap belâgat kitaplarının karşısında Fransız "rhétorique" (retorik) kitapları da artık edebiyatımızdaki yerini almıştır. Süleyman Paşa, *Mebâni'l-inşâ'yı* yazarken İbn Esir'in *Meseli's-sâ'ir*'i, *Îzâu'l-me'ânî* ve İbnü'l-Heysem'in *Menâzir-ı İnşâ'* adlı Arap ve Fars belâgati eserleri yanında Emile Lefranc'ın *Traité théorique et pratique de littérature* (Paris, 1839) adlı eserinin etkisiyle Fransız retorik kültüründen de yararlanır (Yetiş, 1992: 384-387).

Recaizâde Mahmut Ekrem, Mekteb-i Mülkiye’de okuttuğu ders notlarından oluşan *Ta’lîm-i Edebiyât*’ta Batı etkisinde gelişen bu edebiyatın esaslarını tespit ederek ona yön çizmeye çalışmış ve Türk belâgatinde dönüm noktası olmayı başarmıştır.

Bu devrede Menemenlizâde Mehmed Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı* (İstanbul, 1310) ve Mehmed Celâl de *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri* (İstanbul, 1312) adlı yapıtlarıyla Recâizâde’yi örnek alırlar.

Ta’lîm-i Edebiyât’ı şiddetli biçimde eleştiren, eski edebiyatçı Hacı İbrâhim Efendi’nin yazdığı *Edebiyât-ı Osmâniyye* (İstanbul, 1305) beş cüz olarak çıkarılır. İbrahim Efendi’nin görüşleri divan edebiyatının ve belâgat geleneğinin nasıl bir kırılma gerçekleştirdiğini görmeye yeter de artar. İbrahim Efendi belâgat ilmine bu eserde çağına uygun şekilde yaklaşmaktadır. Yine bu dönemde Muallim Ömer Nâci’nin *İstîlâhât-ı Edebiyye*’si (İstanbul, 1307), eski edebiyata yönelik kuvvetli yapısı nedeniyle yararlanılan bir yapıt olmuştur. Mehmed Rifat’ın *Mecâmi’ü’l-edeb* (İstanbul, 1308) adlı yapıtı ise bu zamana dek yazılan en hacimli yapıttır. Eserde Mehmet Rifat; fesahat, meânî, beyân ve bedî’ başlıklarını ayrı ayrı kitaplarda ele almıştır (Yetiş, 1992: 384-387).

İsmâil Hakkı’nın *Esrâr-ı Belâgat*’i (İstanbul, 1318) bu devrin son terkip arayışını yansıtan en önemli eserdir. Süleyman Paşa’dan ve özellikle Recâizâde’den sonra görülen ikilik, yani belâgatle Batı retoriğini birleştirecek yeni teşekkül eden edebiyatın belâgatinin yapılmak istenmesi gibi anlayışlar belâgatte yeni arayışlar doğurdu. Bir kısım yazarlar eskiyi aynen devam ettirirken bir kısmı da eski ile yeniye terkip etmek yolunu tuttu; bazılarında ise bu iş terkipten çok alıntı mahiyetinde kaldı. İsmâil Hakkı, tamamlanamayan bu eserinde gerçekten eski ile yeniye, eskinin asıl kaynaklarına giderek birleştirmek ve birleşen noktalarını ortaya koymak ister (Yetiş, 1992: 384-387).

II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelindiğinde Süleyman Fehmi, *Edebiyât* (İstanbul, 1325) adlı yapıtıyla *Ta’lîm-i Edebiyât*’ta görülen yenilikleri daha da ileriye götürür. Süleyman Fehmi, bu eserde sanat ve edebiyatın gayesi, edebiyatta psikoloji ve felsefe gibi konuları işlemiştir. Böylelikle Recâizâde Mahmut’un tohumunu attığı bu anlayış meyvelerini vermeye başlamıştır. Artık yazı yazma sanatı, üslup özellikleri, tertip, vahdet gibi başlıklar Batı retoriğine göre işlenmeye, felsefî ve psikolojik açıdan incelenmeye başlanmıştır (Yetiş, 1992: 384-387).

San'ât-ı Tahrîr ve Edebiyât (İstanbul, 1329) adlı eserinde Arap belâgatinden tamamen ayrılan Şehâbeddin Süleyman, eski kavramları kullanmamaya çalışır. Bu eserde sanat, şahsiyet, mektepler, tarih, ırk gibi sanat eserini kapsayan özellikler felsefi ve psikolojik açıdan incelenir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad ve Şehâbeddin Süleyman'ın bir araya gelerek hazırladıkları *Ma'lûmât-ı Edebiye* adlı eser iki ciltten oluşur ve yeni anlayışın devamıdır. Mehmet Fuat ve Şehabettin Süleyman bu eseri hazırlarken Taine'in *Philosophie de l'art*'ı, Veron'un *Esthétique* ve Lanson'un *Conseils sur l'art d'Zcrite*'i gibi Batılı eserlerden faydalanmıştır (Yetiş, 1992: 384-387).

Bu döneme kadar yazılan yapıtlar, genel olarak rüştiye, idadi vb. okullarda okutulan ders notlarından oluşmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde okullardaki edebiyat öğretimi şekil değiştirmiştir. Bu dönemde eski tarz belâgat eserleri yok denecek kadar azdır. Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* (İstanbul, 1936) adlı eseri alfabetik sıraya göre dizilen ilk edebiyat terimleri sözlüğü unvanını taşır. Bu dönemin öne çıkan diğer eserleri İsmail Habip Sevük'ün *Edebiyat Bilgileri* (İstanbul, 1942), Nihad Sâmi Banarlı'nın *Edebî Bilgiler*'i (İstanbul, 1942) ve Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I* ile son dönemde yazılan M. A. Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi - Belâgat* şeklindedir (Yetiş, 1992: 384-387). Bunlar, belâgat konularını yeni tarzda vermeye çalışan önemli eserlerdir.

2. BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI’NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Bereketzâde İsmail Hakkı’nın Hayatı

2.1.1. Bereketzâde’nin Ailesi ve Çocukluğu

Bereketzâde İsmail Hakkı, 1851-1918 yılları arasında yaşamış bir Osmanlı aydınıdır. Onun hayatına ait bilgileri kendi hatıralarını anlattığı *Yâd-ı Mâzi* kitabından öğreniyoruz. Bereketzâde’nin ailesi İstanbul’da Çırçır’da⁴ yaşamakta idi. Ancak Çırçır’da dedesine ait olan evde yangın çıkınca ailesi Zincirlikuyu’da Atik Ali Paşa Mahallesi’nde⁵ Nureddin Cerrâhi Hazretleri’nin hangâh-ı şerîfi⁶ karşısında bulunan bir eve taşınmıştır. Bereketzâde bu evde “1267 sene-i kameriyesi recebû’l-ferdinin⁷ leyle-i regâibe musâdif birinci cuma gecesinde” (Bereketzâde, 1332b: 10) yani M. 09/05/1851 tarihinde dünyaya gelmiştir.

İsmail Hakkı’nın ailesi aslen bugün Erzincan’ın Kemaliye ilçesi olarak bilinen Eğinli Bereketoğullarına dayanmaktadır (Yiğitoğlu, 2005: 7). Dedesi İstanbul Ayasofya Camii dersiamlarından İsmail Hakkı b. Muhammet’tir. Babası kapıçuhadarlarından⁸ el-Hac Hasan Basri Ağa’dır.

Bereketzâde İsmail Hakkı’nın Sicill-i ahvâl kaydına doğum tarihi yanlış, babasının adı da eksik olarak yazılmıştır. Doğum tarihi “Tezkire-i Osmânîsi” görülmemiş olması sebebine dayanılarak H.1265 olarak ifade edilmiş, baba adı da El-Hac Hasan Ağa şeklinde kaydedilmiştir. Bereketzâde hakkındaki bu eksik bilgi ve hata M.1911 (H.1329) yılında Bereketzâde’nin girişimleriyle sicil kaydında düzeltilerek değiştirilmiştir (Yiğitoğlu, 2005: 7-8).

⁴ Fatih’te bir semtin adıdır. Fatih Sultan Mehmed Külliyesi’nin kuzeyindeki sahadır ki Belediye Şehir Rehberi’nde 6 numaralı paftada 94 numara ile gösterilmiş olan Sinan Ağa Mahallesi’nin yeridir. Bu isim günümüzde kullanılmaz olmuş ve unutulmuş gibidir. (Bkz: Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Ercan Matbaası, İstanbul, 1971, s. 3945.)

⁵ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, 1993, s. 412.

⁶ **Hangâh:** Allah rızası için ve misafirleri minnet altında bırakmamak ihlâsı ile fakir ve dervişlere ve talebe-i uluma yemek verilen ve misafir edilen yer, büyük tekke.

⁷ Recebû’l-ferd: Üç ayların ilkidir. Halkımız arasında üç aylar diye bilinen Recep, Şaban ve Ramazan aylarına eskiden "Recebû’l-ferd", "Şa’bânü’l-muazzam" ve "Ramazânü’l-mübârek" denirdi.

⁸ **Çuhadar/kapıçuhadarı:** Eskiden vüzerâ ve ümerâ dairelerinde kapuların perdelerini açıp kapayan ve çuhadan kesilmiş esvap giyinen hizmetçi, uşak, hademe: resmî dairelerin, kalemlerin dışarıya müteallik işlerini gören adam. Kapuçuhadarları; vüzeranın, ümeranın, zenginlerin ve hatta hanedana mensup sultanların, hanım sultanların resmî dairelerdeki işlerini takip eden mutemet adamları, bendeleri, hademe, uşaklarıdır ve hepsi de hizmetinde buldukları kimselerin isimleri ile anıla gelmişlerdir: Esmâ Sultan’ın kapuçuhadarı Ali Ağa gibi. Bir memuriyetle taşraya giden vüzerâ ve ümerâ, devlet merkezindeki işlerinin takibi için İstanbul’da bir kapuçuhadarı bırakırlardı. (Bkz: Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Hamle ve Sıralar Matbaaları, İstanbul, 1966, s.4158-4159).

İsmail Hakkı'ya dedesinin adı verilmiştir. Bir yaşında babasını kaybeden müellif, onu dide-i dünya ile göremediği için son derece müteessirdir. Babası Hasan Basri Ağa tasavvufla ilgilenmiş, Şabaniye⁹ şeyhlerinden meşhur Kuş Odalı'nın halifelerinden olmuştur. El-Hac Hasan Basri Ağa'nın mezarı Eyüp'ün üstünde, Otakçılar'da Sertarikzâde Mehmed Emin Zâviyesi içinde bulunan türbededir.

Babasını tanıyanlar onun zühd, verâ, fukaraperverlik, hayırseverlik gibi güzel yönlerini hayır dua ile yâd ederlerdi. Babasını bir yaşında kaybeden İsmail Hakkı, kendinde “insanın pederi olacaktır” fikri uyandığında kendisini “Kâbe'ye gitti.” gibi sözlerle oyalasa da bir müddet sonra onu kaybettiğini anlar. Bu sıralarda gönlüne baba hasreti düşer ve bu hasreti dindirmek gayesiyle sık sık babasının mezarını ziyaret eder. İsmail Hakkı, bu ziyaretlerden babasıyla döneceği fikrine kapılır, bu düşüncesinin imkânsızlığını anlayınca boynu bükük geri dönerdi. Bu şekilde gâh baba hasretiyle melûl, mahzûn gâh çocuk masumiyetiyle gülüp oynadığı, hatırladıkça gönlünü hüznle dolduran güzel bir çocukluk geçirmiştir.

Babasının vefatından sonra evde altı kişilik aile efrâdı ile Said nâmında bir lâlâ ile kalmışlardır. Babasından miras olarak da oturdukları evden başka Edirnekapı'da Hacı Muhyiddin Mahallesi'nde bir kiralık ev ve Sultanahmet'te bir bakkal dükkânı ile nakden ve seneden bir hayli miktar akçe miras kalır.

Babasının ölümünden sonra annesi, çocuklarının terbiyesi ile meşgul olur diye kendisi de babadan yetim olan Moralı Şeyh Mehmed Efendi'yle evlenir. Şeyh Mehmet Efendi, Hz. Nureddin'in fahrî türbedarıdır. Kendisi ümmî olduğu hâlde Türkçe, Arapça, Rumca ve Arnavutça konuşabilmektedir. Şeyh Mehmet Efendi, İsmail Hakkı'nın ailesine karşı son derece iyi davranmıştır. İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzi*'de ondan kendilerine “yâdigâr-ı ihvet” nazarıyla bakıp güzel muamele ettiğinden bahseder ve onun hazin öyküsüne yer verir.

Şeyh Mehmet Efendi'nin babası Moralı Müftüzâdelerden Mustafa Bey'dir. Mora vakasında iki kız kardeşi ile annesi gözünün önünde öldürülür. Kendisi naaşlar altında kalır. Onu orada Atinalı bir tacir bulur, Atina'ya götürür ve evlat edinir. Bir müddet

⁹ Şa'bâniyye: Halvetîlik Tarikatı'nın Cemâliyye kolunun en önemli şubesidir. Kurucusu Şa'bân-î Veli'nin ismine izafeten böylece adlandırılmıştır. (Bkz: Çağhan ADAR (2014), “Halvetî Şâbanî İnançında Adetler ve Müziğe Yönelik İnanç ve Tutumların İncelenmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, s.151).

onun yanında kaldıktan sonra babasının hayatta olup Şam'a göç ettiğini öğrenir ve babasını bulmak umuduyla bir gemiye binip firar eder. Yollarda çeşitli sıkıntılar ve meşakkatler ile bazen kara yolundan bazen deniz yolundan seyahat ederek nihâyet Dımaşkı'ş-Şam'a ulaşır. Şam'da babasıyla buluşur ve vefatına kadar beraber yaşar. Babası ölünce orada garip ve kimsesiz kalan Şeyh Mehmet Efendi, akrabalarından birini bulmak ümidiyle sahil boyundan kara yoluyla İzmir'e, oradan da Bursa'ya gider. Buralarda aile fertlerinden kimseyi bulamaz. En son İstanbul'a gelip Şeyh Abdülaziz Efendi dergâhına girer.

Babasının ölümünden sonra Bereketzâde ailesine geçimlerine yetecek kadar miras kalmıştır. Ancak Edirnekapı'daki kiralık ev, bir yangında tamamen yanar. Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan kiralık dükkânlarının da devletin yaptığı bir tanzim sırasında bazı yerleri yıkılır. Kiracı Sakızlı Yani, bu yıkılan yerlerin masrafını kiradan düşmek suretiyle tamir ettirir. Ancak borcun azalması gerekirken borç artar hatta Yani evi ellerinden almaya çalışır. Ancak zar zor yakalarını kurtarıp evden Sakızlı Yani adlı kiracılarını çıkarırlar.

Bir süre sonra geçim sıkıntısı yaşayan Bereketzâde ailesi; kılıç, tabanca, şal, enfiye kutusu, çubuk takımı gibi değerli şeyleri satarak yaşamlarını sürdürmeye gayret gösterir. Bu eşyalar da tükenince sefalet hayatı başlar. Yetimliğin bu acı tesirini derinden hisseden Bereketzâde, ne zaman öksüz bir çocuğa rast gelse onlara özel ilgi göstermiştir.

İsmail Hakkı, iki kardeştir. Babasına ait mirastan bahsederken “senevî dört kise faizi olup pederin vefatıyla münâsefeten iki kardaşa intikal eden eshâmın berâtları valideniñ yanında mahfûz idi” (Bereketzâde, 1332b: 18) ibaresiyle babadan kalma hisselerin iki kardeşe naklolunduğunu ifade eder. Yine aynı kitapta on dokuzuncu sayfada “biz iki kardaş refâh-ı hâl ile gülüp oynuyor ve akrân u emsâlimiz içinde nâz u niyâz ile büyüyor idik” diyerek iki kardeş olduklarını tekrar beyan eder. Sefaletlerinin arttığından bahsederken “vaktiyle bayramlarda seyrânlarda kendi hâllerince giydirilip kuşandırılır ve lâlâları ellerinden tutup gezdirilir olan şu iki yetîm, öyle günlerde feleğin bu nevâzişine nâil olmakdan başka eyyâm-ı sâirede dahi câlib-i merhamet bir hâle düçâr oldılar” (Bereketzâde, 1332b: 21) diyerek hem sefaletin boyutuna hem de iki yetim kardeş olduklarına vurgu yapar. İleriki sayfalarda adının Mehmet Rasim Bey olduğunu

ifade ettiği kardeşinin Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûnda Musârafât-ı Umûmiye müdürü iken genç yaşta vefat ettiğini söyler.

Bereketzâde, *İbret* gazetesinin kapatılıp da kendisinin de hapse atıldığı bahsini anlatırken sütkardeşi Emin Bey'in kendisini ziyaret ettiğini söyler. Biraderi Mehmet Rasim Bey ile sütkardeşi Emin Bey hapisteyken kendisini ziyaret eder ama görüştürülmezler.

2.1.2. Bereketzâde'nin Eğitim Hayatı

Bereketzâde'nin hem babası hem de üvey babası tasavvuf erbabıdır. Bereketzâde tasavvufî bir ilim ortamında doğmuş, ilk tasavvufî terbiyeyi üvey babasından almıştır. Bereketzâde, eğitim hayatına ilk önce evlerinin karşısındaki Canfeda Hatun Mektebi'nde başlamış, daha sonra Fatih civarında Hâfız Paşa Sıbyan Mektebi'ne devam etmiştir. Burası bir sıbyan mektebi olup *Kur'ân-ı Kerim*, ilm-i hâl, tecvîd, Subha-ı Sıbyân, Arapçadan emsile ve binâ kitapları okutulup ezberletilen, belirli gün ve saatlerde ise sülüs ve nesih yazıları öğretilen bir okuldu. Burada Sultan Selim Camii Başımamı Hâfız İsmail Efendi'den ders almış, Kur'ân'ı hıfzetmiş, “ta'lim, kıraat-ı seb'a ve aşereden” icazet almıştır. Hocası İsmail Efendi, Bereketzâde'nin “takrîb” okumasını çok arzulamış, bunun için kendisine kitaplarını ödünç vermiş ise de Bereketzâde onun bu arzusunu yerine getirememiştir.

Bereketzâde, hatıralarını anlatırken bu okulda yapılan törenler ile toplum yapısı ve gelenekleri hakkında da bilgiler verir. Bu okullarda her gün akşam çıkışlarında özel bir ezgiyle üç kere salât-ı münciye duası ve perşembe günü çıkışlarında “Sübhâneke”den “ve'd-Duhâ”ya kadar bazı dualar ile Kur'ân sûrelerinin hep bir ağızdan okunduğunu söyler. Bunun Osmanlıların bir çocuk terbiyesi yöntemi olduğunu söyleyen yazar gezip gördüğü Akka, Nasıra, Halep, Ayntap, Merzifon, Harput, Beyrut gibi yerlerde de hem müslüman çocukların hem de misyoner okullarındaki çocukların her akşam okul çıkışlarında bazı dinî neşîdeleri terennüm ettiklerini gördüğünü beyan eder.

Bereketzâde, hocası Hâfız İsmail Efendi'nin tavsiyesi ile Basriyyun Efendi diye tanınan Ahmet Efendi'den ders alır, onda “Emsile”yi, tâ “İzzi”ye kadar okur ve ne demek olduğunu anlayacak şekilde ezberler. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye azâ tayin

oluncaya kadar da Şevket Efendi'den ders alır. Şevket Efendi aza olup ikinci derslerine gelmeyince Bereketzâde, başka hocalardan ders almaya devam eder. “İzâhu'l-Merâm fi keşfi'z-zalâm” adlı eserin yazarı Abdi Bey'le ünlü allâme Şeyh Temimî ve Muhaddis Edip Ahmet Şetvân Efendilerden tefsir, hadis ve Arap edebiyatı dersleri alır. “Berrak bir feylesof-ı hakikat-şinâs” olarak nitelendirdiği Arnavut Tahsin Efendi'den bir hayli faydalandığını söyler.

Bereketzâde, Fatih Camii dersiâmlarından olan ve genç yaşta vefat eden arkadaşı Nuraklı Mehmet Efendi ile beraber Mülkiye Mektebi'ne devam etmek isterler. Mülkiye'ye kaymakam olmaktan ziyade oradaki derslerden istifade etmek için girmek istemektedirler. İmtihanla girdiği Mülkiye Mektebi'ne bir buçuk sene devam ettikten sonra bazı kimselerin tavsiyesi ile yeni açılan Darü'l-fünun'a geçer. Ancak devletçe o zamana ait bazı mütalaalardan dolayı Dârü'l-fünûn kapanınca (1871) buradaki öğrenimi de yarım kalır. Bereketzâde'nin Mülkiye ve Dârü'l-fünûn mekteplerinde en sevdiği dersler; coğrafya ile Hilmi Efendi'nin tarih-i umûmî, Münif Paşa'nın ilm-i serveti, Aziz Bey'in hikmet-i tabiyyesi, Vidinli Tevfik Paşa'nın riyaziye dersleridir. Bereketzâde, eğitim hayatı boyunca çalışkan bir öğrenci olmuştur. Mekteplerde ders alırken sabahları erken kalktığını, derslerini mütalaa ettiğini, sonra Şevket Efendi'nin ders okuttuğu camiye gittiğini, oradan mektebe gittiğini, mektep çıkışı ikinci derslerini takip etmek için yeniden hocaların ders verdikleri selâtin camilerine koştuğunu kendisi *Yâd-ı Mâzi*'de anlatmıştır.

2.1.3. Bereketzâde'nin Yazın Hayatına Girişi

Edirnekâpı'daki kiralık evlerinin yanması Bereketzâde'nin hayatında önemli rol oynar. Biraderi Mehmet Rasim Bey, Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyun'da Musârafât-ı Umûmiye Müdürü olur. Evlenip de evden ayrıldığı sıralarda Edirnekâpı'daki kiralık evlerinin yandığını öğrenirler. Bunu *Yâd-ı Mâzi*'de şöyle anlatmaktadır:

Bir gün ikinci dersinde iken 'Edirnekâpısı'nda yangın var!' diye bir velvele koptu. Eve geldim, valideyi mahzûn ve mükedder gördüm. Nice istihâm ve ısrâr üzerine kira evinin yandığını birçok tesliyetler ile beraber söyledi ki o tesliyetlere kendisinin daha muhtaç bulunduğu döktüğü gözyaşlarından nümâyan oluyordu. Belli etmedim bilâkis ben kendisine tesliyet verdim. Fakat beni bir düşünmedir aldı. (Bereketzâde, 1332b:43)

Zaten geçimleri dar olan Bereketzâde, şimdi tamamen geçim sıkıntısı çekeceklerini düşünür. Onun için tek çıkar yol vardır: eğitim hayatına engel olmayacak bir iş bulmak. Böyle düşünürken Edirnekapı'nın dışında Eyüp Kabristanlığı ilerisinde bulunan Şeyh Yahya Efendi'nin açtığı matbaada “musahhihlik” yapmaya karar verir. Sınıf arkadaşı Cumali Mustafa Efendi de bu matbaada musahhihlik yapmaktadır. Bereketzâde de onunla beraber musahhihliğe başlar. Ancak matbaaya gitmek için sabah ezandan önce kalkıp, kabristanlıktan korka korka geçmektedir. Daha sonraları musahhihliği gündüze alıp devam etmiştir. Bereketzâde'nin yazın hayatı bu matbaada başlar.

Bereketzâde, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlürreşâd* ve *Kelime-i Tayyibe* başta olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde ilmî, fikrî ve siyasî makaleler yazmıştır (Gürbüz, 2008: 323). Eserlerinde “İsmail Hakkı, Hakkı ve Muhsin” adlarını kullanmıştır.

Bereketzâde, bazı şiir denemelerinde de bulunmuştur. Bunlardan kimisi *Yâd-ı Mâzi*'de vardır. Kimisini de *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayımlamıştır.

2.1.4. Bereketzâde'nin Namık Kemal'le Tanışması ve Sürgünü

Bereketzâde'nin Namık Kemal'le tanışması da matbaada musahhihlik yaptığı zamanlara rastlar. *İbret* gazetesi o yıllarda neşredilmeye başlanmıştır. Bereketzâde de bu gazeteye birkaç yazı gönderir. Yazıları Namık Kemal tarafından beğenilir ve Bereketzâde ile görüşmek ister. Namık Kemal ile ilk karşılaşmasını Bereketzâde şöyle anlatmaktadır:

Bu esnâda İbret gazetesi intişâr eyledi. Ser-muharriri Edip Meşhûr Namık Kemal Bey merhûm idi. Gazeteye bir iki makale yazup göndermiş idim. Makaleleri her nasılsa Kemal Bey beğenmiş. Görüşmek arzusunda olduğunu haber verdiler. Merhûm o zaman Şehzadebaşı'nda bir evde ikâmet ediyordu. Fart-ı iştiyâkla kendim görüştüm. Beşâsetle kabul etti. Ve mine'l-kadim ülfet ve muhabbet var imiş gibi konuşmaya başladı (Bereketzâde, 1332b: 45).

Bereketzâde, Namık Kemal'in isteği ile *İbret* gazetesinde yazılar yazmaya başlar. Bu ara matbaadaki işine de devam etmektedir. *İbret* gazetesine gelip gitmeye başladığı günlerde Namık Kemal'i yalnızca iki üç kere görmüştür. Genellikle Ahmet Mithat Efendi ile muhatap olmaktadır.

Namık Kemal'le tanıştıktan üç ay kadar sonra Namık Kemal'in *Silistre Yahut Vatan*¹⁰ adlı eseri bir gece Gedikpaşa'da Güllü Agop'un tiyatrosunda sergilenir. Eser halk tarafından coşkuyla karşılanır. Halkı galeyana getirdiği bahanesiyle Hükûmet, *İbret* gazetesini H. 7 Safer 1290 /M. 05.04.1873 tarihli özel emriyle kapatır. Başta Namık Kemal olmak üzere gazete çalışanları da sürgüne gönderilir. Bereketzâde de sürgüne gönderilenler arasında 22 yaşında genç bir muharrirdir. Bereketzâde, bu durumu özetleyen şu beyti yazar:

Sürüldü pişvâyân-ı vatân bir semt-i meçhûle

Ferâmuş etmeyin ahbâb! İhvânı du'ânızdan

Gazetenin lağvedilmesinden birkaç gün sonra Bereketzâde'yi ev halkının misafirlğe gittikleri, kendisinin de evde Telhîs-i Dımaşkî çalıştığı bir gece zaptiyeler gelerek yaka paça karakola götürürler. Ne kılık kıyafetini düzeltmesine ne de gaz lambasını söndürmesine müsaade ederler. O geceyi Miralay Kerim Bey'in odasında geçirir. Kerim Bey, Bereketzâde'ye güzel muamelede bulunur hatta onu kendi yatağında yatırır. Ertesi gün onu bir gardiyan odasına götürürler. Burada geçirdiği saatlerde Bereketzâde ömrünce istihza ile hatırlar. Bereketzâde'yi burada biraderi Mehmet Rasim Bey ile sütkardeşi Emin Bey ziyaret ederler. Bereketzâde onlarla görüşürölmez. Onlardan kitap ister ancak buna da müsaade edilmez.

Bereketzâde İsmail Hakkı, Namık Kemal, Nuri Bey, Mithat Efendi ve *Sirâc gazetesini* yazarı EbuZZiya Tefvik de aynı hapisanede tevkif edilmişlerdir. Birkaç gün sonra *Basiret* gazetesinin H. 11 Safer 1290/ M. 9.4.1873 tarihli sayısında bu kişilerin sürgün edildiği haberi yayınlanır. Bereketzâde'yi uğurlamaya gelenler arasında üvey babası Şeyh Mehmed Efendi de vardır. Bereketzâde babasıyla vedalaştığı sahneyi şöyle anlatır: “Tramvay Caddesi'nden Soğuk Çeşme'ye doğru inerken arkamızdan bizim üvey peder yetişti. Yüreğinin ortasından kopan bir nidâ-yı saf ile “Allah din ve devlete zevâl vermesin!” diye boynuma sarıldı ve ağlaya ağlaya veda ederek çekilip gitti.” Bereketzâde'yi vedalaşmalar kadar üzen başka bir şey daha vardır ki o da arkadaşlarından birinin getirdiği hocası Şevket Efendi'nin selamıdır. Şevket Efendi, Bereketzâde'nin sürgün edilmesine üzülmekte “Kendisinin gözlerinden öperim. Bilmediği yere sokularak dü-çâr olduğu kazadan pek mükedder oldum. Gâye-i tahsîl

¹⁰ Bereketzâde Yâd-ı Mâzi'de eserin adını bu şekilde vermiştir. Bkz. Yâd-ı Mâzi, s.46.

böyle mi olacaktı?” (Bereketzâde, 1332b: 58) diyerek ilimden uzaklaşmasına kederlenmektedir.

Bu beş kişi, hapishanenin kapısında bekleyen akrabaları ve arkadaşları ile vedalaşıp sürgün yerlerine götürülmek üzere Sirkeci İskelesi’nden kayıkla Hidiviye Posta Vapurları’ndan, Dakhaliye Vapuru’na bindirilir. Namık Kemal Kıbrıs’ta mutasarrıflık merkezi olan Lefkoşa’ya, Nuri Bey’le İsmail Hakkı Efendi Akka’ya, Mithat Efendi ile Tevfik Efendi Rodos’a sürgün edilir. İsmail Hakkı Namık Kemal ile aynı yere sürgün edilmeyi arzulamış ancak bu arzusu gerçekleşmemiştir.

Bereketzâde ve arkadaşları yolculuk esnasında sürgün yerleri konusunda yorumlar getirmişlerdir: “Rodos ciyâdet havasıyla ma’rûf cihân, bir cezire-i nüzhet. Lefkoşa, Kıbrıs adasının en güzel bir mahalli. Akka ise vahâmet havasıyla meşhûr olarak iltifat-ı hükümetden bi’n-nisbe daha ziyade sakıt olanların öteden beri menfası...” (Bereketzâde, 1332b: 59). Sürgün yerleri hakkında bu gibi mütalaalarda bulduktan sonra Ahmed Mithat Efendi ile Tevfik Bey’in Mithat Paşa taraftarı oldukları için Rodos’a; Namık Kemâl’in üstün özellikleri olduğu için Kıbrıs’a, Nuri Bey ile Bereketzâde’nin de bir özellikleri ve koruyucuları bulunmadığından yaşam şartları daha zor olan Akka’ya gönderildiğini düşünmüşlerdir. Ancak bu sürgün yerleri Bereketzâde ve Nuri Bey için hayırlı olacaktır.

Mahkûmlar vapura bindirilir. Dakhaliye Vapuru ertesi günü sabah Sultaniye Kalesi’ne ulaşır. Burada bir beylik sandalı mahkûmları alarak “Pesendîde” adlı vapura götürür. Orada bir hafta kadar kalırlar. Pesendîde Vapuru’nun süvarisi Feyzi Bey, mahkûmlara karşı oldukça güler yüzlü davranır. Yolculuk boyunca sürgünler tarih, edebiyat, hukuk ve kapitülasyonlar gibi ilmî konularda tartışarak, bazen şakalaşarak sohbetler ederek vakit geçirirler. Daha sonra Dersaadet’ten Bahri Bey’e hitaben Hanya Vapuru’nun yola çıkarıldığı, mahkûmların buna bindirilerek sürgün yerlerine sevkini yapılmasını isteyen bir telgraf gelir. Hemen ardından Hanya Vapuru da yetişir. Mahkûmlar Hanya Vapuru’na bindirilir. Hanya’nın zabıtalı da sürgünlere hürmetle muamele ederler. Vapur, fırtınalı ve zor bir yolculuktan sonra Rodos Limanı’na varır.

Mithat Efendi ile Tevfik Bey’in sürgün yeri Rodos olduğu için onlar burada ayrılır. O sıralarda Rodos Mutasarrıfı olan Maşuk Paşa, sancağın ileri gelenleriyle vapurda mahkûmları ziyaret eder.

Ertesi gün Hanya, Rodos'tan hareket eder. Ancak gemide kalanların iki arkadaştan ayrıldıkları için neşeleri kaçmıştır. Gemi Kıbrıs'a gelir, Tuzla İskelesi'ne varır. Burada Namık Kemal de gemiden ayrılır. Bu ikinci veda Bereketzâde'ye daha yakıcı gelir ve gemi gözden kayboluncaya kadar kaptanların dürbünüyle gemiyi takip eder. Namık Kemal'i teslim alan askerler Magosa yoluna dönerler. Namık Kemal'in Lefkoşa yerine Magosa'ya götürüldüğünü daha önce Kıbrıs'ı gören askerlerden öğrenen Bereketzâde buna bir anlam veremez. Bahri Bey de bir şey söylemez, işin aslını ancak Akkâ'da öğrenebilir.

2.1.5. Bereketzâde'nin Akkâ Yılları

Akkâ, bugün İsrail topraklarında olan bir liman kentidir. "Akkâ şehrinin içinde bulunduğu Filistin bölgesi, yazılı kaynaklar ile ulaşılabilen en erken devirlerde, "Ken'ân" yahut "Ken'ân ili" olarak bilinmekteydi " (Aydın, 2013: 3). İsmi ilk kez Mısır tabletlerinde geçen bu şehre Fenikeliler, Kenanlılar, İbraniler, Yunanlılar, Araplar, Tolunoğulları, Haçlılar, Osmanlılar ve İngilizler egemen olmuştur.

Akkâ, Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiş (M. 636), Muaviye zamanında yeniden inşa edilmiştir. Emeviler Dönemi'nde önemli bir liman kenti olan şehir, 969'dan itibaren de Fâtımîler'in, 1074'te Selçukluların, 1087'den sonra ise yeniden Fâtımîlerin idaresine girmiştir. 1100'lü yıllarda Haçlıların egemenliği altına giren Akkâ uzun süre Filistin'deki Haçlı Krallığı'nın merkezi olmuştur. 1291'de Memluk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Haçlıların Filistin'deki hâkimiyetine son verince Akkâ'yı da geri almıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında Suriye ile Osmanlı topraklarına katılan Akkâ'da Kanûnî'nin izni ile Fransızlar bir ticaret merkezi kurmuşlardır. 1750'lerde Osmanlılara isyan eden Zâhir el-Ömer, Akkâ'yı ele geçirip kendisine merkez yapmıştır. Cezayirli Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Akkâ'yı geri almıştır. Napolyon Bonapart 1799'da Akkâ'yı kuşatmış ancak Cezzar Ahmet Paşa'nın savunmasını aşamamıştır. Napolyon'un "Eğer Akkâ'da durdurulmasaydım bütün Doğu'yu ele geçirebilirdim." dediği bilinmektedir. Akkâ, 1832'de Osmanlıya başkaldıran Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa tarafından kuşatılmış, altı ay süren bu kuşatma sonunda harap bir hâle gelmiş, bu

tarihlerden itibaren de bir sürgün yeri olarak şöhret kazanmıştır. (Emecen, 1989: 265-267; Aydın, 2013: 1-7)

Bereketzâde, her limanda sürgün arkadaşlarından birer ikişer kopmuş olmanın verdiği hüznün ve ne idüğü belirsiz diyarlara gidecek olmanın verdiği elemle Akkâ'ya gelir. Gemi Akkâ'ya geldiğinde kayalıklara çarpmaktan son anda kurtulur. Bereketzâde burada İngiliz okul gemilerinin Suriye sularında yaptıkları manevraları izler ve onların bu suları karış karış bildiklerini görüp son derece teessüre düşer.

Bereketzâde, sürgün olduğu 1873 yılının nisan ya da mayıs ayı gibi Akkâ'ya ulaşır. Yazarın Akkâ'nın doğası hakkındaki ilk izlenimleri olumludur. “ Hâric-i sûrda câ-be-câ mübârek hurma ağaçlarıyla müzeyyen bostanın, o zümrüt döşenmiş bî-pâyân kırlar ile nazarlara pek halâvet oluyordu (Bereketzâde, 1332b: 88)” diyerek beğenisini ifade etmiştir.

O yıllarda Akkâ'nın mutasarrıfı Ahmet Bey'dir. Bahri Bey onları Ahmet Bey'e teslim edip döner. Ahmet Bey, Bereketzâde ve Nuri Bey'e iyi davranır. Onlar iyi bir eve yerleşeceklerini umarken cezalarının ağırlaştırılmasından dolayı kale üzerinde bir odaya hapsedilirler. “Başlangıçta Bereketzâde ve arkadaşları için sürgün ve uzaklaştırılma cezası verilmiş, ardından kalebendliğe dönüştürülmüştür. Sürgün yolculuğu esnasında Rodos geçilmişti ki Şirvânî Rüştî Paşa'nın bakanlığa gelmesi ile de karar hapse çevrilir (Yiğitoğlu, 2005: 33)”. Bereketzâde ve Nuri Bey bu duruma çok şaşırır. Onlara refakat eden Tursun Ağa adlı bir ihtiyat zabiti kibarca emirlerine amade olduğunu söyleyip kapılarına da tüfekli bir nöbetçi diker. Oda karanlık, duvarları delik deşik, içi karasineklerle ve kertenkelelerle dolu bir yerdir. Orada ziyaretlerine Mutasarrıf Bey'in oğlu Sehrap Bey de gelir ve babasının onlara karşı duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bereketzâde ve Nuri Bey'in günde iki saat liman üzerinde gezmelerine izin verilir. Bereketzâde ve Nuri Bey'in bu fizikî şartları son derece kötü hapisneden çıkarılıp kale içine alınması Mutasarrıf Ahmet Bey sayesinde olur. Kalede bir ev kiralarlar. Bundan sonra sur içinde ve dışında gezintiye çıkmalarına izin verilir.

Bu dönemde Akkâ'yı öğrenen Bereketzâde, Akkâ'nın Fransızca Saint Jean D'eacre olarak adlandırıldığını, Akke veya Akkâ denildiğini, şehrin tamamı sur içinde olduğundan evlerinin sık, sokaklarının dar olduğunu, nüfusunun da yaklaşık on bin kadar olduğunu beyan eder. Akkâ'nın birkaç kayığın barınabildiği küçük bir limanı,

büyük bir kışlası, bir hamamı ve Cezzâr Cami-i Şerîfi olduğunu söyleyen Bereketzâde, bu camiyi inşa edenin, Napolyon Bonapart gibi bir cihangiri Akkâ önünde mağlup edip nihayet firara mecbur kılan Cezzâr Ahmet Paşa olduğunun bilgisini de verir. Surların dışında da Peygamber Efendimizin sahabelerinden Ebu Atibe'nin türbesi olduğunu ve halkın bu türbeyi ziyaret ettiğini anlatır.

Bereketzâde'nin Akkâ yıllarında dikkati çeken bir detay da Bahaîler ile olan dostluğudur. Bereketzâde, derin hoşgörüsü ve ilme olan merakı gereği bu mezhebe dâhil olmasa da onları yakından tanımış, onlar hakkında bilgi vermiştir. Bereketzâde'nin Akkâ'da bulunduğu yıllarda Bahaî inancının ismini aldığı Bahaeddin Efendi'nin evinde münzevi bir hayat yaşadığını, dışarı işleriyle ve misafirleriyle Abbas Efendi'nin meşgul olduğunu anlatır. Bahaeddin Efendi her ne kadar münzevi bir hayat yaşasa da İran hakkında ecnebi basınında bir makale çıkınca yakından takip etmekte, kendisi de siyasi konularda Arapça ve Farsça makaleler yazıp Fransızca tercümeleriyle Avrupa'ya göndermektedir. Bahaîler, Babîlerin bir koludur. Şiraz ahalisinden Mirza Ali Muhammet hicri on üçüncü asrın ortasına doğru İran'da yeni bir mezhep tesis eder. Kendisinin “Resulü ile'llah” yani “Mehdi” olduğunu ilan etmiş, zamanla adı unutulmuş müritleri tarafından “bab” diye anılır olmuş; mezhebine de “Babîler” adı verilmiştir. Mezhebin İran'da yayılmaya başlaması üzerine halkı devlete karşı kışkırtırlar. Devlet bunun üzerine Mirza Ali Muhammed'i tutuklar. Mirza Muhammet on sekiz ay tutuklu kaldıktan sonra İran ulemasının fetvası Nasıreddin Şah'ın emriyle kurşuna dizilir. Mirza Muhammed'in müritleri onun idamından bir yıl sonra Nasıreddin Şah'a suikast düzenlerler, Şah suikasttan hafif sıyrıklarla kurtulur. Bunun üzerine devlet İran'daki birçok Babîyi idam ettirir. Subh-ı ezel lakabı ile bilinen Mirza Yahya, büyük biraderi Bahaî Hüseyin Ali ve diğer kardeşleri ile ailesi Tahran'da birkaç ay hapsedilir. İdamlarına karar verilmişken o zaman İran sadrazamı bulunan Mirza Aka Can'ın maharetli siyasetiyle idamdan para karşılığında kurtulurlar ve Edirne'ye sürgün edilirler. Edirne'de Yahya Mirza kardeşinden ayrılarak yeni bir mezhep kurar. Böylelikle Babîler, Bahaiye ve Ezeliye diye iki kola ayrılır. Bunların Edirne'de bulunması devletçe tehlikeli görüldüğünden Subh-ı ezel lakaplı Mirza Yahya cemaatiyle beraber Magosa'ya, Bahaeddin Efendi ise Akkâ'ya gönderilir. Bereketzâde burada Bahaîlikle ilgili araştırma yapar, bunu haber alan Mehdi Efendi ona Mirza Muhammed Mehdi Han'ın H. 1321 yılında yazdığı “*Miftâhu Bâb-ı Ebvâb*” adlı Arapça kitabını

verir. Bereketzâde, kitaptan Muhammet Mirza'nın sadece bir nebi olmayıp âliheyi (batıl ilahlar) nefsinde teşhis ve temsil etmiş bir peygamber olduğunu iddia eden ifadeleri, Kelâmullâh'ı takliden söylenmiş garip ve komik ibareleriyle Kur'ân üslubunun maharetsiz bir taklidi olarak bahseder.

Bereketzâde, Akkâ'da Şazeliye şeyhlerinden Şeyh Ali Mağribi ile de görüşür. Yüz bin kadar müridi olan bu zat, zühd ve takvası ile Bereketzâde'yi de o dönemde hayli etkiler. Şazeliye tarikatının üstadı doğuda Şadile olarak bilinen beldeden Seyyid Ebu'l-Hasan Ali Eş-Şazeli'dir.

Bereketzâde, hapisten kaleye çıktıklarından beri Kıbrıs ve Rodos'taki dostlarıyla ve Dersaâdet'teki akrabalarıyla mektuplaştığından bahseder. Namık Kemal'in Magosa'da sürgün olduğunu, Mithat Efendi ve Tevfik Bey'in kalebindikten hapislerine karar kılındığını bu mektuplardan öğrenmiştir. Bereketzâde, sürgün yerlerinde iken takma adlarla bazı yazılar neşrettiklerini de anlatır. Takma adları neşriyatın daha kolay olması için kullanmışlardır. Namık Kemal "Sabir"; Mithat Efendi "Cevdet"; Nuri Bey "Muhlis, sahib-i tercüme ve Muhsin" ve Tevfik Bey de "Ebuzziya" takma adlarıyla yazılar yazarlar. Hatta Tevfik Bey kendi adından ziyade takma adıyla şöhret bulur (Bereketzâde, 1232:142).

Akkâ Mutasarrıfı Ahmet Bey'in Akkâ'dan ayrılması Bereketzâde'yi çok üzer. Ahmet Bey'den ayrılışına aileden birinden ayrılmışçasına ağladığını söyler. Ahmet Bey'den sonra Akkâ'da sık sık mutasarrıf değişikliği yaşanır. Udî Şakir Paşa, rütbe-i sâlise sahibi Esad Efendi, Sultan Abdülaziz'in başmâbeynciliğini yapan Feyzi Paşa, İbrahim Paşa, Rumeli Beylerbeyi Abdurrahman Paşa, Mustafa Ziya Efendi, Akkâ Mutasarrıfı olarak görevlendirilmiştir. Hatta Bereketzâde bunlardan Fevzi Paşa döneminde öğretmen yokluğu nedeniyle kısa bir süre öğretmenlik yapmıştır. O dönemde Feyzi Paşa, Cezzâr Camii avlusunda bulunan eski bir binayı yıkarak yerine "Rüşdiye Mektebi" yaptırmış, bu mektep için Maârif Nezâreti'nden öğretmen istemiştir. Öğretmen isteği kabul olmayınca da Bereketzâde'yi buraya öğretmen olarak görevlendirmiş, Cezzâr Camii İmamı Şeyh Ahmet Efendi'yi de yanına muavin yapmıştır. Bir ara da İsmail Hakkı, Nuri Bey'le oturdukları evden ayrılarak Ahmet Efendi'nin hanesine taşınır. Bu sırada humma hastalığına yakalanır, altı ay hasta yatar.

Hastalığı sırasında hocası Şevket Efendi'nin ölüm haberi gelir, iyice hastalanır. Daha önceden üç cüz'ünü tamamladığı "Suriye Muzafferiyâti" isimli eseri de yarım kalır.

Bereketzâde, Akkâ'da üç yıl iki ay sürgün hayatı yaşar. Hicri 1293 senesinin cumade'l-ûlâ (cemaziye'l-evvel) ayının yedinci günü (M. 30 Mayıs 1876) Akkâ'da V. Murat'ın tahta çıktığı ilan edilir. Bu haberden de bir iki gün sonra affedildikleri telgrafla bildirilir. Bereketzâde ve Nuri Bey, Akkâ'dan ayrılmadan önce Hristiyanlar için önemli olan Nâsıra kasabasını, Hayfa'yı, Alman köyünü ve civar köylerini gezer; buraların sosyo-ekonomik, fizikî ve dinî yapısı hakkında bilgiler verir. Bereketzâde, her ne kadar Akkâ'da sürgün olsa da ömrünün üç yılını geçirdiği bu kadim beldeden ve dostlarından ayrılması kendine zor gelmiştir.

Akkâ'dan ayrılan Bereketzâde ve Nuri Bey vapurla Beyrut'a, oradan da Tuzla İskelesi'ne geçerler. Burada kendileri gibi affedilen ve İstanbul'a avdet için Tuzla'ya gelmiş olan Namık Kemal'le buluşurlar. Bereketzâde, Namık Kemal'le buluşmalarından duyduğu mutluluğu şu ifadelerle anlatır:

Bizim insan insana bin şevk ile müştâk olduğumuz Namık Kemal'imize o gün orada kavuştuk. Kemal Bey'in mu'tâdı üzere daha dün birbirimizden ayrılmış gibi bir vaziyette bizi karşıladıktan sonra güyâ evvelki ictima'dan kalma bir sözün alt tarafını ikmâl ediyor bir tarzda beşûşâne ve gayet liabâliyâne lakırtıya başlamasıyla sohbeta koyulduk (Bereketzâde, 1332b: 173)".

Namık Kemal, İtalya Konsolosunun davetlisi olduğu için hep beraber İtalya Konsolosunun evine yemeğe giderler. Yemekte gördüğü ve gayet tuhaf bulduğu selva kuşundan yapılmış bir turşudan bahseder.

Üç arkadaş birlikte Rodos'a geçerler. Ahmet Mithat ve Tevfik Bey daha önceden Dersaadet'e gitmek için yola koyulduklarından onları göremezler. Rodos'tan İzmir'e gelirler. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile ölümünü ve Çerkez Hasan Vakıası'nı burada duyarlar.

19.06.1876 tarihinde İstanbul'a dönen Bereketzâde'nin sürgün hayatı böylelikle sona erer. Bereketzâde, Akkâ'da tam üç yıl iki ay sürgünde kalmıştır.

2.1.6. Bereketzâde'nin Memuriyeti

Bereketzâde'nin ilk memuriyeti Akkâ'da olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi Akkâ Mutasaarîfî Feyzi Paşa, Cezzar Camii avlusunda bulunan eski bir binayı yıkıp yerine “Rüşdiye Mektebi”ni yaptırmış, Maârif Nezâreti'nden buraya öğretmen istemişti. Fakat bu isteğine olumlu cevap alamayınca Bereketzâde'yi buraya öğretmen tayin etmişti.

V. Murat'ın tahta çıkmasıyla İstanbul'a dönen Bereketzâde, dokuz on ay ne iş yapacağına, hangi mesleği icra edeceğine karar veremediği için şaşkın bir hâlde kalır. V. Murat tahta iki üç ay kalır, sağlığı bozulduğu için onun yerine Sultan II. Abdülhamit Han geçer. Onun tahta geçişinden dört beş ay kadar sonra Mithat Paşa sadrazam olur. Bereketzâde, Nâmık Kemâl'in sayesinde Mithat Paşa ile görüşür ve ondan “Meclis-i Maârif” üyeliği sözü alınır. Ancak göreve atanma kararnameyi daha çıkmadan Mithat Paşa, 1877 yılında görevinden azledilerek Avrupa'ya sürgüne gönderilir. Bu durumda Bereketzâde'nin memuriyeti de unutulur.

Bir ara Mahkeme-i İstinaf Müdde-i Umûmiliğinde memurluk yaparken Hersekli Arif ile tanışır, beraber Hukuk Dairesi azalığında çalışırlar. Birbirlerini görmediklerinde neşeleri kaçacak kadar sıkı bir dostlukları olur.

Bereketzâde, daha önceleri kendisine yardımcı olan Elhac İbrahim Efendi'yi ziyarete gider. Meğer o gün İbrahim Efendi o tarihte Dâhiliye Nazırı olan Cevdet Paşa'nın Koska'daki konağına davetlidir. Elhac İbrahim, Bereketzâde'yi de yanına alarak konağa götürür ve Cevdet Paşa'ya tanıtır. Sohbet esnasında Cevdet Paşa kendisini Kosova Mektupçuluğu'na atamak istese de Bereketzâde bir Mülkiye kaymakamlığına talip olduğunu söyler. Cevdet Paşa yanında bulunan müsteşarından Akşehir'in boş olduğunu öğrenir ve Bereketzâde'yi Akşehir'e kaymakam olarak atar.

Bereketzâde, 1877 yılında yirmi altı yaşındayken Akşehir'e kaymakam olur. Bazen eşekle, bazen at arabasıyla, bazen de yaya olarak yapılan meşakkatli bir yolculuktan sonra Akşehir'e ulaşır. O zamanlar Akşehir, “Kazanın mecmû-ı nüfûsu hesab-ı takrîbi ile 33.000'i mütecâviz tahmin edilmişse de Türkmenlerden, Kürtlerden, yörüklerden dâhil takrîr olmadık birçok nüfus bulunduğundan aded-i ahâli bu tahminin kat kat fevkinde olsa gerektir. Nüfus-ı Akşehir'de 20.000 kadar Ermeni ve Akşehir'e

bir saat kadar mesafede Bermende karyesinde dahi takrîben yedi sekiz yüz Rum vardır, bakıyye-i ahâli kâmilen İslâm'dır. Müslümanlar hemân umûmiyetle zirâidir. Rumlar ile Ermeniler sanat ve ticaretle meşgûl olup... (Bereketzâde, 1323: 247) Türk, Kürt, Ermeni ve Rum nüfusunun yaşadığı, Konya'nın kuzeybatısında bulunan Konya'ya bağlı bir ilçeydi. Bereketzâde, burada iki yılı aşkın bir süre kaymakamlık yaptı. "Akşehir'de imar ve iskân işleri, memurların durumu, tefeciler, eşkıyalar, muhâcirler, geçici görevle teftiş için görevlendirilme, Rusya ile yapılan savaş vb. konular Bereketzâde'nin yoğun tempolu bir kaymakamlık hayatı sürmesine neden olmuştur (Yiğitoğlu, 2005: 38)." Bereketzâde'nin Akşehir'de kaymakamlık yaptığı bir dönem Ziya Paşa da Konya valisidir. Ziya Paşa, Adana'ya tayin olunca yerine Akif Paşa, Konya valisi olur. Bereketzâde, Akşehir'de çetecilerden, tefecilerden, muhacirlerden yorulup sonunda kaymakamlıktan istifa etmiştir. Akif Paşa, Bereketzâde'nin istifasını kabul etmemiş, onu vilâyete çağırmış, ona aylığı dört bin kuruş olan Alanya (Alâiye) Kaymakamlığı'nı teklif etmiştir. Bereketzâde, bu görevi kabul etmeyince, onun çalışmalarını başarılı bulduğundan olsa gerek, Akif Paşa kendisine Teke Mutasarrıflık Vekilliği'ni teklif etmiştir. Bereketzâde, bu görevi kabul etmişse de İstanbul'dan Siret Efendi adında birinin bu görev için gönderilmesiyle açığa çıkmış ve İstanbul'a dönmüştür.

Yâd-ı Mâzi'de İsmail Hakkı'nın Akşehir kaymakamlığından istifa etmesine kadar olan hayatı anlatılmıştır.

Bereketzâde, 1878 yılında Halep'te Mahkeme-i İstinaf Müdde-i Umûmiliğine memur olmuş, 1880'de bu görevden ayrılmıştır. 1881'de Diyarbakır İstinaf Müdde-i Umûmiliğine atanmış, 1882 yılında da Sivas İstinaf Müdde-i Umûmiliğine tayin olmuştur. 1886 yılında, Kastamonu Merkez Bidâyet Mahkemesi Birinci Reisliği görevlerinde bulunmuştur. İsmail Hakkı, 1892'de Beyrut İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi, 1895'te Yanya ve İskodra vilâyetlerine Adliye Müfettişi olarak atanmıştır. 1896'da Dersâdet Bidayet Mahkemesi azâlığına tayin olmuştur. 1897 yılında Dersâdet İstinaf Mahkemesi azâlığına nakil olmuştur. 1903 yılında İstinaf Mahkemesi Cunha kısmı Reisliğine, 1906'da Dersâdet İstinaf Mahkemesi Hukuk kısmı Reisi olmuştur. 1907'de Temyiz Mahkemesi azâlığına atanmış, 1911'de Baş Müdde-i Umûmisi (Baş Savcı) olmuştur. (Yiğitoğlu, 2005: 39-41; Okuyan,1992: 490)

2.1.7. Bereketzâde'nin Ölümü

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın nasıl öldüğü tam olarak bilinmemektedir. *Yâd-ı Mâzi*'de kaplıcaya ihtiyacı olduğunu söyleyerek 1918 yılında Bursa'ya kaplıcaya gittiğini beyan eder. M. 1918 (H. 1337) yılında da İstanbul'da vefat etmiştir.

2.2. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Eserleri

2.2.1. Yâd-ı Mâzi

İsmail Hakkı'nın anılarını yazdığı eseridir. Eserine “Ahvâl ü vekâyi-i hayatım cihet cihet mirât-ı asr olabiliyor mütâlaâsına mebnîdir (Bereketzâde, 1332b:5)” diye başlayan Bereketzâde, yaşadığı dönemi yansıtan bir ayna olacağı düşüncesiyle bu eseri kaleme almıştır.

Yâd-ı Mâzi, 355 sayfadan oluşmaktadır. İlk üç yüz elli sayfada hayatındaki dönüm noktalarını ayrı ayrı başlıklar altında işlemiş, Arap harfleriyle numaralandırdığı son beş sayfayı da fihrist bölümüne ayırmıştır.

Yâd-ı Mâzi sadece yazarın hayatının anlatıldığı anı kitabı değil, yazarın yaşadığı bölgenin fizikî, ekonomik, toplumsal yapısının da anlatıldığı geniş çaplı bir incelemedir. Yazarın hayatının bir bölümünün anlatıldığı eserde, yazarın eğitim hayatına yön veren hocalarından, düşünce hayatını şekillendiren Namık Kemal'den, gittiği yerlerdeki insanlardan, toplumun aksayan yönlerinden de bahsetmiştir. Eserinin sonunda hocalarından Şevket Efendi'ye ait ayrı bir başlık açmıştır.

Eser, *Sirat-ı Müstakîm Mecmuası*'nın¹¹ 32 - 53. sayıları arasında “*Terâcim-i Ahvâl: Yâd-ı Mâzî*” başlığıyla tefrika edilmiş, sonra da kitap şeklinde basılmıştır. Eser üzerinde 1997 yılında Mümtaz Habip Güven çalışarak günümüz Türkçesine aktarmıştır.

2.2.2. Necâib-i Kur'âniyye

Bereketzâde, bu eserini de başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı *Sebilü'r-reşâd* dergisinde yayınlamıştır. Derginin ikinci sayısında “Bir gün Fransızca bir eserde Peygamberimizden bahsedildiğini gördüm. Merak ettim baktım fakat hem Peygamberimiz hem de hadisleri, hem Kur'ân hem de Kur'ân âyetleri hakkında yanlış bilgiler veriyor. Bu ve bunun gibi eserleri mütalaa eden gençlerimize Kur'ân'ın muhtevası hakkında hakikî ve doğru bilgileri öğretmek için Kur'an'dan bazı âyetler seçtim. Bu ayetlerin hemen altına meâl-i müniflerini, şerh ü tefsîrlerini yazdıktan sonra

¹¹ Abdullah Ceyhan, *Sirat-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi*, DİB. Yayınları, Ankara, 1991, s. 120.

makama uygun olarak tafsilâtda da bulundum. Böylece meydana gelen tefsir numûnelerine *Necâib-i Kur'âniye* adını verdim.” diyerek eserini yazmaya nasıl karar verdiğini anlatır.

Necâib-i Kur'âniye, 1232 yılında Dersaadet'te Tevsi-i Tıbaat Matbaası'nda basılmıştır. İki sayfalık bir dibâce ile başlayan eser 441 sayfadır. Eserin sonunda Arap alfabesiyle numaralandırılmış bölümde ise içindikiler ile hata ve savab cetveli bulunur.

Eserde Bakara Sûresi 21, 22, 29, 30, 125, 177, 179, 188, 283, 284. âyetler, Al-i İmran Sûresi 103, 104, 159, 190, 191, 199. âyetler, Nisâ Sûresi 56, 57. âyetler, Mâide Sûresi 7, 70, 93, 94, 95. âyetler, Araf Sûresi 30, 31, 32. âyetler, Enfal Sûresi 62-63. âyetler, Hud Sûresi 113, 114. âyetler, Ra'd Sûresi 11. âyet, Nahl Sûresi 90. âyet, İsrâ Sûresi 23, 24, 85. âyetler, Kehf Sûresi 110, 111. âyetler, Enbiyâ Sûresi 30, 105. âyetler, Mü'minûn Sûresi 12, 13, 14. âyetler, Nûr Sûresi 32. âyet, Sebe Sûresi 15, 16, 17, 18, 19. âyetler, Yâsin Sûresi 55, 56, 57, 58. âyetler, Hucûrât Sûresi 6, 12, 13, 20, 21. âyetler, Rahmân Sûresi 26, 27. âyetler, Hadîd Sûresi 20. âyet, Mülk Sûresi 15. âyet, Tekvîr Suresi 8, 9. âyetler ve Mutaffifin Sûresi 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. âyetler tefsir edilmiştir.

Bereketzâde, âyetleri tefsir ederken Erzurumlu İsmail Hakkı, Davûd-ı Kayseri, Keşşâf, Beydâvî, Ebussuûd, Gazalî, İbn Sina gibi İslam dininin önemli isimlerinin eserlerinden faydalanmıştır. Ayrıca Bâkî, Nedim, Akif Paşa, Fuzûlî, Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ gibi şairlerin şiirlerinden de alıntı yapmıştır.

2.2.3. Envâr-ı Kur'ân

“Tamamlanmamış bir tefsir olup yalnız birinci cildi yayımlanmıştır (Okuyan, 1992: 490).” Eser, 1331 (M.1913) yılında İstanbul'da Selanik Matbaası'nda Bereketzâde İsmail Hakkı Başmüdde-i Umûmî (Baş Savcı)” imzasıyla basılmıştır. 353 sayfa olan eserin fihristi eserin başında Arap alfabesiyle verilmiştir.

İlk sayfasında “Sûre-i Fâtihâ'dan “seyegûlü's-süfehâ'e” nazm-ı şerîfine kadar âyet-i celîleyi muhtevîdir. Bu cüz'ün bir kısmı *Sırât-ı Müstakîm* ve bir mikdarı da *Kelime-i Tayyibe* ile neşr olunmuş idi (Bereketzâde, 1331: I).” yazmaktadır. Eserde fihristten sonra dibâce bölümü gelir. Dibâce on üç beyitlik manzume ile başlar. Dibâcede yazar tefsire olan ihtiyacı dile getirir ve eserde takip edilen metodu belirtir.

On sekizlik sayfalık bu uzun dibâceden sonra Fâtiha Sûresi'nin tefsiri gelir. 21-77. sayfalar arası Fâtiha Sûresi'nin tefsirine ayrılmıştır. Kalan bölümlerde Bakara Sûresi'nin 142. âyetine kadar yani birinci cüz'ün sonuna kadar tefsir edilmiştir. “Özellikle bismelenin ve Fâtiha Sûresinin tefsiri üzerinde çok durulmuştur. Bu arada çeşitli yan başlıklarla tefsîr tarihi, te'vil, belâgat, insanın yaratılışı gibi konular da işlenmiştir (Okuyan,1992:490).”

2.2.4. Tenâkuz Fıkhi

Tenakuz; çelişki, ihtilaf demektir. İstılahta ise, zahirlerindeki görünümünden dolayı aralarında çelişki ve ihtilaf olduğu zannedilen âyetleri inceleyen, gerçekte bu âyetler arasında herhangi bir çelişki olmadığını izah eden ilimdir (Aydın, 2001: 123).

Tenâkuz Fıkhi, İsmail Hakkı'nın “Reis-i Mahkeme-i İstinâf-ı Beyrut” imzasıyla neşredilen eseridir. İstanbul'da Nişan Berberyan Matbaası'nda H.1308 (M. 1890) yılında basılmıştır.

Eserine bir “İhtar” ile başlayan Bereketzâde, diğer dillerde kullanılan ve son zamanlarda Osmanlıca eserlerde de kullanılmaya başlanılan “virgül, puante virgül, dü puan ve puan” adı verilen noktalama işaretlerinin gerekliliğinden bahseder. Bundan sonra “besmele” ve hamdele” bölümleri gelir. Yazar eserini Sultan II. Abdulhamit Han'a sunduğunu söyler. Bu bölümden sonra Bereketzâde'nin el yazısıyla yazılmış dibâce bölümü gelir. Yazar burada tenâkuz fıkhi hakkındaki tereddütleri giderecek bir eser yazamadığından muzdarip olduğunu, sonunda Şam (Dimaşku'ş-Şam) müftülerinden Mahmûd Hamza'nın “*Et-Tefâvuz fi't-Tenâkuz*” eserini bulup tercüme ettiğini anlatır. Dibâcenin sonuna “A'cezû'l-İbâd (Kulların En Âcizi) İsmail Hakkı, Ramazanu'l-mübarek, 1307, Ankara” notu düşülmüştür.

Eserde sadece “tenâkuz” konuları işlenmez, Bereketzâde'nin ilave ettiği “tabakât-ı mesâil-i fıkhiyye, rivâyât-ı zâhiriye, istihsan, sühûdun ihtilafları hâlinde fukahânın davanın sıhhatine mani görmedikleri hâller, mütevâtirin oluşum hâlleri gibi (Yığıtoğlu, 2005: 57) konuları da havidir. Doksan altı sayfa süren eserin sonunda Çorum Müftüsü Ahmet Fevzi Efendi ve Beyazıt Dersiâmlarından Ankaravî Abdulhâlim Efendi'ye ait birer takrîz¹² yazısı ile hata ve savab cetveli bulunur.

¹² **Takrîz:** Kitabın başına konulmak üzere tanınmış bir kimseden istenen takdim ve takdir yazısı.

2.2.5. Bekâ-yı Saltanât-ı Osmâniye

Eserine besmele ile başlayan Bereketzâde, dibâcede eserini Şam (Dımaşku's-Şam) müftüsü Mahmud Hamza Efendi'nin “*el-Burhân 'Alâ Bekâ-yı Mülk-i Benî 'Osmân ilâ Âhiri'z-Zamân*” isimli eserinin Osmanlıcaya tercümesi olduğunu, söylemesi kolay olsun, dile hafif gelsin diye de adını “*Bekâ-yı Saltanât-ı Osmâniye*” koyduğunu ifade eder.

Çeşitli grup ve zümrelere karşı Osmanlılar ve onların hükümdarlığını savunan eser, üç bölümden oluşmaktadır (Yiğitoğlu, 2005: 49). “Birinci bab” adını verdiği ilk bölümde (s. 8–13), Osmanlı sultanlarına istidlal yoluyla işaret eden âyetlerden; “ikinci babda” (s. 14–27), Osmanlı saltanatının âhir zamana kadar bâki kalacağına dair vârid olan hadis-i şeriflerden, “hâtıme” adını taşıyan üçüncü bölümde ise (s. 28–44), Osmanlı saltanatının devamını sağlayacak olan faziletlerden bahsetmektedir. Yazar son bölümü yazarken Hemevî'nin *Durrü'l-Mensûr* adlı eserinden faydalandığını söyler. Eserin sonunda da bir zeyl vardır. Eser, 1332 yılında Dersaadet'te Tevsî'-i Tıbbât Matbaası'nda basılmıştır. 45 sayfalık kısa bir eserdir.

2.2.6. Sûriye Muzafferiyâtı

Bereketzâde'nin Akka'da sürgünde iken yazmaya başladığı eseridir. *Yâd-ı Mâzi*'de “Keyifsizliğim altı mâh kadar imtidât ettiğinden Akkâ'da iken başlamış olduğum *Suriye Muzafferiyâtı*'nı üç cüz' kadar neşrettiğim hâlde ikmâline muvâfık olamadım (1232: 159).” diyerek eserini Akkâ'da yazmaya başladığını, hastalığının altı ay sürmesinden dolayı da yazmaya devam edemediğini beyan eder.

Bereketzâde, bu eserini bazı yazılarında da kullandığı “Muhsin” takma adıyla yayımlamıştır. İstanbul'da H. 1291 (M.1874) yılında basıldığı bilinen eser, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslam ordularının Suriye'de elde ettikleri başarıları anlatmaktadır. Kitabın mukaddimesinde belirtildiğine göre yazar, eserini her biri dört cüz'den oluşmak üzere beş ciltte tamamlamayı planlamış ancak bunlardan sadece üç cüz'ün basıldığı tespit edilmiştir (Okuyan, 1992: 490).

2.2.7. Metâlib-i Âliye

Bereketzâde'nin kelâm konuları üzerine yazdığı eseridir. Eser, Allah'ın varlığını ispat edip karşıt görüşleri çürütmek için yazılmıştır.

Eser, 10 sayfalık münâcât bölümü ile başlar. Bundan sonra “ifâde-i mahsûsa” başlığı altında “Bu eser-i âcizâne ba'z-ı müdevvenât-ı mu'tebereden telhîs ü terceme sûretiyle ve bazı şevâhid ü mütâla'ât ilâvesiyle husûle gelmiştir. 20 Ramazanü'l-mübârek 1309 - Beyrut/Ez'afü'l-ibâd (Kulların en zayıfı)” yazan İsmail Hakkı, eserini nasıl oluşturduğunu anlatır. Eser, 1309'da Beyrut'ta telif edilmiştir.

Yazar, eserini altı bölümde oluşturmuş ve her bölüme “Matlab” adını vermiştir. Matlab-ı evvel “vücûd-ı Hakka dair kâinâtın temâşası umûmiyesinden me'hûz delâil”; matlab-ı sâni “vücûd-ı Hakka dair âsâr-ı hayret-efzâ-yı kudretten me'hûz delâil”; matlab-ı sâlis “vücûd-ı Hakka dair bilhassa insanda şa'sa'a-pâş olan âsâr-ı kudretten me'hûz delâil”; matlab-ı râbi “Rûhun beden-i insanda tasarrufâtından, pertev-i envâr-ı ehadiyyetin sûret-i tecellisinden, kuvvâ-yı zihniyenin ahvâl-i hayret-fezâsından me'hûz delâil”; matlab-ı hâmis “Epikür ittibâmın maruzâtına cevap”; matlab-ı sâdis “hodbinliği ve çevn ü çürabı terk ile hazret-i Rabb-i kerîmin fazl u keremine ilticâdan başka râh-ı necât bulunmadığına irşâd hakkındadır”. Kitabın sonunda bir de “Tashîhât ve İhtâr” bölümleri vardır.

Kâinattaki hikmetler, günlerin, ayların ve mevsimlerin değişmesi ve bunların insanlar üzerindeki etkileri, insanların yaratıcıya karşı nankörlükleri gibi konuları işleyen uzun bir hamdeleden sonra altı bölümden oluşan eserde Bereketzâde; Cebriye ekolü ve Epikürizm düşünce sisteminin yanlış inançlarını hadis ve âyetlerle delil getirerek çürütmeye çalışmaktadır (Coşkun, 2008: 44). 234 sayfa olan eser, 1341 yılında Kostantiniye'de Ebuzziya Matbaası'nda basılmıştır.

2.2.8. Menâkıb-ı Seniyye

Bereketzâde'nin Muhammed b. Said el-Büsirî'ye ait *el-Kasîdetül-Hemziyye* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Eserin adı *Ümmü'l-Kurâ fî Medh-i Hayri'l-*

Verâ'dır. *Sırat-ı Müstakîm* dergisinin 51-85. sayıları arasında yayımlanmıştır (Okuyan, 1992: 490).

Bûsîrî'nin Hac'dan döndükten sonra Hz. Peygamber'e ve mukaddes beldelelere duyduğu şevk ve özlemi yeniden tazelemek amacıyla yazdığı kaside, redif harfi hemze olduğu için *el-Kasîdetü'l-hemziyye* (fi'l-medâ'ihî'n-nebeviyye) diye tanınmış, 455 beyitlik bir manzum siyerdir. Kasidede Peygamber'in doğumu, hayatının safhaları, güzel ahlakı, savaşları, ehl-i beytin faziletleri, Peygamberimizin diğer peygamberlere, İslam dininin diğer dinlere olan üstünlüğü gibi konuları işleyen Busirî'nin en uzun kasidesidir (Kaya, 2001: 569-570).

Menâkıb-ı Seniyye'nin ilk yazısında Bereketzâde, *Kasîdetü'l-hemziyye* adlı eserin birçok âlim ve şair tarafından çok beğenildiğini, kendisinin de Peygamber Efendimize yakınlık vesilesi olur ümidiyle bu eserin tercümesini ve şerhini yaptığını, eserine de "*el-Menâkıbu's-seniyye alâ Metni'l-hemziyye*" koyduğunu beyan eder (Coşkun, 2008: 40).

2.2.9. Rehber-i Saâdet

Bereketzâde, Akka'da sürgünde iken Tunuslu Hayrettin Paşa'nın "*Akvemü'l-Mesâlik*" adlı eserinin mukaddimesini tercüme etmiştir. Sürgün hayatı bitip de İstanbul'a döndüğünde bu tercümesini *İstikbâl* ve *Basîret* gazetelerinde "*Rehber-i Saâdet*" adıyla yayımladığını kendisi *Yâd-ı Mâzi*'de (Bereketzâde, 1332b; 144) beyan eder.

2.2.10. İsbât-ı Vâcib

On dört sayfalık küçük bir risaledir. Ön sözünde "Kulların En Zayıfı (Ez'afü'l-Ibâd) Hakkı" imzasını kullanmıştır. Ancak Mehmet Okuyan, "Hakkı" imzasıyla yayımlanan on dört sayfalık bu risale üslûp ve ifade bakımından *Metelib-i Aliye*'ye benzemekte ve bu durum eserin Bereketzâde'ye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir." diyerek eserin Bereketzâde'nin olduğuna kesin gözüyle bakamamaktadır. Eser, İstanbul Ebuzyâyâ Matbaası'nda H. 1304 (M. 1886) yılında basılmıştır.

2.2.11. Meşveret

İsmail Hakkı'nın sürgündeyken yazdığı eserlerden biridir. Mehmet Okuyan, Seyfeddin Özege'nin Muhsin takma adıyla yayımlanmış bu kitabı da Bereketzâde'ye nispet ettiğini belirtir.¹³ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzi*'de bazen takma ad kullanarak yazılar yazdığını söylemektedir. “Menfâlarımızda iken müsteâr isimler ve muhdes künyeler ile bazı resâil neşrediyor idik. Namık Kemal “Sabir”, Mithat Efendi “Cevdet”, Nuri Bey “Muhlis, sâhib-i tercüme ve Muhsin” ve Tevfik Bey de “Ebuzziya” künyesini intihap etmişler idi (Bereketzâde, 1232:142).” Buradan anlaşılacağı gibi takma adları eserlerini daha kolay bastırabilmek için kullanmışlardır.

“Sürgündeyken yazmış olduğu Meşveret adlı eserinde, Türkçe kelimelerin imlası konusu üzerinde durmuştur (Gürbüz, 2008:315). Bereketzâde, dilin ıslahı için bir “meşveret” kurulmasının, bu meşveretin vereceği karar doğrultusunda da bir Osmanlı lügati hazırlanması gerektiğini söyler (Bereketzâde, 1291: 13).

“Muhsin” takma adıyla yayınlanan bu eser, H.1291 (M. 1874) yılında İstanbul Tasvir-i Efkâr Matbaası'nda basılmıştır.

2.2.12. Osmanlı Sarfının Mebâdisi

İsmail Hakkı'nın Osmanlıca yazım ve imla konusundaki görüşlerini ihtiva eden eseridir. Eserin “Muhsin” imzası ile basılmış olması sürgün yıllarında yazıldığını göstermektedir. Daha önce de söylenildiği gibi yazar, takma adlı eserleri daha kolay basılsın diye kullanmıştır. Yazar eserine hutbe adını verdiği bir ön sözle başlar. Eserin ön sözünde, Bereketzâde, bir milletin diline ne kadar önem verirse o kadar güçlü ve kuvvetli olacağını, dilin kaide ve kurallara bağlanması gerektiğini, kadesiz ve kuralsız bir dilde maarif bulunmayacağını iddia eder (Bereketzâde, 1876:2-3). Mukaddime bölümünde sarf ilmini tarif eder. Eserde isimler, isimlerin çoğul yapılması, tasnifi, sıfatlar ve türleri, zamirler, fiiller, fiil çekimi, zarflar, harf-i cerler (edatlar), bağlaçlar, nida harfleri ve secâvend (noktalama işaretleri) gibi gramer konuları anlatılmıştır. 35 sayfa olan eser, H. 1292/M. 1875 yılında İstanbul Basiret Matbaası'nda basılmıştır.

¹³ Seyfettin ÖZEGE, *Bağış Kitapları Kataloğu*, 1-II, 179, nr. 3548.

2.2.13. Esrâr-ı Belâgat

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın belâgat ilmi üzerine yazdığı eseridir. Eser, *Mukaddime* ve *Cüz'-i Evvel* adını verdiği iki kitaptan oluşmaktadır. *Mukaddime* adlı birinci kısım, “Dersâdet İstinâf Mahkemesi Hukuk Dairesi Azâsından İsmail Hakkı” imzası ile Kostantiniye’de R. 1317 (M. 1901) yılında Ebuzziya Matbaası’nda basılmıştır.

Yazar, *Mukaddime*’ye “Bismike’l-celîl yâ men haleka’l-insan allemehü’l-beyân” yani “İnsanı yaratan ve ona beyanı öğreten ey celal sahibi Allah! Senin adıyla başlıyorum (Ateş, 2017:37)” diyerek başlar. Bu bölümde belâgat ilminin tanımını yapar, edebiyatın bölümlerinden saydığı bu ilmi dokuz bölümde inceler. Bu bölümler, “lûgat, sarf, nahv, iştikak, bedi‘, beyân, meânî, aruz ve kafiye”dir.

İnsanda belâgati kazanmanın dört yolu olduğunu ifade eden yazar, bunların “kuvva-yı akliye (zihin, hayal, hafıza, havâss-ı zâhire, lezzet ile elem, infîlât-ı nefsâniye, zevk, dehâ), usûl u kavâid-i belâgate vukûf (belâgatın usûl ve kurallarını bilmek), belâgatın sözlerini mütalaa ve idmân olduğunu ifade eder ve bunları ayrıntılı olarak açıklar.

Bereketzâde, eserini oluştururken belâgat konusunda ilmine güvendiği birçok yerli ve yabancı âlimin fikrinden istifade etmiştir. Özellikle de “mürşid-i *Esrâr-ı Belâgat*” olarak nitelendirdiği İbn Esîr’in *el-Meselü’s-sâ’ir*’inden yararlanmışır (Ateş, 2017:121). Eserde Arif Hikmet, Fuzûlî, Nedim, Firdevsî gibi şairlerden şiirlere de yer vermiştir.

“Mukaddime” bölümünün sonunda fihrist ile hata ve savab cetveli vardır. *Esrâr-ı Belâgat*’in *Mukaddime* bölümünü Elif Ateş, İnönü Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır.

Esrâr-ı Belâgat’in *Cüz'-i Evvel* kısmı, bizim tez konumuz olduğundan gelecek bölümlerde ayrıntılı olarak işlenecektir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

2.1. CÜZ'-İ EVVEL'İN ANLATIM PLANI VE METODU

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmı, belâgat konusunda yazılmış önemli bir eserdir. Bu eser, Arap belâgatinin ünlü şahsiyetleri ile Batı retoriğinin üstatlarının görüşlerine yer verilerek hazırlanmış olup Doğu ile Batı'yı sentezleme amacı taşır. Bu durumu Yetiş, şöyle aktarır:

İsmâil Hakkı'nın *Esrâr-ı Belâgat*'i (İstanbul, 1318) bu devrin son terkip arayışını yansıtan en önemli eserdir. Süleyman Paşa'dan ve özellikle Recâizâde'den sonra görülen ikilik, yani eski belâgatla Batı retoriğini birleştirecek yeni teşekkül eden edebiyatın belâgatinin yapılmak istenmesi gibi anlayışlar belâgatta yeni arayışlar doğurdu. Bir kısım yazarlar eskiyi aynen devam ettiren bir kısmı da eski ile yeniyi terkip etmek yolunu tuttu; bazıları ise bu iş terkipten çok alıntı mahiyetinde kaldı. İsmâil Hakkı tamamlanamayan bu eserinde gerçekten eski ile yeniyi, eskinin asıl kaynaklarına giderek birleştirmek ve birleşen noktalarını ortaya koymak ister (Yetiş, 1992: 384-387).

Bereketzâde İsmail Hakkı da bu eserin yazılış amacını kendisi şöyle aktarır:

Bu eser-i nâcizi te'lifden ma'şad-ı 'acizânem beyân-ı kavâ'id-i fenn ile berâber selefiñ belâgatde bizce ma'rûf olmiyan bazı zevklerini, şan'at ve istihrâclarını dañi temâyüle degilse de münâsebet olan yerlerde birer nebzecek göstermekdir. Bunun için ikide bir de İbn Esîr'e ve gayısına mürâca'atla anlardan istimdâd etmekligim, onlarla tenvîr-i müdde'a edişim çok görölmesin, lüzümsuz 'add olunmasın (Bereketzâde, 1318; 50).

Yazar, eserine “*Üslûp ve Fesâhat Hakkındadır*” ifadesiyle başlar. “*Üslûp*” başlığına kısaca değinen yazar, “*Fesâhat*” başlığına geçmiştir. Fesâhat kavramını uzun uzadıya işleyen yazar, fesâhatin unsurlarını ayrıntılı biçimde açıklamıştır.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “*Fesâhat*” konusunu anlatırken “*Fesâhat fi'l-Müfred*” başlığında “*tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyâsa muhâlefet, sem'de kerâhet ve lafzın ma'nâ ile i'tilâfi*” alt başlıklarına yer vermiştir. Ancak “*sem'de kerâhet ve lafzın ma'nâ ile i'tilâfi*” gibi alt başlıklar, diğer belâgat kitaplarında mevcut değildir.

Ayrıca “*Fesâhat fi'l-Kelâm*” başlığında da “*tenâfür-i kelimât, tetâbu'-ı izâfât, ef'âl ü sıfatla edevâtın tevâlîsi, kesret-i tekrâr, za'f-ı te'lif, ta'kid, matbu'iyet ya'ni tabî'lik*” alt başlıklarına yer vermiştir. Ancak “*tetâbu'-ı izâfât, ef'âl ü sıfatla edevâtın tevâlîsi, kesret-i tekrâr, matbu'iyet ya'ni tabî'lik*” gibi alt başlıklar da diğer belâgat kitaplarında mevcut değildir.

Eserin sonundaki “*Tetimme*” başlığı ile de bu konuda kemâle ermiş fikirlerini dile getirir.

Eserin başlık ve alt başlıklarında bir bağlantı veya numaralandırma söz konusu değildir. Eserin anlatım planı, *Cüz'-i Evvel*'in sıralamasına dayanarak ve belâgat konulu o dönemde yazılan diğer eserlerden de faydalanılarak şu şekilde oluşturulmuştur:

1. ÜSLÛP

2. FESÂHAT

2.1. Fesâhat fi'l-Müfred

- 2.1.1) Tenâfür-i Hurûf
- 2.1.2) Garâbet
- 2.1.3) Kıyâsa Muhâlefet
- 2.1.4) Sem'de Kerâhet
- 2.1.5) Lafzın Ma'nâ ile İ'tilâfi

2.2. Fesâhat fi'l-Kelâm

- 2.2.1) Tenâfür-i Kelimât
- 2.2.2) Tetâbu'-ı İzâfât
- 2.2.3) Ef'âl ü Sıfatla Edevâtın Tevâlisi
- 2.2.4) Kesret-i Tekrâr
- 2.2.5) Za'f-ı Te'lif
- 2.2.6) Ta'kîd
- 2.2.7) Matbu'iyet, ya'ni Tabî'lik

2.3) Fesâhat fi'l-Mütekellim

3. TETİMME

Bu başlıklardan sonra "*Hata ve Savab Cedveli*" ile "*Cüz'-i Evvel'in Fihristi*"ne yer verilmiştir.

Esrâr-ı Belâgat'in *Cüz'-i Evvel* kısmında gördüğümüz hata, "*Fesâhat fi'l-Mütekellim*" başlığının "*Tetimme*"den sonra yazılmasıdır. Çünkü bu başlık, "*Fesâhat*"in alt başlığıdır ve "*Tetimme*"den önce verilmiş olması gerekir.

Ayrıca bizim ölçüt aldığımız nüshanın ilk sayfalarında da ciltlemeden kaynaklı sayfa dizim hataları mevcuttur. Sayfa numaralarına bakılarak kitabın çeviriyazı metni düzeltilip transkripsiyonlu çevirisi öyle yapılmıştır.

2.2. CÜZ'-İ EVVEL'İN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Esrâr-ı Belâgat, Bereketzâde'nin belâgat ilminin inceliklerini anlattığı eseridir. Eser, *Mukaddime* ve *Cüz'-i Evvel* olmak üzere iki kısım hâlinde düzenlenmiştir. Mukaddime bölümü R.1317 (M.1901) yılında Kostantiniyye'de Ebuzziya Matbaası'nda basılmıştır. *Mukaddime*'de belâgat ve belâgatin şartları üzerinde durulmuştur. Yüz sayfa olan eserin sonunda Fihrist ile Hata ve Savap Cetveli vardır. *Mukaddime* kısmını Elif ATEŞ, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi ile bilim dünyasına tanıtmıştır.

Cüz'-i Evvel adlı ikinci kısım, R.1318 (M.1902) yılında İstanbul'da Artin Asaduryan Şirket-i Matbaası'nda "Dersâdet İstinâf Mahkemesi Dâiresi Azâsından İsmail Hakkı" imzasıyla basılmıştır. Yüz altmış sayfalık kitabın sonunda Fihrist ile Hata ve Savap Cetveli vardır. Yazar bu eserini yazma amacını ellinci sayfadaki dipnotta açıklamıştır:

Bu eser-i nâcizi te'lîfden maşşad-ı 'acîzânem beyân-ı kavâ'id-i fenn ile berâber selefiñ belâgatde bizce ma'rûf olmıyan bazı zevklerini, şan'at ve istihrâclarını dañi temâyüle değılse de münâsebet olan yerlerde birer nebzecek göstermekdir. Bunun için ikide bir de İbn Esîr'e ve gayrısına mürâca'atla anlardan istimdâd etmekligim, onlarla tenvîr-i müdde'a edişim çok görölmesin, lüzümsuz 'addolunmasın (Bereketzâde, 1318: 50).

Cüz'-i Evvel'de yazar, üslup ve fesâhat konularını açıklar. Dönemin aydınları tarafından pek bilinmeyen bu konuları açıklarken hem Arap edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden hem de Batı'da bu konuda yazılan eserlerden faydalanmıştır. Arapça, Fransızca ve Farsça bilen müellif, geniş kültürünü bu eserinde de göstermiş; sadece Doğulu değil Batılı yazar, âlim, filozof, hâtip ve şairlerin de görüşlerine yer vermiştir. Özellikle Arapça bazı şiir ve âyetlerin tercümesini de dipnotta kendisi yapmıştır. Kitabını yazarken İbn Esir'in *el-Meselü's-sâir* adlı kitabına sıkça başvurmuştur. *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmında İbn Esîr, Ebû Temmâm, İmam Maverdî; Racine, Pellisier, Augustien, Voltaire, Buffon, Juber, Quintilian gibi Doğulu ve Batılı yazarları, kendi görüş ve düşüncelerini desteklemek için tanık göstermiştir.

Mukaddime kısmına Besmele ile başlayan yazar, *Cüz'-i Evvel* kısmında direkt konuya girmiştir. Bunun, ilk kısmın devamı niteliğinde olmasından kaynaklı olduğunu düşünüyoruz. Eserine “*Üslûp ve Fesâhat Hakkındadır*” diyerek başlayan eserinin sonuna bir “*Tetimme*” bölümü koyarak kitabını üç başlık altında dizayn etmiştir.

“*Tenbihât*” başlıkları altında konu ile alakalı ayrıntılı bilgilere ve örneklere yer vermiştir.

2.2.1. ÜSLÛP

“Üslup, hissî veya manevi ilim, tarz ve tavırdır.” İlm-i belâgatte, “ifadenin güzelliği” olarak tanımlanır. Üslubun düşünceden farklı olduğunu ifade eden yazar, üslubu düşüncenin sadece dışavurumu olarak değil, edibin hislerini ve hayallerini de yansıttığını düşünür. Duygu ve düşünceleri anlatmak için seçilen kelime ve terkipler karşımıza “beyân” olarak çıkar. Bu, sözde kuvvet, fayda ve güzellik meydana getirir.

Bereketzâde, üslup hakkındaki bu görüşlerini desteklemek maksadıyla hâkimâne üslubun en büyük temsilcisi Nâbî'nin ve selefi XVIII. yüzyıl şâiri Koca Râgıb Paşa'nın şu beyitlerine yer vermiştir.

Hüsn-i ta' bir verür ma' nîye hüsn-i dîger
Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbuñ

Nâbî

Revnağ olmaz suhene hüsn-i edâdan ğayrı
Var mı seng ü güherüñ farķı şafâdan ğayrı

Râgıb Paşa

Her hatip ve münşinin kendine has bir anlayışı ve hissi mevcuttur. Duygu ve düşüncelerini kendine has bir tarzda ortaya koyar. Bu durum, o sanatkârın düşüncelerinin, his ve hayallerinin vücut bulmuş hâlidir. Sanatkârın düşüncesi ne kadar yüce, hayali ne kadar geniş, duyguları ne kadar rakik ise ortaya çıkan ürün de o kadar kıymetli olur. Kendisinde bir edebiyat zevki bulunan kişilerin bu tarz sanatkârın şirindeki letafet ve güzelliği hemen fark edeceğini savunan yazar, bu konuda şiirlerinde ayrı bir incelik, letafet ve heybet bulunan Nedim ve Nef'î'nin şiirlerini örnek verir.

Bereketzâde, İbn Esîr¹⁴'i “*Mürşid-i Esrâr-ı Belâgat*”, yani bu eserin yol göstericisi, olarak nitelendirir.

Üslûp mefhûmunu “elfâz-ı cezle” ve “elfâz-ı rakîka” olarak ikiye ayıran İbn Esîr, güzel sözlerin insana bazen neşe verdiğini bazen de rüzgârla sallanan dallar gibi insanın duygularını ihtizaza getirdiğini söyler. Bazen de geniş bir sahrada otlar üzerine düşüp de sabah vakti güneş ışığında parılayan şebnemler gibi insanı etkilediğini söyler. İnsanın elfâz-ı cezleyi vakûr ve heybetli bir kişi gibi, elfâz-ı rakîkayı da zarif, nazik ve mizacı yumuşak kimseler gibi tahayyül ettiğini ifade eder. Buna örnek olarak da Ebû Temmâm¹⁵ ve Buhterî¹⁶,yi gösterir. Ebû Temmâm'ın sözlerini sanki silahlarını kuşanıp atlarına binmiş, hücumu hazır savaş erleri; Buhterî'nin sözlerini de süslenmiş, bezenmiş bir ay gibi güzel kız sanırsın, diyerek bu şairlerin sözlerindeki etkiyi anlatmıştır.

Bir tarihçiden beklenenin gerçeği anlatmak, bir filozoftan beklenenin akla ve mantığa uygunluk olduğunu iddia eden Bereketzâde, bir münşîden beklenenin hoş gitmek ve gönüllere dokunmak, bir hatipten beklenenin de bunlara ek olarak zihni sürekli uyanık tutmak olduğunu; buna da güzel bir üslupla ulaşılabileceğini söyler.

Ünlü Fransız şairi Rasin (Racine)¹⁷ de “Bir söz, üslubunun güzelliği ile kulağa ve hayale ne kadar hoş gelirse biz o sözü o kadar dinleyebiliriz.” diyerek sözün etkileyici olması niteliğine dikkat çekmektedir.

İbn Esîr anlamlandırmanın, insanoğlunun ortak özelliği olduğunu anlamı oluşturmak için de ilim gerekmediğini, mana çıkarmanın bir zekâ işi olduğunu ifade

¹⁴ **İbn Esîr:** Asıl adı Ebu'l-feth Ziyâüddîn Nasru'llâh b. Muhammet b. Muhammet eş-Şeybâni el-Cezerî'dir. Hicrî 558'de (M:1163) Cizre'de doğdu. Şeyban kabilesinin ileri gelenlerinden olan babası, Musul hükümdarı İmamü'd-din Zengî'nin veziri Ebû Câfer el-İsfahânî'nin yanında özel bir değeri olması sebebiyle “Esîr” lakabını almış, birer âlim olan üç oğlu da “Benî Esîr” lakabıyla tanınmıştır. Mecdüddîn, İzzeddîn ve Ziyâüddîn adlarındaki bu üç kardeşin en küçüğü belâgat âlimi, münekkid ve vezir olan İbn Esîr Ziyâüddîn'dir. İlk öğrenimini Cizre'de gören Ziyâüddîn; Ebû Temmâm, Buhterî ve Mütenebbî'nin divanlarını ezberlemiş; nahv, lügat ve beyân ilimlerini öğrenmiştir. *el-Meselü's-Sâir* adlı belâgat kitabının yazarıdır. 637'de (M. 1239) vefat etmiştir. (Bkz. Durmuş, İsmail (2000), İbnü'l Esîr Ziyâeddîn, TDV İslam Ansiklopedisi, C.21, s.30-32.) Bereketzâde *Esrâr-ı Belâgat*'in *Mukaddime* cildinde İbn Esir, kardeşleri ve hayatları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir (s.18-22).

¹⁵ **Ebû Temmâm:** (ö. 231/846) Meşhur Arap şairi, 465 şairden şiirler ihtiva eden *el-Hamâse* kitabının yazarıdır (Elmalı, 1994: 241).

¹⁶ **Buhterî:** Tam adı Ebû Ubâde el-Velid b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî (ö. 284/897)'dir. Aslen Haleplidir. Ebû Temmâm'ın şiirlerinden çok etkilenmiştir. Câhiliye Devri'nden kendi zamanına kadar olan 600 şairin şiirlerinden seçerek derlediği 1454 parça şiiri, 174 babda topladığı *el-Hamâse* adlı kitabı en meşhur eseridir (Tüccar, 1992: 381-383).

¹⁷ **Racine:** Jean-Baptiste Racine (1639-1699). XVII. yüzyılın Fransız edebiyatında klasisizmin en önemli temsilcilerindendir.

eder. Çarşı pazarda gördüğü nice ümmi insanın gayet ince ve asil manaları anlayabildiğini ancak iki kelimeyi bir araya getirip de gönle hoş gelen güzel tabir ortaya koyamadığını söyler. Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat*'in *Mukaddime* cildinde belâgatın şartları içinde zekâyı da saymıştır. Gönülleri fetheden güzel sözler sarf edebilmenin temelinde zekâ vardır.

Bereketzâde, Volter (Voltaire)¹⁸ ve Buffon'un da üslup hakkındaki görüşüne yer vermiştir. Volter'e göre "Bütün insanlar eşyayı hemen hemen aynı suretle tasavvur eder, aralarındaki fark ancak üslûp ve inşâ ile dir."

Fransız yazarlarından Buffon¹⁹ ise üslûbu "Üslûp, tıpkı insandır." diye tanımlamaktadır.

Bereketzâde'nin üslûp hakkındaki görüşüne başvurduğu bir diğer yazar ise Pelisiye (Pellisier)'dir. Pelisiye'ye göre; ifade tarzına özen göstermeyi gereksiz görenler, "ehl-i atâlet" olarak nitelendirilir. Gereken dikkati göstermeden yazmanın asıl manayı hiçe saymak olduğunu söyleyen yazar, itinasız yazan bir sanatçının yazmak istediği eserde kıymetli bir cevher bulunmadığını göstermektedir, der. İnsan bir cemiyete girerken kılık kıyafetine özen göstermiyorsa bu, o kişinin o topluluktaki insanları da hiçe saydığını gösterir, diyen Pelisiye özensiz bir üslubun da o eserle alâkadar olan kişilere hakaret olduğunu savunur. Eflatun (Platon) bile *Republik* adlı eserinin mukaddimesini üslûbuna özendiği için yedi kere yazmıştır.

Her sanatçının kendine mahsus bir üslubu olduğu gibi her devrin, her kavmin ve ilmin de kendine özgü bir üslup anlayışı olduğunu söyleyen Bereketzâde; her şairin üslubu ile diğer şairlerden, mensup olduğu toplumun üslubu ile diğer toplumların üslubundan ve ait olduğu dönemin üslubu ile diğer dönemlerin üsluplarından farklı olduğunu ifade eder.

¹⁸ **Voltaire:** François Marie Arouet (1694-1778), Fransız yazar ve filozof. Fransız Devrimi ve Aydınlanma Hareketi'ne büyük katkısı olmuştur. Din ve ifade özgürlüklerinin yanı sıra insan hakları konusundaki düşünceleri ve felsefi yazıları ile ünlenmiştir (www.vikipedi.org/ 20.04.2019)

¹⁹ **Buffon:** Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (1707-1788), Fransız doğabilimci, matematikçi, kozmolog ve ansiklopedi yazarıdır (www.vikipedi.org/ 20.04.2019).

2.2.2. FESÂHAT

Üslûpta olması gereken iki özellikten biri fesâhat, diğeri belâgattir. Fesâhat, her konu ve terkipte bulunur ancak belâgat “iktizâ-yı hâl”e ve konuşan kişinin makamına göre farklılık gösterir. İbn Esîr söz söyleyen kişide şu üç özelliğın bulunması gerektiğini söyler:

“Birincisi, elfâz-ı müfredeyi bulmak ki bu dağınmık incilerin içinden güzelini seçmek gibidir. İkincisi, sözün kabaları içinde en münasibini seçmektir ki bu da yan yana dizilmiş bir dizi inciye benzer. Üçüncüsü, sözün manaya uygun olmasıdır ki bu da söz dizisini bazen bir gerdanlık, bazen bir küpe, bazen de taç gibi şekillendirmektir.”

Fesâhat, ortaya çıkarma ve açıklama manasındadır. Bazı lügatçilere göre ise, sütün köpüğü gidip özünün kalması manasındadır. Genel olarak ise bir şeyin leke ve benzerî fazlalıklardan arınmış olması demektir. İfsâh, fesâhatle konuşmak, sözü çepreşik söylemeyi açık söylemek; tefessüh veya tefâsuh ise kişinin kendisinde fesâhat kudreti olmadığı hâlde gösterişle fesâhat satmak, kendini fasihlere benzetmek anlamlarına gelir. İstılahta ise fesâhat; sözün açık, uygun, alışıl gelmiş ve güzel olmasıyla kanunlara uygun olmasıdır. Kanunlardan maksat, fasih bir sözden inceleme ve araştırma sonucunda bir hükme varmaktır.

El-Meseli's-sâir'de İbn Esîr'in “efsâha's-subh” ifadesinin “feci yeri ağarıp âyan olması” manasına geldiğini, bu yüzden de fasih kelâmın herkes tarafından aynı şekilde anlaşılması gerektiğini, Amr'a göre başka, Zeyd'e göre başka olamayacağını ifade eder.

Fesâhat konusundaki bu görüşleri sayan Bereketzâde kendince şu fikre varır: Fasih söz ancak “zâhir-i beyyin” olan sözdür. “Zâhir-i beyyin” ise sözün açık ve anlaşılır olması, anlamak için sözlüğe ihtiyaç duyulmamasıdır. Sözün de sözlüğe ihtiyaç duyulmadan anlaşılır olması için nazım ve nesir erbabının eserlerinde kullanılması gerekir. Nazım ve nesir erbabı lügatteki sözcükleri bir elekten geçirip güzellerini kullanır; çirkinlerini de kullanımdan düşürür. Bu yüzden sözün güzelliğinin kullanımına, kullanılması da açık ve anlaşılır olmasına sebep olduğundan hangi lafız güzel ise o lafız fasihtir. Eğer nazım ve nesir erbabının, sözcüğün güzelliğini veya çirkinliğini nereden bildikleri sorulacak olursa kulağa hoş gelen sözler güzel, kötü gelenler çirkindir. İnsana bülbülün ve kara tavuğun sesi hoş gelirken eşeğin ve karganın sesi kerih gelir. Sözcükler de böyledir, diyen Bereketzâde, “müzne” (beyaz yağmur bulutu) ve “dîme”

(yağmur) sözcükleri kulağa hoş gelirken “bu‘ak” (sel) sözcüğünün kulağa kötü geldiğini söyler. Kulağa kötü gelen lafızları kullananların ya fesâhati bilmeyen cahil biri olduğunu ya da hüsn-i tabiatı olmadığını ifade eder.

Ebû Yakup Yusuf es-Sekkâkî²⁰’nin *Miftâhu’l-ulûm* adlı eserinin belâgat ilmiyle alakalı olan üçüncü bölümünü Celâleddin Kazvîni²¹ bazı faydalı bilgiler de ekleyerek özetlemiş ve bu esere *Telhîsü’l-Miftâh* adını vermiştir. Kazvîni’nin bu eserini şerh eden Taftazânî²² fasih sözün kurallara uygun, dilde sıkça kullanılan, “tenâfür-i hurûfât” ve “kelimât” ile “ta’kit”ten uzak kelimelerden oluştuğunu açıklamıştır.

Söz ve konuşmacı fasih oldukları gibi kelime de fasih olabilir, diyor Bereketzâde, “kelime-i fasih, kelâm-ı fasih, cümle-i fasiha, terkîb-i fasih, kasîde-i fasiha, kâtib-i fasih, şair-i fasih” gibi terkipleri örnek vermiştir.

Bereketzâde fesâhat konusunun içinde “Tenbîh” alt başlığı açarak terkipler hakkında bilgi vermiştir. Buna göre iki tür terkip vardır:

a. Terkib-i nâkıs: Tam bir yargı bildirmeyen, yargıdan ve isnattan uzak olan “Allah’ın vahdaniyeti, insan-ı kâmil, siyah çeşm” gibi nisbet ve şarta bağlı terkiptir.

b. Terkib-i tam: Tam bir yargı bildirmeyen terkiptir. Buna kelâm ve cümle de denir. “Allah rahîmdir, berhudâr ol.” gibi ifadeler terkib-i tamdır.

²⁰ **Ebû Yakup Yusuf es-Sekkâkî:** 554 veya 555 (1159 veya 1160) yılında Hârizm’de doğdu. Hayatının ilk döneminde metal oyma ve işleme sanatıyla meşgul olduğundan “Sekkâkî” nisbesiyle anılmıştır. Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm* adlı eseriyle Arap belâgatında yeni bir çığır açmış ve dönüm noktasını belirlemiştir. Aslında sarf, nahiv ve belâgat (meânî, beyan) olmak üzere üç bölümden meydana gelen eserde “edebiyat ilimleri” adını verdiği ve birbiriyle bağlantılı gördüğü on iki ilimden söz etmiştir. Onun asıl şöhreti Miftâhu’l-ulûm’un belâgata dair üçüncü bölümünden kaynaklanmaktadır. Daha önce edebî zevke ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul edilen belâgata ilk defa Sekkâkî kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemini ve bilimsel üslûbu uygulayarak onu ilmî bir disiplin haline getirmiştir.

²¹ **Celâleddin Kazvîni:** Ebû’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfîî (ö. 739/1338). Arap belâgatı teorisyeni. 22 Şâban 666’da (7 Mayıs 1268) Musul’da doğdu. Arapça’nın yanında Türkçe ve Farsça da bilen Kazvîni başta Arap belâgatı olmak üzere Arap dili, fıkıh, fıkıh usulü ve kelâm sahalalarında zamanında otorite kabul edilmiştir. Kazvîni belâgata dair çalışmalarını, Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-ulûm*’unun belâgatla ilgili üçüncü bölümünün ihtisarı olan *Telhîsü’l-Miftâh*’ında toplamıştır. Ancak müellif, bir başkasının eserini özetleyen veya açıklayan bir âlim olmakla kalmayıp kendine has belâgat anlayışı geliştirmiştir.

²² **Taftazânî:** el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390). Çok yönlü âlim. Teftâzânî sarf, nahiv ve belâgat gibi dil ilimleri başta olmak üzere tefsir, kelâm, usûl-i fıkıh ve mantık alanlarında derin bilgisiyyle temayüz etmiş, yaşadığı dönemde Doğu İslâm dünyasında ilmin zirvesi kabul edilmiştir. *el-Mutavvel fi’l-me’ânî ve’l-beyân* (*Şerhu Telhîsi’l-Miftâh, eş-Şerhu’l-mutavvel, el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-ulûm*), Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-ulûm* adlı kitabının belâgat ilmine dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvîni tarafından *Telhîsü’l-Miftâh* adıyla telhis edilip yeniden düzenlenmiş biçiminin şerhidir.

Bereketzâde, terkiib-i tâm ve terkîb-i nâkısayı daha iyi anlatmak için Hayâlî Bey'in "O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler" mısraını örnek vermiştir. Bu mısradaki iki tam terkiip vardır. Birincisi "O mâhîler deryâyı bilmezler", ikincisi ise "ki deryâ içredür" terkiibidir. İlk terkiip içinde yargı barındırdığından buna cümle de kelâm da denir. Lakin ikinci terkipte kastedilen hüküm mâhîlerin sıfatı olduğundan ona cümle denir, kelâm denmez. Bu iki tam terkiibin birleşimine kelâm denir, artık cümle olarak adlandırılmaz.

Bazı dil bilimcilerin kelâm ve cümleyi eş anlamlı kabul etmesini doğru bulmayan yazar, Kur'ân-ı Kerim'in de "kelâm-ı kadîm" olarak adlandırıldığını, insanların yazdığı uzun bir makaleye de "kelâm-ı beşer" denildiğini örnek vererek cümle ile kelâmın aynı şey olamayacağını anlatır.

Fesâhat üç yerde aranır:

2.2.2.1. Fesâhat fi'l-Müfred (Kelimedeki Fesâhat)

2.2.2.2. Fesâhat fi'l-Kelâm (Kelâmdaki Fesâhat)

2.2.2.3. Fesâhat fi'l-Mütekellim (Konuşmacıda Fesâhat)

2.2.2.1. Fesâhat fi'l-Müfred (Kelimedeki Fesâhat)

Bereketzâde, kelimedeki fesâhatin unsurlarını tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyâsa muhalefet, sem'deki kerâhet, lafzın mana ile ihtilâfi şeklinde başlıklara ayırmıştır. Ancak Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniye*²³ adlı eseri incelendiğinde kelimenin fesâhati tenâfür-i hurûf, garâbet ve kıyâsa muhalefet başlıklarından mürekkeptir. Görülüyor ki Bereketzâde, genel kaidenin üzerine sem'deki kerâhet, lafzın mana ile ihtilâfi başlıklarını da eklemiştir.

²³ Ahmet Cevdet Paşa (2017), *Belâgat-ı Osmâniye*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.24.

2.2.2.1.1. Tenâfür-i hurûf

Tenâfür-i hurûfu “kelimenin dile ağır gelmesi ve telaffuzunun zor olması” şeklinde tanımlayan Bereketzâde, “kırkırdırdım ve hı‘hı” (bir çeşit ot) kelimelerini örnek vermiştir. Hatta “sessizce” kelimesinde bile hafif bir tenâfür olduğunu beyân eder.

Bereketzâde’ye göre mahreçleri uzak harflerin aynı kelimedede bulunması tenâfür-i hurûfa sebep değildir. Mahreçleri uzak harfleri aynı kelimedede kullanmayı yükseğe birden sıçrayıp atlamaya benzeten yazar, “milh ve ilim” kelimelerinin mahreçleri uzak olmasına rağmen tenâfür-i hurûf bulunmadığını belirtir. Aynı şekilde Bereketzâde’ye göre mahreçleri yakın olan harflerin de aynı kelimedede kullanılması dile zor gelmez. Eğer öyle olsaydı “ceyş, fem ve şecer” gibi kelimelerin telaffuzunun bukağı²⁴ içinde yürümek gibi dile zor gelmesi gerektiğini söyler. Bereketzâde’ye göre asıl tenâfür-i hurûf okuyucunun beğenisine dayanır.

Yazar, tenâfür-i hurûftan uzak durulması gerektiğini söyler. Ancak zaruret hâlinde telaffuzu zor olan kelimenin yerini tutacak başka bir kelime bulunmazsa o zaman bu tenâfürlü kelime kullanılabilir: tatsız tutsuz gibi.

2.2.2.1.2. Garâbet

Garâbet, kelimenin yabancı olması, anlamının açık olmaması ve kullanımının az olmasıdır. Bu kusurun, sanatçının nadir sözcükleri bildiğini göstermek veya sanat yapmak arzusundan kaynaklandığını ifade eden Bereketzâde, fesâhati bozan bu kusurdan kaçınmak gerektiğini belirtir. Sözü, çocuktan halka varıncaya dek herkesin anlayabileceği bir şekilde söylemenin şair veya hatibin birinci vazifesi olduğunu ifade etmiş ve güzel sözü şöyle tanımlamıştır: “Sözün en güzeli odur ki âvâm sözün manasını anlar, havas da sözün meziyetini tanır.”

Bereketzâde, nesirdeki garâbete *Şefik-nâme*’den, nazımdaki garâbete de Nef’î’nin bir kasidesinden örnek vermiştir.

²⁴ Bukağı: Hayvanların ayağına bağlanan zincir.

İsmail Hakkı, garâbet başlığını garîb-i hasen ve garîb-i kabih olarak ikiye ayırır:

2.2.2.1.2.1. Garîb-i Hasen: Eskiler arasında kullanılmış bir kelimenin zamanla unutulmasıdır. Bu kelimelerin kullanılması, devrinde uygun olsa da şu anda beyân ve inşaya eksiklik verir. Yazar, bu duruma örnek olarak Fuzûlî'nin Eski Türkçede kullanılan “teg” kelimesini “gibi” ve Süleyman Dede'nin,

“Birdür ol birliğine şekk yok durur

Gerçi yanlış söyleyenler çok durur”

beytindeki “yok durur” ve “çok durur” kelimelerindeki bildirme ekinin sonraki dönemlerde “-dur” şekline dönüşmesini garîb-i hasen olarak değerlendirmiştir.

Bereketzâde, bu bölüme eklediği tenbihâtta dört uyarı dile getirmiştir:

Birincisi, garîb-i hasen olan bir sözcüğün işaret ettiği anlamlardan biri unutulduğu hâlde diğer anlamları kullanılabilir. Örneğin, “teg” kelimesinin benzetme anlamı unutulduğu hâlde “sadece” ve “bir” anlamlarında kullanılmaya devam edilir. Yazarımız bunu Nâbî ve Ragıp Paşa'nın birer beytiyle örneklemiştir:

Tek olmasun kavâid-i ihlâş ber-çaraf

Mâni' degil merâsime dâ'ir kuşurumuz

Nâbî

Ben faķiri etme tek memnûn-ı ebnâ-yı zamân

Hâşıl etmezseñ degil ğam maţlabım yâ Rab baņa

Râğıb Paşa

İkincisi, bazı kelimeler bir yerde bir manada kullanılmazken başka bir yerde o manada kullanılıyor olabilir. Mesela “Bu kitâbı kendim için aldım.” diyecek yerde “Özüm için aldım.” terkibi kullanımda değildir fakat “özü sözü doğru bir adam” ve “Öz ağlamayınca göz ağlamaz.” tabirleri hâlâ kullanılmaktadır.

Üçüncüsü, bazı kelimeler unutulduğu hâlde atasözlerinde yaşayabilir. Mesela ateş manasındaki “od”, sırık manasındaki “mertek” sözcükleri İstanbul’da kullanılmazken “Od yok ocağ yok.” ve “Elifi görse mertek şandır.” atasözlerinde kullanılmaya devam etmektedir.

Dördüncüsü, garîb-i hasen olan kelimenin yerini tutacak bir kelime yoksa bu kelimenin kullanılmasından başka çare kalmamıştır. Bereketzâde, bu kelimenin kullanılmasını nesirden çok şiire yakıştırır. Hatta yazar bu görüşünü *el-Meselü’s-sâir*’den aldığı “Ġarîb-i haseniñ huteb u mükâtebâtda isti’ mâline mesâğ yok ise de şi’ rde isti’ mâline mesâğ bulunduğını ben istihrâc eyledim.” cümlesine dayandırır.

2.2.2.1.2.2. Garîb-i Kabih: Hem geçmişte hem de bugün kullanılmasında garâbet bulunan kulağa ağır, zevksiz kelimelerdir. Garîb-i kabihe, “vahşî-i galiz” veya “müteva‘ir” de denir.

Garîb-i kabîhe misal olarak Nef’î’nin;

“Feyz-i ihşânını yâd eylese bir şâ‘ir olur

Ĥâmesi kûfl-ı der-i genc-i me‘âniye *medenk*”

beytini veren Bereketzâde “medenk” sözcüğünü “vahşî” olarak addediyor ve Nef’î gibi bir şairin bu gibi “müteva‘ir”lere ihtiyacı olmadığını düşünüyor.

Bereketzâde, bu bölüme eklediği tekmilede dokuz uyarı dile getirmiştir:

Birincisi, halk arasında çok kullanıldığından değersiz kabul edilen kelimelerde garâbet iki çeşittir, diyen yazar bu durumu “nev’-i evvel” ve “nev’-i sâni” şeklinde ikiye ayırır.

Nev’-i evvel: Belirli bir anlamı olduğu hâlde halkın başka bir manada kullandığı sözlerdir. Yazar bunu da ikiye ayırmaktadır: “sınıf-ı evvel” ve “sınıf-ı sâni”.

Sınıf-ı evvel, belirli bir anlamı olduğu hâlde halk arasında müstehcen manada kullanılan kelimelerdir. Örneğin “yarak” lafzı gibi. Geçmişte “yol hazırlığı”

anlamına gelen bu sözcük günümüzde müstehcen anlam taşımaktadır. Hatta yazar Süleyman Dede'nin

Saña cennetden getürdüm bir Burak

Da' vet-i raḥmān durur *yarak*

beytindeki mezkûrun ayıplı olmadığını söyler. Ancak günümüzde mevlit okuyanlar, bu kelime ayıplı olduğu için mısrayı değiştirerek şöyle okurlar:

Dā' vet-i raḥmān durur ey yüzi ak

Sınıf-ı sâni, belirli bir anlamı olduğu hâlde halk arasında müstehcen manada kullanılmayan kelimelerdir. Bereketzâde, buna örnek olarak halkın “çehre” anlamında kullandığı “lehçe” kelimesini *Mebâniyü'l-İnşâ*'dan alıntılararak verir.

Nev'-i sâni: Kullanımı müstehcen olmayan, halkın kullanımına, yani “medlûl-i örfi”ye uygun olan ancak halk arasında çok kullanılması nedeniyle mübtezel olan kelimelerdir. Örneğin “mezâr” kelimesi müstehcen değildir, “medlûl-i örfi”ye de uygundur ancak halk arasında sadece “kabr” manasında kullanılması nedeniyle anlamsal değerini yitirmiştir. Yani “merkâd-ı şerîf veya kabr-i mübârek” denir de “mezâr-ı mübârek” denmez.

Bazen de kinaye ve mecaz anlam kazanarak gerçek anlamından başka gizli bir mana kazanan kelimelerin çok kullanılması, gizli anlamı ilk anlama üstün hâle getirir. Örneğin “yel” kelimesi “yel değirmeni, yel esiyor” gibi terkiplerde ilk anlamda kullanılmıştır. Ancak bu sözcüğü fiil yaparak “hava yelleniyor” dendiğinde bayağılık ortaya çıkar.

Sonuç olarak bir sözcük ibtizal ve hasâsetten uzak olmalıdır. Ancak şaka ve mizah gibi, hiddet ve öfkeyi ifade etme gibi halkın kullanımına uygun olarak edep ve zevk sınırlarını aşmamak şartıyla “elfâz-ı mübtezele” kullanılabilir. Bereketzâde, bu duruma şu örneği vermiştir:

“Uyusam kâbûs gibi rüyâmdan, girsem seyyi'ât gibi mezârımdan ayrılmayacak.”

İbtizal kelimedede olduğu gibi terkipte de bulunabilir. Örneğin Ziya Paşa'nın,

Yanıktır o 'āşıkın kitabı

Nazmında kıoşar ciger kebabı

beytinde ilk mısra ile okurun gönlüne dolan tatlılık ve zarafet, ikinci mısra ile yok olur. Sonuç olarak birinci mısraın inceliğine ikinci mısraın değersizliği hiç yakışmaz.

İkincisi, elfâz-ı garîbenin bir diğer şekli birden çok anlamı olan kelimenin hangi manada kullanıldığını bir ipucu ile belirtmemektir. Örneğin “aşağı yer, boyu az, ahlâksız” anlamlarına gelen “alçak” sözcüğünü “falan filandan daha alçaktır” şeklinde dile getirip “boyca” karinesini söylemediğimizde ifade değişik anlamlara gelir. Bu durum da garâbete örnektir.

Üçüncüsü, farklı anlamlarda kullanımı halk arasında yaygınlaşmış bazı sözcüklerin unutulmuş ilk anlamlarını kullanmak da elfâz-ı garîbedendir. Örneğin “azınsamak” manâsında “istiklâl”, ekseriyetle manâsında “ğâlibâ”, akıllı manâsında “uşlu”, başı bağılı manâsında “ser-best”, emr-i hâzır manâsında “şanki”, karıştırmak manâsında “hâlî” lafızlarını kullanmak gibi.

Dördüncüsü, havâs tarafından telaffuz ve çekiminde ikilik bulunan kelimelerin kullanımı da elfâz-ı garîbedendir. Mesela, “aşk” kelimesini asli şekliyle “ışk” diye okumak, “terzi” kelimesini “derzi” ve “hepsi” kelimesini “hepi” şeklinde yazmak garâbete girer. Bereketzâde, bu duruma “Hatâ-yı meşhûr savâb-ı mehcûrdan evlâdır.” demiştir.

Beşincisi, sonradan gelen birtakım kişiler tarafından lüzumsuz ve münasebetsiz biçimde üretilen kelime ve tabirlerdir. Örneğin “dühâtden yâhûd şâhib-i dehâ diyecek yerde “hârîka-i edeb”, intikâd yerinde “tenkîd”, tarz-ı kıdemâyı mürevvic diyecek yerde “kıdem-perver” demek gibi.

Doğu'nun belâgatiyle Batı'nın retorliğini terkip etmeye çalışan Bereketzâde, bu bahse misal olarak Fransız şairlerden Juber, Pellisier ve Quintilian'ın sözlerine yer vermiştir. Pellisier'e göre “Bir düşünceye dayanmadan kullanılan yeni tabirler, dili zenginleştirmez ve dilin güzelliğine noksanlık, kıymetine zarar verir.” Ancak dili zenginleştirmek ve süslemek için söz üstatları tarafından icat edilen tabirler bunun

dışındadır. Hatta bu kelimelere itiraz şöyle dursun, bunlarla iftihar bile edilir. Bereketzâde, bu duruma Nâbî'nin şu beytinde geçen “bahar-âlûde” tabirini örnek verir:

Hoş nigâh et bu hazāngâh-ı *bahār-âlûde*

Kimi bülbül kimi maḥzûn kimi gül kimi güşâd

Altıncısı, yersiz biçimde kullanılan kelime ve tabirler de elfâz-ı garîbedendir.

Yedincisi, bilinen ve alışılmış tabirleri değiştirerek ortaya çıkarılan kelime ve tabirler de elfâz-ı garîbedendir. Örneğin Kağıthane (mesire yeri) yerine Hâne-i Kâğız, balyemez yerine “asel ne-mîhûred” gibi.

Sekizincisi, elfâz-ı dâhile yani başka bir dilden alınma veya yabancı kökenli sözcükler de elfâz-ı garîbedendir. Örneğin tiyatro, gazete, telgraf, posta, hotel, şimendifer gibi. Bizde karşılığı olmayan bu sözlerin kullanımına bir şey denemez ancak “sivilizasyon, buzar, bon-ğu” gibi kelimelerin daha güzelleri dilimizde mevcut iken kişinin kendini üstün gösterme çabasından bu kelimeleri kullanması millî zevke aykırıdır. Türkçeye giren Arapça ve Farsça kelimelerin hiçbir zaman elfâz-ı dâhile sayılamayacağını söyleyen Bereketzâde, bunları edebiyat hazinemizin mücevherâtı olarak görür.

Dokuzuncusu, ilmî terimlerin kelâmda çokça kullanılması da elfâz-ı garîbedendir. İbn Esîr ilmî terimler hakkında şöyle demektedir: “Gördüm ki İbn Sinan El-Hafâcî *Sırrü'l-fesâha*²⁵ adlı kitabında insan hangi ilme dalar ve sanatla meşgul olursa o ilim ve sanat ehlinin sözlerini kullanmalıdır.”

İbn Sinan'ın bu sözlerini doğru bulan Bereketzâde, bir noktadan sonra İbn Sinan el-Hafâcî'ye itiraz eder. Ona göre nazım ve nesir sanatı, her ilim ve sanattan beslenir. Bir sanatçıyı fıkha, nahva veya fûnûna dair bir anlamı kullanmaya yöneltirse o manayı

²⁵ **İbn Sinan el-Hafâcî**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî el-Halebî (ö. 466/1073)

Arap edip ve şairi. 422 (1031) yılında Halep'in kuzeyindeki Kal'atü Azâz'da doğdu. Medine'nin güneyinden Suriye'ye göç ederek Halep civarında yerleşen Hafâce kabilesine mensuptur. *Sırrü'l-fesâha*, eserinde önce sesler, harfler ve bunların sıfat ve mahreçleriyle kelimelerin fesahatine etkileri üzerinde durmuş, ardından dili ve fesahati ele almış, fesahatle belâgat arasındaki farkı belirttikten sonra fasih kelime ile kelâmın şartlarını etraflıca incelemiştir. Hafâcî eserini 454 (1062) yılında tamamlamıştır. Belâgat ve özellikle fesahat konusunda önemli kaynaklardan olan eser hakkında İbnü'l-Esîr, daha önce yazılmış belâgata dair eserleri beğenmediği hâlde Sırrü'l-fesâha'dan övgüyle söz eder (el-Meselü's-sâ'ir, I, 35).

terk etmek sanatçının kusurudur. Bu da gösterir ki nazım ve nesir fıkihtan, nahvden vb. fenlerden beslenebilir.

İbn Sinan'ın düşüncesi kabul edilecek olsa güzel olan nice manaların, nice ilmî terimlerin, nice ilmî sözlerin feda edilmesi gerekir. Ancak ilmî terimlerin kullanımını çok olmamak kaydıyla güzeldir, suistimal edilirse elfâz-ı garîbeye dönüşür.

2.2.2.1.3. Kıyâsa Muhâlefet

Kıyâsa muhâlefet, bir kelimenin gramer kurallarına ve yaygın kullanımına aykırı olmasıdır. Bereketzâde, kıyâsa muhâlefeti sekiz başlık altında açıklar:

Birincisi, iki veya daha çok heceli kelimelerden oluşan terkinin sonunda bulunan “k” ünsüzünü ötümlü hâle getirmemektir. Yazar buna örnek olarak “mızrak mızraka” terkinini vermiştir.

İkincisi, art ünlü ile biten kelimelerin sonuna “-lık” eki yerine “-lik” ekini ya da ön ünlü ile biten kelimelere “-lik” eki yerine “-lık” ekini getirmektir.²⁶ Ancak Arapça ve Farsçadan geçen “mektupçılık, açşılık, paralamak” gibi lafızlara izin veren üdeba da vardır.

Üçüncüsü, Türkçe soyut mastarlara “-lık / -lik” yapım eklerini eklemektir. Yazar, bu özelliği “kılmaklık” kelimesiyle örneklendirir.

Dördüncüsü, yanlış imla ile yazmaktır. Bereketzâde, bu özelliğe örnek olarak Enderunlu Vasıf Bey'in mısraında geçen “badem” kelimesinin aslen “bâdâm” olduğunu dile getirir.

Bağ ne çağır-keyf-i nâz olmuş o çeşm-i *bâdemi*

Beşincisi, Arapça ve Farsça asılları çoğul olan kelimeleri tekrar çoğul yapmaktır. Örneğin Reşit Paşa'nın *Lâyihâ*'sında geçen efkâr sözcüğü çoğul olmasına rağmen tekrar -lar eki getirilmesi kıyâsa muhâlefettir. Bereketzâde “bizler” ve “evlâdım” gibi tekil anlamda kullanılan bu kelimeleri istisna tutar.

²⁶ Bu özellik Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçesi gibi dönemlerde Arapça, Farsça kelimelere Türkçe ekler getirildiğinde görülür. Örnek: ‘ibâdetga.

Altıncısı, Arapça olmayan kelimelerin Arapça kurallara göre mastar yapılmasıdır. “perişâniyet, kraliyet, serbestiyet, bendegiyet” gibi kelimeleri kıyâsa muhâlefete örnek gösterirken “germiyet ve varyet” sözcüklerini bundan ayrı tutar.

Yedincisi, yer anlamı taşıyan bir kelime veya terkibe tekrar edât-ı mekan eklemektir. Örneğin “mültecâ-gâh, melâz-gâh” gibi kelimelerde zaten yer anlamı bulunmaktadır. Ancak kelimeye tekrar “-gâh” mekân eki getirilmiştir. Bu durum da kıyâsa muhâlefettir.

Sekizincisi, Türkçe kelimelerle Farsça terkipler oluşturmaktır. “Ev-nişîn, etmek-hâr” gibi kelimeler kıyâsa muhâlefetken “iş-güzâr, emek-dâr, bayrak-dâr” gibi örnekler istisna kabul edilir.

Bereketzâde, bu bölümün sonunda “**İhtâr**” adı altında “efendim, efendimiz, kendim, kendimiz” gibi kelimeleri veya “karşu ve karşı, kendü ve kendi” gibi kelimeleri kullanmanın fesâhate aykırı olmadığını düşünüp kıyâsa muhâlefet olarak kabul etmemiştir.

2.2.2.1.4. Sem‘de Kerâhet

Sem‘de kerâhet, kelimenin telaffuzunun kulağa hoş gelmemesidir. Bazı ehl-i beyân, kelimenin kulağa hoş gelmemesini telaffuzda ağırlığa sebep oluyorsa bunun tenâfür olarak değerlendirilmesi gerektiğini, olmuyorsa da fesâhat kusurlarından sayılmaması gerektiğini ifade eder.

Lafzın mana ile uyumu, kastedilen manaya uygun olması ile olur. Yani kastedilen manayı o manaya delâlet eden kelimelerin en uygunuyla ifade etmektir. Bunun tersine “menafort” denir. Bir manayı ifade etmek için birçok kelime bulunur. Bunların içinden uygun ve münasip olanı yalnız bir tanesidir. Bunu bir güzelin elbiselerine benzeten Bereketzâde, elbiselerden yalnız biri güzele yakışır, diğerleri yakışmaz veya bir mevsimde biri, başka mevsimde diğeri yakışır diyerek kelimelerin de her yerde kullanılamayacağını ifade eder. Bu konuya Beyrut ve Şam arasında imzalanan Şusa Mukâvelenâmesi’ni örnek verir. Bu anlaşmada geçen “devlet-i âliye” ibaresi iki

devlet arasında yapılan anlaşmaya yakıştığı hâlde aynı anlama gelen “saltanât-ı seniye ve hükümet-i seniye” lafızları yakışmaz; bu iki tabir daha çok devlet ile şirket veya bir kişi arasında yapılan anlaşmalarda kullanılmaya uygundur. Oysaki bu üç tabirin anlamı da aynıdır. Bu şekilde eş anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanılmadığını söyleyen Bereketzâde, bunu garip bir sır olarak düşünmektedir.

Bir sözcük kelâmda kullanıldığı yere göre değer kazanır. Bir üslupta yücelik ve şaşaa ifade eden bir tabir üslubun değişmesi ile değerini yitirir. Örneğin, “dîn-i Muhammedî” tabirindeki mehâbet ve ihtişam “Muhammed’in dîni” terkinde yoktur. Yine “tüccâr” kelimesinin verdiği anlam inceliğini tekili olan “tâcir” vermez. Bunun yanında “Şâm-ı şerîf” denir de “eşrefli Şâm” denmez ya da “yol açıldı” tabiri kullanılır ancak “yol feth olundu” denmez. Yine “ırz, namus, cân” kelimelerinin kullanıldıkları yerde bunların çoğulu olan “ârız, nevâmis, cân-hâ” şeklindeki çoğulları uygun düşmez.

“Hıyânet” kelimesi dostane bir azarlama ve âşıkların hitabında kulağa hoş gelse de aynı kökten gelen “hâin” kelimesine hiç kimse muhatap olmak istemez. Ancak bazen olur ki hıyânet ile hâin aynı ifadenin içinde yer alabilir.

Bazı sözcüklerin hem tekili hem de çoğulu kulağa hoş gelir: “Câmi ile cevâmi, mescid ile mesâcid” gibi. Bazı sözcüklerin de tekili, kulağa hoş gelirken çoğulundan hoşlanılmaz: “kasr” ile “kusûr”, “kabr” ile “kubûr”, “tayf” ile “tuyûf” gibi. Bazen de çoğulu kulağa hoş gelirken tekilinden hoşlanılmaz: “ayân” ile “ayn”, “sanâdîd” ile “sındîd”, “fihâm” ile “fahm” gibi. Bazen de bir sözün müfret veya cem’i hoş gitmediği hâlde bir terkiyle birleşince hoş gidebilir: ehl-i kubûr gibi.

“Demek, söylemek ve bakmak, görmek” sözcükleri eş anlamlı olduğu hâlde birbirinin yerine kullanılamaz. “İyice baktım” yerine “iyice gördüm” denir ancak “filan zâtı gittim gördüm” yerine “...gittim baktım” demek hoş değildir.

İ’tilâf, kelâmın konusuna uygun olan kelimelerdir. Yani kavga, gürültü, tehdit gibi makamlarda elfâz-ı cezle (sert sözcükler); ayrılık, sevgi, yardım gibi makamlarda ise elfâz-ı rakîka (nazik sözcükler) kullanılmalıdır.

Bu görüşlere kanıt olarak Bereketzâde, Nef'î'den aldığı,

Gâhî ki ol şîr-i yele hışmile tîğ alur ele
Olur cihân pür-zelzele başdıqça meydâna qadem

Ol dem ki qaşd-ı cenk eder şahraları gül-reng eder
Dünyâyı haşma teng eder olırsa Sâm u Güstehem

beyitlerini “elfâz-ı cezle” örnek gösterirken Nedim'den aldığı,

Büydan hoş rengden pākizedür nāzük tenün
Beslemiş qoynında gūyā kim gül-i ra' nā seni

Güllü dībā giydiñ ammā qorqarum āzār eder
Nāzeninüm sāye-i hār-ı gül-i dībā seni

beyitlerini de “elfâz-ı rakıka”ya misal verir. Aynı durumun Kur'ân-ı Kerim'de vahyedilen âyetlerde de olduğunu söyleyen Bereketzâde, kıyamet sahnelerini anlatan mahallerde “elfâz-ı cezle”, rahmet ve mağrifet mahallerinde ise “elfâz-ı rakıka” kullanıldığını dile getirir.

2.2.2.2. Fesâhat fi'l-Kelâm (Sözde Fesâhat)

Kelâmda fesâhat, kelâmda bulunan sözcüklerin fasîh olmakla beraber tenâfür-i kelimâtтан, tetâbu'-ı izâfetten, fiil, sıfat ve edatların art arda sıralanmasından, aynı kelimenin tekrarından, za'f-ı te'lîften, ta'kîdden uzak olması ve matbuiyet kazanmasıdır. Kelâmdan kasıt, söz dizimi ve cümledir.

2.2.2.2.1. Tenâfür-i Kelimât

Tenâfür-i kelimât, cümleyi oluşturan sözcüklerin dile ağır gelmesi, söyleyişe zorluk vermesidir. Bazı ehl-i beyân, tenâfür-i kelimâtı bir kelimenin son harfinin

kendinden sonra gelen kelimenin ilk harfiyle aynı olmasına ya da çıkış yerlerinin yakın olmasına dayandırmışlardır. Ancak İsmail Hakkı bazı örnekler vererek bu anlayışın doğru olmadığını dile getirir ve tenâfürün tek kıstası olarak okuyucu beğenisini gösterir.

Tenâfür-i kelimât, sözün tatlılığını yok edeceği için kelimelerin tertibinde özenli davranmak gerekir. Ancak Bereketzâde, tabir ve terki bin yerini tutacak başka kelime bulunmazsa tenâfür-i kelimâtın kullanılmasına cevaz verir. Örneğin, Sürûrî'nin “Kara kuru karı aldı Nûman” diye düştüğü tarihte buradaki alay ve mizahın yerini tutacak başka bir kelime olmadığından bu kullanımın ayıplı olmadığını düşünür.

Bereketzâde, bu bölümün içinde “Fâide” başlığı açarak Hz. Peygamber döneminde, Muallakât-ı Seb‘a’dan olan Kab ibn Züheyr’in müslüman olmasını, Kaside-i Bürde’nin yazılış sürecini ve İmam Buseyri’ye ait olan Kaside-i Bürî’e’nin (Kaside-i Şifâ) yazılış sebebini anlatmıştır.

2.2.2.2.2. Tetâbu’-ı İzâfât

Tetâbu’-ı izâfât, ifadenin anlaşılmasını zorlaştıracak biçimde zincirleme tamlamalar kullanılmasıdır. Türkçe kâflı izafetlerin, yani belirtili isim tamlamalarının nazım ve nesirde; Farsça tamlamaların sadece nesirde en az üç defa kullanılması fesâhate aykırıdır. Yine Türkçe kâfsız izafetlerin, yani belirtisiz isim tamlamasının nazım ve nesirde; Farsça tamlamaların ise sadece nazımda dört ve dörtten fazla derecede kullanılması da fesâhate aykırıdır. Bereketzâde’nin bu konuya yönelik olarak verdiği örneklerin bazıları şunlardır:

Türkçe belirtili ad tamlamasına örnek:

Anıñ eviniñ damınıñ irtifâ‘ı ...

Türkçe belirtisiz ad tamlamasına örnek:

‘Adliye muhâsebe kâlemi mu‘âmelâtı mihver-i lâyıķında cereyânı için...

Nesirde üslûb-ı Fârisiye misâl:

“... pā-beste-i dām-ı helāk edip ser-i şeqāvet-eşerlerin dāne-i seng-i āsyā-yı

‘adem etmişler idi.”

Ķaraçelebi-zāde - Süleymān-nāme

Nazmda üslûb-ı Fârisî'ye misâl:

Merhabâ ey Hâzret-i şâhib-kırân-ı ma'nevî

Nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i meşnevî

Nef'î

Bereketzâde İsmail Hakkı, bu bölümde “**Tenbihat**” adı altında altı uyarıda bulunmuştur:

Birincisi, Türkçe belirtili ad tamlamalarında tamlamanın iki kelimelik kullanımı fesâhate aykırı değildir.

İkincisi, Farsça ifadelerde tamlamanın üç kelimelik kullanımı şiirdeki fesâhate aykırı değildir.

Üçüncüsü, unvan, memuriyet ve görev yeri adlarında belirtili ve belirtisiz Türkçe ad tamlamalarının uzatılması zaruri olduğundan kullanılabilir.

Dördüncüsü, değişik türdeki tamlamaların bir araya gelmesiyle meydana gelen karışık terkiplerin kullanımı fesâhate aykırı değildir.

Beşincisi, iç içe girmiş tamlamaları yazarın üslûbu gereği uzatması fesâhate aykırıdır. Ancak “Nef'î'nin kaçâ'idi, Nedîm'in gazeliyyâtı, Sürûrî'nin hezliyyâtı meşhûrdur” dediğimizde bu ibârede izâfetler tedâhül etmeyip birbiri ardınca gelmiş olduğundan bunun tekrarı ve sürüp gitmesi fesâhati ihlâl etmez.

Altıncısı, Arapça tamlamalarda tamlanan (muzâf) olan kelimenin son harfinin harekesi Arapça kâideye uygun olarak getirilir. Bu tamlama başka bir Farsça kelimeye tamlayan (muzâfun ileyh) olursa da bu kural değişmez. Örneğin “Resûlu'llâh” terkinde tamlanan (muzâf) ötrelidir, “halîfe-i Resûlu'llâh” şeklinde Farsça tamlama kurarsa yine tamlayan (muzâfun ileyh) durumunda olsa bile harekesi değişmez, ötreli (merfû) kalır.

2.2.2.2.3. Ef ‘âl ve Sıfatla Edevâtın Tevâlisi

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniye* adlı eseri incelendiğinde bu bölümün olmadığı görülür. *Esrâr-ı Belâgat* muharriri Bereketzâde fiillerin, sıfatların ve edatların birbiri ardınca uzayıp gitmesini kelâmın fesâhatine aykırı bulur.

2.2.2.2.3.1. Tevâlî-i ef‘âl: İki den fazla fiilin birbiri ardınca getirilmesidir. Bereketzâde, buna örnek olarak Sünbülzâde Vehbi'nin,

Yâre çatmış kâ m alup câmın çeküp içmiş rakîb

Var yıkıl ‘ aklıñ keserse sen dağı *çat al çek iç*

beytini vermiş ve “*çat al çek iç*” fiillerini güdük olarak nitelendirip ifadenin sevimsiz olduğunu dile getirmiştir. Fakat Nedim'in

Çıkup gülzâre ĥandân olmanıñ şimdi zamânıdır

Meserret vaķtıdür rûĥ-ı revânum *gül açıl şâd ol*

beytinde “*gül açıl şâd ol*” fiillerinden üçüncü fiil isimle birleşik kullanıldığından bu fiillerin birbiri ardınca gelmesi kulağa pek hoş gelmektedir.

2.2.2.2.3.2. Tevâlî-i sıfat: İki den fazla sıfatın zincirleme olarak birbirini takip etmesidir. Bereketzâde, “tevâlî-i sıfat”ın henüz fesâhat melekesi oluşmamış, taze heves münşilerin eserlerinde görüldüğünü dile getirir.

Bu bölümde, “İhtar” başlığı altında Bereketzâde, bir edebî sanat olan “tensîk-i sıfat”ın, “tevâlî-i sıfat”tan farklı olduğunu, sanattan sayıldığını ve fesâhate aykırı olmadığını söyler.

2.2.2.2.3.3. Tevâlî-i edevât: İki den fazla edat ve bağlacın birbirini takip etmesidir. Bereketzâde, bu konuya Nedim'in şu beytini örnek verir:

Degildür öyle pek üstâd şâ‘ ir *gerçi kim ammâ*

Yine eş‘ âri tâb‘ a hoş gelür bilmem ne ĥâletdür

2.2.2.2.4. Kesret-i Tekrâr

Bereketzâde'nin “fesâhat fi'l-kelâm”ı ihlal eden bir özellik olarak gördüğü kesret-i tekrârı Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniye*'de ayrı bir başlıkta vermemiştir. **Kesret-i tekrâr**, ses ve anlamca metne faydası olmadığı hâlde bir kelimenin lüzumsuzca tekrar edilmesidir. Bereketzâde, bu özelliğe Nabî'nin şu şiirini örnek verir:

Levh oldu *gehî* vü *gâh* hâtem
Geh gördi sürür ü *gâh* matem

Geh başa çıkup *geh* oldu pâ-mâl
Gâh oldu külâh ü *gâh* halhâl

Geh kıble-nümâ *geh* oldu sâ' at
Geh oldu rikâb u raht-ı devlet

Geh micmer olup *geh* âfîtaba
Geh âteşe girdi *gâh* âba

Bereketzâde, “**İhtar**” adı altında kesret-i tekrârın, tekrîr sanatıyla karıştırılmaması gerektiğini vurgular. Tekrîr sanatının anlama kuvvet ve ibâreye güzellik sağladığını hatırlatır.

2.2.2.2.5. Za'f-ı Te'lîf

Za'f-ı te'lîf, manada bir eksiklik olmamasına rağmen sözün dilin söyleyiş özelliklerine ve dil bilgisi kurallarına uymamasıdır. Bereketzâde, “za'f-ı te'lîf” ile “ta'kid-i lafzî”nin farklı olduğunu düşünür. Bereketzâde'ye göre anlamda bir eksiklik olmadığı hâlde kelâmda millî söyleyişe aykırılık yahut bazı tamlamalarda kuralsızlık bulunursa buna “za'f-ı te'lîf” denir. Bunun aksine söz diziminin dile uygun ve dil bilgisi kurallarına uyumlu olduğu hâlde kelâm olarak kastedilen anlama işaret etmezse buna da “ta'kid-i lafzî” denir. Bu fark, bazıları için gizli ve kapalı olsa da gerçektir.

Bereketzâde, “za‘f-ı te‘lîf”i ilk kısım ve ikinci kısım olmak üzere ikiye ayırır. Za‘f-ı te‘lîf’in ilk kısmına Muallim Herrik’in şu ifadesini örnek verir:

“Kelîmât-ı mülheme in‘âm buyurulmazdan evvel ve onlara mürâca‘at etmeksizin vâcibü’l- vücûduñ varlığına i‘tikâd etmek mümkündür. Ve bundan ziyâde diyebiliriz ki ‘ilmiñ iktizâsınca mümkündür ve hattâ ‘ilmiñ iktizâsınca müstağillen lâzımdır.”

Burada “kelîmât-ı mülheme” terkininde anlamda bir eksiklik olmadığı hâlde muzâfun çoğul, muzâfun ileyhin tekil olması nedeniyle Bereketzâde, bunu za‘f-ı te‘lîfe örnek göstermiştir.

Za‘f-ı te‘lîfin ikinci kısmı birkaç şekilde ortaya çıkar. Bereketzâde, bu duruma Ziya Paşa’nın *Harâbat Mukaddimesi*’nde geçen şu beyti örnek verir:

“İrânda gelen hünerverânıñ

Ârâyişi her biri cihânıñ”

Bu beyitte millî bir söyleyiş olduğunu, anlamında da bir eksiklik bulunmadığını düşünerek “za‘f-ı te‘lîf”e örnek gösterir. Şöyle ki “İrânda gelen...” ifadesinde -de hâlinin Köktürkçe Dönemi’nde ve sonraki dönemlerde -den hâli anlamına geldiği bilinir. Anlamda eksiklik olmadığı hâlde -de hâli kurala uymamaktadır. Ayrıca “hünerverânıñ” tamlananı olan “her biri” alt dizedeki terkinin arasını açarak Türkçe söz dizimine aykırı şekilde kullanılmıştır. Bu durum da “za‘f-ı te‘lîf”e örnektir.

Bereketzâde, ardı ardına “**Tenbihât**” başlıkları açmıştır. Biz bu başlıkları birleştirerek konuyu anlatmaya çalıştık. Bereketzâde’nin verdiği tenbihler şunlardır:

1. Türkçede cins isimler çoğul yapıyorsa sayılana çoğul eki getirilebilir: yedi kardeşler, yedi emirler, iki evliler gibi.

2. Çoğul eki sayıya ekleniyorsa sayılana da eklenebilir: “Şu binanın tamirine binlerce kuruşlar gitti.” gibi.

3. Arapça tamlamalarda müzekkerlik-müenneslik uyumuna dikkat edilmelidir. Ancak bazı istisna kullanımlar da vardır.

“Düdmân-ı resûliyyeden melik-i eşref İsmâ‘il ‘indinde nâ‘il-i hüsn-i telaqqî ...” ifadesinde mevsuf olan “düdmân” kelimesi müzekker iken onun sıfatı olan “resûliyye” kelimesi müennes getirilebilir. Ancak “behiye, ‘aliye, seniye, ‘âmire” sıfatları Arapça üslupla muzâf olmadıkları zaman mevsufları eril dahi olsa dişil gelebilir: taraf-ı behiye, cânib-i âliye, huzûr-ı seniye gibi.

4. Nitelenen (isim), müennes olunca sıfatı da müennes getirmek kuraldır. Ancak nazım ve nesirde buna riâyet edilmediği de görülür: sene-i cedîd, miyâh-ı lezîz gibi.

5. Farsça kurala göre isim tamlamasında Türkçe kelime nitelenen (isim) olabilir: “Otağ-ı hümayûn, alay-ı vâlâ, ağa-yı merķûm” gibi terkîpler istisnadır. Başka örnekler bunlarla kıyaslanamaz.

6. Farsça kurala göre isim tamlamasında Türkçe kelime tamlayan (muzâfun ileyh) olabilir: “Sâ‘ir-i mu‘teberân şanâdîd-i ocak ...” cümlesinde geçen “sanâdîd-i ocak” terkinde Türkçe kökenli olan ocak kelimesi Farsça kurala göre tamlanan olmuştur.

7. Arapça ve Farsça kurala göre tamlama yapıldığında Türkçe ekler tamlamanın sonuna getirilir. “re‘isü‘l-küttâb/ık, re‘isü‘l-şu‘arâ/ık, re‘isü‘l-kurrâlık, esîr-i iltifât/ıız” gibi...

8. Türkçe kurala göre oluşturulan belirtisiz ad tamlamasının önüne gelen sıfat, bütün tamlamayı niteler. Örneğin “şişman okul müdürü” dendiğinde “şişman” sıfatı bütün tamlamayı niteler ve böylelikle “müdür” tamlananını da nitelemiş olur. Ancak belirtili ad tamlamasında tamlananı niteleyen bir sıfat kullanmak istiyorsak belirtili isim tamlaması, bir bütünlük taşımadığından tamlayan ile tamlananı ayırıp sıfatı tamlananın önüne getirmeliyiz. Bereketzâde buna örnek olarak verdiği: “Müsâfereten şehrimizde bulunan ... kralı hazretlerinin biraderleri...” ifadesinin yanlış olduğunu, bu ifadede za‘f-ı te‘lîf bulunduğunu söyler. Bu ifadenin şöyle düzeltilmesi gerektiğini dile getirir: “...kralı hazretlerinin müsâfireten şehrimizde bulunan birâderleri ...”

9. Birbirine bağlanan iki kelime veya bunlardan biri Türkçe dahi olsa araya vâv-ı mevsûle gelmesi za‘f-ı te‘lîftir. Fuzûlî’nin şiirinde geçen “sen ü ben “ifadesini za‘f-ı te‘lîfe örnek veren Bereketzâde, “tek ü tenhâ, ac u bî-ilâc, cân u gönülünden” gibi örnekleri bu ifadelerin yerini tutacak başka ifade olmadığından istisna tutar.

10. Farsça kelimeleri harf-i ta'rîf (ال) kullanarak Arapça kurula göre tamlama yapmayı doğru bulmayan Bereketzâde, Osmanzâde Tâib'in Elmas Muhammed Paşa'nın tercüme-i hâlinde verdiği "mütenâsibü'l-endâm" tamlamasını doğal ve uygun bulmuştur. Ancak bazı cahil kâtiplerin kullandığı "bi'l-girift, li-ecli'l-fürüht" gibi tamlamaları menfûr ve müstekreh görür.

11. Nazımda vezne uydurmak için hâl eklerinin düşürülmesini de za'f-ı te'lif olarak değerlendiren Bereketzâde, Ziya Paşa'nın *Harabat Mukaddimesi* 'nden aldığı,

"Lâyık mı ki şâirim diyen zât

Farq etmeye mahrec-i hurûfât"

beytinde "mahrec-i hurûfât(1) fark etmeye" şeklinde olması gerektiğini dile getirerek bu beyti za'f-ı te'lif örneği verir.

Bu tenbihlerin dışında Bereketzâde "**İhtarât**" başlığı açarak bazı uyarılarda bulunmuştur:

Birinci, bazı ek ve edatlar birbirlerinin yerine kullanılabilir: "Bir sened**dir** mektebe devâm ediyor.", "Bir sened**den beri** mektebe devâm ediyor." demektir.

İkinci, girişik birleşik cümlelerde bir öge hem yan cümlelerin hem de temel cümlelerin yüklemine bağlanabilecek durumdaysa bu öge temel cümleye bağlanıp yan cümlede de o ögeye bir zamirle gönderimde bulunur. Ancak böyle bir kullanımda sözdeki akıcılığı bir kelime iki yargıya bağlanıyor gibi durduğunda o kelimenin uzakta olan yargıya bağlanması gerekir, yakın yargı o kelimeye gönderimde bulunan bir zamirle hissettirilir. Ancak böyle bir kullanım sözdeki akıcılığı bozacaksa bu öge yan cümleye bağlanır ve temel cümlede bir zamirle gönderimde bulunur. Bereketzâde, bu özelliğe şu örneği verir:

"Bunun üzerine Sokrat ırâd etdiği meşeliğ anları gâyetle igdâb edip hakkında fevka'l-hadd huşûmetlerini da' vet etmiş olduğunu anladı."

"Meşeliğ" sözcüğü "olduğunu" sıfat-fiilinin tamlayanıdır. Eğer bu kelime yakında olan "edip" zarf-fiiline bağlanmış olsaydı bir daha "meşel" denilmesi gerekirdi.

Üçüncü, ne...ne tekrarlı bağlacı cümleye geldiğinde bağlama göre yüklem olumlu ya da olumsuz olabilir:

“Āşār-ı vefā yoğ ne beşerde ne melekde”

“Ĥāmūş ne āh eder ne efgān

Medhūş ne yol bilir ne erkān”

Dördüncü, Bereketzâde bu bölümde Arapça derecelendirme sıfatlarının (ism-i tafđil) yapısını anlatmıştır. Arapçada derecelendirme sıfatı (ism-i tafđil) müzekker için “ef’al” vezninde, müennes için “fu’lâ” vezninde yapılır. Örneğin Zeyd efdalü’n-nâs (Zeyd, insanların en faziletlisidir) gibi. İsm-i tafđil, kıyas için kullanıldığında kıyaslanan şey, fâiller için ortak olmalıdır. Arapçada kıyas üç şekilde yapılır: Ya muzâf olarak (Zeyd efdalü’n-nâs), ya “min” kelimesiyle (Zeyd efdalü min Amr / Zeyd, Amr’dan faziletlidir) ya da harf-i ta’rîfle (Zeydü’l-efdal / en faziletli Zeyd).

Ancak “efkâr-ı fukarâdan filan zât, eslâh-ı sulehâdan filan zât” gibi örneklerde derecelendirme sıfatı (ism-i tafđil) bir gruba aitlik bildirdiğinden buradaki -den hâl eki derecelendirme sıfatı (ism-i tafđil) olan “efkâr” ve “eslâh” kelimelerine gelir.

Beşinci, ibarede zamiri kullanmamak za’f-ı te’lîf sayılmaz. Bu durum dil bilimde ön gönderim olarak adlandırılır ve metin dilbilimde de bağdaşıklıkun unsurlarından biridir.

Geldikçe nağd-i hūşumızı şarf eder gider

Çokdur bizim muhâsebemiz nev-bahâr ile

Bu bölümde Bereketzâde, “**İstitrâd**” adı altında Ma’rifetu’llâh’a dair birkaç söz söylemiştir. Allah’ın alemi ve cümle mevcûdâtı nasıl yarattığını, mevcudâtın başlangıcı ve sonu olduğunu, Allah’ın bu kavramlardan münezzehe olduğunu dile getiren Bereketzâde düşüncelerini delillendirmek için Kur’ân’dan âyetler getirmiş, İmam Gazâlî’nin *İhyâ* adlı eserinden, *Mişkatü’l-envârı*’ndan, Hâkim-i Şehîd’in *Müntekâ*’sından alıntılar yapmıştır. İstitrâdın sonuna Hakânî’nin *Hilye*’sinden şu beyitlere yer vermiştir:

Ḳudret-i şun'ın ederler işbāt
Yerde gökte bu sükūn u hareket

Ḥadişāt-ı felege olsa nazar
Ḳıdem-i zātını icāb eyler

Hîç naql olmasa da 'aql-ı selīm
Ḥükm eder k'ola bir üstād-ı 'alīm

Ḥilye-i Hākānî

Bereketzâde, “**Mebhas-ı mâ-fevka'l-kavâid**” başlığı açarak bütün kuralların üstünde gördüğü bir konuya değinmiştir. İnsanın bazen nefisini bilmeyerek en aşağı mertebelere kadar indiğini, bazen de yükselip en yüksek mertebelere çıktığını ifade eden Bereketzâde, mananın yüce âlemlerine dalan insanın o coşkunlukla pek yüce hakikatler gördüğünü söyler. İnsanın bu hakikatler karşısında ya dili tutulur ya da gördüklerini yazar. Bu esnada o coşkunlukla içinden gelenleri düşünmeden söyler. İşte bu fevkalâde durumda nadiren de olsa dilin kurallarına aykırı terkipler ve tabirler kullanılabilir. Bereketzâde, İbn Esîr'in *el-Meselü's-saîr*'de bazı sarf u nahv imamlarının belâgat zevkine dair fikir ve sözlerini anlattıktan sonra, kural başka esrâr-ı belâgat başka olduğundan onların bu hâl ve sözlerine şaşılmaz, dediğini hatırlatarak insanların olağanüstü duygularını anlatırken bazı dil bilgisi kurallarına aykırı kullanımlarının za'f-ı te'lîf olmayacağını ifade eder.

2.2.2.2.6. Ta'kîd

Ta'kîd, anlamın cümle unsurlarının yerli yerinde kullanılmaması veya sözü söyleyenin asıl anlatmak istediğini iletememesi sonucu ortaya çıkan kapalılık ve anlaşılmazlıktır. Ta'kîd iki çeşittir:

2.2.2.2.6.1. Ta‘kîd-i lafzî: Bir kelâmın, dilin kurallarına uygun olmasına rağmen söz dizimiyle ilgili hatalardan dolayı anlaşılmama durumu için kullanılır. Bu durum da söz öbeğinde geçen kelimelerin söz diziminin yerinde kullanılmamasından kaynaklanır. Bereketzâde, bu duruma Abdülhak Hamit Tarhan’ın şu beytini örnek verir:

Düşünürdüm o büyük şahrâda

Beni halk eyleyeni tenhâda

Bu beyitte şairin maksadı “Ben Hâlık-ı zî-şânımı o büyük sahrada yalnız olduğum hâlde düşünürdüm.” demek olmasına rağmen “tenha” kelimesi olması gereken yerden sonraya konulunca, yani tehir edilince sanki “tenhâda” sözcüğü “yaratan” yargısına bağlanmış gibi görüldüğünden zihin asıl manayı kavramakta zorlanır.

Ta‘kîd-i lafzî, kelâmda bir anlamı verebilmek için benzer sözcüklerin ardı ardına zincirlenerek sıralanmasından ve kelâmın gereksiz uzatılmasından kaynaklanır. Sözün ortasına varınca başı, sonuna doğru ilerleyince de ortası unutulur. Böylelikle kelâmın manası anlaşılabilir. Bereketzâde, bu bahse misal olarak Asım Tarihi’nden aldığı şu örneği vermiştir:

“ ... ve ĩrâd-ı cedîd tarafından zabt olunan muķâta‘âtın ķalemiyyeleri hazine-i miriye teslimi hususi sebt-i defatir-i tebyin olunup muķâta‘at-ı mahlulenin mu‘acceleri mesarif-i miriye merbut ve canib-i defteriden irad u masraf olunması mesrut iken ĩrâd-ı cedîd tarafından zabtıyle varidat-ı miriyeye noksan tatarruk ve bu suretle hazine-i biruna kesr u tedenni tahakkuk ve işbu nizâm ibtidâsından be-her sene mahlul u fâ‘izi on kiseden ziyade muķâta‘at fâ‘izinden ĩrâd-ı cedîd hazinesinde dâhil-i defatir-i husul olan mebâlig her neye bâlig olursa Düstürü’l-‘amel ĩrâd-ı cedîd hazinesinden her sene teslim-i defteri-i şıkk-ı evvel olmak mesrut ve şahâ‘if-i defatir-i kânun-ı cedîdde mazbut olduğundan sene-i evvelde doksan dört bin dört yüz yigirmi dört buçuk gurusu hâşıl ve işbu fâ‘izin beş seneligi hesab olunduğda dört yüz yetmiş iki bin yüz yegirmi buçuk gurusu vâşıl olmağıla be-her sene teslimi mukayyed-i hazâ‘in-i şurut u mesarif-i cerâ‘id-i mu‘ayyene ĩrâd-ı cedîd hazinesinden rü‘yetle mevkuuf ve fazla her ne kalırsa senede bir kerre defterile ma‘ruz-ı dergâh-ı padişâh-ı Eflâton-vukuf olarak hazine-i ĩrâd-ı cedîdde mahfuz olması defatir-i kânuniyeye mazbut olup seferler vukuf da müddehar akça bulunmak ve her ne kadar seferler mütemâdi olur ise dahî akça

tedârüki fikrinden hâlâşla bâliğan m̄-belağ şarf olunmak h̄uşûşî defâtir-i nizâmiyeye tenmîk...”

Bazen de cümle içinde sık sık parantez içinde açıklamalar vermek, zihni oradan oraya yoracağından gerçek anlamı unutturur. Bereketzâde’ye göre ta’kîd-i lafzî, sadece bu sebeplere dayanmaz, başka şekillerde de ortaya çıkabilir.

2.2.2.2.6.2. Ta’kîd-i ma’nevî: Kelâmın za’f-ı te’lîf noksanlığı olmadığı ve söz diziminde bir kusur bulunmadığı hâlde anlatılmak istenene tam anlamıyla işaret etmemesinden kaynaklı anlam kapalılığıdır. Bu tarz ta’kîdde söz, bazen o kadar manasız olur ki sözü söyleyen bile kendi sözünü anlayamaz. Bu tür ta’kid, daha çok derin anlamlı sözler söyleme sevdasından kaynaklanır. Bereketzâde, buna örnek olarak Samî’nin şu meşhur beytini örnek verir:

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gürür

Rağne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır

Bu beyit te’lif ve terkibi ile “za’f-ı te’lîf” olmadığı hâlde şairin ne demek istediği tam olarak anlaşılmadığı için “ta’kîd-i ma’nevî” söz konusudur.

Bereketzâde, şairlerin derin anlamlar gösterme arzusu ve anlamadığı şeylere değer veren halkın takdirine mazhar olmak için böyle eserler yazdığını söyler. Buna Nef’î’nin; “‘Älemin cānı degilseñ cān-ı ‘älemsin hele” mısramını örnek gösteren Bereketzâde, za’f-ı te’lîf olmadığı hâlde anlamın çözümü imkânsız muammalara dönüştüğünü söyler. Bu çeşit ta’kîd-i manevîye “**bî-me’âl**” de denir.

“İnşâda asıl maksat, fikrin açıkça anlatılmasıdır.” diyen Bereketzâde, “Söz o kadar vazih olmalıdır ki güneş gözlere nasıl çarparsa söz dahi işidenlerin zihinlerine öylece çarpmalıdır.” demektedir. Açık ve anlaşılır olmayan söz, ne kadar güzel olursa olsun boşunadır. Okuyarlarda bir zevk ü sefa oluşturmaz, onları sıkır.

Bereketzâde, “sözdeki açıklık” konusu üzerinde özellikle durmuş, Batılı ediplerin konu ile ilgili görüşlerine başvurmuştur:

Pelisiye (Pellisier), *Fransız Usûl-i Belâgat* adlı eserinde sözün açıklığına dair kulağa küpe olacak şu sözü nakleder: “Vuzûh, i‘tinâ olunacak en birinci keyfiyettir.”

Fenelon ise vuzûh için “Sadece anlaşılacak için yazı yazan bir adamın gerçekte ilk vazifesi ne yazdığını iki kere düşünerek okuyucularına zahmet vermemektir.” demektedir.

Kentiliyen (Quintillian) ise, sözdeki açıklık için “vuzûh, o derece olmalıdır ki anlamak için küçük bir dikkat yetmeli, güneş göze nasıl çarparsa anlam da zihne öyle çarpmalıdır.” demektedir.

Ogusten (Augustin) ise, “Amacı öğretmek olan kimsenin söylediği söz anlaşılmadığı müddetçe o kimse boş yere kendini yormuş olur.” demektedir.

Boalo (Boileau) ise “Bazı kimselerin, karanlık fikirleri yoğun bulutlar ile gizlenmesi nedeniyle aklın ışığı o fikri delip geçemez, yazmadan evvel düşünmeyi öğrenin. Güzel olan şeyi ifade edecek kelimeler lisana kolayca gelir.” demektedir.

Juber de “Yarım anlamak ile yetinilirse yarım anlatmak da yeter.” diyerek konuya mizahi ve latife yollu yaklaşmıştır.

Şu unutulmamalıdır ki bazı yüksek kelâm ehli derin hakikatleri betimlediğinden bunu anlamak için üzerinde düşünmek gerekir. Bazı ilmî meseleleri anlatan kelâmı da herkes kolaylıkla anlayamaz. Hatta bir şiirdeki kapalı teşbih ve hayallerden dolayı şiiri uzun uzadıya incelemek gerekir. Bu örnekler anlamın kapalılığından değil, alıcının anlamı kavrayamamasındandır. Bunlara ta‘kîd-i ma‘nevî demek doğru olmaz.

İmam Mâverdî²⁷, “Bir mananın anlaşılmaması ya ona işaret eden sözde ya manada ya da dinleyicide bir illet ve sebebe dayanır.” demektedir. Mananın anlaşılmamasına sebep sözün manayı ihlal etmesidir. Bu durum ya sözün anlamdan az olması ya sözün dinleyeni usandıracak derecede anlamdan fazla olması ya da konuşanın maksadını gizlemesiyle ortaya çıkar. Sözün, anlamı vermeye yetersiz kalması konuşanın kötü düşüncesinden kaynaklanmışsa ondan anlam çıkarmak pek kolay değildir. Çünkü

²⁷ **İmam Mâverdî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058) Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî. 364'te (974-75) Basra'da doğdu. Babası gül suyu (mâ'u'l-verd) işiyle uğraştığı için Mâverdî lakabıyla tanındı. Ahlâka dair olan *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eseri, bizzat müellifince talebelere okutulmuştur. İslâm ahlâkının bir miktar Grek felsefesi ve daha çok Fars hikmeti katılarak fıkıhçı titizliği ve edip inceliğiyle işlendiği kitap İstanbul'da onlarca defa basılmıştır.

konuşanın anlamadığını dinleyen hiç anlamaz. Eğer anlamın anlaşılmasına bizzat anlamın kendisi sebep ise o mana üzerinde derin derin düşünölmeye muhtaçtır. O anlamın ortaya çıkarılması için öncesi ve sonrasıyla düşünölməsi ve mütalaa edilmesi gerekir. Eğer anlamın anlaşılmamasının sebebi dinleyici ise bu onun ya ahmaklığındandır, ki bunun çaresi yoktur, ya gam ve keder gibi sıhhatli düşünmeye engel bir derdinin olmasından kaynaklanır. O zaman da bu dert ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

Bereketzâde'ye göre, bir söz kısa veya uzun olsun ta'kîd-i lafzî ve ma'nevîden uzak olursa bu sözde açıklık ortaya çıkar. Söz, açık olmalı diyenlerin maksadı neyse ta'kîdden uzak olmalı diyenlerin maksadı da odur.

2.2.2.2.7. Matbû'iyet, yani Tabi'îlik

Bereketzâde'nin "fesâhat fi'l-keâm"da (sözdeki fesâhat) olması gereken bir özellik olarak gördüğü matbû'iyet hakkında Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniye*'de ayrıca bir başlık açmamıştır.

Suhûlet de denen **matbû'iyet**, sözün gösteriş ve yapmacıktan uzak olmasıdır. Kolayca söylenmiş gibi göründüğünden bu ifadelere **sehl** de denir. Arap belâgatinde matbû'iyet olarak isimlendirilen bu özellik, Fransız edebiyatında "natürel" olarak adlandırılmıştır.

Gösteriş ve sanat merakı, kendini olduğundan yüce göstermeye çalışan müteşâir ve müteharrirlerin hatasıdır. Sözün zihne kendi kendine gelmiş olması, sözün düşünölmeden söylendiğini göstermez bilâkis ince bir sanat ile söylendiğinden düşünölerek söylendiği hissedilmez. Tabii olan bir sözü okuyan, kendi de söyleyebilir zannına kapılır fakat matbu'iyet taşıyan sözde öyle ince bir sanat vardır ki o sözü öyle söylemek imkânsızdır. İşte söylenmesi kolay gibi gözükən, aslında zor oluşturulan bu kelâma **sehl-i mümteni**' denir.

"Suhûlet" ve "matbû'iyet"i açıklayan Bereketzâde, Ebû İshâk el-Hasarî'nin *Zehrü'l-âdâb*, Tifâşî'nin *Hızânetü'l-edeb*, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırrü'l-fesâha*, İbn Abdi Rabbih'in *el-Ikdü'l-ferîd*, el-Askerî'nin *Kitâbü's-sınâ'ateyn* adlı eserlerinden alıntılar yaparak örnekler verir.

Matbu'iyet ile ilgili Arap belâgatçilerinin fikirlerini dile getiren Bereketzâde, daha sonra Batılı sanatçıların bu konuda zikrettiği sözleri aktarmıştır. Bunu yaparken de Pellisier'in *Fransız Usûl-i Belâgat*'i adlı eserde geçen görüşlere yer vermiştir.

Andirböv (Andre Bove) bu konuda biraz yapmacık söyleyişin bile doğallığa zarar vereceğini söyler. Bir hayal ve hissin gösteriş ve yapmacık bir anlatım oluşturması, sözün güzelliğini ve tatlılığını götürür, der.

Fenelon da matbu'iyet hakkında şöyle diyor: “Sade, kolay ve açık olanla yetinip gereksiz süslemelere yer vermiyorsa yazar pek çok şeyi kazanmış olur. Mimarlıkta olduğu gibi nazım ve nesirde de gerekli parçalardan doğal eserler ortaya çıkar. Ağırlıklarından kurtulmuş bir eser, bir şey kaybetmiş olmaz.

Ben o kadar gereksiz düşünceler istemem, gereksiz fikirlere yer vermeyip bana nefes alma şansı verdiyse ona minnettar olurum. Çakan şimşekler fazla olursa gözleri kamaştırır. Işık öyle tatlı olmalıdır ki gözleri yormasın.

Her milletin zevk ehilleri gösteriş ve yapmacığın beğenilmediğini böylelikle bizlere gösteriyor. Doğallığın düşmanı olan bu eksiklik ya sözcükte ya da anlamda bulunur. Sözcükte görülen gösteriş ve yapmacık, iki şekilde bulunur:

İlki, alışılmamış bağdaştırmalar oluşturularak yapılır. Mesela “bugün pek yorulduğumdan ‘arabaya bindim diyecek yerde, bu yevm-i meşakkat-te`vemde binâ-yı vücudum lerze-nâk-i ta`ab olmağla gerdûna-süvâr-ı istirâhat oldum demek gibi.” gibi.

Gösteriş ve sun`iliğin bu türüne “ıstılah paralamak” denir. Bu duruma şu örnek de verilebilir:

“Şaṭḥ-ı arzda sâ`ir, hevâda tâ`ir, қа`r-ı baḥrda müstetir ḥayvânları maṭbaḥ-ı ma`rifetlerinde gûn-a-gûn ḥâllere bi`l-ifrâğ zîb-i gelû-yı iştihâ ve derelerde tepelerde yetişen nebâtâtı daḥi çide-i dest-i mahâret edip anlarla daḥi istimzâc eylerler.”

İkincisi, bazı soyut durumlarda birtakım kapalı ve karışık ilmî terimler kullanılmasıyla oluşur. Garabet bahsinde geçen örnek de bu duruma uygundur: “ ...

zevāyā-yı müselles-e-i vākı‘anîñ niseb-i şahîha ile a‘zam-ı adlā‘ı olan dıl‘-ı şālîş-i ‘acibü’l-âşâr her ne kadar zıll-efgen-i şekl-i inkâr olsa dañi ...” gibi.

Anlamdaki gösteriş ve sun’ilik de iki şekilde bulunur:

İlki, uzak ve akla yatmayan anlamı kastetmek veya söze dayalı bir sanat göstermek için anlamı heba etmektir. Mesela,

Pertev-i hürşîdi şanmañ yerde kim devr-i felek

Yirde urmuş âfitâbın mâh-ı tâbânım görüp

beytinde şairin aşığıñı görmekle güneş, feleğın yere çarpmış olduğu güneşe benzetilir. Bunu düşünmek doğallıktan ve gerçeklikten çok uzaktır. Bunun dışında Bereketzâde, söz oyunlarına dayalı sanat nedeniyle anlamın heba edilmesini şu örneklerle bizlere göstermeye çalışıyor:

Hân-ı Hâkğdır bu felek mihri le mehdır iki nân

Mihre kimse degmemiş mehdır arada doğranan

Her ne denlü doğranursa dem-be-dem artar hemân

Ni‘ metiñ artsun der iseñ durma sen de doğra nân

Görülüyor ki, “doğranan” cinasını yapabilmek için şair, güzelim ay’ı heba etmiştir.

İkincisi, soğuk (hoş olmayan) teşbihler yapıldığında gerçekleşir. Bereketzâde, bu durumu şu beyti örnek vererek açıklamaya çalışır:

Çamer hamîresi yâhüd güneş mürebbâsı

Bilür şâh mı yâ nañl-i lü‘lü‘-i şehvâr

Görülüyor ki nur saçan ay’ı ekmek gibi doğrayıp mayaladıktan sonra sevgilinin şeklini hamura veya yanağıñı da tatlılığından dolayı güneş reçeline benzetmek Nedim gibi usta bir şaire yakışmaz, der.

2.2.2.3. Fesâhat fi'l-Mütekellim (Konuşmacıda Fesâhat)

Bereketzâde İsmail Hakkı, bu bölümü “Tetimme” başlığından sonra vermiştir. Burada yazarın bu başlığı unuttuğu ve esere sonradan eklediği fikri hasıl olur. Ancak biz bu incelemede “Fesâhat fi'l-Mütekellim” başlığını Tetimme'nin önüne alarak verdik.

Bereketzâde, konuşmacıda açıklığa dair şunları aktarıyor:

Konuşan ve yazanın, amacını açık bir biçimde dile getirebilme *melekesine* denir. Fesâhat melekesine sahip olmayan bir kişi, anlatmak istediğini açık sözlerle şöyle bir müddet dile getirirse bile beyânda ona fâsîh denmez. Bu unvanı alabilmesi için onda bu meleke oluşmalıdır.

2.2.3. TETİMME

Bu bölümde Bereketzâde İsmail Hakkı, belâgate yönelik son görüşlerini dile getirmek istemiştir. Tetimme bölümünde Emil Mütercimi Ziya Paşa'nın görüşlerine yer vermiştir. “Bir meseleyi anlatırken bedî’ ve beyân ilimleri karıştırılarak sırf belâgati göstermek için öyle karışık ve öyle ardı ardına gelen uzun tamlamalar kullanmışlar ki sözlük olmadan bunların anlamını çıkarmak imkânsızdır.” demiştir.

Ziya Paşa'nın bu ifadelerine katılmayan Bereketzâde, bu konuda şunları dile getirir:

“Eğer Mütercim Ziya Paşa bizimle beraber selefi, yani eskileri, dinlemiş olsaydı bu düşüncelerinden vazgeçer, ‘*yeni dil*’ diye adlandırılan açık ve akıcı anlatımın gerçekte eski şivemiz olduğunu anlardı.

Beyân üstatları, fesâhatte öncelikle açıklık ve doğallığın gerekliliğini dile getirir. Bunu söylerken de belâgat ehlinin sözlerini inceleyip araştırmışlardır. Onlara göre düğümlü, karışık ifadeler kusurlu ve ayıptır. Kimsenin gitmediği bu yolda yürüyenler, belâgat üstatları tarafından şiddetli biçimde eleştirilmişlerdir. Düğümlü ve karışık ifadelerin olduğu bu yolda yürüyenler, fesâhat meraklısı değil, fesâhat iklimini tahrip edenlerdir.

Geçmişte söylenen sözleri, eserleri güzelce mütalaa edip onların koyduğu kurallara uyacağımız yerde “bizde edebiyat yok demek” ve dili inkâr, hata üstüne hatadır.

Bazıları da belâgat zevkine dair ortaya koyduğumuz ürünler ve fikirler pek eksik diye düşünüyorlar. Bilinmelidir ki her şey ilk hâlinde eksik veya kusurludur. Fikirlerin birleşmesiyle yavaş yavaş olgunlaşması doğal bir süreçtir, acaba bunu onlar düşünmezler mi?

Sonuç olarak beyânda bazı fevkalâde tavırlar, süslü lafız ve anlamlar, fesâhatin esasları mevcut olduktan sonra usûle uygun olmak, israf etmemek şartıyla uygulanırsa bu makbuldür. Buna en güzel örnek şudur ki çehremizdeki birbiriyle uyumlu ve muntazam iki göz, yüze nasıl güzellik veriyor? Fakat bu güzelliği artırmak maksadıyla bütün uzuvların göz olması gerekmez. Görülüyor ki gereğinden fazla sanatla sözü karışık hâle getirmek beyâna bir şey katmaz. Sanat ehli, söz sanatlarını yerli yerince eserlerinde göstermiş ve bunların nasıl uygulanacağını açıklamışlardır. Asıl hüner, bu sanatları güzel ve etkili biçimde kullanmaktır.

3. İKİNCİ BÖLÜM

3.1. ÇEVİRİYAZIDA İZLENEN YÖNTEM

Eserin çeviriyazısını yazarken anlaşılmayı kolaylaştırmak için birtakım düzenlemeler yaptık. Bu düzenlemeler şunlardır:

1. Metnin çeviriyazısında İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler"²⁸ adlı makalesini ölçü aldık.

2. Arapça ifadelerin transkripsiyon veya tercümesini yapmadık, bu ifadeleri olduğu gibi aldık.

3. Kitabın orijinal sayfalarını köşeli parantez [] içinde gösterdik.

4. Metinde kullanılan noktalama işaretlerinin eksik olduğu yerlere metnin aslına uygun olarak gerekli noktalama işaretlerini koyduk.

5. Eserde özellikle belirtmek istenen ifadeler köşeli parantez içinde verilmişti; biz parantezleri kaldırıp yerine tırnak işareti koyduk veya italik yazı kullandık.

6. Eserde yazarın faydalandığı âlimler hakkında muhteva incelemesini yaparken dipnotta kısa bilgi verdik.

7. Metinde geçen âyetleri tespit ettik, açıklamalarını dipnotta belirttik. Âyet açıklamalarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân-ı Kerim* yeni meâlini kullandık.

8. Müellifin Hata ve Savap Cetveli'nde verdiği yazım yanlışlarını metnin çeviriyazısında düzelterek verdik.

9. Eserin fihristini çeviriyazı metnin başına aldık ve hem asli sayfa numarasını hem de tezimizde geçen sayfa numarasını belirttik.

10. Eserin çeviriyazısında 19. yüzyıl dil özelliklerini kullanmaya çalıştık.

²⁸ ÜNVER, İsmail, Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler, Türkoloji Dergisi, 1993, C. 11, ss. 1-51.

3.2. ESRÂR-I BELÂGAT'İN CÜZ'-İ EVVEL FİHRİSTİ²⁹

Üslûb	[3] / 74
Herkes levha-i fıtrâtı bir başka nazarla temâşâ eder	[4] / 75
Elfâzın sâmi' aya nisbetle menzilesi	[5] / 75
İhmâl ve müsâmaha ile yazmak	[9] / 77
Feşâhat	[12] / 79
Feşâhatın fi'l-aşl ma' nâsı	[13] / 79
Feşâhat hakkında İbn Eşîrin tedkîkâtı	[14] / 80
Feşâhatın ba' zı ehl-i beyân tarafından evşâf-ı icâbiyye ve ba' zıları tarafından selb ü neyf şüretiyle tefsiri	[17] / 81
Feşâhatle kelâm ve mütekellim ve kelime tavşîf olunur	[20] / 83
Cümle ve kelâm neye ıtlâk olunurlar	[20] / 83
Feşâhat fi'l-Müfred	[23] / 85
Tenâfür-ı hürûf	[23] / 85
Ġarâbet	[25] / 86
Ġarîb-i hasen ve Ġarîb-i kabîh	[27] / 87
Tenbîhât	[28] / 88
Şafiyü'd-dîn'in cevabı	[31] / 90
Elfâz-ı Ġarîbe hükmünde lafızlar	[33] / 91
Nûre'd-dîn el-Cerrâhî Hâzretlerinin menkıbe-i ' aliyeleri	[35] / 92
Ehl-i bid' at taraflarından icâd olunan ta' birât ve Fransız üdebâsından nakiller	[44] / 97
Nâbî'nin [Bahâr-âlûd] 1	[45] / 97
' İrfân Paşâ'nın [Mâ-ba' d-ı hayât] 1	[46] / 98
Elfâz-ı daħîle	[48] / 99
Ķıyâsa muhâlefet	[52] / 101
Efendim ve kendim emşâli kelimeler	[56] / 104
Sem' de kerâhet	[56] / 104
Lafzın ma' nâ ile i 'tilâfi	[57] / 105

²⁹ Köşeli parantez içinde verilen sayfa numaraları tıpkıbasıma ait sayfa numaralarıdır, diğer sayfa sayısı ise o başlığın tezimizde hangi sayfada yer aldığını gösterir.

Ne ğarīb rumūz ve esrār!	[59] / 105
Feşāḥat fi'l-Kelām	[66] / 109
Tenāfür-i kelimāt	[66] / 109
Bane't-su'ād qaşidesi'niñ sebeb-i nazmı	[67] / 110
Tetābu' -ı izāfāt	[76] / 115
İzāfetlere dā'ir illeti tenbīh	[78] / 116
Ef'āl ü şıfātla edevātıñ tevalisi	[82] / 118
Keşret-i tekrār	[84] / 120
Ža' f-ı te'lif	[86] / 121
Ma'rifetu'llāha dā'ir istiḫrād	[87] / 122
Ba'zı edevātıñ biribirileri maḳāmında isti'mālleri	[104] / 132
İki 'āmil tenāzu' etdikde	[104] / 132
[ne...ne] nefy-i mükerreri	[106] / 133
[Eşher-i āşār-ı seniyelerinden] gibi terkībler toğrıdur	[110] / 135
Izmār ḳable'z-zikr	[111] / 136
Mebḥaş-ı mā-fevḳa'l-ḳavā'id	[112] / 136
Ta'ḳid-i lafzî	[122] / 142
Ta'ḳid-i ma'nevî	[125] / 144
Fransız Uşul-i Belāğat'inden naḳller	[129] / 146
Ba'zı me'ānî ve teşbīhāt	[132] / 147
Fehm-i ma'nāya māni' esbāba dā'ir İmām-ı Māverdı'niñ mülāḫazası	[134] / 148
Maḥbū'iyet, ya'ni ḥabî'lik	[137] / 150
Eslāf-ı kirāmdan naḳller	[138] / 150
Fransız üdebāsından naḳller	[146] / 154
Tekellüf ü taşannu'	[149] / 156
Feşāḥat fi'l-Mütekelim	[155] / 158
Tetimme	[153] / 159

3.3. CÜZ'-İ EVVEL ÇEVİRİYAZI METNİ

[1] ESRĀR-I BELĀĠĀT

CÜZ'-İ EVVEL

Mü'ellifi

Der-sa' ādet İstīnāf Maḥkemesi Ḥuḳūḳ Dā'iresi A' zāsından İsmā' il Ḥaḳḳı

Fī[yatı]: 3 Ğuruş

Ma' ārif Nezāret-i Celīlesiniñ 543 numarolu ve 4 Ḳānūn-ı evvel

sene 1315 tārīhli ruḥşat-nāmesiyle ṭab' olunmuşdur.

İstanbul

(A. Aşaduryan) Şirket-i Mürettibiye Maṭba' āsı - Bāb-ı ' Āli Caddesinde

Numero 52

1318

[2] Artin Aşaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matba'ası

İstanbul Bāb-ı Āli Caddesinde

Numero

52

[3] ESRĀR-I BELĀĠĀT

Üslüb ile Feşāhat Hakkındadır

Üslüb

Üslüb - hemzenin zammıyla - meslūk olan tarīka denir, gerek hissî olsun ve gerek ma'nevî olsun ki fenn ü tarz u tavr ta'bir olunur. Üslüb-ı hakīm³⁰, hakīmāne ya'nî tavr-ı hikmet üzere cevap vermektir.³¹ ”يَقُولُ سَلِّكْ أُسْلُوبَهُ أَي طَرِيقَتَهُ وَيُقَالُ أَخَذَ فُلَانٌ فِي اسَالِيبِ مِنَ الْقَوْلِ“

Terceme-i Kāmūs

İşlāh-ı ehl-i belāgatde “üslüb” diye ta'bir 'ani'l-merāma ıtlāk [4] olunur. Üslüb, tefekkürün 'aynı olmayıp ayrıca bir şeydir; üslüb, tefekkürün şekli-i hāricîsidir ki taşavvurāt veya hissiyatımızı gösterir. Ve bu şekli ü sīmā kelimesinin intihāb u terkibinden neş'et eder. Bir tarz-ı beyāndır ki kelāmda ya kuvvet ya menfa'at ya letāfet hūşüle getirir.

Hüsn-i ta'bir verür ma'niye hüsn-i diğeri

Şevket-i hüsne çok imdādı olur üslübün

Nābî

Revnağ olmaz sühana hüsn-i edādan ğayrı

Var mı seng ü güherün farkı şafādan ğayrı

Rāğıb Paşa

Şi'r bir ma'şūkdur hüsn-i 'ibāret zīveri

Fuzūlî

³⁰ Üslüb-ı hakīm, belāgatde bir şan'atdır ki mebhāş-ı mahşüşunda zıkr olunacaktır.

³¹ Yuğālū seleke üslübehü ey tarīkatehü ve yuğālū eħaze fulānū fi esālibe mine'l-ğavl. ”

Herkes levḥa-i fıtrātı bir başka nazarla temāşa eder. Naşıl temāşā ederse o şüretle müte'essir olur, aña göre düşünür, ol vechle ta'rif ve taşvır eyler. Her ḥaṭīb ve münşîniñ de bir anlayışı bir duyuşu vardır ki o anlayışa o duyuşa göre söyler, yazar. Anladıklarını duygularını kendine ḥaş tarz ve ta'birlerle ḥikāye vü izhār eder. Her şāhib-şan'atıñ iltizām eylediği ṭavr-ı maḥşūş anıñ ḥāricde teşahḥuş etmiş tefekkürü, ḥissi, taḥayyülü, ṭabī'atı, ḥulkı, meşrebi demektir. Hā'iz olduğu ḥāşşaların mecmū'ı o ṭavr-ı ḥāş içinde zuhūr [5] u ta'ayyün eder. Şāhib-i şan'atıñ fikri ne kadar 'ālī, ḥayāli ne kadar vāsi', ḥissi ne kadar rakīk ise, şevk ü şetāreti ve taşavvurāt u taḥayyülāt-ı şā'irānesi ne kadar uyanmışsa, mā-ḥaşal fikr ü ḥiss ü ḥayālce meziyyeti ne ise ṭavr-ı maḥşūşunun da bu meziyetlerden behresi o kadar olur. Söylediklerinde yazdıklarında o nisbetde şeref ü kıymet bulunur.

Ehl-i beyāniñ ṭarz-ı taḥrīr ve ifādeleri arasındaki fark, ḥiss-i edebiyātı bulunmayanlar nazārında mestūr u pinhān olsa da bu ḥisse mālīk olan ādam, 'aynı bir şey'in yād-ı meḥāsini ile nağme-sāz birkaç şā'irin eş'arını okuduğu zamān bunlardan her birini, velev ki bir māddeyi ḥākī olsunlar, derḥāl temyīz ü tefrīk eder. Her biriniñ ṭarz-ı ifādesinden başka türlü müte'essir olur. Onlardan biriniñ āhenk ü neşāt ile söylediği eş'ar okunduğça gönül laṭif ḥayāllere dalarak kendinden geçer. Diğeriniñ ṭavr-ı beyānına maḥşūş olan şiddet ü şa'sa'ise a' māk-ı derūnumuza kadar nüfūz eder ve ḥāb-ı girānda olanları bile uyandırır.

Eşḥāşın başıraya nisbetle menzilesi ne ise elfāzın da sāmī'aya nisbetle menzilesi odur. Her şā'ir ve ḥaṭībiniñ sözü istimā' olunduğda ḥayāl kendi 'āleminde aña bir vücūd verir. O cihān-ı bī-pāyāna maḥşūş bir sīmā ve ṭabī'at ile sā'irlerinden temyīz eder.

[6] Şi'riniñ rikḫat ü leṭāfetine kendi sözlerinden daha güzel bürhān bulunmayan

Nedim'in:

Ṭab'im o bāgbān-ı girān-dest-māyedir

Kim bir gül istesem baña bir gülsitān verir

Her ḥarf-i şūḥı bülbül-i şeydāya nazmımın

Bir gülsitān tebessüm-i gül armağan verir

beyitleri okundukça onları tab‘ -ı şā‘ irānesiniñ firdevs-i füyüzunda yeñi açılmış bir deste şüküfe-i rengine beñzetmeden hayāl kendini alamaz. Üstād-ı süħan-āferīn Nef‘ī’niñ şu beyitleri:

Gāhī ki ol şīr-i yele hışm ile tīğ alur ele
Olur cihān pūr-zelzele başdıķça meydāna ķadem

Ol dem ki ķaşd-ı ceng ider şahrāları gül-reng eder
Dünyāyı haşma teng ider olursa Sām u Güstehem

Sürdüķçe haşma yektene bakmaz silāh u cevşene
Yer ķalmaz aşla düşmene illā beyābān-ı ‘adem

İşidildikde şanki řağanaķlı bir yağmurda zemīn ü āsmānda bir velvele-i hevl-engīz ķopmuř, bir tarafından gōk gürleyerek yerler şarşılıyor, bir tarafından lā-yenķatı‘ şimşek ķaķıyor gibi ‘ālem-i hayālda mehib bir hālet zuhūra gelir.

[7] *Mürřid-i Esrār-ı Belāgat İbn Eřīr* merhūm, me‘āli: “Elfāz bi-ħasebi’l-isti‘ māl elfāz-ı cezle ve raķīķaya münķasımdır. Bunlardan her biriniñ kendine yaķıřır mevķī‘ leri vardır. Kimi eř‘ār gūyā sāmi‘āyı raķřa gōtürüyormuř gibi şarab-efzādır. Kimisi hubūb-ı nesīm ile ihtizāz eden ağřān-ı laşifeyi andırır. Kimisi bir fezā-yı vāsī‘ada otlar üzerine düşüp de hengām-ı řubħda in‘iřāf-ı eři‘‘a-i řems ile şanki zemīniñ her şarafına pırlanta dōřenmiř gibi yerleri envā‘-ı elvān-ı dil-rübā ile tezyīn eden řeb-nemlere beñzer.” Hūlāřasından ‘ibāret bulunan taķrīr ü teřbīhlerini envā‘-ı řevāhid ile te‘yīd eyledikten şonra da diyor ki: “Elfāz-ı cezle vaķūr u mehib eřħāř gibi, elfāz-ı raķīķa da zārīf ü nāzık, mizācı laşif kimseler gibi taħayyül olunur. Meřelā şā‘ir-i şehir Ebū Temmām’ıñ elfāzını gūyā silāħlarını taķınıp atlarına binmiş ve hücūma āmāde bulunmuş ceng ü veğā erleri, şā‘ir-i nāzık-edā Buħterī’niñ elfāzını da süslere zīb ü ziynetlere ğark olmuş bir alay duhterān-ı mehveřān řanırsıñ.”

Bir müverriħden istenilen şey bi’l-ħařřa ħaķīķat-i veķāyi‘dir, veķāyi‘i ‘alā-vechi’ř-řıħħa ħaber versin bu yetişir. Bir feylesofdan da fikr-i řaħīħ ü ma‘ķül istenir. Faķat münřī ile ħatībden beklenen yalnız bu ķadar degildir, daha ziyadesine intizār

olunur; onlar hoşla [8] gitmek gönüllere doğunmak isterler, buña ise ancak luř-ı üslub ile muvaffak olurlar; hatib daği intibah hāşıl edecek te'sirat ile zihni lâ-yenkaşı uyandırmalıdır.

İbn Eşir'e hüsn-i tabi' atı şöyle söyletmiş: “ ... zikr eyledigimiz mes'ele-i fıkhıye hakkında bir emr-nāme kaleme almağa me'mur olan bir münşî mes'eleye vākıf degilse yazacağı şeyden fi'l-hakika istifade olunmaz. Fađat bundan maşşadım emriñ muhteviyatı şırf mes'el-i fıkhıyeden 'ibaret olsun demek degildir; maşşad bu olsa böyle bir emr taşirine ne hacet, emr-nāme yazmağdan ise mürselün ileyhe fıkhıdan bir kitāb gönderiliverirdi. Maşşadım bu ki bu me'alde yazılacak emr-nāme kavālib-i feşahat ü belāgate dökülmüş nüket-i şer' iye ile tarşin ü tezyin olunarak terđib ü terhibi, gāh rışk u mülāyemeti gāh 'unf u şiddeti tazammun etsin, hāşılı bir cilve-i beyān bulunsun...”

Fransız meşahir-i şu'arāsından **Rasin (Racine)** diyor ki; “Bir söz hüsn-i üslubı ile sāmî'a vü hayālimize ne kadar hoş gelirse biz o sözü o kadar diñleyebiliriz.”

Yine **İbn Eşir** diyor: “Bütün ebnā-yı beşer istihrac-ı me'anide müşterekdirler, çünkü istihrac-ı me'anî zekā iledir, te'allüm-i 'ilm ile degil. 'Ulümdan hiçbir 'ilme āşinā olmayan bir ümmî adamıñ ise [9] fıtraten zeki olmasına ne māni' var. Ben çarşılarda pazar yerlerinde niçe cühhāl gördüm ki her birinde aşil ve raķik niçe ma'nalar niçe hatıralar zühür ediyor; fağat iki kelimeyi bir yere getirip de hüsn-i ta'bir etmek elinden gelmiyor; o hüsn-i ta'bir ki gönülleri firifte eden işte odur.”

Volter (Voltaire) de şöyle söylüyor: “A'yān-ı eşyā tarz-ı ifādeleri kadar te'sir etmez, zira bütün insānlar 'umūma müte'allık eşyayı hemān hemān 'ayn-ı şüretle taşavvur ederler, aralarındaki tevāfüt ancak üslub u inşā' iledir.”

Üslub insānıñ hāricde teşahhuş etmiş fikri, hayāli, hissi, ađlākı, mizacı olarak insān bu şıfat ile temeyyüz eylediği içindir ki Fransız hükemā-yı üdebāsından Buffon: “Üslub, tıbkı insāndır.” demişdir.

Fransız ehl-i beyānından **Pelisiye (Pellisier)** diyor ki: “ Tarz-ı ifādeye olunacak i'tināya fazla bir şey nazarıyla bakmak ehl-i 'atālete maşşuş bir ma'zeret-i kabihadır. Eñ a'lā tařavvuratıñ ezhānımızdan ebnā-yı nev'imiziñ ezhānına intikāli ancak o

taşavvurâta iksâ edebileceğimiz hüsni-şekil ile yazmak aşıl ve esâs olan ma'nâyı hiçe saymak ve cezm ü yakîn hâşıl etmemek demektir, zîrâ cezm ü yakîn hâşıl idip de şihhatinde şübhe kalmayan me'ânî, [10] en vâzih, en güzel, en ka'î ta'birâtı isti'mâl etmek ârzüsuna mecbûr eder; i'tinâsız yazmak bir şâhib-şan'at mevki'-i fi'le çıkarmak istediği eser-i mutaşavveri için gâyetle kıymet-dâr bir mâdde ve cevher bulamamış demektir; bununçündür ki **Eflâṭūn** “*Republik (Republic)*”-nâm eseriniñ muḳaddimesini yedi kerre yazmışdır. Ve'l-hâşıl, hâzır bulunduğumuz bir cem'iyette kılık kıyâfetçe kaydsızlık o cem'iyete nasıl nev'an-mâ hürmetsizliği imâ ederse kezâlik i'tinâ olunmamış bir üslûb da aşhâb-ı mütâla'âya haḳâret-âmiz bir iltifâtsizliğa delâlet eyler; binâ'en 'aleyh bu ḳabil âşâra mücâzât etmege haḳḳımız vardır ki cezâları onları oḳumamaḳdır.”

Erbâb-ı fenden her biriniñ birer üslûb-ı ma'rûfi olduğı gibi fûnûn u aḳvâm u edvârıñ da üslûbları vardır ki o üslûblar ile temeyyüz ederler; meşelâ şu'arâdan her biriniñ kendine maḥşûş bir üslûbu olarak her şâ'ir üslûbu ile sâ'ir şu'arâdan temeyyüz eylediğı gibi fenn-i şî'riñ bir üslûbı vardır ki beyne's-şu'arâ cihet-i vaḥdet olan bu üslûb-ı fenni ile bütûn şu'arâ sâ'ir erbâb-ı fûnûndan temeyyüz ederler. Kezâlik bir şâ'ir menşûb olduğı ḳavmiñ üslûbı ile diğere aḳvâm şu'arâsından, bulunduğı 'aşrıñ üslûbı ile de diğere edvârıñ şu'arâsından temeyyüz eyler. [11] Şu zıkr olunan mülâhazât-ı edebiye “üslûb” un ne ḳadar mühim olduğunu işbâta kāfi vâfi olmağıla zîrde menḳûl sözi ḳâ'ili ile tekrâr ederek baḥşe ḥitâm verelim:

Bir münşîniñ üslûbu hey'et-i mecmû'ası i'tibâriyle, muzmerât-ı ḳalbiyesiniñ bir tercümân-ı hâlişü'l-beyânıdır. İster misiniz öyle vâzih bir üslûbuñuz olsun ki vuzûḥ en ibtidâ naẓar-ı hûşuñuzda bulunsun ve ister misiniz ki bir üslûb-ı 'âliye daḫi mâlik olasınız, o hâlde her şeyden evvel bir ḥulk-ı 'azîme bir 'ulüvv-i cenâba mâlik oluñ.

أَقْبِلْ عَلَيَّ النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فِضَائِلَهَا فَأَنْتَ بِالنَّفْسِ لَا بِالْجِسْمِ إِنْسَانٌ³²

³² Aḳbil 'ale'n-nefsi ve'stekmil feẓâ'ilehâ / Fe'ente bi'n-nefsi lâ-bi'l-cismi insânu

[12] Feşāhat

Üslûbda iki keyfiyet vardır ki biri feşāhat diğeri belāğatdır. Birincisi māhiyyet-i beyānı taqvim eylediği cihetle aşla teğayyür etmez ve mevzū ve māhiyetleri ne olursa olsun her terkibde bulunması lāzım gelir. İkincisi, iktizā-yı hāle maḳāmāt-ı muhtelifeye göre teğayyür eder. İbn Eşir şöyle diyor: “Te’lif-i kelāmda şāhib-i şān’at üç şey’e muhtācdır. Birincisi elfāz-ı müfredeyi intiḥāb eylemektir ki dağınık bulunan incileri daha dizmeden güzellerini seçmeğe beñzer. İkincisi ḳabā-yı elfāz iksā olunduğu ma’nāya yakışmayıp da üzerinden ḳaçıyormuş gibi bir hālde bulunmamağ için her kelimeyi mütēnāsibi ile cem’ eylemektir ki her dānesi mütēnāsibi ile yan yana dizilmiş bir dizi inciye beñzer. Üçüncüsü sözüñ maḳşada muṭābaḳatıdır ki ‘ıḳd-ı manzūm kullanıldığı yerlere göre teğayyür eylediği gibi kelām da maḳāmāt-ı muhtelifeye göre teğayyür eder; gāh olur ki ‘ıḳd-ı manzūmdan tāc yapılır, ba’zen gerdānlıḳ yapılır, ba’zı kerre de küpe yapılır, bunlardan her biriniñ kendine maḥşūş bir şekl-i melāḫati vardır. Bu üç şey’ nazmen ve neşren te’lif-i kelāmıñ rükn-i rekīni bulduḳları cihetle onlara i’tinā eylemek her ḫatīb [13] ü şā’ir için lā-büddür. İşte feşāhatle ḳaşd olunan ma’nā bu umūr-ı şelāşeniñ birincisiyle ikincisi, belāğatle olan ma’nā da bu üçün mecmū’udur.

Feşāhat, zuhūr u beyān ma’nāsınadır ki bir şey vāzıḫ, açık, ‘ayān olmağdan ‘ibāretdir. Diğeri ma’nālara da gelir. Ba’zı lügaviyyün diyor ki feşāhat fi’l-aşl südüñ köpüğü gidip ḫālīş ḳalmağ ma’nāsına mevzū’dur, sonra ‘ale’l-ıtlāḳ bir şey’iñ şā’ibeden ḫālīş olması ma’nāsında isti’māl edilmişdir. Hemzenin kesriyle “ifşāḥ” feşāhatle tekellüm eylemek ma’nāsınadır. Sözü çepreşik söylemeyip açık söylemek ma’nāsına da gelir. Daha başka ma’naları da vardır. “Tefeşşuḥ” ve “tefāşuḥ” kelimelerinin de mütē’addid ma’naları olduğı gibi bir kimse kendinde ḳudret-i feşāhat yoğıken tekellüfle feşāhat şatmağ, kendini fuşēḫāya beñzetmek ma’nāsına da gelirler.

Iştilāḫ-ı beyānda kelime ve kelāmın her ikisine şāmil ma’nāca ‘ale’l-ıtlāḳ feşāhat, elfāz-ı kelāmın vuzūḫ u maṭbū’iyeti ve me’nūs u meliḫ olmalarıyla berāber ḳavānīne muvāfiḳ bulunmalarıdır. Elfāzın vuzūḫu, onların ma’naları zihne tebādür etmek demektir. ḳavānīn ile maḳşūd kelām-ı fuşēḫāyı tetebbu’ ve istikşādan istinbāt olunan ḳavānīndir.

“Faşl-ı sâmin feşâhat ve belâgat hakkında.” dediği yerde [14] *el-Meselü’s-sâ’ir* diyor ki: “ Bu mes’ele pek müşkildir. Bu huşuşda ‘ulemâ kavli ü bahşi öteden beri ikşâr etmişler ve etmededirler. Ben bunlardan pek azını şâyân-ı i’ timâd buldum. Bu bâbda söylenen sözlerin gâyeti bu oluyor ki feşâhat aşıl vaż’-ı lügavîsinde zuhûr u beyandır: “Efşaha’s-şubh” deniyor ki fecr yeri aġarıp ‘ayân oldu demektir. İşte bu kadar söyleyip duruyorlar, bundaki sırrı keşf etmiyorlar; hâlbuki bu kadarcık söze hakikat-i feşâhat tebeyyün etmez, zîrâ buña vücûh ile i’ tirâz olunur. Birincisi bu ki bir lafz, zâhir-i beyyin olmadığı zamân faşih değil iken zâhir ü mütebeyyin olunca faşih olurmuş demek çıkıyor. İkinci i’ tirâz budur ki lafz-ı faşih, ma’ nâsı zâhir ü mütebeyyin lafz demek olunca feşâhat umûr-ı nisbiye ve izâfiden ‘ibâret olup bir lafz Zeyd’e nisbetle faşih, ‘Amr’a izâfetle ġayr-ı faşih olmak lâzım gelir, zîrâ bir lafz Zeyd’e göre zâhir olur da ‘Amr’a göre zâhir olmaz. Hâlbuki böyle değil, faşih olan lafz herkes ‘inde feşihdir, hiçbir hâlde anda ihtilâf yokdur, çünkü hadd-i feşâhat taġakkuk edip de feşâhatin ne demek olduġu anlaşılınca aña ihtisâsı olan lafzda ihtilâf kalmaz. Vücûh-ı i’ tirâzdan üçüncüsü bir lafz-ı kabih irâd olursa ki sâmi’a onu kabûl etmez, ma’ a-mâ-fih zâhir-i beyyindir, şu kavle göre anın faşih olması icâb eder, hâlbuki bu da böyle değil; zîrâ [15] feşâhat lafz için bir vaşf-ı hüsnüdür, vaşf-ı kubh değil. İşte tafşil etmeyerek lafz-ı faşih ancak ma’ nâsı zâhir ü mütebeyyin olan lafzdır diyenlerin sözüne şu üç vech ile i’ tirâz vârid oluyor.

Ben nâsın bu bâbdaki aqvâline vâkıf olunca beni bir hayretdir aldı, bu sözlerin hangisine i’ timâd edeceğimi bilemeyip şaşırđım kaldım. Lâkin bu şan’at ile ġabâyâ ve ġafâyâsına muţtali’ olacak derecede düşüp kalkmış ve onunla ġayli şavaşmış olduğumdan nihâyet şu sözün sırrı, ya’ni faşih zâhir-i beyyinde ‘ibâretdir demenin ma’ nâsı baña münkeşif oldu. Binâ’en ‘aleyh derim ki fi’l-ġakîka kelâm-ı faşih ancak zâhir-i beyyin olan kelâmdır. Zâhir-i beyyin ile maşşadım budur ki kelâmın elfâzı vâzih u ‘ayân olsun, o elfâzı anlamak için lügat kitâbından istihrâca ġâcet olmasın. Elfâzın bu şıfatı ġâ’iz olması ise erbâb-ı nazm u neşr arasında isti’ mâlleri me’nûs olarak onların kelâmlarında deverân eylediği, onlar arasında me’nûsü’l-isti’ mâl olarak kelâmlarında deverân etmesi de o lafzların ġüsn ü melâġetleri olduġu içindir. Çünkü erbâb-ı nazm u neşr lügati, elfâzı i’ tibâriyle elekden geçirdiler, ġavr u ġâyetini bilmek için yoklayıp denediler, ġakîkate kesb-i vuķûf etdiler. Elfâzın güzellerini ihtiyâr u isti’ mâl etdiler ve çirkinlerini dâ’ire-i isti’ mâllerinden tardı edip o maķûle elfâzı kullanmadılar. İmdi

elfāzın [16] güzelliği isti' mällerine, isti' mälleri de zühür u beyānlarına sebep olduğu cihetle hangi lafz güzel ise faşih olan odur.

Denilecek olursa ki erbāb-ı nazm u neşr elfāzın güzellerini ne vech ile bildiler de hattā onları isti' māl etdiler ve elfāzın çirkinlerini nasıl tanıdılar da hattā bu maķūle elfāzı tād edip kullanmadılar. Cevāben derim ki bu ol umūr-ı maḥşūşadandır şāhidleri kendilerindedir, işbāt-ı müdde' ā için hāricden bürhān tedārikine ḥācet yok, zīrā elfāz ḥayyiz-i aşvātda dāḥildir. Bunlardan sāmi' anın istihzāz u meyl etdikleri güzel, istikrāh u nefret eyledikleri çirkindir. Görmez misin ki sāmi' a tuyūrdan bülbül ile şahrūruḡ sesleriyle istilzāz edip bunların seslerine meyl eder, karganın ise sesinden istikrāh u nefret eyler. Kezālik nahik-i ḥimārdan istikrāh eder de şahil-i fürsde bir istikrāh u nefret duymaz. Elfāz da böyledir, çünkü meşelā “mim”ın zammıyla “müzne” ile “dime” lafzları hoş olup sāmi' anın anlarla istilzāz eylediginde ve “bā”nın zammıyla “bu' aķ” lafzı çirkin olup sāmi' anın anı kerih gördüğünde ihtilāf yokdur. Bu üç lafz maḡarın şıfatı olup bir ma' nāya delālet eyledikleri ḥāldde “müzne” ve “dāl”ın kesriyle “dime” lafzlarını ve onların emşālini me' lūfū' l-isti' māl ve “bu' aķ” lafzını ve daha bunun gibi lafzları metruk-ı ġayr-ı müsta' mel görürsün. [17] “Bu' aķ” lafzı gibi lafzlar isti' māl olunursa bunları isti' māl eden ya ḥaķīkat-i feşāḡate cāhil bir adamdır, ya ki ḥūsn-i ḡabī' atı olmayandır. Anları kullanan, kudemā-yı cāhiliyeden bir Arabī-i mahz olsa bile şübhesiz bu isti' māl anın ḥaķķında bir naķışa olup şāyeste-i iltifāt olamaz, zīrā bir şey' in ḥaķīkatı bilindikde o ḥaķīkatın nezdinde tevakkuf edip ḡāricine ḡurūc etmemek lāzımdır. Şu ḥāldde şābit oldu ki lafz-ı faşih ancak zāhir-i beyyin olan lafzdır. Zāhir-i beyyin olması me' lūfū' l-isti' māl olduğu, me' lūfū' l-isti' māl olması da güzelliği içindir; güzelliği ise sāmi' a ile idrāk olunur. Sāmi' a ile idrāk olunan da ancak lafzdır, zīrā lafz meḡāric-i ḡurūfdan te' ellūf etmiş şavtdır. İmdi sāmi' anın telezzüz etdiği lafz şirin, kerih gördüğü çirkindir ve feşāḡatle mevsūf olan ancak güzel lafz olup çirkin lafz kubbuna mebnī feşāḡatın zıddı olduğundan feşāḡatle mevsūf olamaz ilā āhirihi.

Telḡişü' l-miftāḡ ki fāzıl-ı ' allāme **Ebū Yāķūb Yusūf es-Sekkākī**' nin taşnif etdiği *Miftāḡu' l-ulūm*' dan ' ilm-i belāġate dā' ir kışm-ı şālisin **Celāle' d-din Kazvīnī** tarafından zevā' idi ḡayy olunarak ve ba' zı fevā' id ' ilāve edilerek bir tertīb-i zībā ile yapılmış bir telḡiştir. İşte bu telḡişinde **Celāle' d-din** “el-feşāḡatū yūşafu biḡā el-müfredū ve' l-keḡām ve' l-mütekeḡlim ilā āhirihi.” dediği yerde şarih **Taftāzāni** daḡi şöyle söylüyor: “Ehl-i

beyān nezdinde feṣāḥat, lafzın kelām-ı fūṣeḥāyı tettebbu‘ ve istikrādan [18] istinbāt kılınan Ḳavānīne muvāfiḳ olmasına ve Arabiyeti mevṣūḳ olan Arab’ın elsinesinde keṣīrū’l-isti‘ māl bulunmasına ıtlāk olunduğu ve fūṣeḥā arasında keṣretle deverān eden elfāz ise tenāfir-i ḥurūf ve kelīmātdan, ğarābetden, ta‘kīd-i lafzī ve ma‘nevīden sālīm elfāz olduğuna ehl-i beyān muṭṭali‘ buldukları cihetle muṣannif lafz-ı faṣīḥın muḥālefet-i ḳavānīnden, tenāfirden, ğarābetden, ta‘kīdden sālīm bulunan lafzdan ‘ibāret bulunduğunu cezm u teyakḳūn etdi ve binā’en ‘aleyh keyfiyet-i mezkūreden ḥulūṣ lāzım-ı feṣāḥat olduğu cihetle teshīlen li’l-emr feṣāḥatın tefsīrinde müsāmaḥa eyledi, ilā āḫirihi.”

Mā-ḥaṣal ṣu naḳıllardan anlaşılıyor ki beyne’l-fūṣeḥā keṣīrū’l-isti‘ māl olan lafzlarda vuzūḥ bulunduğundan fi’l-aṣl vuzūḥ ma‘nāsına mevzū‘ olan feṣāḥat ile tevṣīf olunarak elfāz-ı mezkūreye faṣīḥ denilmiş. Kelām-ı fūṣeḥā ise tettebbu‘ ve istikrā edildikde anlar arasında keṣīrū’l-isti‘ māl bulunan elfāzda vuzūḥ ile berāber ḳavā‘id ü esālīb-i maḥṣūṣaya muvāfaḳat, me’nūsiyet, ‘azūbet, maṭbū‘iyet gibi keyfiyetin de bulunduğu anlaşılmış. Bununçün ba‘zı ehl-i beyān feṣāḥat-i elfāzı, elfāzın keyfiyet-i mezkūre ile ittiṣāfidır diye icāb u işbāt ṭarīkiyle ta‘rif etmişler; ba‘zıları da feṣāḥat-ı elfāzın māhiyet-i muṣtalaḥası daha ziyāde inkiṣāf etmek için keyfiyet-i mezkūrenin ezdādını mülāḥaza ederek feṣāḥat-ı elfāzı, elfāzın meṣelā ḳavānīne muḥālefetden, tenāfirden, ğarābetden, ta‘kīdden ḥulūṣ u selāmetidir diye [19] selb ü nefy şüretiyle tefsir etmek cihetini ihtiyār eylemişler. Gerek icāben ve gerek selben olan ṣu ta‘rifler birbirinin ‘aynıdır. Biri hangi ḥaḳıḳati izāḥ ediyorsa diğeri de ‘aynıyla o ḥaḳıḳati izāḥ eyliyor. Zirā birinde hangi keyfiyetler lafz-ı faṣīḥ için işbāt olunuyorsa diğeri de o keyfiyetlerin ezdādı andan nefy ü selb olunuyor. Her iki nev‘ ta‘rife göre māhiyet-i feṣāḥat deġişmiyor, yalnız ifādeler başka yine māhiyet bir. Bizde feṣāḥat fi’l-müfred ile feṣāḥat fi’l-kelāmın ayrı ayrı vāḳı‘ olan ta‘riflerinde onları evṣāf-ı selbiyeden ḥulūṣ u selāmet ile tefsir etmek şüreti ṣāyi‘ ve bu şüret onların daha ziyāde inkiṣāfına ḥādım olduğuna binā’en biz de onların ātiyü’z-zıkr ta‘riflerinde bu ṭarīḳ-i meslūku ihtiyār eyledik. İcāb eden yerlerde lafz-ı faṣīḥın ba‘zı evṣāf-ı icābiyesini de ‘ilāve etdik. Ba‘zıları tarafından feṣāḥat ḥaḳḳında dürlü dürlü ğalaṭlar, taġlītler vuḳū‘a getirilmiş olmasına muḳassemi olduğu aḳsāma ḳasım ittiḥāz edilmek gibi fenne muḥālif eṭvār gösterilmesine ve gūyā vuzūḥ ile, me’nūsiyet ile ḳavānīne muvāfaḳat ile vesā’ir keyfiyāt-ı icābiye ile onu ta‘rif bir ḥaḳıḳati, evṣāf-ı mezkūrenin ezdādından ḥulūṣ ile

olan ta'rif ise o haqı̄kate mübāyin diğ er bir şey 'i ta'rif imiş gibi ortaya mülāhaza-i nā-revālar sürülmesine nazaran feşāhat haqqında ya'ni nereden gelip fennde onunla ne ma' nā kaş d olunduğ una dā'ir biraz uzayan ifādemizde ma' zūr görölürüz zann ederim.

[20] Feşāhat ile kelām ve mütekellim muttaşif oldukları gibi müfred ya'ni kelime dağ i muttaşif olur: Kelime-i faş iha, kelām-ı faş iğ , cümle-i faş iha, terkīb-i faş iğ , kaş ide-i faş iha kātib-i faş iğ , şā'ir-i faş iğ gibi.

Tenbīh

İki nev' terkīb vardır ki birine terkīb-i nākış, öbürüne terkīb-i tām denir.

Terkīb-i nākış, fā'ide-i tāmme yi müfid olmayıp hükm ü isnāddan 'arī şırf bir nisbet ü taqyid ifāde eden terkībdir: "Allah'ın vağ dāniyeti, insān-ı kāmil, siyāh çeş m" gibi. Terkīb-i tām, fā'ide-i tāmme yi müfid olan terkībdir ki bu nev' terkibe kelām denildiğ i gibi cümle dağ i denir: "Allāh rağ imdir, ber-ğ ürdār ol" gibi.

Cümle ile kelām arasında niseb-i erba'adan 'umüm u huş ūş min-vech³³ vardır: Cümle, bi'z-zāt mağ şūd olsun olmasın muğ lağa hükmü mutazammın terkībdir. Kelām, yalnız mağ şūd-ı bi'z-zāt olan hükmü mutazammın terkībdir. Birkaç terkīb ve cümleyi veya uzun uzadıya birçoğ terkīb ü cümleleri müş temil söze dağ i kelām denir.

[21] Meş elā **ğ ayālī'**niğ :

"Ş u māhiler ki deryā iç redür deryāyı bilmezler"³⁴ mış ra' ını ele alalım. Bu mış ra' iki terkīb-i tāmı müş temildir ki birisi "O māhiler deryāyı bilmezler" terkibi, diğ eri de "ki deryā iç redür" terkibidir. Evvelki terkibiğ mutazammın olduğ u hükm mağ şūd-ı bi'z-zāt olduğ undan bu terkibde cümle ile kelām müctemi' dir, ya'ni oğ a cümle de denir, kelām da denir. Lākin ikinci terkīb "māhilerin" ş ifatı olarak mutazammın olduğ u hükm

³³ 'Umüm u huş ūş-ı mutlāk degil.

³⁴ Mağ la' -ı ğ azeliğ ikinci mış ra' ıdır. Evvelki mış ra' ı şudur:
Cihān-ārā cihān iç indedür ārāyı bilmezler.

maḫṣūd-ı bi'z-zāt olmadığından oña cümle denir, kelām denilmez. Bu iki terkibi şāmil olan şu mışra'ıñ mecmū'ına birden ise bi'l-aks kelām denir de cümle ıtlāk olunmaz.

Ḳoca Sekbanbaşı'nın *Hulāṣatü'l-kelām fi-reddi'l-avām* 'unvānıyla Sultān Muṣtafā-yı Rābi' ḫāzretlerine taḫdīm ettiği lāyihadan müfrez fıkra-i ātiyeye daḫi kelām denir:

“ ... gördüler ki 'Osmanlı bu 'asker ile bütün Frengistanı zabt edecek, hemān tanzīm-i 'askere başladılar; ve āteş-bāzlık 'ilminde ve 'asker a'mālinde ve ḫıye'l-i ḫarbiye ihdāşında mübālağa eylediler; ve bütün gün ceng ü ta'līmini iş edinip kendilerine bir ṭarık ile fūrce bulunmayacak derecelere getirdiler. Andañ şonra vuḫū' [22] bulan seferlerde a'dā içine kılıç düşüp de perīşānlıkları görülmedi. Zirā mu' allem 'asker ṭabur ṭabur olup bozulmamaḫ için āheste āheste ayak ayak gelirler; ve ṭopları Marḫuit (Markazit) sā'ati gibi mücellā, gülleleri muşayḫal olmaḫıla ṭop danelerini ḫurşun gibi yaḫdırırlar; ve ṭop u tüfenkiñ ardını arasını kesmeyip güyā ḫıyāmet ḫoparırlar; ve belki āteşden bir daḫı yürüdürler. Üzerlerine piyāde yāḫūd süvāri hücum edecek olsa sesini ḫıḫarmayıp temām merkezine gelince birḫaç yüz pāre ṭoplara ve nice biñ tūfenge birden āteş edip...”

Kur'ān-ı kerīm'e ki “Kelām-ı ḫādīm” denir bu terkibde vāḫı' kelām, kelām lafzı i'tibāriyle ikinci ma'nāya maḫmūldur. Bir kimseniñ meşelā uzun uzadıya irād eylediḫi bir maḫāleye kelāmu'llāḫ muḫābili olarak “kelām-ı beşer” denir ki o da bu ma'nācadır.

Ba'zı nuḫāt cümle ile kelāmı biribirine mürādif i'tibār eylemişlerse de bu i'tibār şāyi' degildir.

Cümle olsun, kelām olsun, kelām daḫi ḫaşir olsun, ṭavil olsun hepsi feşāḫat ile muttaşıf olabileceğinden bu maḫāmda kelām ile bunlarıñ ṭopuna şāmil ma'nā ḫaşd olunur. Telḫiş şāriḫleri **Ḫalḫalî** ile **Zevzenî**'niñ³⁵ taşriḫleri üzere mürekkebāt-ı nāḫışa da bu bābda kelāma ilḫāḫ olunmuşlardır.

³⁵ Zevzen, Ḫorāsān'da şehr-i Herāt ile Nişābur beyninde bir beldedir.

[23] Feşāhat fi'l-Müfred

Feşāhat fi'l-müfred, kelimeniñ tenāfür-i ħurūfdan, ġarābetden, kıyāsa muġālefetden, sem' de kerāhetden ħulūş u selāmeti ve lafziñ ma' nā ile i'tilāfıdır.

Tenāfür-i Ĥurūf

Tenāfür-i ħurūf, bir keyfiyettir ki kelimeniñ lisān üzre şıķletini ve telaffuzunda 'usreti mūcib olur. Ba'zen olur ki bu keyfiyet nihāyet derece şıķlet ü 'usret verir, “kırkırdırdım, hı' ħı'” gibi. Nāķasını nereye bıraķdığı şorulan bir bedevî “mer'āya şalıverdim, hı' ħı'³⁶ otluyor” demiş. Ba'zı kerre de ħafif olur: “sessizce” gibi.

Bu hücnetiñ ħangi sebeplerden ileri geldiğini göstermek için bir zābıta ve ķā' ide te'sis etmek mümkün olmamış, zira ķā' ide olmak [24] üzre her ne denilmek istenilmiş ise lede't-tedķik cāmi' ve māni' olmadığı anlaşılmış, zehāb olunmuş ki bir kelimedede maġrecleri mütebā'id ħurūfuñ ictimā'ı menşe'-i şıķletdir, zira o ħurūfuñ birinden diğeriñe intikāl yüksek bir şey üzerinden şıçrayıp atlamağa beñzer. Ĥālbuki menşe'-i şıķlet bu olaydı, “ilm” ve “milġ” emşāli kelimelerde şıķlet bulunmaķ icāb ederdi. Ba'zıları da müteķāribü'l-meġāric ħarfleriñ birinden diğeriñe intikāl buķağı içinde yürür gibi lisāna iztirāb verecegi cihetle bunlarıñ ictimā'ını sebep-i şıķlet zann etmişlerse de “ceyş” ü “fem” ü “şecer” gibi kelimeleriñ telaffuzunda görülen suhūlet bu zann da işābet olmadığını göstermiş. Demek ki bu'd-ı meġāric ile ķurb-ı meġāricde bu bābda sebep muṭtarid olamıyorlar. Bunun için bu hücnetiñ tedķiki selāmet-i zevķe ħavāle olunmuştur. Zevķ-i şāġih herhangi şey'i şāķil ü müte'assirü'n-nuṭķ 'add ediyorsa o şey mütenāfirdir, ister ķurb-ı meġāricden; ister bu'd-ı meġāricden; ister başka sebeplerden olsun.

Bu nāķışadan herġâlde ictimāb olunmalıdır, megerki mütenāfiriñ delāletçe veya kuvvetçe veya başka bir şüretle yerini tutacak bir şey bulunmayıp da isti'mālinde zarūret ola: “Ṭatsız, ṭatsız” gibi. Ehl-i beyān diyor ki ba'zen bir ma' nāya yalnız bir lafz delālet edip o da ġayr-ı faşih olur, şu ġâlde o lafz-ı ġayr-ı faşih iñ isti'māli zarūridir.

³⁶ Hāniñ kesri aynıñ sūkūnı ħā-yı mu'cemeniñ kesr ü fetġi ile ķara bir otuñ ismidir. [Muhtasar-ı Dessūķi'den]

[25] Ğarābet

Ğarābet, kelimeniñ vaḥşî olmasıdır, ya‘ni ma‘nāsı açık ve isti‘māli me‘nūs olmamağıdır.

Bu naķīşa ekşeriyā nevādir-i elfāza vuķūf bulunduğunu göstermek, yāhūd şanāyi‘ - i lafziyyeden bir şan‘ata özenmek dā‘iyesinden neş‘et eder. Lākin feşāḥatiñ aḥaşş-ı evşāfi olan vuzūḥu ḥaleldār eylediği için gāyetde ḥazer olunmalıdır.

Fi‘l-ḥaķīka bir şā‘ir veya ḥatīb söylediği sözüñ taḥtındaki esrār-ı feşāḥat ü belāgati herkese ifhām etmekle mükellef degilse de ma‘a-mā-fih sözü, ma‘nā-yı zāhirisini şıbyān u ‘avāma varıncaya dek cümleñiñ anlayacağı şüretde söylemeleri eñ birinci vazīfeleridir. Onuñ için böyle denilmiştir: “ Sözüñ en güzeli odur ki ‘avām o sözüñ ma‘nāsını anlar, ḥavāş da onuñ meziyyetini tanıır.”

el-Meşelü’s-sā’ir’de diyor ki “Fenn-i belāgate intisāb iddi‘asında bulunan birtakım kimseler gördüm ki kelām-ı faşih anlaşılması düşvār sözlerden ‘ibāret imiş şanıyorlar da elfāzında ğumūz ve ḥafā bulunan vaḥşî bir kelāmı görünce maḥzūz olarak anı feşāḥat ile tavsif ediyorlar; ḥālbuki feşāḥate ḥaban ḥabana zıddır, zīrā feşāḥat zuḥūr u beyāndır, ğumūz u ḥafā degildir.”

[26] Ğarābete neşirden mişāl:

“Ḥaşılı meşāyid-i şayyād kisā-yı zühhād; ridā-yı taķvā kınā‘-ı ğarānīķ; burķa‘-ı verā‘ burnūs-ı cāşlik; ķandil-i cevāmi‘ şuvā‘-ı ğāret; mendil-i şavāmi‘ rufā‘-ı ḥasāret; minber-i mesācid enbār-ı ‘asācid; ābār-ı me‘ābid menār-ı evābid; zebān-ı murtāz su‘bān-ı naķnāz; lisān-ı edīb ḥūsām-ı ķazīb; şemşir-i ḥatīb tīg-ı Hülāğū; sancaķ-ı sā’il rāyet-i Mengū; cerrār-ı leşker leşker-i cerrār; dādār-ı dāver dāver-i dādār oldu.”

Şefiķ-nāme

Şu terkibde bir iki lafz ğarīb olsa belki taḥammül olunurdu, faķaḥ bu derecesine ne demeli. Birinden ķurtulur ķurtulmaz daha ğarībine rāst gelen zihñ ıztırābdan ıztırāba düşüyor.

Nazımdan mişâli:

Ĥüsrev-i re`yidür ol şaf-der-i yektâ ki urur

Heft- seyyâre rikâbında peyik gibi şeleng

Kendi ĥurşîd-i cihân-tâb u felekdür gūyâ

Zîr-i rânında o rehvar-ı sebük-pūya güreng

Nef`î

[27] Ğarîb-i Ĥasen, Ğarîb-i Ğabîĥ

Yukarıda anlaşıldığı üzere en güzel lafz me`lûf ve me`nûs olan lafzdır. Ma`a-mâ-fih her me`nûs olmayan lafzın Ğabîĥ ve müstekreh olması lâzım gelmez; bunların içinde ĥüsn ü melâĥatle muttaşif olanları da bulunur, bir vahşî laţîf olur. Bunun için Ğarîb, Ğarîb-i ĥasen ve Ğarîb-i Ğabîĥ nâmlarıyla iki sınıfa taķsîm olunmuştur.

Ğarîb-i ĥasen odur ki eslâf arasında me`lûf iken her ne``arızaya mebnî ise âĥiren isti`mâli metrûk u mehcûr olmuştur. Bu maķûle lafzların kullanılması me`lûf buldukları zamânlara göre me`âyibden degilse de bize nisbetle isti`mâleri beyân u inşâyâ naķîşa verir.

Meşelâ **Fuzûlî**'nin:

Gördüm ol ĥurşîd-i ĥüsni ihtiyârum Ğalmanı

Sâye *teg* bir yerde durmaĝa Ğarârum Ğalmanı

beytinde “*teg*” kelimesinin “*gibi*” ma`nâsında isti`mâli ve Süleymân Dede'nin:

Birdür ol birliğine şekk yok *durur*

Gerçi yanlış söyleyenler çok *durur*

beytinde edât-ı ĥaber olan “-dur” yerinde “-durur” denilmesi ‘aşırklarının şivesince me`lûf olduğundan onlara göre me`âyibden degildir. Ĥattâ ‘aşırımızda bile onların

āşārında bu gibi isti‘ mäller maqbül u dil-nişindir; [28] faķaķ şimdi metrük olduğundan bizim için bu isti‘ mällere cevāz-ı edebî yoķdur.

Tenbihāt

Birincisi - Elfāz-ı müşterekeden olan bir kelime delālet eylediđi me‘ āniden birine nazaran metrük bulunduđu ĥâlde diđer ma‘ nālarında isti‘ māli me‘ lūf olabilir. Nitekim ānifen zıkr olunan “teg” kelimesiniđ edāt-ı teşbih olarak isti‘ māli mehcūr olduğđ ĥâlde zırde beyān edilen me‘ ānî-i sā’iresinde isti‘ māli me’nūsdur:

Dünyāya *tek* gelenlerdendir

Tek olmasun kavā‘ id-i ihlāş ber-ķaraf

Māni‘ degil merāsime dā’ir ķuşūrumuz

Nābî

Ben faķiri etme *tek* memnūn-ı ebnā-yı zamān

Ĥāşıl etmezseğ degil ġam maţlabım yā Rab baņa

Rāġıb Paşa

İkincisi- Bā‘ z-ı kelimeler vardır ki bir yerde bir ma‘ nāda isti‘ māl olunmazken başka yerlerde yine o ma‘ nāda isti‘ māli me‘ lūfdur. Meşelā:

[29] “Bu kitābı kendim için aldım.” diyecek yerde “Özüm için aldım.”³⁷ terkibi müste‘ māl degildir; faķaķ “özü sözü doğru bir adam” ve “Öz ağlamayınca göz ağlamaz.” ta‘ bīrleri me‘ lūfdur.

Eylesek tūţıye ta‘ līm-i edā-yı kelimāt

Sözi insān olur ammā özi insān olmaz

³⁷ “Özüm için apartdım.” gibi ta‘ bīrler Diyār-ı Bekr’de muĥāverāt-ı nāsda ĥālā zebān-zeddir.

Üçüncüsü- Ba‘zı kelimât vardır ki isti‘ mâlden mehcür oldukları hâlde đurüb-ı emşâlde isti‘ mâlleri me‘nûsdur. Meşelâ âteş ma‘nâsına “od” şırıķ ma‘nâsına “mertek” Pây-i tahtda kullanılmaz; ma‘a-mâ-fih “Od yok ocaķ yok.” ve “Elifi görse mertek şandır.” đarb-ı meşellerinde müsta‘ meldir.

Dördüncüsü- Ğarīb-i Ğaseninĝ gerek ifâde-i merâmda gerek tezyîn-i kelâmda yerini tutacaķ bir kelime-i me‘lûfe bulunmazsa isti‘ mâli intikâd edilemez. Hele ecille-i üdebâ tarafından Ğusn-i isti‘ mâl edilmek, isrâf u tebzîr olunmamaķ şartıyla îrâd u tervîc edilecek olursa sözüň neş‘esi teceddüd eder. Faķat dâ‘imâ degilse de ekşeriyâ bu şüret Ğuteb ü münşe‘âtdan ziyâde şi‘re yaķışır:

Bir Ğızb-i Ğalîl idi mu‘înim

A‘da ise leşker-i ‘aremrem

Şu beytinĝ mâ-naĞnû fihe mişâl olması ‘Arapçaya nisbetle degil, lisânımıza nisbetledir; çünkü “aremrem”inĝ üdebâ-yı ‘Arab arasında [30] isti‘ mâli mehcür degildir. Lâkin Nergisî’ninĝ: “Ceyş-i ‘aremrem-i keşîrû’z-zihâm-ı âdemiyân sâz u seleb-i şüret u cismândan ‘uryân oldukları hâlde...” ‘ibâresinde görüldüğü üzere eslâf-ı üdebâ-yı ‘Osmâniyyeninĝ isti‘ mâl etmiş oldukları bu kelime şonraları isti‘ mâlden mehcür olmuşiken zikr olunan beytde tervîc edilmiştir.

el-Meşelü’s-sâ’ir şâĞibi “Ğarīb-i Ğaseninĝ Ğuteb u mükâtebâtda isti‘ mâline mesâğ yok ise de şi‘rde isti‘ mâline mesâğ bulunduğunu ben istiĞhrâc eyledim.” diyor. Bu faĞriyesini müte‘âķıb ba‘zı füşeĞânınĝ ebyâtıyla da istişhâd ediyor. Faķat şi‘re taĞşîş etmesi ondan evvel kitâb-ı mezkûrda Ğarīb-i Ğaseninĝ neşrde de yaķışdığı yerler bulunur olduğunu îmâ etmesine muĞâlif düşmüştür.

Ğarīb-i ĞabîĞ odur ki evvel ü âĞir anınĝ isti‘ mâlinde Ğarâbet olmaķla berâber sâmi‘ aya şaķîl, zevķe kerîh gelir.

Bu şınıf-ı Ğarîbe “vaĞşî-i Ğalîz” denildiği gibi “müteva‘‘ir” daĞi denir. Müteva‘‘irleri isti‘ mâl etmek eslâf için de mu‘âşîrîn için de me‘âyiden ‘add olunur:

Miṣāl:

Feyz-i iḥsānını yād eylese bir şā'ir olur

Ḥāmesi ḳufl-ı der-i genc-i me'āniye *medenk*³⁸

Nef'î

[31] Şu “medenk” vaḥşisinde ne fedā edilmeyecek bir ḥüsn ü melāḥat ne mü'eddāsını başka şüretle ta'bir ḳābil olmaz ḥuşūşiyet var. Anıñ için hiçbir vaḳt dāḥil-i bezm-i ülfet olamaz. Hele Nef'î gibi bir şā'ir-i 'ālî-ḳarīḥanın ne vezince ne ḳāfiyece bu gibi müteva'cirlere iḥtiyācı olur.

İbn Eşîr diyor ki: “Esrār-ı feşāḥati bilmeyen veya ṭarīḳ-i feşāḥata sülük etmek elinden gelmiyen kimselerden başka hiçbir ferd vaḥşî lafzlar soğuk tābîrler te'āfisine meyl etmez. Edebiyātdan bir iki şey öğrenen her ādam, ya kütüb-i lügātden devşirerek veya erbābından işiderek kelām-ı vaḥşî irād edebilir. Faḳaṭ āşinā-yı melāḥat bulunan bir faşihîñ elinden bu gelmez, gelse bile 'ibāreniñ sebk ü te'lifinde aña mevḳi' bulamaz.”

Şeyḫ Şafiyü'd-dīn Ḥullî'niñ *Dīvān*'ını mu'āşırlarından ba'zı fuḫalā mütāla'a eylediklerinde elfāz-ı ğarībeden ḥālî olmasından başka bir 'ayıbı yok demişler. Onlarıñ bu ta'riḫi Şafiyü'd-dīn'iñ gūş-zed-i infī'ālî olduḳda ebyāt-ı ātiye ile cevāb vermiş:

وَالطَّحَا وَالنَّقَاحُ وَالْعَطَّيْسُ

إِنَّمَا الْحَيْرُونَ وَالذَّرْدَبِيْسُ

[32]

حِينَ تُرَوَّى وَتَشْمَتُ النُّفُوسُ

لِغَنَّةٍ تَنْفِرُ الْمَسَامِعَ مِنْهَا

مَنْ مِنْهَا وَيُتْرَكَ الْمَأْنُوسُ

وَقَبِيْحٌ إِنْ يُسَلِّكُ النَّافِزُ الْوَحِيْسُ

مَعَ مَنْهُ وَطَابَ فِيهِ الْجَلِيْسُ

إِنْ خَيْرَ الْإِلْفَاطِ مَا طَرَبَ السَّاءُ

مَذْهَبِ النَّاسِ مَا يَقُولُ الرَّئِيْسُ

دَرَسَتْ هَذِهِ اللَّغَاتُ وَاضْحِي

وَلِذِيْدُ الْإِلْفَاطِ مَغْنَطِيْسُ³⁹

إِنَّمَا هَذِهِ الْقُلُوبُ حَدِيْدُ

³⁸ Medenk, pelenk vezninde ağacdan olan anahtar ve miftāḥ ve kilid ḳamağı ve ḳapı sürgüsü ma'nālarıdır. (Burhān-ı Ḳāṭi')

[33] Tekmile

Ba' zı elfāz vardır ki anlar da elfāz-ı ġarībe ġükümündedirler. Anlardan da ġazer olunmaġ lāzım gelir. Binā'en 'aleyh ber-vech-i ātī beyān olunur:

Birincisi, 'avām arasında mübtezel olan elfāzdır ki iki nev'e münkaşımdır. Nev'-i evvel, bir ma'nāya mevzū' olduġu ġâlde 'avāmın diġer ma'nāda kullandıkları elfāzdır. Bu da iki sınıftır. Şınıf-ı evvel, zıkrı müstehcen olan lafzlardır: “yaraġ” lafzı gibi ki Sübġa-i Şıbyān'ın,

Reġ-i kavm ü kabīle ilā āġirihi

mışrā'ında görüldüġü üzere yol ġazırlığı malzemesi ma'nāsına mevzū' olduġu ġâlde 'avām-ı nās ma'nāsını ta'bir ile anı ma'nā-yı ma'lūmda isti'māl eylediklerinden 'aşrımızda isti'mālī ma'yūbdur. Faġaġ *Menġabe-i Vilādet-i Risālet-penāhī* nāzımı **Süleymān Dede**'nin zamānında lafz-ı mezbūruġ ma'nāsı henüz taġrīf edilmemiş olduğundan şāġib-i manzūmenin şü beyti ma'yūb degildir:

Saġa cennetden getürdüm bir Burak

Da'vet-i raġmān durur ilā āġirihi

Bu kelimeye āġiren tārī olan hücnete mebnī şimdi ba' zı zürefā-yı [34] mevlid-ġānān mışrā'-ı āġiri⁴⁰ şü yolda tertil ederler:

Dā'vet-i raġmān durur ey yüzi ak

Lisānımızda ma'nā-yı kabīġe delālet eden 'Arabī ve Fārisī kelimeler de bu 'idāda dāġil olabilirler: Mübārek ma'nāsına “meymun” gibi. Gerġi lisānımızda ġayvān-ı ma'hūd ma'nāsına gelen bu kelimedede birinci “mim” fetġa-i şāġile ile telaffuz olunur ve bir müddetden beri daġi elif ile “maymun” şeklinde olarak yazılmaġa başlamışsa da kelime-i mezkūre öyle de telaffuz ve imlā edilse yine ġāġıra ilk evvel ma'nā-yı şānī tebādür eylediġi herkesin nefsine mürāca'atla bildiġi şeylerdendir.

³⁹ Tercemesi: O sözüñ taġdīr etdiġiniz ġızāblar, derdebīsler, taġālar, nuġāġlar, 'alġebīsler, bir alay lüġavī kelimelerdir ki zıkr olunduġları zamān kulaklar ürker, yüreklere şıġıntı basar. O ġüzelim me'nūs kelimeler bırakılsın da vaġşileri kullanılsın. Bu ġāl elbetde ma'kül u müstaġsen olmaz. ġayrū'l-elfāz o lafzlardır ki sāmi'lerini şevġ u tāraba getirir, celis ü enīslerimiz anıġla neş'e-yāb olurlar. Bu lüġavī kelimelerin 'ālem-i edebiyātda eşerleri bile kalmayıp maġv u muzmaġil oldılar. Şimdi ġalk Şeyġū'r-re'is'in dediġi gibi oldu ki Şeyġū'r-re'is şöyle diyor: Bu yürekler demirdir, bunların mıġnaġısı tārab-engiz lafzlardır.

⁴⁰ Mışra'ı elif iledir, faġaġ şü'arā-yı İrān bu kelime-i 'Arabiyeyi elifsiz kullandıġlar, lisānımızda her iki türlü isti'māl olunur.

Şınıf-ı s̄anî, ‘avām tarafından m̄a-vuzı‘ a lehiniñ ğayrı ma‘ nāya şarf edilen ve faķaķ isti‘ mālî müstehcen olmiyan elfāzdır: Ma‘ nā-yı m̄a-vuzı‘ a lehi lisān veyāhūd şive-i lisān olduğu h̄alde Türkçemizde ‘avāmıñ “çehre” ma‘ nāsında isti‘ māl eyledikleri “lehçe” kelimesi gibi ki *Mebāniyü’l-inşā* nıñ fıķra-i ātiyesinde bu ma‘ nāda kullarılmış: “Baş-ı s̄imā vü şemā‘ il bir zāt-ı zī-ķadriñ veya herhangi bir insān veyāhūd hayvānıñ lehçe vü eṭvār u h̄arekātınıñ tavşifidir.

[35] Elfāz-ı mübtezeleniñ nev‘ -i s̄anîsi, o lafzlardır ki müstehcen degil, m̄a-vuzı‘ a lehlerine veya medlül-i ‘örfilerine muğāyir de degil, faķaķ mücerred ‘avām arasında keşret-i tedāvüllerinden nāşî mübtezel olmuşlar: mezār lafzı gibi ki zikri müstehcen olmadığı ve ma‘ nā-yı ‘örfisi bulunan ķabr ma‘ nāsında müsta‘ mel olduğu h̄alde mücerred beyne‘l-‘avām ibtizālinden dolayı h̄ā‘iz olduğu ma‘ nā-yı iḥtirāmı ğā‘ib etmişdir. Bir derecedeki hattā “mübārek” ve “şerif” gibi şıfatlarla imtizāc etmez, bunlarla tavşif olunmaz bir h̄ale gelmişdir. Meşelā e‘ izze-i kirāmdan ve pīrān-ı tarīķat-i Ḥalvetiyeden **Nüre‘d-dīn el-Cerrāhî** ķuddise sırrıhü’s-sāmî ḥazretlerinin ⁴¹ [36] merķad-ı şeriflerini veya ķabr-i mübāreklerini ziyāret eyledim denir de bu maķām-ı tebcil ü

⁴¹ Pīr-i müşārün ileyh Der-Sa‘ ādedde Ķaragümrük civārında ziyāretğāh-ı ‘avām u hās olan ḥān-kāh-ı şeriflerinde defīn-i hāk-ı ‘ıṭr-nākdir. **Ṭabakāt-ı Ahmed eş-Şernübî** de kerāmāt-ı ‘aliyyeleri şöyle zikr olunmuşdur: “ومنه سيدي نورالدين الجراحي ساكن اسطنبول العليا. يأتي بعام خمسة عشر ومائة بعد الالف. يعيش من العمر اربعة واربعين سنة. ومن كراماته ان الله تعالى يطلعه علي مقامه في الاخرة وهو في دار الدنيا. و منها انه سأل الله تعالي ”وهو في عالم الغيب ان الله يكرم زواره فاستجاب الله دعائه Ma‘ nāsı: Evliyāu’llāh-i kirāmdan biri de āsitāne-i ‘aliyede sākin ķutbu‘l-‘ārifin **Nüre‘d-dīn el-Cerrāhî** ḥazretleridir. Biñ yüz on beş tārīhinde dūnyāya gelir ve kırķ dōrt sene müddet mu‘ammer olduķdan soñra ‘ālem-i cemāle intiķāl eder. Anıñ kerāmetindendir ki dār-ı dūnyāda iken Allāhü Te‘ālā Ḥazretleri anı āḥiretde olan maķāmına muṭṭali‘ eyles. Yine anıñ kerāmetindendir ki ‘ālem-i ğaybda iken Cenāb-ı Ḥaķ‘dan kendini ziyāret edecek olanlara luṭf u keremiyle mu‘āmele buyurmasını niyāz edip Ḥazret-i Rabb-i Kerīm de anıñ bu du‘āsını ķabül buyurdu demekdir. Ḥazret-i ‘Aziz müşārün ileyiñ dergāh-ı feyz-i iktināhında nice ricāl-i ḥaķīķat yetişmişlerdir, bu āşiyān-ı ‘aşķ u ‘irfāna bu meṭāf-ı şıdķ u şafāya nice ehl-i dil mihmānlar ķonup ğöçmüşlerdir.

Li-muḥarririhü‘l faķir:

Ḥazret-i ğavşıñ ķapusından ilāhî etme dūr

Ben ķuluñ kim menşe‘-i feyzim anıñ der-ğāhıdır

Ķıṭ‘a-i ātiye daḥi şā‘ir-i şehīr-i dil-āğāh **Hersekli ‘Arif Ḥikmet Beg** Efendi tarafından inşād buyurulmuşdur:

Şeyḥ Nüre‘d-dīn-i Cerrāhî ki ğavş olmuş idi

Vāşılīn-i kümmeliniñ ‘ārif-i bi’llāhıdır

Cezbe-i feyzi ğöñüller kişverin teşḥir eder

Nice erbāb-ı ḥaķā‘iķ bende-i der-ğāhıdır

ih̄tirāmda “mezār” kelimesi ne mücerred ne mevşūf olarak kullanılmaz. Lisānımızda “ma‘ hūd” kelimesi de bu kabīdendir. Bu kelime “ma‘ lūm” lafzı gibi ma‘ nā-yı aşlīsinde müsta‘ mel olduđu h̄alde t̄arī olan ibtizāl ile şerefini ğā‘ ib eylemiştir.

İrād olunan mişālden dağı anlaşılacağı üzere ehl-i beyānıñ bu nev‘ ile maqşūdları şübhe yok ki bir nükteye bir mülāhaza-i maḥşūşaya mebnî bir ma‘ nāda müsta‘ mel bulunduğu h̄alde ibtizāline mebnî kıymet-i edebiyyesi zāyi‘ olan elfāzdır. Yoksa gök, yer, āteş, [37] şı ve emşālleri gibi bir vaşf u ḥuşūşiyeti mutazammın olmıyan esmāya keşret-i tedāvül ile ibtizāl t̄arī olmayacağı bedīhīdir. Binā’ en ‘aleyh İbn Eşīr’iñ kelimāt-ı mezkūreyi öñe sürerek bu nev‘ -i şānī ḥaqqında der-miyān etdiği i‘ tirāz esāsen vārid degildir.

Ba‘ zen dağı olur ki bir lafz ile kināyeten veya mecāzen mā-vużı‘ a lehiniñ ğayrı bir ma‘ nā-yı ḥasīse işāret olduğu h̄alde keşret-i isti‘ māl ile o ma‘ nā-yı ḥasīs ma‘ nā-yı mevzū‘ un lehe ğalebe eder de o lafz da ba‘ zı aḥvāline nisbetle ḥasāset ḥāşıl olur. Bu gibi lafzlar da nev‘ -i şāniye mülḥaḥdır: “Yel” ismi gibi ki bu lafzda ḥasāset olmadığı h̄alde anıñ fi‘ il olarak taşrīfātında mücerred ma‘ nā-yı t̄arīniñ ğalebesine mebnî ḥasāset vardır. Yel degirmeni, yel esiyor emşāli terkīblerde ḥasāset yokdur; faḫaḫ ism-i mezkūrdan fi‘ l yaparak meşelā “hevā yelleniyor” denirse ḥasāset t̄arī olur.

Mā-ḥaşal elfāz bi‘ l-vücūh ibtizāl ü ḥasāsetden ‘ārī olmalıdır. Beyāniyyūn bu lüzūmı ba‘ zen lafz “şerīf, yāḥūd asīl, yāḥūd necīb” olmalıdır diye evşāf-ı icābiye ile, ba‘ zen de lafz “ḥasīs yāḥūd mübtezēl, yāḥūd sākıt-ı sūkī” olmalı diye evşāf-ı selbiye [38] ile tavşiyeye ederler ve bu tavşiyelerinde ğün-ā-ğün mülāḥazāt u reng-ā-reng ta‘ birāt ile be-ğāyet şiddet gösterirler ki pek muḥıkkdırlar.

İḫtār

Mizāḥ u muḫāyebe gibi ifāde-i ḥiddet ü tehevvr gibi yāḥūd ḥalkıñ bir maḥaldeki isti‘ māllerine iktidā etmek gibi bir maqşada mebnī olursa büsbütün ḥudūd-ı zevk ü edebi tecāvüz etmemek şartıyla elfāz-ı mübtezeleniñ isti‘ māllerine cevāz vardır.

Miřāl:

“Ben mektūbumda rindāne ma‘ iřet, būd u ne-būdı siyyān ıtıtanlara ھاř bir ıtavr-ı ھاikmetdir demiř idim. Anı seniņ gibi idrāki gevřek ve maħfaza-i mađzı numūne-nūmā-yı dūnbelek olanlar ta‘ aķķul u iz‘ ān edemezlerse ma‘ zūrdurlar.” Kānî

Diger:

“Uyusam kābūs gibi rüyāmdan, girsem seyyi’āt gibi mezārımdan ayrılmayacak.”

[39] İhtār-ı Şānî

İbtizāl müfredāt-ı elfāzda olduğu gibi mürekkebatda da olur; müfredātın mübtezelleri bulunduğu gibi berikilerin de mübtezelleri vardır.

Miřāl:

Yanıkdır o ‘ āřıkıņ kitābı

Nazmında ķoķar ciğer kebābı

Diger:

Ol řevķ ile ھاūsn ü ‘ ařķı yapmıř

El-ھاķķ dede cān külāhı ķapmıř

Bu emřālleri mübtezel ü ھاīs ta‘ bīr ü terkīblerle sōzūņ řerefi ھاalāveti zerafetü zā’ il olur. Muħātab ve sāmī‘ in yükselmiş olan fikri derħāl hūbūť eder. Bir ھاlet-i řevķ ü ıtaraba dalmıř olan gönlūņ neř’esi ķaķar. Baķıņız řā‘ ir řu iki beytiņ ilk mıřra‘ larında sāmī‘ in fikr ü ķalbine řoķulmuş iken ikinci mıřra‘ larında iltizām eylediđi ta‘ bīrle o te’ řīr o rađbet o ھاūsn-i ķabūl neye munķalib oluyor. ھاulāřa birinci mıřra‘ larıņ nezāhet ü riķķatlerine ikincilerin ibtizāli hiç yaķıřmıyor.

[40] Diger bir řā‘ iriņ şu ta‘ bīrleri ise:

Zu‘ mınca sūħan-ver-i zemāna

Seccāde-niřīn-i ķahve-ħāne

Tiryākî-i herze-ḥāb-ı menḥūs

Ateşler içinde pîr-i kaḥnūs⁴²

Kendi maḥşadıyla hem-ḥāl olduğu için o ta' bîrler ḥaḳḳında bir şey denemez. Aşıl mu'āḥeze mesleke teveccüh eder, bu meslek iltizām olunduğundan şonra artık ta' bîre ne denebilir.

Elfāz-ı ġarîbe ḥükmünde olan elfāzın ikincisi, ḳarîne ile hangi ma' nāsında isti' māl olduğu te' ayyün etmemiş olan elfāz-ı müşterekdir; bā-ḥuşuş ol elfāz-ı müştereke ki ḥasebü'l-maḳām anlarıḡ ma' nālarından bir güzel ma' nā maḥşūd olmak lâzım gelirken tarz-ı ifāde o ma' nālar içinde bir ma' nā-yı ḳabîḥi ihām etmiş ola. Meşelā “alçaḳ” lafzı aşağı yer, boyı az, deniyyü't-ḫab' ma' nālarına geldiği cihetle iki kiři boyca muḳāyese edildikleri bir maḳāmda “falan filandan daha alçaḳdır” denip de “boyca” gibi bir ḳayd [41] ' ilāvesiyle ma' nā-yı maḥşūd ta' yin edilmese, zāhir-i terkîb ḫilāf-ı maḥşūd olarak o iki kiřiniḡ ḥaşāset-i ḫab' ca beynleri muḳāyese edildiğini ihām eder, binā'en 'aleyh lafz-ı ġarîb menzilesinde olarak isti' mālî ma' yūbdur.

Ḥasbe'l-maḳām, maḥşūd lafz-ı müstaḥsen olduğu ḫâlde ḫaḫ u imlāca lafz-ı müstehcene şümüllü bulunan elfāz-ı mütecānise daḫi bu ḳabîlendir.

Üçüncüsü, diğerk ma' nālarda isti' mālîleri ḫaḳîḳat-i ' örfiyye olmuşiken mehcür olan ma' nā-yı mevzû' -lehlerinde isti' māl edilen elfāzdır: Azınsamaḳ ma' nāsına “istiklāl”, ekşeriyetle ma' nāsına “ġālibā”, ' aḳıllı ma' nāsına “uşlu”, başı bağılı ma' nāsına “serbest”, emr-i ḫāzır ma' nāsına “şanki”, ḳarışdıрмаḳ ma' nāsına “ḫalḫ” lafzlarını ḳullanmaḳ gibi.

Nābî merḫūmuḡ şu:

Ḳā' iliz olmağa ehl-i keremüḡ medyūnı

Tek fūrū-māyeleriḡ olmayalım memnūnı

beytinde vāḳı' olan “memnūn” kelimesi, ' aşırımızda ma' rūf olan maḫzūz u mesrūr ma' nāsında isti' māl olunmayıp aşıl ma' nāsı olan minnet [42] olunmuş minnetdār edilmiş ma' nāsında ḳullanılmış olmasına göre o da bu ḳabîl elfāzdandır. Faḳaḫ kelime-i

⁴² Ḳāf-ı evvelin fethi ve sāninin sūkūnu ve ḡun'un zammı ile esātîr ḳuşlarından elvān-ı nuḳūş u ḫutūt ile mūnaḳḳaş ve müzeyyen bir ḳuşuḡ adı.

mez-kürenin şu isti‘mâli bize mişâl olması, ‘aşrımızda ma‘rûf ma‘nâsının Nâbî zamânında da ma‘rûf olduğu mülâhâzasına mübtenîdir. Lâkin Râgıb Paşa’nın yukarıda geçen şu:

Ben fakîri etme tek memnûn-ı ebnâ-yı zamân

Hâşıl etmezsen degil ğam maṭlabım yâ Rab baṇa

beytine nazaran eslâf-ı kirâmın ‘aşrlarında bu kelimenin ma‘nâ-yı tarîde müte‘âref olmadığı anlaşılıyor ki bu taḳdîrce beyt hedef-i intikâd olamaz.

Dördüncüsü, havâş tarafından ḳabûl olunmuş telaffuz ve sîĝânın ḳılâfında telaffuz ve isti‘mâl olunan elfâzdır: Meşelâ beyne’l-havâş ‘aynın fetḫa ve şının sükûnuyla isti‘mâl edilen “aşḳ” kelimesini aşlı üzere ‘aynın kesriyle telaffuz etmek ve “şalâḫiyyet” sîĝâsının yerinde şaḫîḫi vech ile “şalâḫa” yâḫûd “şulûḫ” isti‘mâl etmek ve imlâ-yı ma‘rûf ile “terzi” yerinde aşlı üzere “derzi” ve “hepsi” yerinde “hepi” yazmak gibi. Bu yolda vâkî‘ isti‘mâller de ğarâbet olduğu içindir ki “Ḥaṭâ-i meşhûr şavâb-ı mehcûrdan evlâdır.” demişler.

[43] Faḳaṭ meşelâ “akîb” yerinde “aḳeb” dense bunda ğarâbet yokdur, zîrâ evvelkisi muḫarref olduğu ḫâlde vâkı‘a ba‘zî ‘Arap mü’ellifleri bile ḳullanıyorlarsa da aşıl şaḫîḫî metrûk olmadıḳdan başḳa o isti‘mâl-i muḫarrefi ḫattâ bizde bile intikâd edenler vardır. Cüz’ (جزء), bed’ (بدء) mişilli imlâlarda kelime-i mez-kûre gibidir ki cüz’ (جزأ), bed’ (بدأ) imlâları taḳarrür etmemiş olduğuna ve ḫattâ bu muḫarrefleri ḳabûl etmeyenler bile bulunduğuna binâ’en o elifsiz imlâlar şaḫîḫ-i ğarîbidir diye intikâd olunamaz. “Zann ederim” ta‘bîri de bunların mânendidir ki “zann edersem” ta‘bîri-î ğalâṭı aşlını külliyyen mehcûr edecek derecede şâyi‘ olmadığından kendi isti‘mâline cevâz olacağı gibi aşl-ı şaḫîḫîde bi-tarîki’l-ulâ isti‘mâl olunur.

Râgıb Paşa’nın:

Lâ-yubâlî vaż‘-ı râḫat-baḫşa mâni‘dür ḫired

Bunda ḫasret-keş olur zevḳ-i cünûna hûşlar

beytinde vâkı‘ “lâ-yubâlî” de elfâz-ı ğarîbe ḫükmünde olan bu dördüncü kısım elfâz ḳâbilindedir.

Zamān vezninde olan “avān” yerinde medd ile “āvān” gibi ve “bi’l-aḥere” yerinde medd ile “bi’l-āḥere” gibi maẓhar-ı tecvīz-i üdebā [44] olmamış ğalāṭat-ı ‘āmiyāne bi’t-tab‘ bu ḥükme dāḥil olamazlar.⁴³

Beşincisi, ehl-i bid‘ āt taraflarından lüzümsüz veyāḥūd münāsebetsiz icād olunan kelīmāt ü ta‘bīrātdır: Dühātden yāḥūd şāḥib-i deḥā diyecek yerde “ḥariḳa-i edeb”, intikād⁴⁴ yerinde “tenḳid”, tarz-ı ḳudemāyı mürevvic diyecek yerde “ḳıdem-perver” gibi.

Fransız üdebāsından **Juber**’iñ şu sözü ne ḳadar güzel:

“İrādına cevāz olmayan birṭaḳım kelimeler ki güzelliklerinden degil, ğarābetlerinden nāḣī cālib-i naẓar-ı diḳḳat olur, bu māḳūle kelīmātıñ bir kitābda vücūdu sevilir şeylerden degildir.”

[45] **Pelisiye (Pellisier)** de ātīde naḳl olunan sözleri pek laṭif söylemiş:

“Bereket versin ki ehl-i bid‘ atıñ āḣārı ihtirā‘ eyledikleri kelīmāt ḳadar ber-ḥayāt oluyor ve ber-ḥayāt oldukları müddetçe de gülünç için olmadıḳça kimse taraḳından aḳza alınmıyorlar.

Nev-zuhūr ta‘bīrler güzel lisānımızıñ şīvesini āhengini ihlāl ediyor. Latin meşāḥir-i beyāniyūnundan **Kentiliyen (Quintillian)** elfāz-ı cedīdeden eñ eskilerinin, elfāz-ı ‘atīḳadan da eñ yeñilerinin intihāb olunmasını ḥāḳimāne tavḣiye etmişdir.

Bir mülāḥazaya mübtenî olmayarak isti‘māl olunan nev-zuhūr ta‘bīrler lisānı zengin etmez. Güzelliğine naḳıḣa, ḳıymetine ḥalel verir.”

⁴³ Risāle-i nim-māheniñ 76 ‘adedli nüshāsından munderic maḳāle, ‘ācizānemde ğalāṭat-ı şunūf-ı ‘adīdeye taḳḣim ile bir zābıṭa te’sīs etdigimden bu bābda ta‘miḳ-i mülāḥaza ārzū buyurulursa oraya mürāca‘at olunsun.

⁴⁴ Naḳd ve tāniñ fethiyle tenḳad ve intikād ve tenaḳḳud bunlarıñ her biri aḳçe vesā’ir şeyleriñ zuyūf u kemterini seçip ügürtlemek ma‘nāsına gelir. [يقال نقد الدراهم و غيرها نقداً و تنقاداً او انتقاداً او انتقد ها، اذا ميزها]

Aḳça vesā’ir şeyleri temeyyüz eden kimseye de nunuñ fetḥa ve kāfiñ teşdīdiyle [naḳḳād] denir. Lisānımızda naḳdü’l-keḻāmda ya‘nî sözüñ hangi cihetle olursa olsun muḣsināt ve ma‘ābeyni temeyyüz etmek ma‘nāsında intikādıñ isti‘mālī şāyi‘dir.

Fakat lisānıñ tevsi' ü tezyîni gibi mühimmeye ve bir ihtiyâc-ı mübreme mebnî sūhan-āferînler tarafından icād olunan ta' bîrler bundan müsteşnâdırlar; yalnız müsteşnâ degiller, lisān ve ehl-i lisān onlarla iftihār ederler. Nābî merhūmuñ şu:

Hoş nigāh et bu hāzāngāh-ı bahār-ālūde

Kimi bülbül kimi maḥzūn kimi gül kimi güşād

beytindeki “bahār-ālūde” ta' bîri ḥaḳîqaten tazammun eylediği ḥüsn-i ḥayāl ile lisānımız bir rebî' -i cān-fezā gibi iḥyā etmiş. [46] Bu ta' bîri mevḳî' -i ḥüsn-i ḥayālde ibtidā kim isti' māl etmiş, sonra kim hedef-i i' tirāz olmuş? Nābî'den evvel isti' māl edenler varsa iş daha başkalaşır.

Kezālik 'İrfān Paşa merhūm: “Bir müddetden beri terk-i cāme-i ḥayāt eden erbāb-ı sūhandan ekserîniñ eşerleri ḳadrini bilmeyen veyāḥūd mesālik-i eslāfa mu' arız olan nev-residegān ellerine geçip de izā' a edilmekden mi her ne vechle ise zuhūr etmemekde olmağıla 'mā-bā' d-ı ḥayāt' ḥüsn-i ḳann ve i' timāddan sākıt oldu.” fıḳrasıyla lisānımıza bir bedî' a-i 'irfān hediye etmiştir. Bu ta' bîr bulunduğu cümle ile berāber bize şu ḥayāt-ı fāniye-i cismāniyeden sonra erbāb-ı sūhan için de eşerleriyle zinde-nām olmaḳ 'ālemleri ümîdleri var iken ya' nî henüz kitāb-ı ḥayāt bitmeyip ma-bā' dı ve faşl-ı dîgeri var iken bir müddetden beri şu yüzden ḫarî olan aḫvāle mebnî buña ümîd ḳalmadığını te'ssüf ü telehhüfle ve belāğat ü icāz ile beyān ediyor. Bu maḳāmda “ba' de'l-memāt” gibi ta' bîrler anıñ yerini tutamaz.

Altıncısı, nā-be-maḫal olarak isti' māl olunan elfāz u ta' bîrātdır. Pertev Paşa' nıñ şu beyti gibi:

Her bün-i müyında biñ dām eylemiştir muḫtefi

Murğ-ı cāna ḫāli dökmez dāne *Allāh 'aşḳına*

[47] “Allāh 'aşḳına” ta' bîri, and vermek maḳāmında müsta' mel iken burada “ḫasbeten li'llāh” ma' nāsında isti' māl olunmuş.

Yedincisi, 'ālemelerin ve me'lūf ta' bîrleriñ taḡyiri ile ḫuşūle gelen elfāz u ta' bîrātdır: Mesire-i ma' lūmeniñ 'ālemi olan Kāğıd-ḫāne yerinde “ḫāne-i Kāğız”, balyemez yerinde ““asel ne-mihūred”, bundan ma' āda bir söz söylemedim diyecek

iken “bundan mā-sivā bir söz söylemedim”, mā-sivā Allāh diyecek yerde “ma‘ aḍa’llāh” demek gibi.

Esrār Dede’niḥ:

‘Aynımda degil rüz-ı ḥesāb ey sākî

mıṣrā‘ ı da bu ḳabıldendir.

Faḳaṭ meşelā ‘ilm-i ṭabākāt-ı ārz demeyip de ‘ilm-i tekvinü’l-arz dense bu tesmiye fenniḥ ḡarāzına ve mebdāi ve maḳāsıdına daha muvāfiḳ olup bir nev‘ taṣḫiḥ demek olacağı cihetle ḡarābet addolunmamaḳ daha münāsib düşer şanırim.

Sekizincisi, elfāz-ı daḫīle, ya‘ ni lügāt-i ecnebiyedir, vāḳı‘ a tiyatro, gazete, telgraf, posta, hotel, ḡazino, istasyon, istatistik, şimendifer gibi. Bizde muḳābilleri bulunmadığı, yāḫūd vaḳtiyle [48] müsāmaḡa eşeri olarak muḳābilleri ḳullanılmadığı, yāḫūd bunlara muḳābiller icād olunmadığı cihetle bugünkü gün lisānımızıḡ müfredāt-ı ḫükmünü almış bulunan elfāziḡ isti‘ māline bir şey denemezse de “sivilizasyon” gibi, “buzar” gibi, “bon-ḡu” gibi “vesā’ire” gibi kelime ve terkibleriḡ lisānımızda daha me’nūs daha laṭif muḳābilleri mevcūd olduğu cihetle isti‘ māllerine ḳat’an lüzüm yoḳ iken Türkçe muşāhebe ve mükātebelerde bunlarıḡ isti‘ māline zevḳ-i millî pek de cevāz vermese şanırim. Zīrā bu iḫtiyācdan degil, dā‘ iye-i tefāzzuldan neş’et ediyor.

Zāten başḳa bir lisānı iyice öğrenmiş olanlar o lisānla ḳonuşurken güzel söylemeye diḳḳat ve i’tinā ederler, yoḳsa kendi lisānlarıyla tekellüm ederken başḳa lisānlardan ḫācet mess etmedikçe bi’l-iltizām kelimeler terkibler irād etmezler. Bunu yapanlar ‘ale’l-ekşer görüldüğü üzere başḳa bir lisānı bilmedikleri ḫāle kendileri onu biliyormuş gibi göstermek isteyenlerdir.

Lisānımızla iltiḫām etmiş olan elfāz-ı ‘Arabiye ve Fārisiye hiçbir vaḳit elfāz-ı daḫīleden ma‘ dūd olamaz. Bunlar ḫazā’ini edebiyātımızıḡ mücevherātıdır; ‘ulūmda, şānāyi‘de, edebiyātda her ne zamān bir kelimeye bir terkibe, bir ta‘bire iḫtiyācımız bulunsa bu nā-mütenāḫi ḫazā’ine mürāca‘at [49] ederek istediklerimizi seçer alıriz. Bu me’hūzātımız lisānımıza şonradan gelmiş olsalar da yine bunlara ötekiler nazarıyla baḳılmaz.

Doğuzuncusu, kelāmda ikṣār ve isrāf edilen ıṣṭilāḥāt-ı fenniye'dir.

Miṣāl:

“Avrupa’ya yayıldı ve zevāyā-yı müṣelleṣe-i vāḳı’ânıñ niseb-i ṣaḥīḥa ile a’zam-ı azla’ı olan zıl’-ı ṣālīṣ-i ‘acībū’l-āṣār her ne kadar zıll-efgen şekli inkār olsa daḡi mürtesem saṭḡ-ı ṣübūt olan miḳyās-ı aḡvāl ‘amūd-ı ṣubḡ gibi berāḥin-i hendese ile vāṣıl-ı merkez-i yaḡın olmaḡıla aṣḡāb-ı isā’etin ḡabāyā-yı ṣudūr u ḡafāyā-yı ṣürūrı her taraftan duyuldu.”

Ākif Paṣa-Tabṣıra

Sözü izāḡ etmek veya tezyīn eylemek gibi bir ṣüretle ıṣṭilāḥāt-ı fenniye’ye iḡtiyāc görölürse ikṣār u isrāf etmemek şartıyla isti’ mällerine yalnız cevāz var değil, sözün ifāde veya tezyīnce muḡtāc olduḡu ḡaṣṣa dirēḡ edilmiş olacağı cihetle bi’l-‘akis terk ü ihmälleri naḡīṣa ‘add olunur.

Miṣāl:

“Muḡārebe ise zamānımızda olduḡu gibi esbāb-ı taḡrībden değil [50] istirkāḡ u iḡtinām ḡā’idesiniñ fā’idesi ḡarbiñ nüfūs ve ṣervetçe ṡabī‘ olan maḡarrātına cebr-i māfād ṣüretiyle ve belki “fā’iz-i mürekkeb” nisbetiyle muḡābele istediḡi için ma’ müriyet-i memleketiñ eḡ büyük vesā’iḡinden biri idi.”

İbn Esīr merḡūm ıṣṭilāḥāt-ı ‘ilmiye ḡaḡkında şöyle söylüyor:⁴⁵ “Gördüm ki **Ebū Muḡammed Abdullāh bin Sinān el-ḡafācī**⁴⁶ kitābında bu nev’ a dā’ir bir bāb-ı müṣtaḡil taḡrīr etmiş. Orada diyor ki kelām-ı manzūm u menṣūrda ne mütekellimīn, naḡviyyīn, mühendisīn beynlerinde mütedā’ir bulunan elfāz u me‘ānī ne de diḡer ba’zı fūnūn u sanāyi‘ e maḡṣūṣ olan elfāz u ta’ birāt isti’ māl olunmalıdır. Zirā insān [51] hangi ‘ilme

⁴⁵ Bu eṣer-i nāḡizi te’lifden maḡṣad-ı ‘acizānem beyān-ı ḡavā’id-i fenn ile berāber selefiñ belāḡatde bizce ma’rūf olmıyan bazı zevḡlerini, ṣan’at ve istiḡrāclarını daḡi temāyüle değilse de münāsebet olan yerlerde birer nebzecek göstermekdir. Bunun için ikide bir de İbn Esīr’e ve ḡayrısına mürāca‘atla anlardan istimdād etmekteyim, onlarla tenvīr-i müdde’ā ediṣim çok görölmesin, lüzümsüz ‘add olunmasın.

⁴⁶ Bu zāt, *Sırrü’l-feṣāḡat-nām* kitābiñ mü’ellifidir. Müṣkil-pesend olan İbn Esīr ‘ilm-i belāḡatde taṣnīf edilmiş āṣār içinde yalnız bu kitāb ile bir de **Ebū’l-ḡasım el-ḡasen bin Biṣrū’l-Amidī**’niñ **el-Muvāzenet** ismindeki te’lifini olduḡca begenebilmiştir.

dalar ve hangi şan‘ atdan bahş ederse o ‘ ilm ve şan‘ at erbāb u ricāliniñ elfāzını isti‘ māl eylemelidir...

Evet, **İbn Sinān**’ıñ dedigi pek doğrudur, insān hangi ‘ ilm ve şan‘ atdan bahş ederse o ‘ ilm ve şan‘ at aşhābınıñ elfāz u ta‘ birātını isti‘ māl eylemelidir. Lākin Hafācī taḥaṭtur etmemiş ki şan‘ at-ı nazm u neşr her ‘ ilm ve şan‘ atdan istimdād eder. Bir nāzım veya nāşir bir ma‘ nāyı sebk ü edāya başlayıp da o ma‘ nā fıkha ya naḥva ya ḥişāba ya sā’ir fūnūna dā’ir bir ma‘ nāyı isti‘ māl nāzım ve nāşiri sevķ eylese o ma‘ nāyı ma‘ nā-yı maḳşūduñ muḳteziyyātından olduğu cihetle terk ü ihmāl etmek ḳat‘ an cā’iz degildir...

Hālbuki İbn Sinān’ıñ re’yine muvāfaḳat edilecek olsa ḥüsn ü leṭāfetinde tereddüt edilmeyen nice ma‘ nālar, isti‘ māllerine ḥüsn-i münāsebet düşen nice ıṣlahāt-ı fenniye, zıkr ü beyānları şerif ve aşil ma‘ nālar ḥuşülüne ḥadim nice fennî lafzlar fedā edilmek lāzım gelecek binā’en ‘ aleyh iḥtār ederim ki icāb eden yerlerde ıstılāḥat-ı fenniye isti‘ mālî ikşār u isrāf edilmemek şartıyla müstaḥsen, sū’-i isti‘ māl edilirse gayr-ı müstaḥsendir.”

[52] Kıyāsa Muḥālefet

Kıyāsa muḥālefet, kelimeniñ ḳavā‘id ü isti‘ māl muḥālif olmasıdır. Bu nāḳışa birçok şüretle taḥaḳḳuḳ eder. Tenvir-i ezhān için ba‘ zılarını zıkr edelim:

Birincisi, iki veya daha ziyāde hecāli kelimāt-ı terkibeniñ āḥirlerinde bulunan ḳāf harfî ḥarekelendikde ḡayn’a tebdil olunmaḳ iḳtizā ederken bu ḳā‘ideye ri‘āyet etmemek.

Mişāl:

“Ṭarafeynden ṭop ve tüfenk şadāsı kesildi. İki ‘ asker mızraḳ mızraḳa, ḳılıç ḳılıca, ḥançer ḥançere, ḥattā boğaz boğaza uğraşmaḳa başladı.”

İkincisi, ḥareke-i şakile ile müntheḥi kelimātıñ āḥirlerine (-lık) yerine (-lik) ve bi’l-‘akis ḥareke-i ḥafife ile nihāyet bulan kelimeleriñ āḥirlerine (-lik) yerine (-lık) kullanmaḳ.

Miřāl:

“Ḥattā edebiyāt-ı kavmiyemizi tezyif yolunda servi şüreti [53] yapıp üzerine iki ay bir de birçoğ oğ resimleri yapmak gibi “kaşmırlığlar” de görmemiş değiliz.”⁴⁷

Fađat ba‘zı kelimāt-ı ‘Arabiye ve Fārisiye vardır ki ḥafif iken Türkçe üslubda şağil telaffuz edildiklerinden teleffuzları i‘tibāriyle (-lığ) ile kullanıldığları olur; meřelā “mektubcılığ”, “aşçılığ”, “paralamak” diye yazılmasına cevāz verenler vardır; ba‘zı üdebā ise kelimāt-ı mezkūre emřālini (-lik) ile yazmağı iltizām ederler.

Üçüncüsü, muřādır-ı mücerrede-i Türkiyeye (-lığ) veya (-lik) ‘ilāve etmek:

Kılmağlığ için muḥabbet ibrāz

Dördüncüsü, imlāları yağlış yazmak:

Bak ne çağır-keyf-i nāz olmuş o çeşm-i *bādem*

Enderünî Vāřıf Beg

“bādām” yāḥūd isti‘māl olunduđuna göre “bādem”.

Diğer:

Bu sīne-i berđ-āřiyāniđ

Sinā dağı görmemiş *niřāniđ*

řeyḥ Gālib

[54] “niřāniđ” ya‘ni niřānını.

Beşincisi, zāten cem‘ olan kelimeleri be-tekrār cem‘lemek:

“Ol kıt‘a-i mübāreke ahālî-i kirāmınıđ efkārlarını gözetmek farīzadan olarak...”

Reşid Paşa- Lāyiḥa

⁴⁷ Bizde ma‘lūm olduđu üzere tertib sehvi te‘lif sehviyle omuz öpüşür, binā‘en āleyh gerek bu miřāl gerek ondan evvelki miřāl ihtiyāt ile zikr olunmuřdur.

Lisān-ı ‘Arabda cem‘ü’l-cem‘ olarak vārid olan kelimeler⁴⁸ ve lisān-ı Türkî’de “bizler” gibi cem‘ü’l-cem‘ler ve “evlādım” gibi lisānımızda müfred maḳāmında kullanılan cem‘ler müsteḫnādırlar.

Altıncısı, kelimāt-ı ‘Arabiyeden mā-‘adā ism ü şıfatları kā‘ide-i ‘Arabiye üzere maşdar yapmaḳ? Perişāniyet, kraliyet, serbestiyet, bendegiyet gibi. [55] Variyet ve germiyet kelimeleri müsteḫnādırlar. Birincisi muḫāverātta şāyi‘dir. İkincisi muḫtelifün fih olup ekşer üdebā tecvīz etmişdir.

Reng-i ḫālîḡ verdi germiyet dil-i sūzānıma

Nef‘î

Ḳanı çemendeki germiyet-i ṭarab şimdi

Nedīm

“Ammā ḡālibā germiyet-i bey‘ ü şirā arasında naşıl olduysa çarışıklık ile metā‘-ı diyāneti daḫi ḫiçe şatmaḡıla...”

Ākif Paşa

Yedincisi, ma‘nāsı maḫall ü mekāna delālet eden terākibe veya kelimāta tekrār edāt-ı mekān ‘ilāve etmek:

“Kendisinin ser-ı bî-sāmānı “arşa-i rezmgāhda” ḡaltan eylemişdi.”

Ḳoçi Beg Lāyiḫası

“mültecāḡāh” ve “melāzḡāh” gibiler de bu ḫabıldendir.

Sekizincisi, Türkçe kelimelerle Fārisî emr-i ḫāzırdan mürekkeb vaşf-ı terkībîler yapmaḳ: ev-nişin, etmek-ḫār gibi. İş-güzār, emek-dār, bayraḳ-dār gibileri şāzzdırlar.

⁴⁸ ‘Arabîde cem‘ü’l-cem‘ iki kısımdır: Cem‘-i taşḫîḫ, cem‘-i teḫsîr. Bir cem‘i cem‘-i teḫsîr olarak cem‘lemek istediklerinde o cem‘e müfred nazarıyla baḫarlar da o vezinde olan bir müfred naşıl cem‘lenirse o cem‘i de öyle cem‘lerler: Feḫmiḡ ve ḫavliḡ cem‘leri olan feḫāmi ve ḫavāli efāḫim ve eḳāvil üzere cem‘lemek gibi. Ve bir cem‘i cem‘-i taşḫîḫ ile cem‘lemek istediklerinde āḫirine elif ve tā ilḫāḳ ederler: Cemiliḡ cem‘i olan cemālî cemālāt üzere cem‘lemek gibi. Bir cem‘i tekrār cem‘lemek ḫiyāsî degildir, semā‘a mütevaḳḫıfdir; zîrā bir şey’i cem‘lemekden maḳşad keşrete delālet etmesidir, bu ise lafz-ı cem‘ ile ḫāşıl olduğundan tekrār anı cem‘lemege ḫācet yoḳ. Faḫaṭ cem‘-i ḫillet böyle degildir; çünkü cem‘-i ḫillet ḫillete delālet eylediğinden orada keşret ikinci def‘a cem‘den müstefād olur.

[56] İhtâr

“Efendim” ve “kendim” emsâli kelimeler yalnız muhaffef olarak, “efendimiz” ve “kendimiz” emsâli kelimeler hem böylece tahfif ile, hem aşilları üzere “efendimiz” ve “kendimiz” diye yazılmağa; ve “karşu” ve “karşı” ve “kendü” ve “kendi” kelimeleri de “vav” ile “yâ” ile imlâ edilmekde olup kelimât-ı mezkûreniñ bu şüretlerle nakş u tersimleri muvâfiğ-ı isti‘ mâl-i füşehâ olmağıla bunlardan hangi bir imlâyaya maqrûn olsalar muhâlîf-i kıyâs-ı kelimât şırasına geçirilemezler.

Sem‘ de Kerâhet

Sem‘ de kerâhet, kelimeniñ telaffuzu sem‘ a hoş gelmemekdir. Ba‘ zı ehl-i beyân, bir kelimeniñ sâmi‘ aya hoş gelmemesi, o kelimeniñ telaffuzunda şıķlete bâ‘ iş oluyorsa tenâfir tahtında dâhil olacağını, olmuyorsa o hâlde muhîll-i feşâhat olamayacağını dermiyân ederek feşâhat fi’l-müfrediñ ta‘ rîfinde bu kaydı haşv-ı müfsid görmüşlerse de bir kelimeniñ tenâfiründen hulûş u selâmeti:

Şems-i ruḥ-ı yâre ne mümkün nazar

‘Aynek-i rengin ola gözde meger

[57] beytiyle Nef‘î’niñ yukarıda sebķ eden:

Feyz-i ihsânını yâd eylese bir şâ‘ ir olur

Hâmesi kufldur genc-i me‘ âniye *medenk*

beytinde vâķı‘ “aynek” ve “medenk” kelimelerinde görüldüğü üzere muṭlaķâ telaffuzunuñ sâmi‘ aya hoş gelmesini istilzâm etmeyeceğine ve bu hâşşanıñ ise feşâhatde vücudu mültezim bulunduğuna binâ’ en kayd-ı mezkûr haşv-ı müfsid degil, mâni‘ -i ağıyar olmak için ta‘ rîfde bulundurulması lâ-büddür. Binâ’ en ‘aleyh bu nakışa ile ma‘ yûb bir kelimeniñ isti‘ mâlince zarûret bulunmadıkça isti‘ mâlinden her yerde ve bi’l-hâşşa eş‘ ârda hâzer olunmalıdır.

Lafzın ma‘ nā ile i’tilāfi ⁴⁹, lafzın ma‘ nā-yı maqşūda pek muvāfiq olmasındır. Ya‘ nī qaşd olunan ma‘ nā oña delālet eden kelimāt ve ta‘ birāt içinde eñ yaqışır bir ta‘ bīr ile beyān olunmaqdır ki bu keyfiyetin [58] ‘aksine “menafort” denir⁵⁰. Bir yerde bir ma‘ nāyı ifāde için birçoq kelimāt ü ta‘ birāt bulunur; ma‘ a-mā-fih o yerde oña bi’l-vech muvāfiq ve münāsib olanı yalnız biridir. Bir güzelin cāmelerinden yalnız biri kendine pek yaqışıyor, bir diğeri kendine hiç yaraşmaz, yāhūd bir mevsimde biri, başka mevsimde diğeri yaraşır. İşte elfāz u ta‘ birāt da böyledir; bir yerde yalnız biri muvāfiq gelir, diğeri şaķil görünür, yāhūd bir mevķi‘ de bir ta‘ bīr diğeri maqāmında başka bir ta‘ bīr güzel düşer. Meşelā Beyrūt ile Şām arasında *Şosa Muqāvele-nāmes*’nin mūmā ileyh taraf-ı devlet-i ‘aliyeye taqđim etmiş olduğu keşif haritasında ... ” diye meşūr bulunan ikinci māddeinde “devlet-i ‘aliye” ta‘ bīri gibi ki bu ta‘ bīr hūkūmet-i seniye ile diğeri bir devlet beyninde ‘aқd olunan mu‘ āhedāta yaqışdığı hālde āhadden biriyle veya bir şirket ile ‘aқd edilen muqāvelelere “şaltanāt-ı seniye” veya “hūkūmet-i seniye” ta‘ bīri daha yaqışık alıyor, hālbuki şu üç ta‘ bīriñ üçünde de mā-şadaķı bir. [59] Ne ğarīb rumūz ve esrār! Bir lafz u ta‘ bīr diğeri lafz u ta‘ bīriñ mūrādifi olduğu hālde bir yer oluyor ki birbirinin maħallinde isti‘ māl olunamıyorlar. Daha ğaribi bir lafz bulunuyor ki me’lūf ve müstaħsen iken tebeddül-i şīğa ile şerefini ğā’ib ediyor veya emr bi’l-‘aks oluyor. Ğarābetçe bunun daha fevķinde olarak görölüyor ki bir lafz u ta‘ bīr kelāmda bir mevķi‘ de veya bir üslūbda tebcil veya bir mehābet ve şa‘ şa‘ a ifāde eylediği hālde mevķi‘ veya üslūbuñ tebeddülüyle bir yerde o meziyetinden sākıt oluyor, hālbuki başka bir yerde meziyetini üslūb tebeddül eylediği hālde yine muħāfaza ediyor. Çok kerre de oluyor ki tabi‘ at bir lafz u ta‘ bīriñ isti‘ mālinden kaçınır da sebebi şorulsa o sebebi insān kendi de bilmiyor, künh ü sırrı anlaşılmıyor, bu esrār ve daķāyıkı bir hadd ile taħdide, bir zābiṭa te’sis ile ta‘ rīf mümkün degil. Ancaq ne dedigimi izāh için bu қаbil elfāz u ta‘ birātdan hātıra gelenler lā-‘ale’t-tertīb söyleyim.

⁴⁹ هذا النوع ذكره قدامة اعني ائتلاف اللفظ مع المعني و ترجمه منفرداً ولم يبين معناه . و شرحه الامدي واطال ولم توف عبارته بايضاحه . و اوضحه ابن ابي الاصبع وقال مختصر عبارة هذا التسمية ان تكون الفاظ المعاني المطلوبة ليس فيها لفظة غير لا ثقة بذلك المعني ان كان اللفظ جزلاً كان المعاني فحماً , اور شيفا رقيقا كان المعني غريباً ... [خزانة الادب]

⁵⁰ و حقيقة هذا النوع الذي هو المنافرة ان يذكر لفظ او الفاظ يكون غيرها مما هو اولي بالذکر . و علي هذا فان الفرق بينه و بين المعاطلة ان المعاطلة هي التراكب والتداخل اما في الالفاظ او في المعاني علي ماشرت اليه . وهذا النوع لا تراكب فيه وانما هو ايراد الفاظ غير لائقة بموضمها الذي ترد فيه . [المثل السائر]

“Cenāb-ı Hāk” ta‘biri me’nūs ü müstahsen, hālbuki “Hāk Te‘ālā cenābları” denmez, ma‘a-mā-fih “cenāb-ı sefir” ile “sefir cenābları” ta‘birleri birbirine müsāvî. “Din-i Muhammedî” terkibinde bir mehābet ve ihtişām var, hālbuki “Muhammed’in dīni” ta‘birini bir münkirin ağızından naql olunmadıkça bir muvaḥḥid kullanmaz. “Etrāf u eknāf” ta‘birinde eknāfin ma‘nāsına [60] müfredinin müfādı muğāyirdir. Tüccārın ifāde etdiğini müfredi olan “tācir” ifāde etmiyor. “Şām-ı şerīf” denir, “eşrefli Şām” denmez, hālbuki meşelā “filānın hānesi Şām’ın en şerefli maḥallindedir” denir. “Yol açıldı, yāḥūd güşād edildi.” ta‘birleri zebān-zeddir, hālbuki “Yol fetḥ olundu” denmez, ma‘a-mā-fih bir ‘aṭf-ı tefsīr ‘ilāvesiyle hāl değışir de “Yol fetḥ ü güşād edildi” denir. “Tā’ife-i nisā” denir de “nisā kısmı” denilmez. “kul cinsi” denir de “abd cinsi” denmez. “Ketb olundu” denmez, lākin “ketb ü taḥrīr olundu” dense mevķī‘ne göre cevāz vardır. “Aşçı yemek verdi” denir de “yemeği itā eyledi” denecek olsa gülünç olur. ‘Irz, nāmus, cān müfredātının isti‘māl olunduıkları muvāza‘ada bunların cem‘ olarak isti‘mālleri icāb etse a‘rāz, nevāmis, cān-hā denmez. “Rūḥumu, cānımı esirgemem.” denir de “cān acısıyla böyle yaptım.” denecek yerde rūḥ kelimesi kullanılmaz, bi’l-‘aks “rūḥuñ bile duymaz” maḳāmında cān kelimesi isti‘māl olunmaz. Ḥattā rūḥuñ mevķī‘-i isti‘māli ile cem‘i bulunan ervāḥın isti‘mālleri bile birine göre tefāvüt eder.

‘İlm, irfān, ma‘rifet kelimelerinin birbirilerine ‘aṭf-ı tefsīr olarak zıkr olunduıkları yerler olur. Ba‘zen ‘ilm ile ‘irfān ayrılır, hele ba‘zı mevāķi‘ olur ki ‘irfān ile ma‘rifet arasında [61] hiç münāsebet bulunmaz. ‘Ulemādan, ḥükemādan, şu‘arādan, üdebādan, felāsifeden filān zāt denecek yerlerde ‘ālim, zi-ḥikmet ma‘nāsına olarak ḥakīm, şā‘ir, feylesof, edīb filān ta‘biri bārid düşer, hālbuki mevşūf olarak ‘ālim-i taķî, ḥakīm-i ḥakā’ıķ-āşinā, şā‘ir-i mu‘ciz-beyān, feylesof-ı eşher, edīb-i meşḥūr ta‘birleri icāb eden mevķī‘lerinde pek güzel isti‘māl olunurlar. Ḥıyānet kelimesi ‘itāb dostāne ve bi’l-ḥaşşa ḥıtābāt-ı ‘aşıķānede ne kadar sevimlidir; hālbuki āteş-feşān olan “ḥā’in” kelimesine el-‘iyāzu bi’llāh hiçbir kimse muḥāṭab olmaķ istemez, lākin ḥıyānet kelimesinin yeri olur ki orada ḥā’in ile hem-ḥāl olur. Sefāhet ile sefih daḥi bu ḳabīdendir.

Bir lafz olur ki hem müfredi hem cem‘i sāmi‘aya güzel gelir: “Cāmi‘” ile “cevāmi‘”, “mescid” ile “mesācid” gibi. Ba‘zı elfāz olur ki müfredi sāmi‘aya güzel geldiği ḥālde cem‘inden ḥoşlanılmaz; “kaşr” ile “kuşūr”, “ḳabr” ile “ḳubūr”, “ṭayfü’l-ḥayāl”de “ṭayf” ile “ṭuyūf” gibi, ba‘zen daḥi emr bi’l-‘aks olur: “A‘yān” ile “‘ayn”,

“şanādīd” ile “şīndīd”, “fihām” ile “faḥm” gibi. “Terḥīm” sāmi‘aya hoş gelir de “mürehḥam” hoş gelmez. “Münāsebāt”, “müdāḥalāt” cem‘ilerinden hoşlanılır da “muvāfaqāt”, “muṭābaqāt” hoş gitmez. Vecīh-i ḳavm ma‘nāsına olan “‘ayn”ıñ cem‘inde a‘yān denir de çeşm ma‘nāsına olan “‘ayn”ıñ [62] cem‘inde “‘uyūn” denir. Ba‘zı kerre de olur ki bir lafzıñ müfred veya cem‘ veya vaşf olarak isti‘mālī hālīnde o lafz hoş gitmediği hālde izāfetle veya başka bir ḳayd u kelimeye muḳārenetle hāl deḡişir: “ehl-i ḳubūr” gibi.

“Dört gözle” yāḥūd “ḳār-çeşm ile” denir de “dört ‘ayn” ile dense gülünç olur. “Muvahḥid” ve “tevḥīd” kelimeleri isti‘māl olunduḡları vaḳit ma‘nā-yı ḥaṭā-āmīzi ihām eder. “Nazīre söyledi, vüşül buldu, işbāt et, rabṭ et.” denir de “Nazīre etdi, vüşül eyledi, müşbet ḳıl, merbūṭ et.” denmez.

“Demek, söylemek ve bakmak, görmek” lafzları elfāz-ı mürādefeden olduḡları hālde bir maḥall olur ki biri ötekiniñ yerini tutamaz. “Bunu söyleyen yāḥūd diyen ben degilim.” denir; “İyice baḳdım.” mevḳī‘inde “İyice gördüm.” denir; ḥālbuki “tebrīk ederim, dedim” emşālī terkīblerde “söyledim” lafzı ḳullanılmaz. Kezālik “Filān zātı gitdim, gördüm.” yerinde “baḳdım” denmez.

“Feḡāmet, şehāmet” kelimelerinde bir şān bir şa‘şa‘a bulunduḡu hālde şıfatları olan “faḥm, şehm” kelimelerinde bu şān, bu ān yoḡ.

Bunlar gibi daha nice biñ elfāz u ta‘bīrātta esrār u daḳā‘ıḳ [63] bulunduḡundan bu esrāra vuḳūf peydā etmek için ehl-i lisānıñ ve ecille-i üdebānıñ isti‘māllerine diḳḳat eylemeli ve diḳḳat ede ede meleke-i zevḳ ḥāşıl olacaḡından işte bu melekedden istiftā ederek elfāz u ta‘bīrāt isti‘māl etmelidir.

İ’tilāf, lafzlar mevzū‘-ı kelāma muvāfiḳ düşmek, ya‘nī ḥarb ü veḡā, taḳrī‘ ve tehdīd gibi feḡāmet bulunan maḳāmlarda elfāz-ı cezle “metīn lafzlar” vaşf-ı eşvāḳ, yād-ı eyyām-ı firāḳ, maḳām-ı muḥabbet ve isti‘ṭāf gibi yerlerde elfāz-ı raḳīḳa “laṭīf ve nāzik lafzlar” irād olunmaḡ ma‘nāsına da gelir.⁵¹

⁵¹ *Ḥızānetü’l-edeb*’den naḳlen **İbn Ebi’l-İşbā‘**’ıñ yukarıdaki ḥāşiyede zıkr olunan tefsīrine mürāca‘at oluna.

Miṣāl:

Gāhî ki ol ŧîr-i yele hıŧmile tiĝ alur ele

Olur cihān pür-zelzele baŧdıqça meydāna kadem

Ol dem ki kaŧd-ı cenk eder ŧaħraları gül-reng eder

Dünyāyı haŧma teng eder olırsa Sām u Güstehem

Nef'î

Diger:

Büydan hoŧ rengden pākizedür nāzük tenüñ⁵²

Beslemiş koynında güyā kim gül-i ra' nā seni

[64] Gülli dībā giydiñ ammā korkarum āzār eder

Nāzenīnüm sāye-i hār-ı gül-i dībā seni

Nedīm

Elfāz-ı cezle ve raqīkadan bir ŧınıfıñ isti' mālîne me'lûf olan füŧehāniñ diger ŧınıfında isti' māl eyledikleri elfāz ekŧeriyā, me'lûf oldukları elfāz nisbetinde güzel düŧmedigi hālde, cümleyi semt-i ŧalāħ u felāħa da'vet eden *Kitābu'llāh*'da, o vaħy-i i'cāz-nümā-yı Rabbü'l-'ālemīnde bu iki ŧınıfdan her biri eñ 'ālî mertebede vārid olmuŧdur. Yevm-i kıyāmetiñ, 'azāb-ı cahīmiñ beyān-ı aħvāl-i hevlnāki gibi ŧiddet maqāmında vārid olan elfāz-ı cezle yürekleri dehŧet ve mehābetle doldurur. Raħmet ü maĝfîret, luṭf u tesliyet maqāmında vārid olan elfāz-ı raqīka ise gönüllerini eñ derīn köŧelerine ŧokulur.

İ'tilāfiñ bu ikinci nev'î, iktizā-yı hāle göre teĝayyür ü tebeddül eylediginden belāĝate 'ā'id üslûblardandır.

⁵² Asıl metinde "senüñ" yazılmış.

İmām Māverdi'nin “*Edebü'd-dünyā ve'd-dīn*” de vākı' sözünden i'tilāfın nev'-i evveline “münāsebet” ismi daği verildiği anlaşılıyor. Feşāhat-i elfāz üç vech ile olur dediği yerde şöyle söylüyor: “ ... üçüncü vech, elfāz u me'ānî arasında münāsebet ve muṭābaḳat bulunmağdır. Muṭābaḳat, elfāz me'ānîsine ḳavālib gibi olup andan artıḳ [65] ve eksik olmamağ demektir. Münāsebet ise yā ' örf ü ' ādete veya ittifāḳ-ı müstaḥsene mebnî bir ma'nāya aḡa delālet eden elfāz içinde bir lafz yakışmağdır. Ḥattā o me'ānî başḳa elfāz ile zıkr edilse elfāz o me'ānîden ḳaçıyormuş gibi olur...”

[66] Feşāhat fi'l-Kelām

Feşāhat fi'l-keḷām, keḷāmın müştēmil bulunduğ u kelimeler faşih olmağ la beraber tenāfür-i kelimātdan tetābu'-ı izāfātdan, ef'āl ve şıfatla edevātin tevālîsinden, keşret-i tekrārdan, za'f-ı te'lîfdan, ta'ḳiddan ḥulūş u selāmeti ve maṭbū', ya'nî ṭabî'i olmasındır.

Tenāfür-i Kelimāt

Tenāfür-i kelimāt, bir keyfiyettir ki kelimelerin lisān üzere şıḳletlerini ve telaffuzlarında 'usreti mūcib olur.

Bu keyfiyet ba'zen olur ki nihāyet derecede şıḳlet ve 'usret verir:

Devletin tāriḳ-i ḥālîsinde nām-āver müşîr

Ba'zen ḥafîf bir şıḳlet ve 'usreti mūcib olur:

Girih-i çîn-i cebîn ḥandeye oldı mübeddel

Ba'zı beyāniyyūn, bir kelimenin şoḡ ḥarfî anı vely eden kelimenin ilk ḥarfiyle bir cinsden olmağ veya maḥrecleri müteḳārib veyāḥūd mütebā'id bulunmağ şüretiyle iki kelimenin ictimā'ı bu keyfiyyetin ḥuşūlüne sebebdır [67] diye bir zābita ve ḳā'ide te'sîs etmek istemişlerse de, “emr-i Rabbānî, ḥabîb-i vefā-dār” gibi terkîblerde şu ictimā' ḥāşıl olduğ u ḥâlde mūcib-i şıḳlet olmasına, ve yine şu mışrā' da:

‘Unşürumdan intikā etmem memātın rağmına

Dört mim ve şu mışrā‘ da:

Bānet su‘ādu fe-ḳalbi’l-yevme metbūl

İki mim ictimā‘ etmişiken telaffuzunda ‘usret bulunmadığı hâlde:

Bu kârgāh-ı şun‘ aceb dersḫānedür

mışra‘ında ‘usret ve şıḳlet taḫaḳḳuḳ etmesine nazaran bu yolda bir ḳā‘ide ve zābıta te’sisi şaḫīḫ olamaz.

Fā‘ide

Şu zıkr olunan ‘Arabî mışra‘ “*Bānet Şu‘ād*” diye meşhūr olan ḳaşıdeniḫ maṭla‘ı bulunan beytiḫ birinci mışra‘ıdır. Nāzımı şaḫābe-i kirāmdan **Ka‘b ibn Züheyr** Ḥāzretleridir.

Sebeb-i nazm şudur ki Ka‘b ibn Züheyr’iḫ “Buceyr” nāmında bir birāderi var idi. Bu iki birāder bülegā-yı ‘Arabdan “Züheyr ibn Ebi Selmā”-nām [68] şā‘ir-i şehīriḫ oğullarıdır. Bunlar pederleri gibi fuhūl-i şu‘arādan idiler. Hele Ka‘b pek āteş-zebān bir şā‘ir idi. Mekke-i mükerreme fetḫ olunduḫda oradan savaşıanlar iḫinde Ka‘b ibn Züheyr ile Buceyr de var idi. Bu iki ḳardaş Medīne-i Münevvere civārında kā’in “Ebrāḳu’l-‘Azzāf”-nām maḫalle geldiklerinde Buceyr Ka‘b’a didi ki sen burada ḳoyunlarıḫ yanında ḳal, ben gideyim, bu ādemiḫ (Şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz ḫāzretleriḫiḫ cānib-i ‘ālīsinde işāretidir) sözüḫü dinleyem ve ḫāl ü şānını anḫayam. Ka‘b orada ḳaldı, Buceyr ḳalkıp Medīne-i Münevvere’de Resūlu’llāḫ şalla’llāhu Te‘ālā ‘aleyh ve sellem efendimiziḫ yanına geldi ve kelām-ı Nebevî’yi istimā‘ edip İslām ile müşerref oldu. Ka‘b ibn Züheyr ḳardaşı Buceyr’iḫ İslām olduḫunu işitdikde cānı şıḳıldı ve aḫa tevbīḫ ve tekdīr yolunda ebyāt-ı ātiyeyi yapıp gönderdi:

فَهَلْ لَكَ فِيمَا قُلْتَ وَوَيْحَكَ هَلْ لَكَ⁵³

آلَا آتَيْتَنِي بِجَيْرٍ رِسَالَةٍ

⁵³ Bahr-i ṭavīldendir.

Ey nāme-res! Bu mektūbumu ardařım Buceyr’e tebliğ edip aa de ki yazık saa yazık sen kendi irādenle mi Kelime-i řehādet’i getirdi.

سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ كَأَسَأَ رَوِيَّةً فَأَنْهَكَ أَلْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَلَّكَ

[69] Yoksa me’mūn ya’nī Muammedū’l-emīn, kelime-i řehādet ile saa cur’a cur’a bir ade-i leb-rīz mi řundu. Seni mest ü medhūř-ı neřāť mı etdi. ‘Aleyhi’ř-řalātü ve’s-selām efendimize ureyř, me’mūn ve emīn derlerdi. Ka’b burada vařf-ı mezkūru ta’rīz řüretiyle irād etmiřdir.

فَعَارَفْتُ أَسْبَابَ الْهُدَى وَاتَّبَعْتُهُ عَلَيَّ أَيَّ شَيْءٍ وَيَبَّ عَيْرِكَ دَلَّكَ

Ka’b ibn Zūheyr kendi za’mına göre sev-i kelāmda devām edip birāderine kemāl-i telehhüfle diyor ki sen me’mūna ittibā’ ile esbāb-ı hidāyetden cüdā dūřdū ve diđerleri gibi vara-i hevlnāke atıldı. Muammedū’l-emīn seni nereye delālet etdi biliyor musu?

عَلِي مَذْهَبٍ لَمْ تُلْفِ أُمًّا وَالْأَبَا عَلَيْهِ وَلَمْ تَعْرِفْ أَخًا لَكَ

Yine kendi mūcib olarak diyor: Seni bir mezhep ve mesleke sev ü delālet etdi ki ne peder ve māderii ne ardařı Ka’b’ı o mezhebde buldu, gördü.

فَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَنْعَلْ فَلَسْتُ بِأَسِيفٍ وَالْأَقَائِلِ إِمَّا عَثَرْتُ لَعَالِكَا

[70] Eger sen ebeveyni mezhebine rücū’ etmezse seni hālie esef etmem ve bir varaya dū-ār olursa saa selāmetle du’ā da etmem.

Buceyr, bu ebyātı huzūr-ı Nebevī’de oudu. Zāt-ı hażret-i risālet-penāh efendimiz Ka’b’i “أَنَا الْمَأْمُونُ وَاللَّهِ” ya’nī ben emīnim vallāhi dedikten řonra “Hangimiz Ka’b ibn Zūheyr’e rāř gelirse öldürsün, demi hederdir.” buyurdu. Buceyr daı ardařına řefat-i uuvvetle řu manzūmeyi yazıp gönderdi.

مَنْ مُبْلِغٌ كَغِبَا فَهَلْ لَكَ فِي آلِي تَلُومٌ عَلَيَّا بِاطِلَاءٍ وَهِيَ أَحْرَمٌ⁵⁴

⁵⁴ Bu da bar-ı řavīlendedir.

Kardeşim Ka‘b’a şu sözlerimi kim tebliğ eder: Ey birâder! Kabûl etdiğimden dolayı beni nâ-ħağ yere levm ü ‘itâb eylediğin Kelime-i Şehâdet pek mazbûṭ u müstaħkemdir, nice me‘ânî-i sa‘âdet ve ħikmet anda mûndericidir.

إِلَى اللَّهِ لِلْعُرْيِ وَلَا آلَاتٍ وَحَدَهُ فَتَنْجُو إِذَا كَانَ التَّجَاةُ وَتَسَلَّمُ

[71] Lât ve ‘Uzza denilen şanemlere perestişi terk et ve đalâletden îmân bi’llâha rücû‘ eyle de dünyâda ıatlden ve âhiretde ‘azâbu’llâhdan ıurtulmağa yol var iken bunlardan necât ve dâreynde selâmet bulasıñ.

لَدِي يَوْمَ لَا يَنْجُو وَآئِسَ بِمُقَدَّتِ مِنْ النَّاسِ إِلَّا طَاهِرُ الْقَلْبِ مُسَلِّمٌ

Yevm-i cezâda mü‘min-i muvaħħid ve ıalbi tâhir olanlardan başkasına necât ü felâh yoktur.

فَدَيْنُ زُهَيْرٍ وَهُوَ لِأَشْيَاءِ دِينِهِ وَدَيْنُ أَبِي سَلْمَى عَلَيَّ مُحَرَّمٌ

Ben ııble-i eħadiyyete yüzümü döndürdüm. Ĥallâk-ı cihâna rabṭ-ı ıalb eyledim. Artık Züheyır ve Selmâ’nıñ dîn denilecek yeri olmayan dînleri baña ħarâmdır.

Bu ebyâtıñ alt tarafına da “Resûl-i ekrem seniñ demiñi heder etdi. Eger nefsiñe ihtiyâcıñ varsa durmayıp ıoş gel, Ĥazret-i Peyğamber tâ’ib ü müstağfir olarak gelenlerin ħiçbirini reddetmiyor ve ıable’l-İslâm geçen aħvâlden dolayı mu’âheze eylemiyor” diye yazdı. [72] Ka‘b bu mektûbu alıp naşıl muħâtaralı bir ħâlde olduğunu añlayınca dünyâ başına dar geldi ve ħayâtından emniyeti mûnselib oldu. Nihâyet Resûl-i ekrem’e “*Bânet Su‘âd*” ıasîdesini söyledi ve hemân ıalkıp Medîne-i Münevvere’ye gitdi ki Ĥicret’iñ doıuzuncu senesine müşâdifdir. Cüheyne ıabîlesinden kendisiyle mu‘ârefesi olan bir zâtıñ ħânesine indi. Ba‘zıları bu zât ‘Ali ibn Tâlib Kerrema’llâhu vechehu idi demişdir. Bu zât Ka‘b’ı alıp Mescid-i Şerîf’e götürdü ve Resûl-i ekrem cânibine işâretle ıalkı nezd-i sa‘âdetlerine git, istîmân eyle dedi. Bunun üzerine Ka‘b ıalkıp Ĥazret-i Peyğamberiñ nezd-i nebevîsine gitdi ve diz çöküp Ĥazret-i Peyğamberiñ elini tutduğdan sonra dedi ki “Yâ Resûla’llâh! Ka‘b ibn Züheyır tâ’ib ü müslim olarak istîmân için ħuzûr-ı sa‘âdetiñe gelmek ister. Getirirsem ıabûl eder misin?” Resûl-i ekrem “evet” buyurdu. Derħâl Ka‘b “Yâ Resûla’llâh! Ka‘b ibn Züheyır benim” dedi. Peyğamber efendimiz “O sözleriñ ıâ’ili olan Züheyır mi?” buyurduğdan sonra Şıddık-ı ekber’e dönüp şi‘ri oıumasını emretti. Ĥazret-i Şıddık “سَقَاكَ بِهَا الْمَاءُ مُونُ كَأَسَا زَوِيَّةً” diye

āhirine doğru okuduğda Ka‘b “Ben böyle demedim, ben ‘سَمَّاكَ أَبُوكَرٍ بِكَأْسِ رَوِيٍّ’ dedim.” dedi ve Resül-i ekrem efendimiz de “أَنَا أَلْمَأْمُونُ وَاللَّهِ” [73] buyurdu. Bu eşnâda idi ki enşârdan biri bulunduğu yerden Ka‘b’ın üzerine şıçrayıp “Yâ Resûla’llâh! Baña ruḥşât ver, şu ‘aduvvu’llâhîḡ boynunu urayım” dedikde Peygamber Efendimiz “İlişme oña, o bize tâ’ib ü müslim olarak gelmişdir” diye o kimseyi men‘ buyurd. İşte ol vaqt Ka‘b daḡi evvelce nazm etmiş olduğu kaşîdesini ḡuzûr-ı Nebevî’de okumağâ başladı.

بَاتَتْ سَعَادٌ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتَّبُولٌ مُتَّبِعٌ إِتْرَهَا لَمْ يُفَدَّ مَكْبُولٌ⁵⁵

Ka‘b ibn Züheyr kaşîdesine teğazzül ile başlayıp diyor ki Su‘ādım benden müfâraḡat etdi; bununçün bî-çâre gönlüm anıḡ firâkıyla bugün şürîde-ḡâl ve derd-nâkdir. O gönlüm kim ma‘şûkasınıḡ izinde ḡâr u muḡaḡḡar ve âzâd ḡabül etmez bir esîr-i ‘aşḡ u ḡarâmdır.

Ekşer şu‘arâ-yı ‘Arab medḡiyelerine başlamadan teğazzül ederler; ya‘nî kendi ḡâllerini, ma‘şûḡalarının māddî ve ma‘nevî evşâfını mācerâ-yı ‘aşḡı ḡikâye eylerler ki buña “nesîb” veya “teşbîb” denir. ḡazret-i Ka‘b elli yedi beyt olan bu kaşîdesinde otuz yedinci [74] beytiḡ nihâyetine ḡadar teğazzül etmiş ve otuz sekizinci beytden elli birinci beytiḡ evveline dek on üç beytde Resül-i Ekremi medḡ eylemiş olduğu gibi şoḡ yedi beytde de tetimme ve ḡâtîme olmak üzere muḡâcirîn-i şaḡâbeyi sitâyiş eylemişdir.

Nâzım ḡazretleri otuz yedi beytde teğazzülüne nihâyet verdikden şoḡra medḡ ü sitâyiş-i Resül-i Ekrem’e geçip medḡe şu niyâz ü isti‘ḡâf ile başlıyor:

أُنْبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي وَالْعَفْوَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ

Resûlu’llâh’ın benim ḡanımı heder etmiş olduğu baña ḡaber verildiyse de ben o mürüvvetkânî ḡazretiḡ nezdinde ‘afv u ‘âtîfete ümmîd-vârım. Medḡiḡ nihâyet beyti olan:

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيُفِّئُ سِتِّضَاءً بِهِ مُهْتَدٌّ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُولٌ

⁵⁵ Baḡr-i basîtdendir. Eczâsı iki kerre, müstef‘ilün fe‘ilün müstef‘ilün fe‘ilün’dür. Ba‘zı eczâsı ‘illetlere uğramışdır.

beytine geldikde Resül-i Ekrem ğāyet maḥzūz olarak şırtından hırka-i şerīfesini çıkarıp Ka‘b’a giydirdi. Ka‘b da o bergüzār-ı sa‘ādeti alıp ‘ömrü olduğça anıḡla iftiḡār etdi.

Beytiḡ me‘ālī: [75] Resül-i Ekrem kınından çıkmış bir seyf-i ābdār-ı ilāhīdir ki anıḡla ‘ālem ziyālanıyor, çerāġ-ı nübüvvetden cihān istifāde-i envār ediyor demekdir.

“Bürde” hırkaya denir. Resül-i ekrem bürde-i şerīfesini iḡsān etmesi mülābesesiyle bu kaşīdeye “*Kaşīde-i Bürde*” daḡı denir. Nitekim **İmām Buseyrī**’niḡ “*E-min-tezekkür*” diye başlayan kaşīdesine “*Kaşīde-i Bürī’e*” ya‘nī *Kaşīde-i Şifā* denir. Çünkü İmām Buseyrī felc ‘illetine uğrayıp bedeniniḡ yarası tıtamaz olmuş ve eḡıbbā müdāvātından ‘āciz ḡalmışlar idi. Kaşīdesini nazm etdikde Nebī-i zī-şān Efendimizi ‘ālem-i menāmda görüp kendisini yed-i mübārekleriyle meşḡ etmesiyle derḡāl şifā-yāb oldu.

Mu‘āviye İbn Ebi Sufyān on biḡ dirhem verip bu bürde-i şerīfeyi Ka‘b ibn Züheyr’den almak istediye de ḡazret-i Ka‘b “Ben Resūlu’llāhiḡ hırḡasında kimseyi nefsimе tercīḡ edemem” diye anıḡ bu teklīfini reddetdi. Lakin Ka‘b’iḡ vefātında Mu‘āviye vereşesine yigirmi biḡ dirhem gönderip o bürde-i sa‘ādeti anlardan almışdır. İşte andan sonra mülūk ü selāḡin-i ‘izām ḡazerātı arasında ḡalefen ‘an selefın tedāvül ederek ilā yevminā hazā mevcūd olan hırka-i şerīfe bu bürde-i nebevīdir. Ba‘zıları dediler ki zıkr olunan bürde-i şerīfe Tatar vaḡı‘asında mefḡūd olup şimdi maḡfūz-ı muḡāfaza-i tekrīm ü iḡtirām olan hırka-i şerīfe Tebūk vaḡı‘asında [76] Yenbu‘ ile Mışır beyinde kā’in Eyle beldesi ahālisine iḡsān buyurulan bürde-i laḡife-i Yemāniye’dir ki bu şevb-i mübārek-i Muḡammedī ḡulafā-yı ‘Abbāsiye’niḡ birincisi olan “Seffāḡ” tarafından üç biḡ dirheme iştirā olunmuşdu. **intehā**

Binā’en ‘aleyḡ tenāfūr-i ḡurūfda olduğı gibi ḡüsn-i ḡabī‘ate ḡavāle etmelidir. Ma‘a-mā-fiḡ zıkr olunan ictimā‘ ekşeriyā bā’ iş-i tenāfūr olduğundan ḡazer olunmalıdır.

İşte tenāfūr-i kelimāt sözüḡ ‘uzūbetini iḡlāl edeceġi cihetle kelimelerin ḡüsn-i tertībine i‘tinā edilmek lāzımdır, meġerki bu keyfiyyeti müştēmil ta‘bīr ü terkībiḡ yerini tıtacaḡ diġer ta‘bīr ü terkīb bulunmaya, o ḡālde isti‘māline cevāz vardır. Meşelā Sürūr’ niḡ:

ḡara ḡuru ḡarı aldı Nu‘mān

tārîhinde fi'l-ḥaḳîḳa tenāfir-i kelimāt varsa da Şu hezl ü mizāḥîḡ yerini tutacaḳ ta'bir hemān yoḳ gibi olduḡundan tenāfirde selāmet için bu ta'bir maḳāmına nisbetle fedā edilemez idi.

Tetābu' -ı İzāfāt

Tetābu' -ı izāfāt, kelimelerin biribirine bir üslûbda muzāf [77] kılınmasıdır, bir Őüretdeki Türkçe kāflı izāfet olmak üzere nazm u neşirde, ve izāfet-i Fārisiyye olmak üzere yalnız neşirde lā-aḳall üç, ve Türkçe kāfsız izāfet olmak üzere nazmda dört merteye izāfet tedāḥül etmiş ola.

Kāflı izāfet-i Türkiyye'ye mişāl:

Anıḡ eviniḡ damınıḡ irtifā' ı ...

Diger:

“Ḳameriḡ” semādan zemîne dökülen “nürünüḡ” göḡüllere inbisāt-baḡş olan “letāfetiniḡ” taşviri yolunda ...

Bu ikinci mişālde ilk iki izāfetlerde muzāflarla muzāfun ileyhlerin aralarında fāşıla var. Ma' a-mā-fih izāfāt tetābu' etmiş olduḡundan yine muḡill-i feşāḡatdır. Demek ki terkib-i izāflerin eczāsı arasına fāşılalar girmekle tetābu' -ı izāfātın ḡükmü sākıt olmuyor.

Kāfsız izāfet-i Türkiyye'ye mişāl:

‘ Adliye muḡāsebe ḳalemi mu'āmelāti miḡver-i lāyıḳında cereyānı için...

Bu iki nev' tetābu' -ı izāfāta ekşeriyā ḳaleminde rusūḡ bulunmayanların āşarında teşādüf edilir.

Neşirde üslûb-ı Fārisiyye mişāl:

[78] “ ... pā-beste-i dām-ı helāk idip ser-i Őeḳāvet-eşerlerin dāne-i seng-i āsyā-yı ‘adem etmişler idi.”

Ḳaraçelebi-zāde - Süleymān-nāme

Münşiyân-ı selefin ifrâṭ etdikleri izâfet-i mütetâbi'e işte bu nev' dir. Görüldüğü üzere şu fıkrada: “Beyân-ı keyfiyet-i ṭulû' -ı kevkebe-i iḳbâl-i sa' âdet-me' âl-i ḥânedân-ı ‘Oşmânî” iki şıfatla ber-â-ber beş mertebe tetâbu' -ı izâfât var. Ba' zıları bu üslûbda olduğu hâlde nazmda olduğu gibi neşirde de üç mertebe tedâhül-i izâfâta cevâz vermişdiler.

Nazmda üslûb-ı Fârisî'ye mişâl:

Verdi luṭf-ı hevâ ile bezmime revnaḳ

Şadâ-yı ḥande-i gül-gonce hâ-yı naḳş-ı ḥarîr

Belîğ

Merḥabâ ey Ḥâzret-i şâhib-ḳırân-ı ma' nevî

Nâzım-ı manzûme-i silk-i le 'âl-i meşnevî

Nef'î

Tenbîhât

Birinci, Türkçe kâflı izâfetlerde izâfâtın iki mertebe tedâhülü muḥill-i feşâḫat degildir: [79] “Bunda biraz ḥaḳ-nâ-şinâs kimseler vardır ki rûz u şeb başın üzerinde gezdirseñ yine bir iş başında seni ‘senin merâmının’ ‘adem-i ḥuşûlü için -başın gözün için- deseñ isgâ etmez.” Kânî

İkinci, üslûb-ı Fârisî üzere izâfâtın üç mertebe tedâhülü nazmda feşâḫâti ihlâl etmez:

Mest-i medhûş mey-i nâz-ı cemâl

Şem' -i fânûs-ı şebistân-ı vişâl

Ḥâḳanî

Ḥâḳ-i pâ-yı Şeyḥ ' Aṭṭâr'ım ki oldı himmeti

Ṭab' ima üstâd-ı ders-i müşkilât-ı Meşnevî

Nef'î

Üçüncü, 'unvân, me'mûriyyet ve fâriķ-ı maħall-i vazîfe olan yerlerde kâflı kâfsız Türkçe izâfetlerin tevâlisi nişâbını tecâvüz etse de zârûrete mebnî isti' mâline cevâz vardır: .. nezâreti mektûbı ķalemi mümeyyizi. Ve birinci alayın ikinci taburunun üçüncü bölüğünün yüzbaşısı gibi.

Dördüncü, ta'rifden müstebân olduğu üzere üslûb-ı mütenevvi'de [80] tevâlî-i izâfât muħill-i feşâhat degildir, belki luşf-ı tenevvü' ile inşâmıza vüs'at ve ziyet vermiş bir 'aıyye-i tabî'atdır.

Ma'mûriyyet-i memleketin en büyük "vesa'itinden" biri idi.

Me'âsir-i celâdetde ferîd olan Şeh-zâde Yıldırım Bâ-yezîd'in bâriķa-i şemşîr-i gayreti ...

Benim o müddet içinde bir eglencem var ise halk arasında şâ'ir nâmıyla yâd olunan 'andelîbân-ı ma'rifetin nağamât-ı vicdânı idi.

Bir nev-rûz-ı sa'âdetin şabâhu'l-ħayr-ı füyûzâtı gibi şırf şafâ-yı rûħâniye müstağrak olarak ...

İşte görüyoruz ki bu terkîblerdeki muhteli izâfetlerden ba'zısı dört mertebeye kadar çıkdığı hâlde selâseti ihlâl degil, selâsetine göñülleri meftûn ediyor.

Beşinci, ta'rifden anlaşıldığı ve mişâllerde görüldüğü üzere muħill-i feşâhat olan tetâbu'-ı izâfâtla maķşûd, izâfât-ı mütedâħilenin ber-minvâl-i muħarrer tevâlisisidir. Yoksa meşelâ: Nef'î'nin ķaşâ'idi, Nedîm'in ğazeliyyâtı, Sürûrî'nin hezliyyâtı meşhûrdur desek bu 'ibârede izâfât tedâħül etmeyip terâdüf etmiş olduğundan bunun tekerrür [81] ü tevâlisi feşâhati ihlâl etmez. Binâ'en 'aleyh tetâbu'-ı izâfâtı "ikiden ziyâde izâfetin tevâlisisidir" diye ta'rif edenlere başka cihetlerle i'tirâz vârid olduğu gibi bu ta'rif tedâħül vukû'a gelmeksizin şırf terâdüf etmiş izâfâtın tevâlisine şâmil olarak aĝyârını mâni' bulunmadığından bu cihetle daħi ta'rif-i mezkûr doğru olamaz diye i'tirâz vârid olur.

Altıncı, izâfât-ı 'Arabiyye'de muzafın hareke veya ħarfçe i'râbı lisânımızda her ne şüretle müsta'mel ise o terkîb-i izâfî üslûb-ı Fârisî üzere diğer bir şey'e muzâfun

ileyh vākı‘ olduğu hâlde daği i‘ rābı değışmez. Meşelā Resūlu’llāh, evliyā’ü’llāh, Emīrū’l-mü’mīnīn, seyfu’llāh terkīblerinde muzāflar merfū‘; şalāhe’d-dīn, nūre’d-dīn terkīblerinde manşūb olarak müsta‘ mel oldukları cihetle Hālıfe-i Resūlu’llāh, menākıb-ı ehlū’llāh, fermān-ı emīrū’l-mü’mīnīn, nām-ı seyfu’llāh terkīblerinde merfū‘, tercüme-i hāl-i Şalāhe’d-dīn, meşāyih-i Nūre’d-dīn terkīblerinde manşūb olarak kullanılıyor. Kezālik Ebū’l-feth, zū’l-cenāheyn terkīblerinde muzāflar merfū‘; üli’l-emr, üli’n-nühā, zevi’l-‘uqūl terkīblerinde ğayr-ı merfū‘ bulduklarından bu terkībler başka bir şey’e muzāfun ileyh olsalar da yine i‘ rābları tegayyür etmez. ‘Ali ibn Ebi Tālib ve bir de ba‘ zı telaffuza göre İmām Ebi Yūsuf terkībleri şazzdır.

[82] Ef‘ āl ü Şıfātla Edevātı Tevālisi

Tevālī-i ef‘ āl, ikiden ziyāde ef‘ āl biribiri ardınca irād edilmekdir.

Mişāl:

Yāre çatmış kām alup cāmın çeküp içmiş rakīb
Var yıkıl ‘ aklıñ keserse sen daği *çat al çek iç*

Dıger:

Mir’āta *bakup kaldı görüp* rüyını hayrān
Güyā iki hasret biribiriyle görışdi

Sünbül-zāde Vehbî

Görülüyor a, evvelki mişālde birtakım güdük fi‘ iller birine tıķışdırılarak ve ikincisinde müte‘ allaķāt-ı ef‘ āl biribirine karşıarak ‘ ibāre ne ķadar sevimsiz.

Faķať Nedīm’iñ:

Çıkup gülzāre ğandān olmanıñ şimdi zamānıdır

Meserret vaķtidür rūğ-ı revānum *ğül açıl şād ol*

beytinde üçinci fi‘ il fāşılalı olduğundan şu tevālī pek laťif düşmüş ve göñülleri şevķ ü şādıyla leb-riz etmişdir.

[83] Tevālî-i şîfat, ikiden ziyâde cümle-i tavşîfiyye zincirleme olarak birbirini ta'kîb etmesidir. Taklîden tertîb edilmiş olan şu söz gibi:

Meşâhîr-i seyyâhînden olup bundan yedi sene aqdem Çin havâlîsinde geşt ü güzâr etmiş ve bu seyâhatinde aqşâ-yı şark ahâlîsiniñ ahlâk u 'âdât-ı ğarîbesine dâ'ir te'lîf edip eydi-i ihtirâmında mütedâvil bulunan seyâhat-nâmesiyle kesb-i iştihâr eylemiş ve geçen sene ğazetemiziñ filanca numerosunda tercüme-i hâline ve 'azîmet eylediği yerlerle oralarda mażhar olduğu rağbet-i 'umümiyye haqqında bend-i maşşûş neşr olunmuş olan filân zâtıñ Hind cihetlerinde seyâhat etmek üzere...

Şu tarzda tevālî-i şîfât, ekseriyâ kaleminde meleke-i feşâhat henüz hâşıl olmamış nev-hevesân-ı inşânıñ aşâr u maqâlâtında görölür.

İhtâr

İleride mebhâş-ı maşşûşunda zıkr olunacağı üzere bir de "tenşîk-i şîfât" vardır ki o bu kabîl muhill-i feşâhat tevālî-i şîfâtdan olmayıp bi'l-'aks şanâyi' den ma' dūddur.

[84] Tevālî-i edevât, ikiden ziyâde edevât ve revâbıtıñ birbirini müte'âkîb irâd olunmalarıdır.

Mişâl:

Degildür öyle pek üstâd şâ'ir *gerçi kim ammâ*

Yine eş'ârı táb'a hoş gelür bilmem ne hâletdür

Nedîm

Diger:

Ammâ ki eger be-vech-i tedkîk

Seng ü güheri olmsa tefrîk

Keşret-i Tekrār

Keşret-i tekrār, bir şey'in lafzı ve ma'nevî bir luḫf ve meziyeti olmaksızın kelāmda defe'atle irād olunmasıdır.

Mişāl:

Levh oldu *gehî* vü *gāh* hātem

Geh gördi sürür ü *gāh* mātem

Geh başa çıkup *geh* oldu pā-māl

Gāh oldu külāh ü *gāh* halhāl

[85] *Geh* kıble-nümā *geh* oldu sâ'at

Geh oldu rikāb u raḫt-ı devlet

Geh micmer olup *geh* āfitāba

Geh āteşe girdi *gāh* āba

Nābî

İhtār

Muḫill-i feşāhat olan şu keşret-i tekrār, ehl-i beyān arasında "tekrār" nāmıyla yād kılınan şan'at degildir. İleride mebhāş-ı maḫşūşunda zikr olunacağı üzere o şan'at meşelā şā'irin şu:

Ey varlığı varı var eden var

Yok yok saña yok demek ne düşvār

Der her şey'in lisānı her gāh

Allāh Allāh Allāh Allāh

nazmında olduğu gibi ma'nāya şiddet ü kuvvet ya 'ibāreye leḫāfet ü melāḫet veren tekrārlardır.

[86] Ža‘ f-1 Te’lif

Ža‘ f-1 te’lif, ma‘ nāca bir ḥalel olsun olmasın kelāmın ṭarz-ı terkībi büsbütün ŧive-i lisāna veyāḥūd muḥtevī olduđu ba‘ zı terkībleri ḳavā‘ ide muğāyir olmađdır.

Ža‘ f-1 te’lif ile aŧađıda zıkr olunacađ ta‘ ḳīd-i lafzī arasında fark vardır: Ta‘ rīfden anlaŧıldıđı üzere bir kelāmın sīmāsı ḳaṭ‘ ā ṭavr-ı me’lūf-ı millimize beñzemez, yāḥūd kelāmın ba‘ zı terkīblerinde ḳa‘ idesizlik bulunur ve faḳaṭ her iki taḳdīrce ma‘ nāda ḥalel bulunmazsa bu keyfiyete ža‘ f-1 te’lif denir. Bi’l-‘ aks bir kelāmın te’lif ü terkībi lehce-i lisāna muvāfiḳ ve ḳā‘ ideye muṭābıḳ olduđu ḥālide o kelām, mücerred sebki-‘ ibārede taḳdīmi icāb eden bir ŧey’i te’ḥīr ve te’ḥīri iḳtizā eyleyen bir ŧey’i taḳdīm etmek gibi aŧađıda zıkr olunacađ esbāba mebnī ma‘ nā-yı maḳŧūda vāzıḥan delālet etmezse buña da⁵⁶ ta‘ ḳīd-i lafzī iṭlāḳ olunur. Bu fark ba‘ zılarına ḥafī [87] vü pinhān olsa da muḥaḳḳađdır; binā‘en ‘aleyh az bir müṭāla‘ aya i‘timāden her teŧādūf olunan ŧey’e raṭb u yābis i‘tirāz edilmemesi bi’l-ḥāŧŧa tavŧiye olunur.

وَمِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا وَآفَتُهُ مِنْ فَهْمِ السَّقِيمِ
وَلَكِنْ تَأْخُذُ الْأَفْهَامُ مِنْهُ عَلَى قَدْرِ الْقَرَّاحِ وَالْعُلُومِ

للمتنبي

Ža‘ f-1 te’lifin ḳısm-ı evveline miŧāl:

“Kelimāt-ı mülhime in‘ām buyurulmazdan evvel ve onlara mürāca‘at etmeksizin vācibü’l- vücdun varlığına i‘tiḳād etmek mümkündür. Ve bundan ziyāde diyebiliriz ki ‘ilmiñ iḳtizāsınca mümkündür ve ḥattā ‘ilmiñ iḳtizāsınca müstaḳıllen lāzımdır.”

Mu‘allim Herrik (Herrick)

İŧte ŧu miŧālin lehçe-i lisāna muḥālefetini beyāna kendi kāfīdir.

⁵⁶ Telḥīŧde Celāle‘d-dīn Ḳazvīnī’niñ “ والتعقيد ان لا يكون ظاهر الدلالة علي المراد لخلل اما في النظم ... ” dediği yerde ŧāriḥ Taftāzānī ŧöyle diyor: “ بان لا يكون ترتيب الالفاظ علي وفق ترتيب المعاني بسبب تقديم او تأخير او ... حذف او اضمار او غير ذلك مما يوجب صعوبة فهم المراد , وان كان ثابتاً في الكلام جارياً علي القوانين ... ”

İstitrād

Feşāhat ü belāgat ancak fezā'il ile ārāste olursa şāyeste-i [88] istimā' olduğuna ma'rifetu'llāh ise re's-i fezā'il bulunduğuna binā'en **Mu'allim Herrik**'in kendi tarz-ı ifādesiyle söylemek istediği ma'rifetu'llāha dā'ir burada birkaç söz de biz söylemek isteriz.

‘Ālem hādīşdir, ya'nî semavāt ü arz ve mā-fihā cemī' eczāsıyla muhdeşdir. Ma'dūm iken icād-ı Rabbü'l-'ālemīn ile mevcūd olmuşlardır ve cümlesi kâbil-i fenā vü helâkdir. Ya'ni ecrām-ı semāvīye ve mevālīd-i şelāşe ve'l-hāşıl 'ālî ve sāfil bunca mükevvenātdan hiçbiri ezeli ve ebedi olmayıp cümlesi hādīş ü hālikdir, hepsinin ibtidāsı ve münthāsı vardır. Faķat 'ālemin evvel ü āhirinin müddet ü zamānı hāķikati vech ile Cenāb-ı Hālık-ı Zü'l-celālden başka kimsenin ma'lūmu degildir. **Hüccetü'l-İslām İmām Ğazālī İhyā'**sında dedi ki hadd-i zātında mümkün olan şey dā'imā hālikdir. *Mişkātü'l-envār*'ında da şöyle söylüyor: “ ‘Ārifler hāzīz-i mecāzdan zirve-i hāķikate terāķķi edip müşāhede-i 'ayāniye ile gördüler ki vücūdda ancak Allāh var ve Vechu'llāhdan başka her şey hālik, faķat vaķten mine'l-evķāt hālik olur ma'nāsınca degil, belki her şey ezelen ve ebeden hālik”

Beķā fenāya mukābil 'adem vücūda redif

Cihān yok olmada mānend-i şem' var olalı

[89] Ŧabaķatü'l-arz 'ulemāsı diyorlar ki gerek baķn-ı kūrrede ve gerek zāhrında hādīş olan bunca te'ayyünāt-ı mütēķāribe ve teĝayyürāt-ı mütē'ākibe vāzıhan delālet ediyorlar ki bu 'ālem ezeli ve ebedi degildir, belki ibtidāsı vardır ve ibtidāsı olduğu gibi intihāsı daķi şüphesizdir, ancak bu ibtidā ve intihānı müddet ü zamānını hāķikati vech ile Hālık-ı Te'ālā Hāzretlerinden başka kimse bilmez.

Arzın devr-i şānisindeki mevcūdātın kevn ü fesādını beyān etdikleri mebhāşda daķi şöyle söylüyorlar: “Devr-i mezkūruķ ekşer mükevvenātı ki nebātāt u hāyvānātdır, anlar Ŧabī'at ü mizācları tekevvin etdikleri zamānda mevcūd olan hāķ ü hevānıķ Ŧabī'atiyle me'lūf olmuş ve mevādd-ı cevviye kendilerinin mādde-i ĝazā'ıye ve ālet-i teneffüsileri meşābesinde bulunmuş olduğundan zamān-ı tekevvinlerinde bulduķları hālāt-ı saķhiye ve keyfiyet-i hevā'ıye tederice teceddüd edip eczā-yı 'atıķasından hiçbir

şey kalmadıkda fenāya giden mevādd-i ‘atīka içinde anların daği fenā bulması lāzım gelir. Zīrā tavr-ı cedīd ile ülfet-i zātiyeleri olmadığından teceddüd eden mādeleri anların tabī‘atlarına muhālif düşerek mādde-i memātiyeleri olur; ve binā’en ‘aleyh anlar helāk ü telef olmalarıyla devr-i cedīdīn mevāddına münāsib başka nebātāt hayvānāt anlara halef ve tabāyi‘-i kevniiyenin tebeddülātında tecellī eden hikmet-i ‘aliyye iktizāsınca anlarda te‘ākub-ı zamānla haleflerine [90] selef olurlar. Lakin mevcūdāt-ı cedīde için tahşīş olunan tekevvünāt-ı mütevāliyenin haķā’ıķ u keyfiyatını ancak Hālīķ-ı Te‘ālā hazretleri bilir, buraya ‘ilm-i beşer vāşıl degildir.”

Mā-haşal, cenāb-ı sāni‘-i haķīmīn irāde-i ‘aliyye-i Rabbāniyesi te‘alluķ eylediği zamān ‘ālem ketm-i ‘ademden vücūda gelmişdir, yine irāde-i ‘aliyye-i kāhiresi te‘alluķ eyledikde fenā-pezīr olacaktır.

Ma‘rifetu’llāhda nazar şer‘en vācibdir. Ya‘nī Cenāb-ı Haķķ’ın vücūdunu ve vücūbunu ve şifāt-ı kemāliyye-i şübūtiye ve selbiyyesini tāķat-ı beşeriyye miķdārınca taşdıķ için tefekkür ve istidlāl etmek şer‘en vācibdir. Faķat Cenāb-ı Haķķı künh ile ma‘rifet-i muhaķķaķına göre vāķi‘ degildir. Hücetü’l-İslām ve İmāmü’l-Ĥaremeyn gibi ba‘zı muhaķķıķın Cenāb-ı Haķķı künhiyle ma‘rifet mümteni‘ olduğuna kā’il olmuşlardır. Zāt-ı Hāzret-i Risālet-penāh Efendimiz kemāl-i kibriyā-yı uluhiyyeti müşāhede ile müstağraķ-ı hayret olduğda “سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ” diye hitāb etdi. Diğer bir hadīs-i şerīfde de “تَفَكَّرُوا فِي آيَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ تَعَالَى فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدَرُوا قَدْرَهُ” vārid olmuşdur. Şiddīķ-ı Ekber rağıyya’llāhu ‘anh “الْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْأَدْرَاكِ ادْرَاكِ” demiş ‘Alī Murtażā Kerrema’llāhu vechehu hazretleri daği bunu tazmīn ile “ [91] الْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْأَدْرَاكِ ادْرَاكِ . وَالْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ اللَّهِ إِشْرَاكِ ” فَاَنْظُرْ إِلَى آفَاتِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُجِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ”⁵⁷ buyurmuşdur. Kitāb-ı ‘azīzin diğer bir āyet-i kerīmesinde de: “قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ ”⁵⁸ “وَالْأَرْضِ” buyurulmuşdur.

⁵⁷ “Fenzur ilā āşāri rahmeti’llāhi keyfe yuhyī’l-arđa ba‘de mevtiĥā” : “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor?” Rūm 30/51.

⁵⁸ “Ķul’inzurū māzā fi’s-semavāti ve’l-arđ(i)” : “De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.” Yūnus 10/101.

Bir de: ⁵⁹ “لَنْ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافِ البَئِلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ” āyet-i kerimesi nāzil olduğu zamān ‘Aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām efendimiz “وَيْلٌ لِّمَنْ لَا كَهَمًا بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَمْ يَتَفَكَّرْ” buyurmuşdur. Ma‘nāsı: Yazık o ‘Ādem’e ki bu āyeti iki çenesinin arasında geveledi de me‘ānî ve esrārında te’emmül ü tefekkür etmedi demektir. Şu iki āyet-i kerimede vākı‘ emrler vücüb içindir, zīrā ‘Aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām Efendimiz ma‘rifetu’llāhı delā’ilinde nazār ve tefekkürü terk edenleri va‘id ü tehdid etmişdir, hālbuki vācib olmayan şeyleri terk etmeden dolayı va‘id ü tehdid yoktur.

Aşhāb-ı ‘irfān u ikān levha-i ciḥānı mütālā‘a ve tedkik eylediler. Kimi berāhīn kimi müşāhedāt ü tecārüb, kimi vāridāt-ı ḳalbiyye ile cezm ü teyaḳḳun etdiler ki ‘ālemin, bu tenevvü‘āt-ı bī-nihāyenin, bu ḳavānīn-i cāriye-i ḥayret-efzānı, ḳadīm-i lem-yezel ve lā-yezāl bir şānī‘i vardır [92] anın vücūdu li-zātihī vācib ve zātına nazārla ‘ademi mümteni‘dir, ya‘nī varlığı muḳteza-yı zātīdir ve varlığın zātından infikāki muḥāldir. İşte silsile-i mümkināt ü ḥādīsāt bu ḳadīm-i vācibü’l-vücūda müntehādır, dediler.

Cümle mevcūdātın “وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ” nidāsını işiden aşfā-yı ‘ibād ‘azamet ü celālet-i rübūbiyeti ḥayretle temāşāya daldılar, cemāl-i bā-kemāl-i İlahî’ye müştāk oldular. Anlar nazārında her şey bürhān-ı Ḥaḳḳ olduğundan tarīḳ-i ehl-i nazārla istidlāle muḥtāc olmadılar. Anların ḳulübunda envār-ı ma‘rifetu’llāh bāriḳa-endāz oldu. Ehl-i istidlāl ise düşündüler ki bu ‘ālem muḥdeṣdir. Her muḥdeṣ için bi’z-zārūre bir muḥdeṣ ve mūcid lāzımdır. Çünkü silsile-i ḥādīsāt vücūdu muḳteza-yı zātī olan bir mebde‘-i ḳadīme müntehī olmasa ḥādīsāt birbirine terettüb ede ede ezele doğru ‘ilel ü ma‘lūlātın teselsül etmesi lāzım gelir ki ezele doğru ilā-gayri’n-nihāye durmayıp giden silsile-i esbābın bir mebde‘i bulunamayacağından ‘illet ü sebep yok demek olacağı cihetle bu teselsül muḥāldir. Yok eger bu ḥādīsāt birbirinin ‘ilel ü ma‘lūlātıdır farz olunursa bu bir devr-i teḳaddümü olup ma‘lūlün vücūdu ‘illetinin vücūduna tevḳif eylediği hālide o ma‘lūl dönüp de kendi ‘illetine ‘illet olursa ‘illet farz olunan şey’in [93] vücūdu da o

⁵⁹ “İnne fī ḥaḳḳı’s-semavāti ve’l-arḍi va’ḥtilāfi’l-leyli ve’n-nehār le-āyātīn li ulī’l-elbāb(i)” : “Göklere ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.” Ali İmran 3/190.

ma' lūluḡ vūcūduna tevakkūf edeceğinden her biri sebep-i vūcūdu olan şey'-i dīğere ve bi'l-āḡhere kendi nefsine teḡaddūm etmek gibi bi'l-bedāhe fesādı müstelzim olmağıla bu da bāḡıldır dediler. Bir de -mādde ile kuvveti- ya'nî heyūla-yı 'ālem ile o eczā-yı ferdeniḡ ḡareḡātını dūşündüler. Mādde sākin olduḡça bir şey de te'sīr edemez, bir şey iḡdās ü icād edemez. ḡareket ise māhiyāt-ı ecsāmda zātî olmadıḡından eczā-yı ferdeyi ilk ibtidā ḡarekete getirmek için anlardan ḡāric ve anlara fā'ik bir kuvvet-i ḡālibeniḡ vūcūdu zārūrdir. Hem bir de eczā-yı ferdeniḡ kendi ḡareketleriyle nice taḡavvūlātın soḡra šu maşnū'āt-ı bedī'a-i mūtenāsibeyi icād eylemiş olmalarını kabūl 'aḡl-ı beşere yakışmaz bir ḡayāl-i bāḡıldır. Bir eşer-i ma'ḡūl ḡayr-ı müdrikten şadır olmaz ve ḡayr-ı müdrik olan eczā-yı ferdeden idrāk-i beşer zūhūra gelmez. Binā'en 'aleyh mādde ve kuvvet aşl-ı 'ālem olmayıp bir şāni'-i ḡāḡim bir üstād-ı 'ālim lāzımdır dediler.

آخَادِ سِيَاسِيَّةٍ حُقَّتْ بِأَمْكَانِ

إِلْهِنَا وَاجِبُ لَوْلَاهُ مَا انْقَطَعَتْ

عَلِيٌّ وَجُودٍ قَدِيمٍ صَانِعِ بَانَ

كَذَا الْحَوَادِثُ وَالْأَرْكَانُ شَاهِدَةٌ

قَصِيدَةُ النَّوْبِيَّةِ

[94]

عَدِيمُ الْكَوْنِ فَاسْتَمِعْ بِاجْتِنَادِ

وَدُنْيَانَا حَدِيثٌ وَالْهَيُولَى

قَصِيدَةُ الْاِمَالِي

Şāni'-i ḡāḡimin vūcūduna ve vaḡdāniyyetine enfūs ü āfākî bunca delā'il ḡā'im olup 'āḡil için rü'yet-i āsār-ı şun' ile şāni' i bilmek mümkün olduḡundan ḡāzret-i ḡallāḡ-ı cihānı cehlde ḡiçbir kimse ma'zūr olmadıḡını beyānla yine şāḡib-i Āmālî šöyle diyor :

بِحَلَاقِ الْأَسَافِلِ وَالْأَعَالِي

وَمَا عَدُرْتُ لِنَدِي عَقْلِي بِجَهْلِ

ḡāḡim-i Şehīd “*Müntekā*”-nām kitābında İmām-ı Ā'zam'dan naḡl ile der ki semāvāt ve arzının ḡāḡını ve nefsini vesā'ir maḡlūḡātı gördüḡü için ḡāzret-i Bāri' Zū'l-Celāl'i cehlde ḡiçbir kimseniḡ 'özrü maḡbūl degildir. Yine İmām-ı Ā'zamdān rivāyet eyler ki Cenāb-ı ḡāḡḡ nāsa Resūl ba's eylemese de ḡāzret-i ḡālīḡı 'āḡıllarıyla bilmek anlar üzerine vācibdir. Cumḡūr-ı Māturidiye dediler ki şāḡiḡ-i cebelde neş'et

edip kendine da‘vet vāşıl olmayan kimse üzerine bi’l-istidlāl şāni‘-i ālemin vüçüd-ı vaḥdetine imān etmek vācib olur.

" وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ " " وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ "

[95] Hülāşatü’l-hülāşa ‘uḳūl-i selīme,‘ulūm ü fūnūn, temāşā-yı ṭabī‘at, şu‘ūn-ı kevniyye, ḥādīşāt-ı yevmiyye, eñ nā-çiz zerreden eñ büyük ecsām ü ecrāma kadar her şey, bi’l-ḥaşşa kendi nefslerimiz” bunlar hep vüçüd-ı bārīye vāzıḥan delālet ediyor.

Ḳudret-i şun‘ın ederler işbāt
Yerde gökte bu sükūn u ḥareket

Ḥādīşāt-ı felege olsa nazar
Ḳıdem-i zātını icāb eyler

Hīç naḳl olmasa da ‘aḳl-ı selīm
Ḥükm eder k’ola bir üstād-ı ‘alīm

Hilye-i Hākānî

Kitāb-ı kā’ināt esrār-ı ḥaḳḳı bī-dehen söyler
Sevād-ı mümkināt āşār-ı şun‘ı bī-süḥan söyler

Seniñ gūşında isti‘dād yok idrākine yoksa
Leb-i cūda kemāl-i şun‘ı her berg-i çemen söyler

Nābî intehe’l-istiṭrād

Gelelim mā-naḥnu fihe: Zā‘f-ı te’līf-iñ kısım-ı şānisi birçoḳ vech ile zuḥūra gelir. Birṭaḳım ḳavā‘ide diḳḳat ve im‘ānla nazar etmek için ba‘zı mişāller irād edelim.

[96] İrānda gelen hünerverānıñ

Ārāyişi her biri cihānıñ

Bu beytiñ bi’l-bedāhe görölüyor ki sīmāsında ṭavr-ı millî var. Ma‘nāsında ḥalel yok. Faḳaṭ üslūb-ı Türkî üzere olan izāfetlerde muzāfla muzāfun ileyiñ beynini, muzāfa ecnebî bulunan şeyle faşl etmek velev ki nazmda olsun muḥālif-i ḳā‘ide iken

“hünerverānıñ” kelimesiyle “her biri”niñ arası, “cihānıñ” muzāfı olan “ārāyişi” kelimesiyle faşl edilmiş.

Diğer:

“Binā-berīn yalan yanlış bir iki “ ‘ibārāt”-ı Türkiyye’yi okuyabilenlere edīb, kavā‘ id-i şarfiyyeyi okudanalara mu‘allim-i edebiyāt nāmını vermek...”

Türkçede esmā’-i a‘dādıñ ma‘dūdları müfred olmağ lāzım iken bu mişalde cem‘ olarak vārid olmuş.

Tenbīhāt

[Bir]inci, Türkçede ‘aded ile ma‘dūduñ mecmū‘ı bir şey’e ‘alem-i şahsî olur veyāhūd ‘alem-i cins olup da cem‘lendiriliyorsa ma‘dūda [97] edāt-ı cem‘ lāhık olabilir: Benātü na’şî’l-kübrā ma‘nāsına yedi arkadaşlar ve yedi emirler ve iki evliler gibi.

[İki]nci, edāt-ı cem‘ ‘adede iltihāk etdiği yerlerde ma‘dūda da ilhāk cā’izdir: Şu binānıñ ta‘mīrine biñlerce ğuruşlar gitdi gibi.

Diğer:

Dürr olur her *kaferātı* fem-i ef’āda bile

Feyz-yāb-ı keremi olsa seḫāb-ı nīsān

Şināsî

(Her) edātınıñ medhūlu müfred olmağ icāb ederken cem‘ irād edilmiş, faqat medhūlu ‘alem olursa cem‘ olarak irādı şahihdir: “Fi’l-ḫakīka her edebiyāt okuyan edīb olmağ lāzım gelmiyor” terkibinde olduğı gibi.

Diğer:

“Dūdman-ı resūliyyeden melik-i eşref İsmā‘il ‘indinde nā’il-i ḫüsn-i telakkî ...”

Tercüme-i Muḫaddime-i Ḳāmūs

Mevşuf mü’enneş degil iken şıfat te’nīş edilmiş.

[98] Tenbîhât

[Bir]inci, behiye, ‘aliyye, seniyye, ‘âmire şıfatları müsteşnâdırlar. Bu şıfatlar şey’-i âhıre üslûb-ı ‘Arabî üzere muzâf olmadıkları zamân, mevşûfları müzekker daği olsa mü’enneş olarak irâd olunur; fakat “ ‘âmire” kelimesindeki bu istişnâ’iyyet emâkin-i resmiyyeden biriniğ ismine şıfat bulunduğı zamâna münhasırdır: İştâbl-ı ‘âmire, taraf-ı behiyelerini, cânib-i ‘aliyelerine, huzûr-ı seniyelerini gibi. Bu kâ’ idesizlik ‘uzûbet-i telaffuz dâ’iyesinden neş’et etmiş olsa gerek. Şoğ üç terkîbdeki şıfatlarığ mevşûfları taraf, cânib, huzûr olmayıp anlarığ mevşûfları muğadder bulunan “zât” kelimesi olmak ihtimâli de vardır, bu hâlde şu terkîbler kâ’ ideye muvâfık düşmüş olurlar.

[İki]nci, ba’zen mevşûfûğ mâ-şadağı mülâhaza olunarak şıfat mü’enneş irâd edilir. Hemşire-i ‘azîzem gibi. Fakat bu gibi mevâzî’ da isti’ mâl rehber olduğca hilâf-ı kıyâse ‘udül edilemez.

[Üç]üncü, mevşûf mü’enneş olduğ zamân şıfatı mü’enneş kılmak isti’ mâl-i şâyi’ dir; ma’ a-mâ-fih gerek neşren gerek nazmen şu muğâbakata ri’ âyet olunmadığı da vardır: sene-i cedîd, miyâh-ı lezîz gibi.

Nef’î’niğ:

Revnağ-ı silsile-i ‘Oşmânî

mışrâ’ ında muğâbakata ri’ âyet olunmamışdır.

[99] Diğer:

“ Ve ba’ dehu elçi-i mersûmunğ bi’l-infi’ âl kaç’ -ı muğâbere ile ... ” ‘Âkif Paşa

Üslûb-ı Fârisî üzere bulunan terkîb-i tavşîfide kelime-i Türkiyye mevşûf düşmüş. “Otağ-ı hümayûn, alay-ı vâlâ, ağı-yı merkûm” gibi terkîbler müsteşnâ olup başkaları bunlara kıyâs edilemez.

Diger:

“Uğur-ı devlet-i ‘aliyyede aşıl fedā-yı cān eden ...” Reşid Paşa Lāyihası

Türkçe kelime üslub-ı Fārisî üzere muzāf kılınmış “kapudan-ı deryā” gibi terkîbler müstesnâdırlar.

Diger:

“Sā’ir-i mu‘ teberān şanādîd-i ocağ ...”

‘ Aşım Efendi

“Ocağ” kelime-i Türkiyesi üslub-ı Fārisî üzere muzāfun ileyh vākı‘ olmuş.

Āhirlere edevāt-ı Türkiye lâhık olmuş, kelimāt-ı ‘Arabiye ve Fārisiye’yi üslub-ı Fārisî üzere muzāfun ‘ ileyh kılmak da bunun gibidir:

Ṭavr-ı küstāhlık etdirdi bağa ye’s-i ütem

Eşref Paşa

[100] Re’isü’l-kurrâlık, re’isü’l-küttâblık, re’isü’l-şu‘arâlık, esir-i iltifâtınız gibi terkîbler şu mısırâ’daki terkîbe beñzemezler, zîrâ bu terkîblerdeki edâtlar izâfetden sonra gelmişdirler. Anıñ için bu kabîl terkîbler muvâfık kâ’idelerdir:

Diger:

“Müsāfereten şehrimizde bulunan ... kralı hazretlerinin birâderleri feḫâmetli ... Kıont cenâbları, berâberlerinde prens ... cenâblarıyla mihmândarları ... hazretleri oldukları hâlde Hereke fabrika-i hümâyünına ‘azîmet eylemişlerdir.”

Bir gazeteden

Türkçe izâfet-i lamiyelerde⁶⁰ şıfat gibi vesâ’ire gibi muzāfa [101] müte‘allık bulunan kıuyüd-ı muzāfun ileyh üzerine taḫdîm edildikleri şüretde, muzāf ile muzāfun

⁶⁰ Fâtiḫ zamânında, Fâtiḫ’in zamânında; Reşid Paşa Lāyihası, Reşid Paşa’nın lāyihası; İstanbul soḫaḫları, İstanbul’un soḫaḫları; maḫalle bekçisi, maḫallenin bekçisi gibi terkîb-i izâfilerden anlaşılacağı üzere

ileyhden hangisine te‘alluk eylediği ‘ibārece anlaşılacak olursa bu kābil kaydların muzāfun ileyhden sonra irādı icāb ederken bu mişalde muzāfa te‘alluk eden şıfat şu maḥzūruḡ vūcūduyla berāber muzāfun ileyhden evvel irād edilmiş. Eger “ ... kıralı ḥazretlerinin müsāfireten şehrimizde bulunan birāderleri ...” denmiş olsaydı iltibās mūndefi‘ olarak maḡşad vazıḡan ta‘ ayyūn ederdi.

Diger:

Bu bezmde ḡalmışız sen ü ben

Fuzūlî

Bu mışrā‘ da iki Türkçe kelime arasında vāv-ı mevşūle gelmiş. Müte‘atıfeynden yalnız biri kelime-i Türkiyye olsa yine böyledir. Faḡaḡ tek ü tenḡā, ac u bî-‘ ilāc, cān u göḡül den gibi terkibler müsteşnādırlar. Öz-be-öz, gün-be-gün gibiler de buḡların naziridirlar. Buḡların vārid olduḡları mevāzi‘ de mü’eddālarını ‘ayniyle ve tamāmiyle ifāde edecek mūrādifleri olmadıḡından bu gibi ta‘ birāt-ı şāyi‘ a-i zarūriyeyi dā‘ire-i feşāḡatden iḡrāc etmek lisānı tazyik demektir.

[102] Diger:

‘Oşmān-zāde Tā’ib, Elmās Muḡammed Paşa’nın tercūme-i ḡālinde “mūtenāsibü’l-endām” ta‘ birini ḡullanmış. Ben Tā’ib gibi meşāḡir-i üdebā ve ḡuşūşiyile e‘zām-ı ‘ulemādan ma‘dūd bir zātın ḡullandıḡı kelimelerde ‘Arabî’yi Fārisî’den tefriḡ etmediḡini nereden düşüneyim.

Endām kelimesi Fārisî iken mu‘arref bi’l-lām olarak üslūb-ı ‘Arabî üzere muzāfun ileyh ḡılınmış. Faḡaḡ ba‘zı cehele-i küttābın ḡullandıḡları “bi’l-girift”, “li-ecli’l-fürūḡ” mişilli ta‘ bir ü terkibler mīsālimizdeki terkib-i izāfi gibi yalnız ḡā‘ideyi tecāvüz cihetiyle deḡil, bu ḡabıl ta‘ bir ü terkibler ḡüsn-i ḡabî‘ at nezdinde menfūr olmak

Türkçe izāfetlerde edāt-ı izāfet olan şāḡır keḡ zıkr olunmazsa ‘aḡl, muzāfun ileyhle muzāfın mecmū‘ını şey-i vāḡid gibi, edāt-ı izāfet zıkr olunursa muzāfun ileyh kayd ve muzāf muḡayyed olmak üzere anların her birini ayrı ayrı mūlāḡa ediyor. İmdi Türkçemizde şu iki nev‘ izāfetden evvelki nev‘ini izāfet-i ittişāliye ve diger nev‘ini izāfet-i infişāliye ile tesmiye etmek ma‘nen ve laḡzen daha mūnāsib idi görünüyor. Ma‘a-mā-fiḡ izāfet-i lāmiyye ve izāfet-i beyāniyye ta‘ birleri taḡarrür etmiş iştilāḡatdan olup artık mūnāḡaşa olunamayacağından şāyed lüzūm görünürse bunların yalnız ta‘ rıfları ta‘ dil ve taşḡıḡ olunur.

i‘tibāriyle de naķışadārdırlar. Binā‘en ‘aleyh “mütenāsibü’l-endām” veya “maṭbū‘ü’l-endām” ile ötekiler arasında naẓar-ı zevķ-i selimde dađlar kadar fark var. Bunlar maṭbū‘ ve mütenāsib, taķlīd olunmazlarsa da taķdīr olunurlar. Ötekiler ise menfūr ve müstekreh olup ne taķlīd ne taķdīr edilirler.

Dīger:

Lāyık mı ki şā‘irüm diyen zāt

Fark etmeye maḥrec-i ḥurūfāt

Maḥrec-i ḥurūfātı demek.

[103] Dīger:

“Ḥāzret-i Dāvud ol sefīnedeki bāzīrgānları iḥzār! Ve su‘ālinde çuvalı ve nezrlerini muķırr u mu‘terif olmalarıyla Ḥāzret-i Dāvud ol çuval ile daķık bu ḥātunūñ iki nefer yetīmlerindedir, Ḥāķķ Te‘ālā anlarıñ çuvalıyla size selāmet iḥsān eyledi ğayrı siz de nezr etdiğiniz mālī ol yetīmlele veriñ dedikde ...”

Şu şoñ iki mişālden birincide işāret olunduğu üzere i‘rāb doğru degil. İkincide ise “iḥzār” kelimesi “dedikde” kelimesine rabṭ edilmiştir ki bu da doğru degil. Ḥāķķ-ı ‘ibāre “iḥzār edip su‘ālinde” demek idi. İşte ‘ibārede bu kabīl rabṭça ḥalele dağı za‘f-ı te’lif denir. Zıhn bu gibi ‘ibāreleri başķa ma‘nāya ḥaml etmez, vehleten yanlış olduklarına ḥükmeder. Binā‘en ‘aleyh fesād-ı te’lif diye ayrıca bir ıştılāḥa ḥācet yok.

İkinci kısım zā‘f-ı te’lifin menşe’lerini tamāmiyle göstermek şarf u naḥvin vazīfesidir, burada maķşad za‘f-ı te’lif naķışasını iẓāḥ etmektedir; emşile-i mesrūde ise bu maķşada ķāfi olduğundan bu kadarla iktifā kılındı.

[104] Ba‘zı ehl-i me‘ānī diyorlar ki naḥv ile mantıķ arasında ol kadar kavī bir rābiṭa vardır ki kavā‘ide muvāfiķ yazmağı öğrenmek tamāmiyle doğru tefekkūr etmeği öğrenmek demektir, ba‘zen ķā‘ide de ol kadar intizām olur ki terkībde bir ḥaṭā etmekle lā-büdd fikrde de bir ḥaṭā edilmiş olur. Bu re‘ye göre za‘f-ı te’lif ile ta‘ķīd-i lafzī arasında ‘umūm ve ḥuşuş min-vech olmaķ lāzım gelir. Dođru yazıp söylemeği ṭabī‘at edinmek için naḥvin müṭāla‘asına ecille-i üdebānıñ kırā‘at-ı āşārını dağı ilāve eylemeli

ve kâ'ide vü isti' mâlden hâric görünen ifâdelere her nerede teşâdüf olunursa anlardan ihtirâz için diğkât ü i' tinâ edilmelidir.

İhtârât

[Bir]inci, ba'zı edevât biribirileri maqâmında isti' mâl olunurlar: “Şaḥḥâf-hâneye kitâb almağa gitdi; 'ulûm-ı ri'yâziyyeye âşinâdır; bir senedir mektebe devâm ediyor.” gibi ki “kitâb almak için gitdi, 'ulûm-ı ri'yâziyyeyi bilir, bir seneden beri mektebe devâm ediyor” demektir.

[İki]nci, iki 'âmil tenâzu' eylediği, ya'nî 'ibârede bir kelime olup da muhtelifü't-te'sîr bulunan iki 'âmilden her biri o kelimeniñ [105] kendine rabtını icâb eyledikde ba'id bulunan 'âmile rabt olunur da qarîbiñ ma'mûlü izmâr ediliyor, şu şart ile ki 'ibâreniñ selâsetini ihlâl etmeye; selâseti ihlâl ederse qarîb bulunan 'âmile rabt olunur da ba'idin ma'mûlü izmâr olunur.

“Bunun üzerine Sokrat irâd etdiği meşeliñ anları gâyetle igdâb edip ḥaqqında fevka'l-ḥadd ḥuşûmetlerini da'vet etmiş olduğunu aḥladı.”

“Meşeliñ” lafzı “olduğunu” kelimesine merbûtdur. Eger qarîb olan “edip” kelimesine rabt edilmiş olaydı “meşel” denecek idi.

“Lügatler herkesiñ bildiği şeyler iken ma'nâ-yı şaḥîḥi ne olduğu aḥlaşılmaq kabîl olmuyor.”

“Lügatler” kelimesi ba'id olan “ma'nâ”ya merbût olaydı nazm-ı 'ibâre “lügatleriñ, herkesiñ bildiği şeyler iken ma'nâ-yı şaḥîḥi ..” tarzında olmak icâb edecekdi ki muḥill-i selâset olduğundan andan 'udûl edildi.

“Sultân Selîm bu muzafferiyet üzerine *Tebrîz*'de bir şanlı alay ile *dâḥil olarak*, *bulduğu* aşḥâb-ı ma'rifet ve şan'atı Pây-ı taht'a göndermiş ..”

[106] “Tebrîz” kelimesini “bulduğu” kelimesine rabt için âḥirine getirilmiş olan edât-ı zarf, âb-ı revân gibi cârî olan şu 'ibâreniñ öñüne şanki bir çöp gibi irkilerek intizâm-ı cereyânını ihlâl etmiş gibi görünüyor ve binâ'en 'aleyh 'âmil-i şânîniñ i' mâlî

āzāde-i hālel olmak şartıyla muḳayyed bulunduḡu ḫaḳḳındaki ifādemizi bu mişāl pek vāzıḫ gösteriyor.

[Üç]üncü, “ne...ne” nefy-i mükerreriḡ te‘alluḳ eylediḡi kelimeye teḳaddüm eder ve ‘ibārede daḫi o kelimeniḡ müşbet veya menfi olarak irādını te’yid eyler bir ḳayd bulunmazsa Şu ḫālde aniḡ iki Şüretle irādına cevāz vardır.

Misal:

“ Ne fā’idesi var ki muḫāşaranıḡ iki sene imtidādı ve mu’ahḫaran deniz yolunuḡ inḳıṭā‘ı cihetleriyle ‘Akka ḫalkında ne mühimmāt ve ne de muḳāvemete iḳtidār ḳaldıḡından müstaḫfızlar çāresiz istimān etdiler.”

Dığer:

“Feṭānet-i fevḳa’l-‘ādesiniḡ eḡ ziyāde sezāvār-ı ḫayret olan eşeri Őudur ki ḡalebātını Fātiḫ ‘unvānını iḡtişāş edecek ḳadar teḳsİR etdiḡi ḫālde ne Őarḳda ne ḡarbda devleti ḫudūd-ı ṭabī‘iyyesiniḡ ḫāricine ḳıḳarmadı.”

[107] Bu nefy-i mükerrer mes’elesi mühimce mesā’il-i edebiyemizden bulunduḡu cihetle bu ‘abd-ı ‘āciz de Şu mes’eleye dā’ir tetebbu‘ ve istiḳrāmı söylemek isterim.

Nefy-i mükerreriḡ her cüz’i ayrı ayrı kelimelere merbūṭ ise o kelimeler müşbet irād olunur:

“ ... devletçe ‘azlimizi ne İngiltereli teklif edebilip ve ne düvel-i sā’ire tecvİZ edeceḡi zāhir ve bāhir ise de ...”

Tabşıra

Nefy-i mükerreriḡ te‘alluḳ etdiḡi kelime müte‘addid olduḡu ḫālde eger o kelime nefy-i mükerreriḡ mecmū‘ına teḳaddüm etmişse menfi, eger vasaṭda vāḳı‘ ise müşbet irād edilir:

Āşār-ı vefā yoḳ ne beşerde ne melekde

Rūḫi-i Baḡdādî

Hāmūş ne āh eder ne efġān

Medhūş ne yol bilür ne erkān

Şeyh Ğālib

Gelelim şimdi o nefy-i mükerrere ki kelime-i vāhıdeye merbūţ olduğu hālde o kelime andan te'ehhür etmiş ola, bunda üç şüret vardır. Şüretiñ biri budur ki nefy-i mükerreriñ bulunduğu cümlede anıñ [108] merbūţ olduğu kelimeniñ müşbet veya menfî olmasını icāb eder bir kayd bulunmaya veyāhūd o cümle mā-ķabiline veya mā-ba' dına merbūţ olup da irtibāţ bu iki hālden birini iķtizā etmeye, şü hālde o kelimeniñ hem müşbet hem menfî olarak irādına cevāz vardır, Fātiħ Hāzretleriyle Şalāhe'd-dīn'in *Terācim-i Ahvāl* inden me'hūz geçen mişāllerde olduğu gibi.

İkinci şüret budur ki nefy-i mükerreriñ te'alluķ etdiği kelimeniñ menfî olmasını te'yid eder bir kayd ve irtibāţ buluna, şü hālde anıñ menfî olması lāzımdır:

“... bundan böyle şü mes'eleye dā'ir ne taķrİRde ve ne 'ahd-nāmede ve'l-hāşıl hiķbir kāġıdda bir harf yazmaķ salţanat-ı seniyyece mümkün olamayacaġından ...”

Reşid Paşa

Bu çocukda ne terbiyyeden ve ne sa'y u ġayretten bir eşer görülmüyor ki ādam olması me'mül olsun.

Ne müdde'ī ve ne müdde'ā 'aleyh gelmedikleri gibi taraflarından vekil daħi göndermemişdirler.

Şü faķir adama 'ālem yardım etmişiken ne anıñ ne bunıñ mü'āvenet ve müvāsātında bulunmamaları herkesiñ nefretini celb etmişdir.

[109] Üçüncü şüret ise nefyiñ te'alluķ etdiği kelimeniñ müşbet olmasını tervic eder kayd u irtibāţ bulunmasıdır ki bu da anıñ müşbet olarak irād edilmesini iķtizā eyler: Filāniñ ne dünyāya ne āhirete yarar bir işi yoķdur gibi.

[Dörd]üncü, 'Arabıde şġga-i ism-i tafđil-i müzekker için “ef'al” ve mü'enneş için “fu'lā”dır. Bu şġanıñ şartı, levn ü 'ayb-ı zāhiri olmayan şülāşī-i mücerreden binā olunmaķdır: Zeyd efđālü'n-nāş gibi. Eger levn ü 'ayb-ı zāhiri bulunan şülāşī-i

mücerreden veya mezîdâtdan ism-i tafđîl yapılmak istenirse eşşed, eķbâh ve emşâli kelimeler irâdıyla yapılır: " هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ اسْتِخْرَاجًا وَبِأَضًا وَاقْبَحَ عَمِي " gibi.

İsm-i tafđilde kıyâs olan fâ' il için müştak olmaķdır: Efđal gibi. Ba' zı mevâzı' -ı kalilede ĥilâf-ı kıyâs olarak mef' ul için müştak olduğu da vardır: eşşal, eşşer, a' raf gibi.

İsm-i tafđîl üç vechden biriyle isti' mâl olunur, yâ muzâf olarak yâĥûd "min" kelimesiyle yâĥûd mu' arref bi'l-lâm olarak: Zeyd efđâlü'n-nâs, Zeyd efđalu min ' Amr, Zeydü'l-efđal gibi. Binâ'en ' aleyh vücûĥ-ı şelâşeden ikisini bir yere getirmek câ' iz olmadığı gibi bu vücûhdan ĥâlî olmaķ da câ' iz degildir. Anıĥ için "Zeydü'l-efđal [110] min ' Amr" denilemediği gibi "Zeyd-i efđal" daĥi denilemez. Megerki mufađđalün ' aleyh ma' lûm ola, o ĥâlde ism-i tafđîl bu vücûĥ-ı şelâşeden ĥiçbiri olmaķsızın isti' mâl olunur: Allâhu ekber gibi. Ba' zı yerlerde "min" kelimesi dĥger vechlerle birleşmiş gibi görünürse de o gibi yerlerde "min" tafđîl için olmayıp teb' iz içindir.

İsm-i tafđîl muzâf olduğu zamân anıĥ iki ma' nâsı vardır. Birinci ma' nâsı budur ki anıĥla muzâfun ileyh üzerine ziyâde kaçd olunur: Zeyd-i efđali'n-nâs gibi ki zeyd-i ebnâ-yı nev' inden efđaldır demektir. İkinci ma' nâsı budur ki anıĥla ziyâde-i muţlaķa maķsûd olur. Bu ĥâlde ism-i tafđîliĥ mâ-uzıfe ileyhe muzâf kılınması ism-i tafđîli tavzîĥ ü taĥşîş içindir. "Nebıyyinâ ' aleyhi's-selâm efđalu Ķureys" kavlimiz gibi ki "efđâlü'n-nâs min beyni Ķureys" demektir.

İşte ism-i tafđîl şĥğası muzâf olduğu zamân anıĥla yalnız ziyâde-i muzâfa maķsûd olmayıp ziyâde-i muţlaķa ma' nâsı kaçd olunduğu yerlerde bulunduğundan "eşşer-i âşâr-ı ' alıyyelerinden olan *Endülüs Tārīĥi*'nde .." terkîbi mişilli terkîbler doğrudur. Ve terkîb-i mezkûruĥ me' âli: Âşâr-ı ' alıyyelerinden eşşerü'l-âşâr olan yâĥûd eĥ meşhûr âşâr-ı seniyyelerinden bulunan *Endülüs Tārīĥi*'nde .." demektir [111] ĥattâ ism-i tafđîliĥ ziyâde-i muţlaķa ma' nâsı lisânımızda pek şâyi' dir. Efķâr-ı fuķarâdan filân zât, eşlâĥ-ı şulehâdan filân zât, a' lem-i ' ulemâdan filân zât ve daha nice emşâlleri bu ma' nâca müste' meldirler. Şu ĥâlde teb' iz ifâde eyleyen (-den) edâtı şu terkîbler emşâlinde ism-i tafđîllere degil, cem' olan muzâfun ileyhlerine merbûĥ bulunduğundan terkîb-i mezkûrda (-den) edât-ı teb' izini müfred olan "eşşer" kelimesine rabĥ etmek doğru degildir diye ba' zılar tarafından irâd kılınan i' tirâz esâsen vârid degildir.

Beşinci, ‘ibārede henüz bir şey’iñ zikri sebķ etmeksizin aña “zamīr” ircā‘ edilmesidir ki buña “izmār ķable’z-zikr” denir, lisānımızda bu yolda izmār şāyi‘ olmağıla böyle merci‘i geçmeden zamīr-i muķadder bulunan ‘ibāreler za‘ f-ı te’lif ile intikād edilemez:

Geldikçe naķd-i hūşumızı şarf eder gider
Çokdur bizüm muķāsebemiz nev-bahār ile
Nābî

Gelince vaķt-i hācet geçmedüm hātırlarından hiç
Anıñçün ben de şimdi hātır-ı āh̄bābdan geçdüm
‘Avnî Beg

[112] Mebħaş-ı mā-fevķa’l-ķavā‘ id

Hiķabî ve hayālî bir söz degil.. Herkesiñ nefsinde müberhen bir hālet. Şu insān ki ekser-i evķātda nefsini bilmemek derekelerine ķadar tenezzül eder, ba‘ zı ahyānda daħi yükselir, yükselir, bir cihān-ı bülende ķadar i‘tilā eyler. Bir ‘ālem-i bālā-yı me‘āniye dalar. O cihānda birtaķım ħaķā’ıķ-ı ‘āliye temāşā eder ki bir mehābet ve hayret ile ya büsbütün hāmūş u dem-beste ķalır, yāhūd o cihān-ı ma‘nevîniñ bedāyi‘ ne firifte olarak anları levħa-i beyāna geçirmek ister. Bu dem dehşet ve hayretde bu hengām-ı cūş u ħurūşda zihin o bedāyi‘e nāzır bulunduğundan tertīb-i elfāz ile muķayyed olamaz, vāridāta muvāfiķ elfāzı bilā-tefekkür kendi melekesiyle tanzīm eyler. Bununçün bu gibi ahyāl-i fevķa’l-‘ādede nādiren ķavā‘ id-i lisāna muķālif ta‘bir ü terkibler zuhūr etdigi olur.

Ba‘ zı yerlerde olur ki ķavā‘ id-i lisāna ittibā‘ edilse bir nükte bir sırr-ı şan‘at fedā edilmek lāzım gelir, öyle yerlerde de bi’z-zarūre cānib-i ma‘nā terciħ olunur.

Oķuyanlarıñ göñlü şehādet eder ki bu her iki şüretde ķā’il ve muħarriri tarafından zuhūra gelen ķā’idesizlik ķavā‘ id-i lisāna āşinā [113] olmadıķdan degil, yāhūd bildigi hālde sehv etmedikden veya taṭbikinde iķtidārsızlıķdan da degil. Bir hālet-i ma‘neviye ile zuhūr etmiş veya bir nükte-i edebiyeye mebnî iltizām olunmuş. İşte bu gibi ta‘birler

ve faqat yalnız bu gibi ta'birler za'f-ı te'lif ile ma'yüb 'add olunmazlar. Qulüb-ı ehli beyânda anlarıñ hürmet-i maşşûsası vardır:

Şâh-ı melekût-ı 'arş-pāye
Mâh-ı ceberrût-ı ferş-sāye

Birdür didi âşinā-yı vaḥdet
Mevc-i aḥdiyet-i Aḥmediyyet

Çün evvelü mâ-ḥalaḳdur ol nūr
Şâni-i Ḥudā disem de ma' zūr

Şeyḫ Gālib

Ḥazret-i Şeyḫiñ şu soñ beytini nazm-ı âtiyede ne ḥoş yād edilmiş:

Eylerdi teheccüd-i şebāngāh
Qalbinde dururdu ḥaşyetu'llāh

Her nefsi tutardı ol peygamber
Nefsiyle ḥuḳûkda berāber

[114] 'Ubudiyyet ile idi mübāhı
Aḥlāḳı idi bütün İlähı

Bir mektebe oldı kim müdāvım
Allāh idi zātına mu'allım

Vaşfında anıñ cenāb-ı Ğālib
Bu beyti ne ḥoş yazar münāsib

Çün evvelü mâ-ḥalaḳdur ol nūr
Şânî-i Ḥudā desem de ma' zūr

Ma' zūrum. Faqat müstağraḳ-ı mevc-i aḥadiyyet-i Aḥmediyyet olan Cenāb-ı Şeyḫ o mīm-i sâḳıḫı düşünmediği için mu'āheze olunmaz.

Pertev Paşa'nın tercüme etdiği meşhür “*Tıfl-ı Nā'im*” manzūmesinden şu parçayı da okuyalım:

Enhār-i reşāşe-rîz-i nağme
Aşvāt-ı tarab-fezā-yı nenni

Ebhār ki mevc-ḥîz-i nağme
Her cünbişi bir edā-yı nenni

[115] Şalmış pederi o mülke iclāl
Hemşiresi hem-nişîn-i iḳbal

Ḳuşlar gibi māderi açar bāl
Her rîşe verür şadā-yı nenni

Mütercim-i nāzımca daḥi ma' lūm ki şu “nenni” izāfetleri muḥālif ḳā'idedir. Faḳat söze bir edā-yı dil-fırîb vermiş olduğundan cānib-i ma'nāyı terciḥ ve iltizāma muḫtar ḳalmış.

Ḳaşıde-i Büri'e şāriḥi fāzıl **Ḥarputî**:

فَالْعَيْنِيكَ إِن قُلْتَ أَكْفُفًا هَمَّتَا وَمَا لِقَلْبِكَ إِن قُلْتَ أَسْتَفِيقُ يَمِيم

beytiniñ şerḥinde “ أَكْفُفًا ” teşniye olduğu ḥâlde fekk-i idgāmı ḥilāf-ı ḳıyās olduğundan muḥill-i feşāḥatdir diye irād etdiği su'āle diğere şāriḥler tarafından verilen ecvibeyi ḥikāye eylediği sırada yine ba'zı şürrāḥdan şöyle rivāyet ediyor: “Kelime-i mezkūreniñ fekk-i idgāmı ile irādına nāzım-ı fāhimiñ anı lisān-ı dehşet ve ḥayretle söyleyip gūyā bürhān-ı ḳavā'idi ta'aḳḳul etmemiş olduğuna işāret [116] vardır. Bu gibi aḥvāl ise beyānda zarāfet 'add olduğundan cenāb-ı nāzım bu ḥilāf-ı ḳıyāsdan dolayı mu'aḥze olunmaz.⁶¹

⁶¹ **Ḥarputî**'nin 'ibāresi şudur: “ وقال بعضهم انه اشارة الي ان الناظم الفاهم قال به بلسان دهشة و حيران. كأنه لم يتعقل قواعد البرهان. ومثل هذا يعد ظرافة في البيان. فلا يعاتب بسنان اللسان.”

Cāru'llāhi'l-‘allāme **Maḥmūd Zemaḥşerî** Sūre-i İsrā'da:

" قُلْ لَوْ أَنشُم تَمَلِكُنَّ حَزَاءَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَثُورًا " ⁶²

āyet-i kerīmesinin tefsirinde diyor ki: "lev" edātının ḥaḳḳı ef' āle dāḥil olmaḳdır, esmāya degil. Binā'en 'aleyh " لَوْ أَنشُم " ḳavl-i şerīfnde edāt-ı mezkūreden sonra bir fi'l gözedlemek lāzımdır, taḳdīr-i kelām " لَوْ تَمَلِكُنَّ تَمَلِكُنَّ " dır. İmdi birinci " تَمَلِكُ " izmār 'alā-şarīḫati't-tefsir ḫarīḳiyle muzmer ḳılındı ve aḳa muttaşıl olan vāvın artık ittişāl edecegi lafz ḳalmadığı cihetle o da [117] "entüm" zamīr-i munfaşılına tebdil edildi. Bu taḳdīrce "entüm" fi'l-i muzmerin fā'ili ve mezkūr olan "temlikūn" da o fi'l-i muzmerin tefsiridir. İşte 'ilm-i i' rābın iḳtizā etdiği vech budur. Faḳaḫ 'ilm-i beyānın muḳtezāsı budur ki "entüm temlikūn" da iḫtişāşa ya'nî şu ḫālet-i ḥasīse şu buḫl-ı müfrit nāsa maḫşuş olduğuna delālet vardır: Çünki birinci fi'l, müfessiri bulunduğı için 'ibāreden sāḳıḫ olunca kelām mübtedā ve ḫaber şūretinde görünmüş oluyor. "Ya'nî telḫiş şerḫinde **Tāftāzānî**'niḫ dedigi üzere " أَنَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ " ḳavlimiz menzilesinde ḳalıyor da bu ḳavlimiz mübtedā ve ḫaber olarak naşıl iḫtişāş ediyorsa "lev entüm temlikūn" şūretde aḳa mümāşil olduğundan bu da anıḫ gibi iḫtişāş ifāde eyler demekdir.

Demek ki muḳtezā-yı 'ilm-i i' rāb başḳa, muḳteza-yı 'ilm-i beyān yine başḳa.

Sūre-i Kehf'de " فَأَنْظَلْنَا حَتَّىٰ إِذَا آتَيْنَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتِطْعَمُوا أَهْلَهَا " ⁶³ āyet-i kerīmesinde vāḳı' "اسْتِطْعَمُوا أَهْلَهَا" terkīb-i şerīfnde "ehl" lafzının i' ādesine dā'ir sū'āl-i meşḫūr vardır: Bu su'āl-i ba'zı üdebā **İmām Sübkî** ḫazretlerinden nazm-ı ātiyle şormuşdu:

⁶² Me'āl-i münīfi: Ḥabībüm, anlara de ki eger siz perverdigārim celle şānuhunun ḫazā'in-i raḫmetine o bī-pāyān olan ḫazā'in-i rızḳ u ni'amına mālik olsaḫız biter tükenir ḳorḳusuyla yine buḫl u imsāk edip kimseye nef iḫiz dokunmazdı insānıḫ bezl ü infāḳda eli şıḳıdır bu ḫuşūşda pek mümsikāne davranır ekşer bezl ü infāḳı 'ivaḫ mülāḫazasıyladır. "Ḳul lev entüm temlikūne ḫazā'ine raḫmeti rabbî izen le-emsektüm ḫaşyete'l-infāḳ(i) ve kāne'l-insānū ḳatūrān" : "De ki: Eđer siz Rabbimin raḫmet hazinelerine saḫip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir." İsrā 17/100.

⁶³ "Fenḫaleḫā ḫattā izā eteyā ehle ḳaryetin(i)-staḫ'amā ehlehā" : "Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler." Kehf 18/77.

[118]

رَأَيْتُ كِتَابَ اللَّهِ أَعْظَمَ مَعْجَزٍ
لِأَفْضَلِ مَنْ يُهْدِي بِهِ التَّمَلَّانِ
وَ مِنْ جُمْلَةِ الْأَعْجَازِ كَوْنُ اخْتِصَارِهِ
بِإِجَازِ الْفَاطِطِ وَبَسْطِ مَعَانِ
وَلَكَيْتَنِي فِي الْكَهْفِ أَبْصَرْتُ آيَةً
بِهَا الْفِكْرُ فِي طَوْلِ الزَّمَانِ أَعْيَانِ
وَمَا هِيَ إِلَّا "إِسْتِطْعَمَا أَهْلَهَا" فَقَدْ نَرَى
"إِسْتِطْعَمَاهُمْ" مِثْلَهُ بَيَانِ

Tercümesi: Kitābu'llāh, efdal-i ādemiyān ve hādi-i ins ü cān ḥazretlerinin a'zam-ı mu'cizesi olduğuna imānım var. Cümle-i i'cāzından biri elfāz-ı kerīmesinin i'cāzı ve me'āni-i celīlesindeki bisat ü vus'atdır. Bu kitāb-ı mükerrerden sūre-i Kehfde teşādūf etdiğim bir āyet-i kerīmeyi bir ḥayli zamāndır düşünüyorum terkīb ü i'rābca bir dürlü ḥall edemedim. O āyet-i kerīme “إِسْتِطْعَمَا أَهْلَهَا” nazm-ı şerīfidir. Bu terkīb-i ḫudsî yerine ehl-i ḫaryeye şıfat olarak “إِسْتِطْعَمَاهُمْ” denilmiş olaydı beyānda aḡa mūmāsil ü mu'ādil [119] olurdu. Şu ḥālde (ehl) lafzı i'āde buyurularak zāhirden 'udūluḡ elbette bir vechi olmalıdır.

Bu su'āl nazmen ve neşren birçok cevāblarda ḥall edilmiştir. *Tefsīr-i Ebu's-su'ūd*'da şöyle zıkr olunmuştur: “Terkīb-i celīl mezkūr ehl-i ḫaryeye şıfat olduğu taḡdırce zāhirden 'udūl edilerek 'ehl-i ḫaryenin miḡmān-nevāzlikden ibā eden o ehl-i ḫaryenin' iki kere zıkr buyurulması, çünkü Mūsā ile Hızır 'aleyhima's-selām ehl-i ḫaryeden yiyecek istemiş ve anlar da ehl-i ḫarye olup orada muḡīm bulunmuşlarken ḫuḡūk-ı ebnā-i sebīle mūrā'āt etmeyerek iḡ'ām-ı ta'āmdan ibā etmeleri pek çirkin ve pek lāyıkız olmaḡıla belki anları bu sū-i fi'illerinden dolayı ziyādesiyle teḡbīḡ etmek sırr u nūktesine mebni olmalıdır.”

İbn Eşīr merḡūm *el-Meşelū's-sā'ir*'in birçok yerlerinde ba'zı e'imme-i naḡv u şarfın zevḡ-i belāḡata ḡarşı fikr ü ḡüftārlarını ḡikāye etdikden sonra ḡavā'id başka ve esrār-ı belāḡat yine başka olduğu cihetle anların bu ḡāl u ḡāllerine istiḡrāb olunmaz der. Bir yerinde de diyor ki esrār-ı feşāḡat-ı 'ulemā-yı 'ilm-i 'Arabiyeden “İlm-i 'Arabiye diye şarf, naḡv, lūḡat [120] ve emsāli 'ulūma iḡlāḡ olunur.” aḡz u telāḡḡi olunmaz. Anlardan aḡz u telāḡḡi olunacak şeyler ya bir mes'ele-i naḡviye, yā şarfiye, ya bir

kelime-i lügaviyenin naql u rivāyeti veyāhūd bu maqūle huşūşatdır. Ammā esrār-ı feşāhatıñ o esrār ile temeyyüz etmiş ricālî vardır.

Kitāb-ı mezkūruñ tekrİR baħşinde bir naħvî ile olan münākaşasını şöyle hikāye ediyor: “Bir gün benimle naħviyyūndan biri arasında “sūre-i Kaşas” da vākı‘ “ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ ” 64 nazm-ı celilî hakkında bir mübāheşe cereyān etdi 65. Naħvî dedi ki: Evvelki (en) zā’iddir. Eger hazf olunup da “ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ ” denile idi ma‘nā degişmeyip yine bir idi. Görmüyor musun “ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ ” 66 nazm-ı celilini ki orada da (en) kelimesi zıkr olunsun isķāt edilsin yine her iki şūretde ma‘nā bir. Nūhāt ittifāk etmişlerdir ki “lemmā”dan şonra ve fi‘ lden evvel vürūd eden (en) zā’iddir. Cevāben naħvîye dedim ki: Mevākı‘ -ı feşāhat ve belāğatde nūhāt şāhib-i fetvā degildirler ve nūhātdan bulunmalarıyla esrār-ı feşāhat ve belāğate de āşinā olmaları lāzım gelmez. Şüphe yok ki [121] anlar Qur’ān-ı Kerīm’de ve kelām-ı fūşehā-yı ‘ Arabda “lemmā”dan şonra ve fi‘ ilden evvel (en) lafzı vārid olduğunu görmeleriyle bu lafzıñ vürūdu hālinde ma‘nā anıñ sūkūtu hālindeki ma‘nā gibidir zann u zu‘mına düşerek bu lafz zā’iddir demişlerdir. Hālbuki haķıkat-ı hāl böyle olmayıp belki “lemmā”dan şonra (en) lafzınıñ isķatıyla fi‘ l vürūd etdiği hālde o fi‘ ile ‘ale’l-fevr müsāra‘at kılındığına ve isķat olunmadığı yerde ise fi‘ liñ vuķū‘unda terāhî ve ibtā’ bulunduğuna delālet eder.”

Li-muħarririhi

Ehl-i nazm u nesre baķ kim sözlerinde hep ‘ayān

Hem kıyāş u kāk ide hem nükte vü sırr-ı beyān

Etmedi anlar kavā‘ idden ‘udül u inhirāf

Ma‘ ni-i mülhem meger icāb ede dıger lisān

64 “Felemmā en erāde en yebtişe.” : “nihayet yakalamak isteyince...” Kasas 28/19.

65 İbn EsİR’in bu mübāheşesi *Risale-i Nīm-māhe*’niñ 68’inci cüz’inde münderic olan maķālede naql edilmişidi.

66 “Felemmā en cā’e’l-beşīru el-kāhu ‘alā vechihi.” : “Müjdeci gelip gömleği Yakub’un yüzüne koyunca...” Yusuf 12/96.

[122] Ta'kîd

Ta'kîd iki nev' dir: Ta'kîd-i lafzî, ta'kîd-i ma'nevî. Ta'kîd-i lafzî, bir kelâmın te'lif ü terkîbi lehçe-i lisâna muvâfık ve kâ'ideye mu'tâbık olduğu hâlde mücerred sebk-i 'ibârede vâkı' hâlelden nâşî ma'nâ-yı ma'şûda delâleti vâzih olmamağdır.

Bu da yâ tertîb-i zihnî hilâfında olarak 'ibârede vu'û'a gelen ta'kîd veya te'hîrden neş'et eder.

Şâ'irin:

Düşünürdüm o büyük şahrâda

Beni halk eyleyenı tenhâda

beyti ile Fuzûlî merhûmun:

Güneş levhî degil gökde şu'â' üstünde zerrin-ھاٲٲ

Felek almış eline bir varak hüsniğ kitabından

beyti gibi ki birincisinde ma'nâ-yı ma'şûd: Ben Hâlık-ı zî-şânımı o büyük [123] şahrâda yalnız olduğum hâlde düşünürdüm. Demek olduğu hâlde "tenhâ" kelimesi mevki'-i tabî' sinden te'hîr olunarak zâhir-i 'ibâre anı "halk eyleyen" 'âmiline merbûğ gibi gösterdiğinden zihin ma'nâ-yı ma'şûda şu'ûbetle intikâl eyler. İkincisinde dağı ma'nâ-yı ma'şûd: Levh-i şems kûbbe-i âsmânda bir şu'â' degil, belki felek eline seniğ kitab-ı hüsniğden üzeri ھاٲٲ-ı zerrin ile yazılmış bir varak almışdır. Demek olduğu hâlde nazm-ı tabî'iyi ihlâl eden birçok ta'kîd ü te'hîrleriğ ictimâ'ından nâşî zihin ma'nâ-yı ma'şûdu pek güçlûkle istihrâc eder.

Bir de var ki bir 'ibârede bir şey diğeri bir şey'e merbûğ bulunduğu hâlde nazm-ı 'ibârede o şey'iğ üçüncü bir şey'e qarîb olmasını iktizâ eder ve bu kûrbiyyet de o şey'iğ şey'-i şâlişe müte'allığ olduğuna vehm hâşıl eyler. Bu hâlde ihâmı def için o şey ile şey'-i şâlişiğ arasını kitâbetde secâvend ve kırâ'atda sekte ile faşl etmelidir, yoksa 'ibâreniğ cereyân-ı tabî'isi tebdil olunmaz.

Şalâhe'd-dîn ibn Eyyüb'uğ tercüme-i hâlindeki şu fıkrâ gibi: "Nûre'd-dîn, **İbn Eyyüb**'uğ gösterdiği şûret-i muvâfağatdan pek de memnûn olmadığı hâlde ..."

Bu ‘ibāre **İbn Eyyüb**’uñ gösterdiği şüret-i muvāfakatdan Nüre’d-dīn pek de memnūn olmadığı hālde taq̄dīrinde olarak “Nüre’d-dīn” ismi [124] “olmadığı” kelimesine merbūṭ iken sevḳ-i kelām anıñ taq̄dīmını icāb etmişdir, bu ise ism-i mezkūruñ “İbn Eyyüb” terkībine mevşūf olarak “gösterdiği” ‘āmiline müte‘allık bulunduğuna vehle-i ulāda vehm ḥāşıl etdiğinden beyān olunduğu vech ile faşl edilmelidir.

Yāḥūd mu‘āzale-i lafziyyeden, ya‘nî ‘ibāreyi teşkīl eden cümle ve terkīblerin müselsel ve muṭṭaşıl biribirine zencīrleyerek uzadılmasından ileri gelir ki sözüñ evāsıtına doğru varınca evā’ili evāḥirine doğru ilerleyince evāsıtı ḥaṭırda kalmaz ve binā’en ‘aleyh lāyığıyla bir mefhūm toplanamaz.

Mişāl:

“ ... ve Īrād-ı cedīd tarafından zabṭ olunan muḳāṭa‘ātın kalemiiyeleri ḥazīne-i mīrīye teslīmi ḥuşuşı sebt-i defātir-i tebyīn olunup muḳāṭa‘āt-ı maḥlūleniñ mu‘acceleri meşārif-i mīrīye merbūṭ ve cānib-i defterīden Īrād u maşraf olunması meşrūṭ iken Īrād-ı cedīd tarafından zabṭıyla vāridāt-ı mīrīyeye noḳşān taṭarruḳ ve bu şüretle ḥazīne-i bīrūna kesr ü tedennī taḥaḳḳuḳ ve işbu nizām ibtidāsından be-her sene maḥlūl ü fā’izi on kiseden ziyāde muḳāṭa‘āt fā’izinden Īrād-ı cedīd ḥazīnesinde dāḥil-i defātir-i ḥuşūl olan mebālig her neye bālig olursa Düstürü’l-‘amel Īrād-ı cedīd ḥazīnesinden her sene teslīm-i defteri-i şıḳḳ-ı evvel olmak meşrūṭ ve şahā’if-i defātir-i ḳānūn-ı cedīdde mazbūṭ olduğundan sene-i evvelde ḳoḳsan dört biñ dört yüz yigirmi dört buçuḳ ğuruş ḥāşıl ve işbu fā’iziñ beş seneligi ḥesāb olduğunda dört yüz yetmiş iki biñ [125] yüz yegirmi buçuḳ ğuruşa vāşıl olmağıla be-her sene teslīmi muḳayyed-i ḥazā’in-i şurūṭ u meşārif-i cerā’id-i mu‘ayyene Īrād-ı cedīd ḥazīnesinden rü’yetle mevḳūf ve fazla her ne ḳalırsa senede bir kerre defterile ma‘rūz-ı dergāh-ı pādīşāh-ı Eflāṭun-vuḳūf olarak ḥazīne-i Īrād-ı cedīdde maḥfūz olması defātir-i ḳānūnīyeye mazbūṭ olup seferler vuḳū‘da müddeḥar aḳça bulunmaḳ ve her ne ḳadar seferler mütemādī olur ise daḥi aḳça tedārūki fikrinden ḥalāşla bāligān mā-belaḡ şarf olunmaḳ ḥuşuşı defātir-i nizāmiyeye tenmīḳ...”

‘Aşım Tārīḫi

Yāhūd ‘ibāre arasında uzun uzadıya veya şık şık cümle-i mu‘terizeler haylūlet etmesinden huşūle gelir ki zihin me‘ānî-i muhtelif arasında oradan oraya sıçraya sıçraya selamet-i intikālını zāyi‘ eder. Ta‘kīd-i lafzî zıkr olunan esbāba münhaşır olmayıp bu gibi daha başka hāller ile de zuhūr edebilir.

Ta‘kīd-i ma‘nevî, kelāmın te’līf ü terkībinde za‘f-ı te’līf naķışası olmadığı ve sebkinde hālel bulunmadığı hālde ma‘nā-yı maķşūda delāleti vāzih olmamaķdır. Ta‘kīdini bu nev‘i, söz ba‘zen büsbütün ma‘nāsız olmaķ şūretiyle taħakkuķ eder ki söylediği sözi kâ‘ilin kendi de anlayamamasından veyāhūd bir fikr-i ‘amīķ göstereyim sevdāsından neş‘et eder.

Mişāl:

Hāzır ol bezm-i mūkāfāta eyā mest-i ğurūr

Raħne-i seng-i siyeh penbe-i mīnādandır

Sāmî

[126] Şu ikinci mışrā‘ aramızda ebced kadar müte‘āref ve me’nūs olduğu ve te’līf ü terkibi ile nazm-ı ‘ibārede za‘f ü ta‘kīd bulunmadığı hālde şā‘irin ne demek istediğine vuķūf zannım hiçbirimize müyesser olmamışdır. Mışrā‘ın en müvecceh te’vīlātından biri de “Mīnā ile maķşūd şişedir, penbesi şişenin ağızına tıkanılan pamuķdur. Pamuķdan bükülen ip kara taşa temās ede ede anda eşer hāşıl etmişdir” yollu birbirinden bārid olan sözler degil mi? Pamuķdan pamuķ ipligine ne münāsebetle intikāl olunuyor. Haydi münāsebet var diyelim ve pamuķ ipliginiñ temāsıyla taşda eşer peydā olacağı da farz edelim şu hālde te’eşşür niçin seng-i siyāha taħşiş ediliyor ve seng-i siyāhla maķşūd Diyārbekrde müşāhed olan kara taşların çentikli olan kısmı ise dişi ta‘bir olunan bu kısım kara taşlardaki raħneler pamuķ ipliginiñ temāsıyla mı hāşıl olmuşdur. Bunların hepsi teslim ü kabūl edildikten sonra ya ikinci mışrā‘ı birinci mışrā‘a ne vāsıta ile rabt edelim.

Diger:

‘Ālemin cānı degilsen cān-ı ‘ālemsin hele

Nef‘î

[127] Şu mışrā‘ da daħi za‘f-ı te’līf ve nazm-ı ta‘bī‘iye muħālif bir hāl yok, faķať hālli nā-ķābil mu‘ammālardan. Ta‘kīd-i ma‘nevīniñ bu nev‘ine “bī-me’āl” denir. Fikr-i

‘amīk göstermek hāhişi, ekseriyā anlamadıkları şey’i taqdire meyyāl bulunan ‘avām-ı nās nezdinde bu yolda eşerler hayret-fezā ve mazhar-ı taqdirāt-ı bī-intihā olur mülāhazasından neş’et eder.

Yāhūd ma‘rifet ibrāz edeyim veya zārāfet göstereyim hāhişiyle kelāmın bi-hasebi’l-lüga anlaşılın ma‘nāsından zihn-i sāmī‘in suhütle intikāl edemeyeceği bir ma‘nā-yı ba‘id kaçd etmekden ileri gelir.

Mişāl:

Dergeh-i luṭfına gelmem zīrā

Seni her dem görebilmek dilerim ⁶⁷

“Gelmem” lafzının bi-hasebi’l-lüga ma‘nāsı ma‘lūm. Faḳat şā‘irin zīrā “Seni her dem görebilmek dilerim” diye ta‘lil etmesi qarīnesiyle maḳşadı “ayrılmam” demek olduğı anlaşılıyor; çünkü bir cümle [128] gelmek evvelce orada bulunmamağı iktizā eder, hālbuki şā‘ir cānānını dā‘im görmek ārzūsunda bulunuyor, binā‘en ‘aleyh anı dergāh-ı luṭfundan ayrılmam demek istiyor. Lakin “gelmem” lafzından “ayrılmam” ma‘nāsına intikāl ne kadar ba‘id! İşte şöyle bir ibrāz-ı ma‘rifet, izhār-ı ma‘lūmāt u fażilet dā‘iyesidir ki maḳbūl-ı ḥüsn-i ṭabī‘at olmayan şu ta‘kide bāiş olmuştur.

Diger:

Rū-yı zerdüm piste-i leb-bestesin ḥandān eder

Za‘ferān nev‘-i nebātın Ḥāce Naşre’d-dīnidir

Nābī

Rū-yı zerd, nazār edenlerin çehresinde hüzn ü esef gibi veya nefret ü istikrāh gibi bir nā-şādlık ḥoşnudsuzluk ‘alāmeti peydā etmek ṭabī‘î iken anı renkçe za‘ferāna benzedikden ve bu münāsebetle Ḥāce Naşre’d-dīn maḳāmına koyduktan sonra piste-i leb-besteyi aḳa ḥandān etmek pek ba‘id bir ḥayāl olup zārāfet göstermek fikri buḳa bā‘iş olmuştur.

⁶⁷ Bu beyt şu beyt-i Fārisinin tercümesidir:

Men nemi āyem ez-ān-ı dergāh-ı tū
Nā- tūvānem dīd dā‘im rū-yı tū

[129] İnşâda maqşad-ı aşlî fikriñ vâzihan gösterilmesidir, rehîn-i ta'kîd olan kelâmda ise bu maqşad fevt edilmiş olur. İmdi ta'kîd me'âyib-i kelâmıñ birincisi olduğu cihetle sözüñ bu hücnetten hulûş u selâmetine, tâ'bir-i âherle sözüñ vuzûhuna ya'ni şu'übetsiz derhâl anlaşılmasına bezl-i mechûd etmek nâzım u nâşiriñ eñ birinci vazîfeleridir. Söz ol kadar vâzih olmalıdır ki güneş gözlere nasıl çarparsa söz dağı işidenleriñ zihinlerine öylece çarpmalıdır. Bir söz vâzih olmayınca ne kadar hâ'iz-i mehâsin olsa beyhüdedir. Kâri'lerine bir zevk u neşve hâşıl etmez, anları iz'âc eder.

Fransız Uşûl-i Belâgati-nâm eşerde vuzûha dâ'ir zikr olunan nuķûl u ihtârât âvîze-i gûş-ı hûş edecek sözlerden olmağıla zîrâ naķl olundu:

Vuzûh, i' tinâ olunacak eñ birinci keyfiyettir.

Fenelon der ki: “Mücerred anlaşılmaq için yazı yazan bir adamıñ fi'l-vâkı' aķdem-i vezâ'ifi, ne yazdığını def'aten ifhâmla kâri'lerine zaķmet vermemekdir.”

[130] **Kentiliyen (Quintillian)** dağı şöyle söylüyor: “Vuzûh ol derecede olmalıdır ki anlamak için ednâ bir diķkat kifâyet etmeli ve güneş nazara nasıl çarparsa fikr ü ma'nâda zihne öyle çarpmalıdır. Sâmi' iñ bizi anlayabilmesi kâfi degil, vücûhdan bir vechde bile bizi anlamamış olmaması (ya'nî bizi bi'l-vücûh anlamış olması) lâzımdır.”

Oğusten (Augustin) ise bu keyfiyetiñ ehemmiyetini şiddetle iltizâm ederek diyor ki: “Maqşadı ta'lîm olmak üzere söz söyleyen kimse, ne söylediği anlaşılmaqça, bir şey söylemiş hayâl-i hâmina düşmesin. O kimse kendini anlamayan sâmi'a güyâ bir kelime bile söylememiş olacağı cihetle boş yere kendini yormuş olur.”

Şu hâlde bir 'ibâre ma'nâ-yı maqşûda vâzihan delâlet etmezse o 'ibâre birinci vazîfesinde kuşûr etmiş olur. Kelâmıñ ta'kîdi ekşeriyâ fikriñ bir şey'i cezm ü teyaķkun etmeyip anda mütereddid bulunmasından tevellüd eder: Bu hâliñ zevâli ise istiḥşâl-i ma'lûmâta mütevaķkıf olmağıla her zamân, ittilâ' hâşıl olmuş şey'i söylemek melekesi öyle çarçabuķ elde edilemez.

Boalo (Boileau) diyor ki: “Ba'zı kimseler vardır ki anlarıñ efkâr-ı muzlimesi dâ'imâ şehâb-ı keşif ile mestûr bulunduğundan ziyâ-yı 'aķl [131] o efkâr-ı muzlimesi delip geçemez. Yazmadan evvel tefekkür etmeği öğreniñ; zîrâ taşavvurumuzda az çok ta'kîd bulununca, ta'bir başka kuşûrlardan sâlim olsa da yine taşavvuru ta'ķib edip lâ-

büdd anda daḥi ta'kīd bulunur. Güzel anlaşılın şey ise vāzīḥan ifāde olunur ve anı ifāde edecek kelimāt lisāna suhūletle tevārüd eyler.”

Juber mizāḥ u laṭīfe tarzıyla şöyle söylüyor: “Nīm anlamak ile iktifā olunursa nīm anlatmak yetişir. Bu hālde yazı yazmak da kolaylaşır.”

Fransız komedisi eşḥāşından biriniñ tıbbā dā'ir saçma şapan söyleyip de **Boylao** (**Boileau**)'nuñ “*Ḳatmerli Herze*” tesmiye etdiği nuṭḡ-ı ātīyi **Molyer** bu mizāḥ için pek güzel bir mişāl getirmiştir:

“Efendiler! Ḳadınlarıñ müdāvātı erkeklerinkinden daha sehl ü āsān mıdır mes'alesi beyne'l-eṭṭibbā büyük ve 'ālī bir mes'eledir. Ba'zıları evet, ba'zıları ḥayır derler. Ben de hem evet hem ḥayır derim; Ahlāṭ-ı keşīfedeki intizāmsızlık ki nisānıñ mizāc-ı ṭabī'ilerinde mevcūddur, 'uzv-ı behīmīniñ dā'imā ḥiss üzerinde ḥüküm'rān olmak istemesinden ileri gelmesine nazarān görünüyor ki eṭṭibbāniñ bu mes'elede ihtilāf arası dā'ire-i kameriñ ḥarekāt-ı münḥarifesine tābi' dir.” intehā

[132] Faḡaṭ şurası ḥāṭır-nişān olmalıdır ki ba'zı kelām-ı 'ālī ḥaḡā'ik-i 'amīḡayı taşvīr eylediginden muḥṭāc-ı te'emmül olur. Ba'zı sözler daḥi mesā'il-i fenniyyeden bāḥiş olarak mü'eddāsına herkes suhūletle intīḡāl edemez. Ba'zı teşbīḥ ü ḥayāller olur ki ḡumūz u ḥafālarından nāşī anları da uzun uzadı tedḡīḡ etmek lāzım gelir. Bu gibi me'āniye vehleten intīḡāl edememek ma'nāniñ mübhemiyyetinden degil, belki sāmi' iñ esbāb-ı mezkūreye mebnī ma'nāyı def'aten ihāṭa edememesindedir. Anıḡcün aḡvāl-i mezkūreye bāḡıp da bu gibi sözlerde ta'kīd-i ma'nevī vardır demek ḡaṭ'an şāḡiḡ olamaz.

" أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا - الأية " ⁶⁸

Bu 'ālī ḥaḡīḡatiñ tefekkürüyle ḥişşemend-i intibāḥ olmak için 'aḡl-ı beşer derin derin dalar.

⁶⁸ “Enzele mine's-semā'i mā'en fesālet evdiyyetün bi-ḡaderihā fāḡtemele's-seylü zebeden...” : “O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü.” Ra'd 13/17.

“Ey hükemā-yı me’ālî-intimā siz ki bize bu‘d-ı mücerredde ecsām yek-dîgeri naşıl kâ‘ideye tevfiķen cezb etdigini seyyārâtıñ harekâtında müsāvî zamānlarda ka‘ olunan mesāfāt ne nisbetde etdigini [133] hangi münhanîlerin nuķāt-ı müzdeviceleri bulunduğunu seyyārâtıñ maħreķleri üzerinde resm etdikleri münhanîleri insān vaħdet-i vücūdu naşıl taşavvur edebileceğini rūħ ile cism yek-dîgeri yanına konulmuş iki sâ‘atıñ birlikde işlemesi kabîlinden olarak bilā-rābıta biribiriyle münāsebetde naşıl bulunabileceğini hangi kevkeblerde sekene mevcūd olabileceğini hangi ħayvānāt şuret-i fevķa’l-‘ādede vücūda geldigini ta‘lîm ediyorsunuz ..”

“O bir hūrşîd-i rūħānîdir: Eb‘ād-ı muṭlaķa-i zî-ħayātı olan fikr-i nā-maħdūd-ı beşerden zîyā-pāş olduđu ‘avālîm-i taşavvuru elvān-ı gūn-ā-gūnu, eşķāl-i reng-ā-rengi ile nigāh-ı “ibtîşāra” izhār eder.”

Söz güneşe teşbîh ile güneş bu‘d-ı mücerred içinden zîyā-pāş olduğu ‘ālemleri elvān ü eşķāl-i gūn-ā-gūn ile gösterdiği gibi sözün de bu‘d-ı nā-mütenāhî zî-ħayātı meşābesinde bulunan zîhn-i beşerden pertev-feşān olduğu cihān-ı ma‘nā-yı esālîb-i muṭtelife ile nigāh-ı irfāna ‘arz eylediği bir temsîl-i bedā‘at-nümā ile taşvîr olunuyor ki bir müddetçik temāşā-yı dil-rübāsına dalındıktan sonra zîhin bu teşbîh ü temsîliñ tedķîķ-i erkānına başlar.

[134] İmām Māverdî diyor ki: “Bir ma‘nāniñ anlaşılmması ya aña delālet eden lafzda veya o ma‘nāda veya sāmî‘de bir ‘illet ü sebebe mebnîdir.

Ma‘nāniñ anlaşılmmasına lafzıñ sebep olması ma‘nāyı ihlāl eder şuretda lafzıñ ma‘nādan aķall veya lafzıñ sāmî‘i uşandırır mertebe ma‘nādan ezyed ü aṭvel olması veya mütekellim maķsūdunu ketm ü ihfā etmesiyledir. Şu üç şuretda ma‘nāyı tekellüfle istiħrāc etmek mümkün olabilir, faķaṭ lafzıñ ma‘nāyı ifhāmdan ķaşır olması mütekellimin sū‘-i fehminden neş‘et etmişse andan ma‘nā istiħrācı pek müsteba‘ddır zîrā mütekellimin anlayamadığını sāmî‘ bi’ṭ-ṭāb‘ anlayamaz.

Ma‘nāniñ anlaşılmmasına bi’z-zāt ma‘nāniñ kendisi sebep olması ise ya o ma‘nā ħadd-i zātında be-ġāyet muṭtāc-ı te‘emmül olmasındandır, bu ħâlde o ma‘nā ziyāde te‘emmül ü müṭālā‘a kıılınmalıdır, yāħūd o ma‘nā dîger bir ma‘nāya muķaddime veya netice olup anlaşılması o muķaddime veya neticesi olduğu ma‘nāyı muṭlaķā birlikte

mütâla‘a etmege tevaḳḳuf etmesindendir. Şu hâlde o ma‘nâ merbûṭ olduğu diğeri ma‘nâ ile mütâla‘a edilmelidir.

Fehm-i ma‘nâya sâmi‘iñ mâni‘ olmasına gelince, eger şu hâl sâmi‘iñ ḥumḳ u belâhetinden ise bu bir dâ‘-i uḏâldır ki deva-nâ-pezîrdir. Eger sâmi‘iñ ma‘nâya intikâl edememesi ğam u ğuşşa vesâ‘ire gibi şihḥat-ı [135] tefekküre mâni‘ olabilecek ‘arızalar ile zihni müşevveş olmasından neş‘et ediyorsa o ‘arızaların izâlesine i‘tinâ etmelidir.”

intehâ bi‘l-iḥtişâr

Şurası da bilinmelidir ki bir söz kışa olsun uzun olsun ta‘ḳîd-i lafzî ve ma‘nevîden sâlim olunca anda vuzûḥ bulunur, ve bir söz vâzîḥ olunca ta‘ḳîd-i lafzî ve ma‘nevîden sâlim olur; ya‘nî vuzûḥ şıfat-ı icâbîye ve ta‘ḳîdden selâmet şıfat-ı selbîye olarak bir keyfiyetin ‘ayn-ı şıfatlarıdır, biriniñ taḥaḳḳuḳ etdiği bir sözde diğeri de be-heme-hâl taḥaḳḳuḳ eder, biribirinden infikâk etmezler. Yoksa bir uzun söz farz edilsin de o söz ta‘ḳîdin şü iki nev‘inden sâlim olduğu hâlde şüret-i te‘lifince ba‘zı şerâ‘iṭin fiḳdânından nâşî vâzîḥ olmasın, böyle ihtimâl olmaz. Mu‘aḳḳad olmayan söz lâ-büdd vâzîḥdir, kışa olsun uzun olsun. Ve‘l-hâşıl söz vâzîḥ olmalı diyenlerin maḳşûdu ne ise ta‘ḳîdden sâlim olmalı diyenlerin de maḳşûdu odur.

[136] Ta‘ḳîdden selâmete ve ta‘bîr-i diğeri vuzûḥa mişâl:

Var ḳudretiñe luṭfına imânım İlâhî

Ümmîd ederim neş‘e-i cāvîd-i bekayî

Merg etse de her yanımı zulmetle ihâta

Baḳsam görirem pertev-i ḥürşîd-i beḳâyî

Lamartine- Mütercimi Ekrem Beg

[137] Maṭbū' iyyet, ya' nî Ṭabī' ilik

Maṭbū' iyyet ki suhūlet daḥi denir, sözüñ tekellūf ü taşannu' dan ḥālī olmasıdır. Söz öyle olmalı ki şanki insānıñ derūnundan doğmuş gibi görünmeli, tekellüfsüzlük içinde biñ letāfet temāşā olunmalı, okurken gönüller teheyüç etmelidir. Güyā ki söz zihne kendi kendine tevārüd eylediginden bu keyfiyet ile muttaşif olan söze “matbū' ” denildiği gibi şan' atsız kolayca söylenmiş göründüğünden “sehl” daḥi denir. Fransız me' āniyyūnu daḥi bu keyfiyeti ıbbkı ' Arab me' āniyyunu gibi ṭabī' i “naturel” tesmiye ediyorlar ve suhūlet “facilite” ya' nî kendisinde şan' at-ı mestūr olan üslūb daḥi ancak ṭabī' ilikten neş' et eyleyiyorlar.

Tekellūf ü taşannu' bir muḥarrir kendini kendi māhiyeti veya ḥudūd-ı iktidārı fevḳinde göstermeğe çabalamağdır. Bir eşer ki anda tekellūf ü taşannu' görünür, muḥarrir o eşeri taḥrīr ü inşā' ederken dū-çār olduğu şu' ūbete ḳār' ilerini şanki teşrīk etmiş olur. Sözüñ [138] zihne güyā kendi kendine tevārüd etmiş olmasından maḳşad söz düşünülmezsizin söylenmiş demek olmayıp bi'l- ' akis ince bir şan' at ile söylenmiş olduğundan düşünüldüğü görünmemekdir.

Ṭabī' i olan bir sözi ḳırā' at edenlerde güyā o söz kendi ḳalblerinden ḥikāye söylenmiş gibi bir ḥayāl-i laṭif ḥāşıl olur ve öyle bir sözü isteyince kendileri de söyleyebilirler şanırlar. Faḳaṭ dediğimiz gibi kelām-ı maṭbū' da ḥurde bir şan' at bulunduğundan öyle bir söz söylemek düşvārdır ve ḥattā ba' zen müte' azzir bile olduğundan kelām-ı sehlīñ bu nev' e “sehl-i mümteni' ” denir.

Şā' ir-i şehīr **Ebū İşḥāk el-Ḥaşarī**⁶⁹, nin *Zehrū'l-Ādāb*'ında şöyle zıkr olunmuşdur: “.. وهذا الشعر يتدفق طبعاً سلاسة. قلت و الكلام الجيد الطبع مقبول في السمع, قريب المثال, بعيد المنال, اتيق الديباجة, ”
“.. رفیق الزجاجة, يدنومن فهم سامعه كدتوه من فهم صانه ..”

“.. ولم أر احداً من العلماء, بالشعر مَثَل العتايي بالعباس فضلا عن تقديم العتايي ” [139] عليه لتباينها؛ وان العتايي متكلف والعباس متدفق طبعاً, وكلام هذا سهل عذب وكلام ذلك متعقد كثر, ولشعر هذا رقة و حلاوة وفي شعر ذلك غلظ وجساسة
“... ”

⁶⁹ Afrika'da vāḳı' Ḳayrevān şehrinde tevellüd etmişse de tāriḥ-i vilādeti mazbūt degildir. Tāriḥ-i vefātında da ihtilāf olunup ba' zıları Hicret' iñ 413' üncü ve ba' zıları 403' üncü senesidir demişler.

Hızānetü'l-edeb şāhibi diyor ki: “Suhūleti **Tifāşî** bāb-ı zārāfete nisbet ü ilhāk ederek zıkr etmişdir. Ba‘zıları anı insicāma katışdırmışdır. **İbn Sinān el-Ḥafācî** de *Sırrü'l-feşāḥa*-nām kitābında suhūleti lafzın sebk ü edāda tekellūf ü ta‘kīd ü ta‘assufdan hulūş u selāmetidir diye ta‘rīf etdi. Tifāşî dedi ki suhūlet şā‘irīn öyle elfāz-ı sehle ityān etmesidir ki azıcık hiss-i zevke mālīk olan üdebā nezdinde o elfāz dīger elfāzdan temeyyüz eyler. Bu keyfiyet şāhibiniñ rıkkat-i nefesine, ḥüsn-i tab‘ına selāmet-i rüyetine delālet eder.” Bunu dedikten şonra da şā‘irīn şu kavlini:

اليس وعدتني ياقلب آتني
اذا ماثبث عن ليلي تئوب
فها انا تائب عن حبي ليلي
فما لك كلما ذكرت تذبوب

Suhūletin eñ laṭīf mişāllerinden olmağ üzere irād eylemişdir.

[140] *el-İkḍü'l-ferīd*⁷⁰’iñ “باب في تكليف الرجل ماليس من طبعه” unvānlı mebhāşından fıkra-i ātiyeyi muhtaşaran tercüme etdik:

Dediler ki fıkḥ tefakḫuḥ ile ve feşāḥat tefaşşuḥ ile degildir. “Faḳīḥü’n-nefs ve faşīḥüṭ-ṭab‘ olmalıdır.” Zīrā mütekellif ṭabī‘atını zorlayaraq ileri gitmek istedikçe ṭabī‘atının geriledigini görür. “Eṭ-ṭab‘ emlekü” yāḥūd ta‘bīr-i dīgerle “eṭ-ṭabī‘atu aḡlebu” sözü müttefaḫun ‘aleyhdır ki ṭabī‘at daha üstündür demekdir. Bu ma‘nāya işāretle ba‘zı şu‘arā şöyle demişdir:

كل امرئ راجع يوماً لشميته
وان تخلق أخلاقاً الى حين

Her şey ṭabī‘atı üzere cereyān eder. Tekellūf her ḥuşūşda mazmūmdur. Cenāb-ı Münezzilü'l-Furkān Nebî-i ekremine:⁷¹ “قل ما استلکم علیه من اجر وما انا من المتكلفين” buyurdu.

⁷⁰ *Kütüb-i edebiyye*’den üç cild üzere bir kitāb-ı girān-kıymetdir. Mü’ellifi Endülüs ‘ulemāsından **İbn ‘Abdi Rabbih** diye ma‘rūf olan **İmām Fāḳıl Şahābe’d-dīn Aḥmed**’dir. Hicret’iñ 246 senesinde doğdu ve 328’de vefāt etdi. Endülüs’de Ḳurtubā şehrinde medfūndur. Kitāb-ı mezkūr, Mışır’da ṭab‘ edilmişdir.

⁷¹ *Ḳul mâ es’elukum ‘aleyhi min ecrin vemâ enâ mine’l-mutekellifin.* : “(Ey Muhammed!) De ki: “Bundan (tebliğ görevinden) dolayı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ben kendiliğinden yükümlülük altına girenlerden değilim.” Sād 38/86.

Demişlerdir ki tab‘ının ğayrile te‘tebbu‘ edeni de’b ü ‘ādet çekip [141] anı tab‘ına redd ü ircā‘ eder: Nitekim şuyu kaynadıp bıraksañ ta‘bı bürüdete rücu‘ eyler ve bir acı ağacı bāl ile tīlā etsen verecegi meyve yine acıdır.”

Şā‘ir-i Cidü’l-ķarīha **Nef‘î** merhūm sözünün ma‘tbū‘iyyeti ile şöyle mübāhāt ediyor:

Minnet Allāh’a ki vermiş o kadar isti‘dād
Nazm için eylemezem tab‘ıma rüz u ibrām
Eylesem her ne zamān fikre ‘azîmet erişir
Ġüşüme zezeme-i zeng berîd-i ilhām

Üdebā-yı ‘Arabdan biri de şöyle söylemiş:

ولسٹ بنحوی یلوك لسانه
ولكن سليتي اقول فاعرب

*Kitābü’s-şinā‘ateyn*⁷² şāhibi “ķurb-ı me’ħaz, ķarīhaniñ [142] saña ihsān eylediği şey’i almak ve ilerisine ķalkışıp da bî-hūde yere fikr ü nefsiñi yormamaķdır.” dedikten sonra “İşte bu şıfat-ı kelām ma‘tbū‘uñ şıfatıdır.” demişdir.

Yine *Kitābü’s-şinā‘ateyn* şāhibi şöyle söylüyor: “Mağlūb-ı cehl olan bir alay kimseler it‘āb-ı fikr ile ma‘nāsına vāķıf olmadıkları sözü taķdîr ü istihsān eder oldular. Anlar bir sözün elfāzını ķuru, ķaba, ħaşîn, sevimsiz, ğarîb bulurlarsa o söze faşîh nazariyle bakarlar ve bir sözde selāset, ‘azūbet, sühūlet, ħalāvet görürlerse anı taķkîr ederler. Bilmezler ki kelām-ı sehl, her el yetişmeyecek derece ‘ālî menzilet ve ğüş-ı cāna lezzetle vāşıl olur bir bedî‘a-i le‘āfetdir. Bununçün denilmiştir ki sözün en ciddî “sehl-i mūmteni” olanıdır.

Fazl bin Sehl nām-zāt-ı büleğādan ‘**Amr bin Mes‘ūde**’yi “ ‘Amr nās’ın en belîgidir. Anın belāğātindendir ki herkes anın gibi yazmağa kendinde iķtidār görür,

⁷² Şinā‘ateyn, şinā‘anın teşniyesidir ki şan‘at-ı nazm u neşr maķşūddur. Bu kitāb ğāyet müfid bir kitābdır. Bunu Bağdād üdebāsından Muvaffaķe’d-dîn vaķtile iħtişār etmişdi. Mü’ellifi dördüncü ‘aşr-ı Hicrî ricālinden **Ebū Hilāl Ħasan bin ‘Abdu’l-‘Askerî**’dir.

hâlbuki meydân-ı tecrübeye atılınca aña yetişmek nâ-kâbil olduğunu anlar.” diye tavşîf etmiştir.

Hasan bin Muḥled bize naḳl edip dedi ki **İbrâhîm el-‘Abbâs** nâm-zât bir gün dayısı ‘**Abbas bin el-Aḥnef**’ in şu ebyâtını : [143]

إِنْ قَالَ لَمْ يَفْعَلْ وَإِنْ سُئِلَ لَمْ
يَبْدُلْ وَإِنْ غَوَيْتَ لَمْ يُغَيِّبِ

صَبُّ بَعْصِيَانِي وَلَوْ قَالَ لِي
لَا تَشْرِبِ الْبَارِدَ لَمْ أَشْرَبِ

Bize inşâd etdi. Şonra da: Bu şi‘r ma‘nâsı hoş, lafzı kolay, istimâ‘ı tatlı, nazîri az, teşbîhi bülend ve ‘âlî, böyle bir söz söylemek mümteni‘ iken insânı söylerim ümmîdine düşürür, qarîb görünür hâlbuki ba‘îd, sühûleti içinde düşvâr bir şi‘rdir dedi. Biz de dedik ki sizin bu tavşîfiniz ‘Abbâs’ın şi‘rinden daha hoş düşdü.

‘**Ali bin ‘İsâ**’nın tevķî‘-i “der-kenâr” etdigi şu kelâm da “maḥbû‘-ı sehl” olan sözlerdendir:

" قَدْ بَلَّغْتُكَ أَفْصَى طَلْبَتِكَ وَأَنْتَ غَايَةُ بُغْيَتِكَ وَأَنْتَ مَعَ ذَلِكَ تَسْتَقِيلُ كَثِيرِي لَكَ وَتَسْتَقْبِحُ حَسَنِي فِيكَ."

انتها بالاهتصار

[144] Ebyât-ı âtiye kelâm-ı maḥbû‘ in eñ vecd-âver mişâllerindendir:

Yaradılmış cümle oldı şādumân

Ġam gidüp ‘âlem yeñiden buldı cân

Cümle zerrâḥ-ı cihân idüp nidâ

Çağrışuben didiler kim merḥabâ

Merḥabâ ey ‘âlî sulṭân merḥabâ

Merḥabâ ey kân-ı ‘irfân merḥabâ

Merḥabâ ey sırr-ı furḳân merḥabâ

Merḥabâ ey derde dermân merḥabâ

Merhabā ey bülbül-i bāğ-ı Cemāl

Merhabā ey āşīnā-yı zü'l-Celāl

Merhabā ey māh u hürşīd-i Hüdā

Merhabā ey Haqq'dan olmayan cüdā

Merhabā ey 'āşī ümmet melce'î

Merhabā ey çāresizler eşfe'î

Mevlid-i Şerīf

[145] 'Ālem-i beyānda enj bārid olan şey maṭbū' olmayan, ya'nî ca' lî ve zoraki söylenen sözlerdir. Bu kabīl sözler şerefden 'ārī ve te'sīrden hālīdir. Eşma'î bir bedeviye: "Sebep nedir ki eş'ārınızın enj şereflişi merşiyelerinizdir?" diye şormuş Bedevî de, "Çünkü biz anları cigerimiz sūzān olarak söyleriz." demiş.

Ba'zı üdebā: "Sizi söz söylerken tekellüf etmekden taḥzīr ederim. Güzel lafzları ve leṭāfet ve melāḥetle müteḥallī ma'nāları iltizām ediñ." diye tavşīye etmiş, ba'zıları da: "Söz yürekden çıkarsa yürege te'sīr eder. Dilden çıkan söz kulaqları geçmez." demişdir.

İbn 'Abdi Rabbih dañi şöyle söylüyor: "Gerek neşrde ve gerek nazmda bir şey ki ṭabī' atına münāsib ve qarīḥaña mülāyim düşmez, o şey'i iktināş için sevḳ-i zihn etme; anı elde etmek için ḥalkın sözünü isti'āre ile kendini yorma. Şan'at seniñ zihniñle mümāzic ve ṭab'ınla mültehem olmadıkça saña ne bir fā'idesi olur, ne faḥr ü şeref verir."

Fıkarāt-ı ātīye *Fransız Uşūl-i Belāğat* inden naḳl olunmuşdur.

[146] Andirböv (Andre Bove) pek güzel söylemişdir. Diyor ki: "Ṭabī'lik bir keyfiyettir ki bütün meziyyātınj esāsıdır; taşavvurātınj, taḥayyülātınj, ḥissiyātınj ḥaḳīḳati bu keyfiyettir, öyle bir ḥaḳīḳat-i mükemmele ki mü'ellife ḥiçbir zaḥmet ve külfeti mūcib olmamış gibi görünür: Az bir taşannu', bu ol kadar kıymetdār olan tābī'ligi maḥv

eder. Bir taşavvurda, bir hayâlde, bir hisside tekellüf ü taşannu‘ görünmesiyle o luṭf u melâḥat o zevk ü ḥalâvet maḥv u zâ’il olur...”

Ṭabî‘at u ḥaḳîḳatiḅ ‘aşîḳ-ı sevḏâ-zedesi olan **Fenelon**’uḅ bu dil-rübâ keyfiyyetiḅ ta‘rif ü tavsiyesine dâ’ir efkâr u güftârından daha ṭabî‘î, daha ḥaḳîḳî bir fikr ü ta‘bîr hîçbir ferde müyesser olmamışdır.

Fenelon diyor ki:

“Sâde, sehl, vâzîḅ olan gūyâ özenilmemiş gibi görünen meḥâsin ile iktifâ edilerek birtakım lüzümsuz tezyinât fedâ ediliyorsa pek çok şey kazanılmış olur. Mi‘mârlıḳda olduḅu gibi nazm u neşrde daḅı lüzümlü parçalardan ṭabî‘î ziynetler ḥuşûle gelmelidir. Her ziynet ki ziynet-i mücerrededir, zâ’id olduḅu cihetle anı ifâdenizden ṭarḅ ediḅ. Şıḳlet-endâz olan ḥaşviyâtıḅ ışkâtıyla bir şey gâ’ib edilmiş olmaz.

Bir mü’ellif ki mütevâliyen ḥadden efzûn şarf-ı efkâr etmek ister, o mü’ellif fikrimi it‘âb ile fütûruna bâ’iş olur. Ben o kadar [147] iksâr edilmiş fikirler istemem; eger luṭfen ḥadd-i i‘tidâlde beyân-ı efkâr edecek olursa baḅa nefes almaḅa vaḳt bırakmış olacaḅından minnetdârı olurum. Pey-â-pey çaḅan şimşekler gözümü ḳamaşdırıyor: Benim aradıḅım tatlı bir ziyâdır ki za‘îf gözlerimi yormasın. Ben ol kadar sehl, ol kadar sâde bir beyân-ı ‘ulvî isterim ki o pek az kimselerin elinden gelebildiḅi ḥâlde yine ilk nazarda herkes o beyân-ı bülend meşâḳḳatsız ḥuşûle gelmişdir zehâbıyla aldansın. Ben sevimli olan sözü bâ’iş-i ḅarâbet ü ḅayret olan sözlere terciḅ ederim.

Ben bir adam isterim ki o mü’ellif olduḅunu baḅa ferâmuş etdirsin; isterim ki o mü’ellif, oraḅ vaḳti ne maḥşûl alacaḅım diye yüregi tir tir titreyen bir çiftçiyi, köyüyle sürüsünden başḅa bir şey bilmeyen bir çobanı, tıfl-ı şîr-ḅârını âḅûş-ı rikḳatine başmış bir mâder-i müşfikî gözümün önüne getirsin. İsterim ki o mü’ellif baḅa bir düşünmek versin, ammâ kendini ve o güzelim fikrini degil, söyletirdiḅi kimseleri düşündürsün.”

Ṭabî‘îlik, bir keyfiyet-i edebiyedir ki ‘âlem-i aḅlâḳda ‘iffetiḅ nezâketi kadar nezâketi vardır; az bir leke ṭabî‘îlik şerefini ihlâl eder ve lafzî vü ma‘nevî tekellüf anı bir ḅarbe-i cânsitâne uḅradır.

[148] On sekizinci ‘aşr-ı Milâdıde **Volter**, zamânının ‘ale’l-‘umûm efkâr u güftârını şiddetle mü’âheze ederek diyor ki:

“Birtaķım za‘fü’l-te’lif, ca‘lî, bâlâ-pervâz sözler bugün ‘âlemi istilâ etmek derecesine gelmiştir ki bu hâl ‘aşr-ı sâbıkâ rahmet okuduyor. Fenelonların Bosasyoların Masilonların o sâde, sehl, tabî‘î olan beyânları maķâmına şimdi “ķudret-i beyân” şan‘atı ķâ’im oldu. Gün-â-gün cilve ve şîvelere müstağrak olan ķudret-i beyânı marîin ü ‘âbirîne begendirmek için her taraftan şalâ çağırılır.

Mori (Thomas More) daği bir zevķ-i mükemmel ile şöyle söylemiştir: “Bilmek ister misiniz ki bârid nedir? Her şey ki mübâlagalıdır, her şey ki mu‘aķķaddır, her şey ki tezyînâta ve bi’l-hâşşa şan‘at-ı tezâda boğulmuştur, her şey ki u‘cûbe-nümâdır, her şey ki ma‘nâdan hâlîdir, her şey ki anda tekellûf ü taşannu‘ edilerek güzel fikr iddi‘âsı görünür, bunların cümlesi bâriddir ve bi’l-hâşşa bir germiyyet-i kâzeden daha bârid hiçbir şey yoktur.”

Ťarz-ı beyânı, bir te’sîr-i hâş katmak za‘mıyla, biribirine irtibât ve münâsebeti olmayan taşavvurâta, birtaķım nev-zuhûr kelimâta, bâlâ-pervâz ta‘birâta boğan mü’elliflerden Madame de Stael şöyle feryâd u şikâyet etmiştir:

[149] “Bu gürüh mü’ellifler, ne belâgate ne fikre hiçbir şey katmak şöyle dursun hattâ şan‘atı ihlâl ediyorlar. ‘Aġyâ-yı tabî‘atı ikmâl edecek yerde bi’l-‘akis bu gibi tekellûfâtla anı ıġfâ eyliyorlar.”

intehâ

Her milletin ehl-i zevķ hıtebâ ve şu‘arâsı ‘indeinde tekellûf ve taşannu‘uñ ne kadar maķdûh u mazmûm olduğunu işbâta şu naķl etdigimiz şevâhid kâfidir. Zâten tabî‘at daği her an buña irşâd ediyor. Ťabî‘ligin düşmeni olan bu naķışa ya lafzda veya ma‘nâda olur.

Tekellûf ü taşannu‘ lafzda iki şüretle olur: Evvelâ, âhvâl-i ‘âdiyede müşevveş bir ifâde-i ġarâbet-nümâ isti‘mâl edildiği vaķt olur. Meşelâ bugün pek yorulduğumdan ‘arabaya bindim diyecek yerde, bu yevm-i meşakķat- tev’emde binâ-yı vücûdum lerzenâk-i ta‘ab olmağıyla gerdûna-süvâr-ıistirâhat oldum demek gibi.

Tekellûf ü taşannu‘uñ bu nev‘ine lisânımızda “ıġılâh paralamak” denir. İctinâb olunması lüzûmu şübhesizdir; faķaġ tehekküm veya temliġ maķâmlarında hoş-âyende olmaķ şartıyla isti‘mâl olunmasında be’s yoktur.

[150] Mişāl:

“ ‘Umūmen bu üç şey’e meyl edenler az vaqt içinde pek ziyāde münhemik olup kendilerince her akşam maḥbūb-ı dil-ārāmları olan mükeyyifi āgūş-ı mi‘ deye almadıkça ve anıñla biḥār-ı ḥayālāta dalmadıkça rāḥat mümkün olamıyor.”

Diger:

“Şaṭḥ-ı arzda sâ’ir, hevāda ṭā’ir, ka‘r-ı baḥrda müstetir ḥayvānları maṭbaḥ-ı ma‘ rifetlerinde gūn-a-gūn ḥāllere bi’l-ifrāğ zīb-i gelū-yı iştihā ve derelerde tepelerde yetişen nebātātı daḥi çide-i dest-i mahāret edip anlarla daḥi istizmāc eylerler.”

Sāniyen, ba‘zı aḥvāl-i ma‘nevīde birṭakım ġarīb ü müşevveş iştılāḥāt-ı fenniye isti‘ māl edildiği vaqt olur. Yuġarıda ġarābet baḥşinde geġen Şu fıġra gibi: “ ... zevāyā-yı müşelleşe-i vākı‘ anıñ niseb-i şaḥīḥa ile a‘zam-ı adlā‘ı olan dıl‘-ı şāliş-i ‘acibü’l-āşār her ne ġadar zıll-efġen-i Şekl-i inkār olsa daḥi ...”

Ma‘nāda daḥi iki Őüretle tekellūf ü taşannu‘ bulunur: Evvelā, bir ma‘nā-yı müsteba‘d ġaşd olunduġu veyāḥūd lafzī bir şan‘at-ı bedi‘iye için ma‘nā fedā edildiği vaqt olur.

[151] Evvelkine mişāl:

Pertev-i ḥūrşīdi şanmañ yerde kim devr-i felek

Yere urmış āfitābın māh-ı tābānım görüp

Pertev-i ḥūrşīdī, şā‘iriñ ma‘şūġasını görmekle devr-i feleġiñ yere ġarpmış olduġu āfitāb diye düşünmek ṭabī‘likden ve Őıdġ u ḥaġīġatden ne ġadar ba‘īd! Ḥaġīġatden daha güzel bir şey olmadıġından ve yalnız ḥaġīġat şāyeste-i muḥabbet bulunduġundan beyt-i mezkūr merdūd-ı zevġ-i selīmdir.

İkincisine mişāl:

Ḥān-ı Ḥaġġdır bu felek mihri mehdır iki nān

Mihre kimse degmemiş mehdır arada doġranan

Her ne denlū doġranursa dem-be-dem artar hemān

Ni‘metiñ artsın der iseñ durma sen de doġra nān

“dođranan” cināsi için kūrre-i kamer dođradılıyor ki ne kadar vāhi ve ‘ abes!

Şāniyen, bārid teşbihler isti‘ māl edildiği vağt olur:

Ƙamer hamīresi yāhūd güneş mürebbāsı

Bilūr şāh mı yā naħl-i lü’lü’-i şehvār

[152] Māh-ı nūr-efşānımızı etmek gibi yoğurup mayalandırıldığan sonra cānānıñ şafā-yı cismini bu muħayyel hamīreye, veyāhūd güneşden mürebbā yaparak o āfitāb-ı nāzı Güneş murabbāsına beñzetmek hiçbir vechle Nedīm-i ħüsn-i taḃi‘ at olamaz.

Dığer:

Şanurlar gird-bād-ı ħāk-i dergāh-ı celāliñdir

Fezā-yı lā-mekān içre görenler çarħ-ı devvārı

Memdūħuñ ħāk-i dergāhından müteħaşşıl kaçırđayı çarħ-ı devvāra beñzetmeden daha külfetli daha ‘ ādī daha bārid ne olabilir?

Fıkra-i ātiyede dağı güneş tulū‘ ile neşr-i envār eyledikde .. diyecek yerde “şir-i zer-pençe-i ħürşid şāhiķa-i kūhdan zühür ve gāv-ı siyah şebi deride-i meħālib-i nūr eyledikde ...” denilmiş ki güneşi altın pençeli arslana ve geceyi kara öküze ve daha münāsebetsiz olarak nūru yırtıcı bir ħayvān pençesine beñzetdikden sonra arslan güneşe o kara gece öküzünü aydınlık pençesiyle paralatmak, tekellüfü kadar tatsız bir taħayyül ü temsildir. Şoğuk bir ħayāl için kelimāt ne kadar isrāf edilmiş.

[155] Feşāħat fi’l-Mütekelim⁷³

Feşāħat fi’l-mütekelim, bir melekedir ki anıñla mütekellim her ārzü etdiği maķşadını lafz-ı faşih ile ifāde edebilir.

Meleke, nefste rüsūħ bulmuş keyfiyet demektir. Bu meleke ile muttaşif olana ıştılāh-ı fennde “faşih” denir, cem‘i füşeħā’ ve fişāħ (kesr ile) ve füsuħ (zāmmeteynile) gelir. Mü’ennesine de “feşihā” denir, cem‘i fişāħ ve fesā’ih gelir.

⁷³ Yapılan inceleme ve konu sıralaması gereği “Fesāħat fi’l-Mütekelim” başlığı buraya alınmıştır.

Ta'rifde zikr olunan "meleke" kaydından müstebân olduğu üzere meleke-i feşâhat olmaksızın bir kimse maqşadını lafz-ı faşih ile şöyle bir ahyânen ifâde ediverse ıstılâh-ı beyânda aña faşih denmez. Bu 'unvânı ihrâz için meleke peydâ etmelidir.

[153] Tetimme

Emil Mütercimi tercümesininin muqaddimesinde şöyle diyor: "Bilirim ki feşâhat meraklısı olanlar böyle birini şivede kitâbet gördüklerinde ta' accüb edecekler .." Başka bir eşerinde de "Ve bir maşlahat ifâde ederken bedi' ü beyân fenleri qarışdırılarak ibrâz-ı belâgat için öyle müşevveş ve mütetâbi' u' l-izâfât 'ibâreler yazmışlar ki kâmus u ferheng olmadıkça insân ma' nâsını istihrâca muqtedir olamaz." diyor.

Eger Mütercim bizimle berâber buraya kadar selefi dinlemiş olaydı şübhesiz böyle demezdi. Belki derdi ki "Yeñi şive dedigimiz vuzûh u selâset-i inşâ meger bizim eski şivemiz imiş. Ehl-i beyân feşâhatde evvel-be-evvel vuzûh u maṭbû' iyyet lâzım olduğunu şavt-ı bülend ile nidâ ediyorlar ki bunu füşehâ ve bülegânın sözlerini tettebbu' ve taḥarrî ederek söylüyorlar. Mu' akkad ü müşevveş sözler memdûh degil, pek medhûl ü maḥdûh imiş. Bu reh-i nâ-refteye gidenler hemân her zamân ehl-i beyânın şiddetli mu' aḥezelerine dü-çâr olmuşlar. Bunlar feşâhat meraklısı, ibrâz-ı belâgat heves-kârâni degil, meger kişver-i feşâhati taḥrîb ediyorlarmış. Biz eslâfi güzelce mütâla' a ile bu maḥûleleri onların kavâ' id ü ta' limâtını göstererek mu' aḥeze etmemiz icâb ederken bizde edebiyât yok demegi ve redd-i lisân etmişiz ki ḥaṭâ-ender-ḥaṭâ. Ba' zıları da [154] zevk-i belâgate dâ' ir müstahrecâtımız pek noḫşandır şaniyorlar; haydi bir eşer-i luṭf olmak üzere bu zanna mûmâşât edelim, ya anlar düşünmüyorlar mı ki her şey bidâyet-i ḥâlinde noḫşân olup telâḥuḫ-ı efkâr ile pey-â-pey tekemmül etmek kânûn-ı ṭabî' î olduğu cihetle eger kavâ' id-i beyânda daha muḥtâc-ı izâh bir cihet ḫalmışsa o da bizim himmetimize ḫalmış demektir..."

Fi'l-ḫaḫîka beyânda ba' zı fevka'l- 'âde ṭavrlar, lafzî ve ma' nevî zîb ü ziynetler var; faḫaṭ ehl-i beyân tarafından hemân her mebhâşda tekrâr edildiği üzere bunlar erkân-ı feşâhat mevcûd olduğdan sonra maḫâma muvâfîḫ bulunmak, sevḫ-i ṭabî' at ile olmak, ifrâṭ u isrâf etmemek şartıyla icrâ olunurlarsa ancak maḫbûl olurlar. Bu da ma' nâ-yı luṭf-ı üslûb ile ḫalbe işâl içindir. Vaz' iyetlerindeki tenâsüb-i tām ile dü-çeşmânımız ruḫsâra ne kadar zîb ü fer veriyorlar, faḫaṭ bundan bütün a' zânın göz olması lâzım

gelmediği gibi kezâlik iktizâsından fazla şan‘atlarla ‘ibāreyi mülemma‘ etmek de lâzım gelmez. Şanāyi‘i ehl-i fen yerli yerince göstermişler, naşıl icrā olunacağını izāh etmişler, hüner budur ki anlar hūsn-i isti‘māl edilsin ve söz şu vaşfa çeşbān bir tarz-ı dil-firībde bulunsun:

والفاطمة زائنات المعاني

تزين معانيه الفاطمة

[156] Li-muharririhî

Bir iki söz söylemekle olmuyor ādem faşih

Ehl-i fenniñ kavli bu mebhāşda pek vāzih-ı şarih

Zātuña ‘unvān-ı fahr olmak için nām-ı faşih

Bir tabi‘at hāşıl et üslūbu zībā vü melih

Temme’l-cüz’ü’l-evvel ve yelihi el-cüz’ü’s-şānî

[160]⁷⁴ Maḥall-i tevzi‘i Bāb-ı ‘Ālî Caddesi’nde “40” numarolu “Dārü’ş-şafaqa” Kütüb-
hānesidir, bu kitābın muḥaddimesiyle meṭālib-i ‘āliye daḥi maḥall-i mezkūrda şatılır.

⁷⁴ 157. sayfada hata ve savab cedveli bulunuyordu, bunları metne işleyerek bu sayfayı çıkardık. 158 ve 159. sayfalar da inceleme gereği çeviriyazı metnin başına alınmıştır.

SONUÇ

Sözün yerinde, zamanında, doğru ve güzel biçimde ve hatta manası en açık biçimde ifade edilmesini dile getiren *ilm-i belâgat*; meânî, beyân ve bedî'den meydana gelir. Belâgat kitaplarında sözün *fasih*, olmak şartıyla *muktezâ-yı hâl* ve *makâm* denen söyleyenin, söze muhatap olanın ve dile getirilecek duygu, düşünce ve hayalin durumuna uygun şekilde söylenmesi dile getirilir.

Belâgat için öncelikli şartlardan biri de *fesâhat*'tir. Fesâhat, sözün doğru, açık ve anlaşılır olması ile ilgilenir. Fesâhatin ıstılah anlamı ise, sözcüklerin telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, anlamının da açık olmasıdır. Edebî metinlerde fesâhatin başlıca iki özelliği vardır: Sözcüklerin seçimi, onların güzel ve tesir edici bir şekilde bir araya getirilmesinde esaslardır. Fesâhat, temelde bu seçme ve birleştirmeye dayanır.

Belâgat ilmi ve belâgate dayalı eserler, edebî eserlerin çözümlenmesi, yorumlanması hususunda ediplere yol gösteren kaynak mahiyetindedir. Bu yüzden belâgate yönelik eserlerin incelenmesi, günümüz Türkçesine çevrilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu faaliyet, edebî eserlerin daha iyi bir şekilde incelenmesi, yorumlanmasını sağlayacaktır.

Osmanlı Dönemi'nde bu tarzda birçok eser yazılmış ve örnek olarak da Arap belâgatinin önemli eserleri kıtas alınmış, o eserler ya çeviri yoluyla ya da aslı hâliyle medreselerde okutulmuştur. Ancak Tanzimat Dönemi ile Batı'ya yönelik başlamış ve bu yönelişin etkisiyle Batı edebiyatının kuralları edebiyatımıza Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyât*, Süleyman Fehmi'nin *Edebiyât*, Şehabeddin Süleyman'ın *San'ât-ı Tahrîr ve Edebiyât* ve Köprülü Mehmet Fuat ile Şehabettin Süleyman'ın bir araya gelerek hazırladığı *Ma'lûmât-ı Edebiye* adlı belâgat eserleriyle girmeye başlamıştır.

Bu anlayışı devam ettiren ve Doğu'nun belâgati ile Batı'nın retoriğini bir araya getirmeye çalışan Bereketzâde İsmail Hakkı da bu hareketin bir temsilcisidir. Bereketzâde'nin yazdığı *Esrâr-ı Belâgat* adlı eseri *Mukaddime* ve *Cüz'-i Evvel* adlı iki kısımdan meydana gelmiştir. Bu dönemde yazılan diğer belâgat eserleri incelendiğinde Bereketzâde'nin eserini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Ancak *Mukaddime* kısmında Belâgat kavramını, *Cüz'-i Evvel*'de de *Fesâhat* konusunu ayrıntılı biçimde işlemiş ve bu

kavramları lâıyıkı ile dile getirmiştir. Özellikle eserin iki cildinde de Doğulu ve Batılı edebiyatçıların görüşlerine yer verilmesi, Doğu ve Batı'nın terkebini sağlamayı amaçladığının en güzel göstergesidir.

Bereketzâde'nin, *Cüz'-i Evvel*'i oluştururken en çok faydalandığı isim, “*Mürşid-i Esrâr-ı Belâgat*” olarak gördüğü İbn Esîr ve eseri *el-Meseli's-Sâ'ir*'dir. Yazar, bu eserden birçok alıntı ve tanık göstermeler yapmıştır. Ayrıca Batı'nın retorik ürünlerinden olan Pellisier'in *Fransız Usul-i Belâgat*'i de çokça zikredilen eserlerdendir.

Bereketzâde, *Cüz'-i Evvel*'de *Üslûp* ve *Fesâhat* başlıklarını anlatır. Özellikle fesâhat konusu eserde ayrıntılı biçimde dile getirilmiştir. Ancak başlıklar numara verilmeden sıralanmıştır. Eserin sonunda da Bereketzâde, “*Tetimme*” başlığı ile fesâhat konusunda kendi görüşlerini dile getirmeye çalışır.

Bereketzâde İsmail Hakkı, *Cüz'-i Evvel*'in bazı bölümlerinde *Fâ'ide*, *İstitrâd* gibi başlıklarla belâgat konusu dışında faydalı bilgiler vermeye çalışmıştır. Buna Ka'b ibn Züheyr'in *Kasidetü'l-Bürde* veya İmâm Buseyrî'nin *Kasidetü's-Şifâ*'sının yazılış sebebini örnek gösterebiliriz. Bunun dışında *İstitrâd* bölümünde *Ma'rifetullah*'a dair bilgiler vermiştir. Bu tarz bilgiler vermeye çalışma, *Cüz'-i Evvel* gibi Tanzimat Dönemi'ndeki birçok eserde de görülmektedir.

Esrâr-ı Belâgat'in iki kısmına bakıldığında bir hukukçu olmasına rağmen Bereketzâde'nin ilm-i belâgate ilgisi ve bu ilimdeki derin bilgisi takdire şayandır. Bu dönemde yazılmış belâgat eserlerine göre özgün bir nitelik taşıyan *Esrâr-ı Belâgat*'in *Cüz'-i Evvel* kısmı adlı tez eserimizin, edebiyat dünyasına katkı sunacağını ve bu eserden faydalanan eleştirmenlerin edebiyatımızın Doğu ve Batı tarzı eserlerini daha iyi tetkik edeceğini umuyorum.

KAYNAKÇA

- ADAR, Çağhan (2014), “Halvetî Şâbanî İnancında Adetler ve Müziğe Yönelik İnanç ve Tutumların İncelenmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, s.147-170.
- AHMET CEVDET PAŞA (2017), Haz. Prof. Dr. Turgut Karabey, Prof. Dr. Mehmet Atalay, *Belâgat-ı Osmâniye*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.24.
- ARİSTO (1959), *Kitâbü'l-Ĥatâbe: Rhetorica* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire.
- ATEŞ, Elif (2017), *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Esrâr-ı Belâgati (Mukaddime Cildi)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- AYDIN, Ali İhsan (2013), *Akkâ'nın İdarî Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1864-1918)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- AYDIN, Muhammet (2001), “Kur'an Âyetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, s.119-136.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1291), *Meşveret*, İstanbul: Tasvir-i Efkar Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1292), *Osmanlı Sarfının Mebâdisi*, İstanbul: Basiret Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1308), *Tenâkuz Fıkhı*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1314), *Metâlib-i Âliye*, Kostantiniye: Ebuzziya Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1317), *Esrâr-ı Belâgat-Mukaddime*, Kostantiniye: Matbaa-yı Ebuzziya.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1331), *Envâr-ı Kur'ân*, İstanbul: Selanik Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1332a), *Bekâ-yı Saltanât-ı Osmâniye*, İstanbul: Tevsi-i Tıbaat Matbaası.

- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1332b), *Yâd-ı Mâzi*, İstanbul: Tevsî-i Tıbâat Matbaası.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1332c), *Necâib-i Kur'âniye*, İstanbul: Tevsî-i Tıbâat Matbaası.
- CAHİZ, El-Beyân ve't-Tebyîn (H.1367/M. 1949), C. I, 115, Kahire, Matbuatu'l-İecne.
- COŞKUN, Muhammet (2008), *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'an Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- DİKİCİ, Recep (1997), "İbn Sinân HAFÂCÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: TDV Yayınları, s. 71-72.
- DURMUŞ, İsmail (2000), "İbnü'l Esîr Ziyaeddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul:TDV Yayınları, s.30-32.
- DURMUŞ, İsmail (2002), "Hatîb KAZVÎNÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara: TDV Yayınları, s.156-157.
- DURMUŞ, İsmail (2009), "Ebû Ya'kûb SEKKÂKÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: TDV Yayınları, s. 332-334.
- DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ (1993), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, Cilt 1, s. 412.
- EBÛ YA'KÛB ES-SEKKÂKÎ (1403/1983), *Miftâhu'l-'ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut, s. 5-9.
- ELMALI, Hüseyin (1994), "Ebû Temmâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul: TDV Yayınları, s. 241-243.
- EMECEN, Feridun (1989), "Akka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: TDV Yayınları, s.265-267.
- GÜNEŞ, Firdevs (2014), *Türkçe Öğretiminde Yaklaşımlar ve Modeller*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- GÜRBÜZ, Mehmet (2008), “Bereketzâde İsmail Hakkı'nın İmla Konusundaki Görüşleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, s.306-322.
- HATÎB EL-KAZVÎNÎ (1932), *et-Telhîş fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. Abdurrahman el-Berkükî), Kahire.
- HATÎB EL-KAZVÎNÎ (1932), *et-Telhîş fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. Abdurrahman el-Berkükî), Kahire.
- İBNÜ'L-ESÎR (1983), *el-Meşelü's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfi – Bedevî Tabâne), Riyad.
- İBNÜLKAMİL, Mehmed Abdurrahman (1309), *Belâgat-ı Osmâniyye (tertîb-i cedîd)*, İstanbul: Asır Kütüphanesi.
- KALLEK, Cengiz (2003), “Mâverdi” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara: TDV Yayınları, s. 180-186.
- KAYA, Mahmut (1998), “Hitâbet” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul: TDV Yayınları, s.156-158.
- KAYA, Mahmut (2001), “El-Kasîdetü'l-Hemziyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul: TDV Yayınları, s.569-570.
- KILIÇ, Hulusi (1992), “Belâgat” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul:TDV Yayınları, s.380-383.
- KİNDÎ (1994), *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul: Klasik Yayınları.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1971), “Çırçır” maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Ercan Matbaası, C. 7, s. 3945.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1966), “Çuhadar” maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Hamle ve Sıralar Matbaları, C. 8, s.4158-4159.
- MEHMED ABDURRAHMAN (1309), *Belâgat-ı Osmâniyye (tertîb-i cedîd)*, İstanbul.
- MEHMED RİFAT (1308), *Mecâmiu'l-edeb I: Usûl-i Fesâhât*, İstanbul.

MÜNİF PAŞA, *İlm-i Belâgat - La Rhétorique*, İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet Kitapları, nr. K. 219, 64 yaprak.

OKUYAN, Mehmet (1992), “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, s. 490.

ÖZEN, Şükrü (2011), “Teftâzânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, s. 299-308.

SARAÇ, M. A. Yekta (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: 3F Yayınevi.

SÎBEVEYHÎ (1977), *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire, I-IV.

ŞEMSEDDİN SAMÎ (1314), *Kamusu'l-Âlâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, C.2, s.733.

ÜNVER, İsmail, Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler, *Türkoloji Dergisi*, 1993, C. 11, ss. 1-51.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ (1329), *Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım*, Kısım-1 evvel, İstanbul 1329; Kısım-1 sâni, İstanbul 1329.

TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed (1975), *Mevzûâtü'l-ulûm*, İstanbul, s. 228-248

TÜCCAR, Zülfikar (1992), “Buhtüri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: TDV Yayınları, s.381-383.

www.wikipedia.org/ 20.04.2019

YETİŞ, Kâzım (1996), *Ta'lim-i Edebiyyat'ın Rhétorique ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

YETİŞ, Kazım (1992), “Belâgat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: TDV Yayınları, s.384-387.

YİĞİTOĞLU, Osman (2005), *Bereketzâde İsmail Hakkı (1851–1918) ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri.

EK: TIPKIBASIM (ESRÂR-I BELÂGAT CÜZ'-İ EVVEL CİLDİ)

21826

اسرار تباغیب

جزء اول

مؤلفی

در سعادت اسبندی محکمہ سی حقوق دائرہ بی اعضاستند

اسماعیل حق

فی ۳: غروش

معارف نظارت جلیہ سنک ۵۴۲ نومبر ولی و ۱ کانون اول

سنہ ۱۳۱۵ تاریخی رخصتنامہ سبیلہ

طبع اولمشر

استانبول

(آ. آصادوریان) شرکت مرتبہ مطبعہ سی — باب عالی حادہ سنندہ

نومبر ۵۲

۱۳۱۸

21826

اسرار البلاغ

جزء اول

مؤلف

درسمادت استیناف محکمه سی حقوق دائرہ سی اعضا سندن

اسماعیل حقی

برنجی طبی

معارف نظارت جلیہ سنک ۵۴۲ نومبر ولی و ۴ کانون اول

سنہ ۱۳۱۵ تاریخلی رخصتنامہ سبلہ

طبع اولمشردر

امتانبول

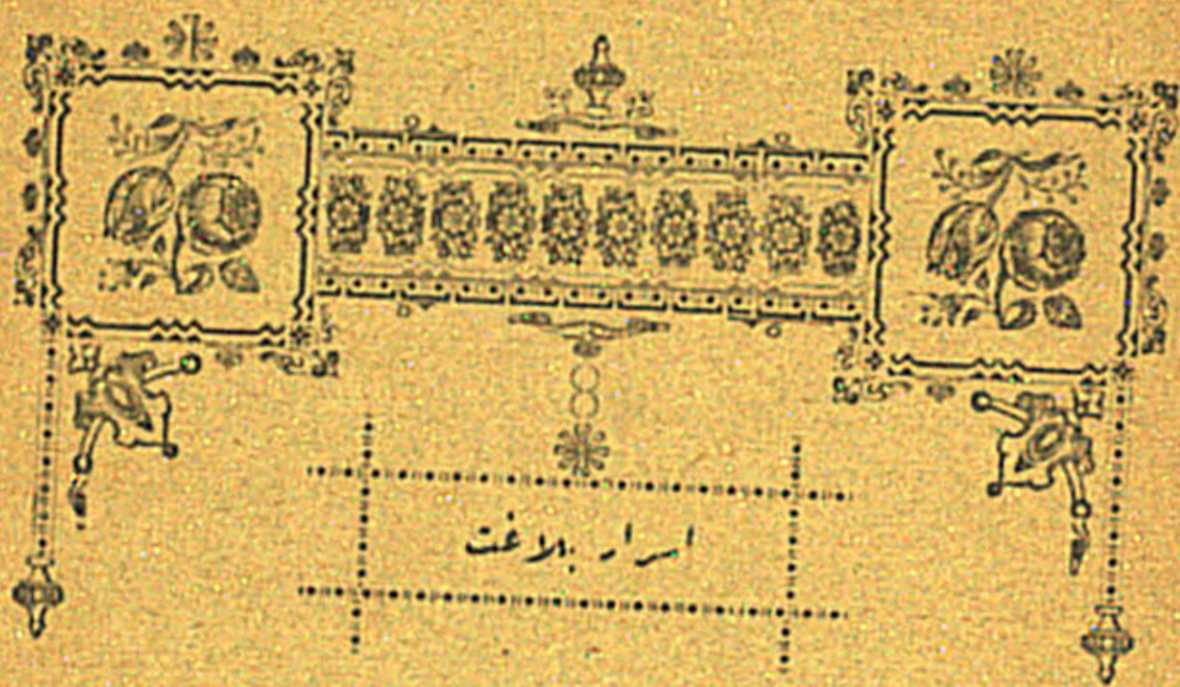
(آ. آصا دوریان) شرکت مرتقیہ مطبعہ سی — باب عالی حادہ سنده

نومبر و ۵۲

۱۳۱۸

T 808

آرتان
آسادوریان
شرکت مرتبیه مطبعه سی
استانبول باب عالی چاره‌سند
نومرد
۵۲

اسلوب ایله فصاحت حقنده در

اسلوب

« اسلوب — همزه نك ضمیه — مسلوك اولان طریقه
 دینور ، كرك حسی اولسون و كرك معنوی اولسون كه فن و طرز
 و طور تعیر اولنور . اسلوب حكیم [۱] ، حكیمانه یعنی طور
 حكمت اوزره جواب ویرمكدر . يُقَالُ سَأَلْتُكَ أَسْلُوبَهُ أَيْ طَرِيقَتَهُ
 وَ يُقَالُ أَخَذَ فُلَانٌ فِي أَسَالِبٍ مِنَ الْقَوْلِ »

[ترجمه قاموس]

اصطلاح اهل بلاغتده «اسلوب» ديه تعبير عن المراده اطلاق

[۱] اسلوب حكیم ، بلاغتده برصنعتدر كه بحث مخصوصنده ذكر

اولنه جقدر .

اولنور . اسلوب ، تفكر عینی اولیوب آریجه بر شیدر ؛
 اسلوب ، تفكر شكل خارجیی درکه تصورات ویا حسیاتمزی
 کوسته رر و بوشکل و سیا کلماتک انتخاب و ترکیبندن نشأت ایدر .
 بر طرز بیاندرکه کلامده یا قوت یا منفعت یا لطافت حصوله کتورر .

حسن تعبیر ویرر معنی به حسن دیگر
 شوکت حسنه چوق امدادی اولور اسلوبک
 [نابی]

رونق اولمز سخنه حسن ادادن غیري
 وارمی سنک و کهرک فرقی صفادن غیري
 [راغب باشا]

شعر بر معشوقدر حسن عبارت زیوری
 [فضولی]

هر کس لوحه فطرتی بر بشقه نظرله تماشا ایدر اصل تماشا ایدر سه
 اوصورتله متأثر اولور ، اکا کوره دوشونور ، اولوجهله تعریف
 و تصویر ایلر . هر خطیب و منشینکده بر اکلایشی بر طویشی واردرکه
 او اکلایشه او طویشه کوره سویلر ، یازار . اکلا دقلریخی
 طویغولریخی کندینه خاص طرز و تعبیرلرله حکایه و اظهار ایدر .
 هر صاحب صنعتک التزام ایله دیکی طور مخصوص انک خارجه
 تشخص ایتمش تفکری حسی تخیلی طبیعتی 'خلق مشربی دیمکدر .
 حائز اولدینی خاصه لرك مجموعی او طور خاص ایچنده ظهور

وتعین ایدر . صاحب صنعتك فكرى نقدر عالی ، خیالی نقدر
 واسع ، حسی نقدر رقیق ایسه ، شوق و شطارتی و تصورات
 و تخیلات شاعرانه سی نقدر اویانمشسه ، ماحصل فکر و حس
 و خیالجه مزیتی نه ایسه طور مخصوصنكده بومزیتلردن بهره سی
 اوقدر اولور . سویله دکلرنده یازدقلرنده اونسبتده شرف و قیمت
 بولنور .

اهل بیانك طرز تحریر و افاده لری آره سنده کی فرق ، حس
 ادبیاتی بولنمیانلر نظر نده ، ستور و پنهان اولسه ده بو حسه مالک
 اولان آدم ، عین برشیتك یاد محاسنی ایله نغمه ساز برقاج شاعرک
 اشعارخی اوقودینی زمان بولنلردن هر برینی ، ولوکه بر ماده بی حاکی
 اولسونلر ، در حال تمیز و تفریق ایدر . هر برینك طرز افاده -
 سندن بشیقه درلو متأثر اولور . الوردن برینك آهنگ و نشاط
 ایله سویله دیکی اشعار اوقوندقجه کوکل لطیف خیاللره طالهرق
 کندندن کچر . دیکرینك طور بیانسه مخصوص اولان شدت
 و شمشه ایسه اعماق درونمزه قدر نفوذ ایدر و خواب کرانده
 اولانلری بیله اویاندیرر .

اشخاصك باصره یه نسبتله منزله سی نه ایسه الفاظكده
 سامعه یه نسبتله منزله سی اودر . هر شاعر و خطیبك سوزی استماع
 اولندقدده خیال کندی عالمنده اکا برو وجود و برر ، اوجهان
 بی پایانه مخصوص برسیا و طبیعت ایله سائرلردن تمیز ایدر .

شعربنك رقت ولطافتنه كندی سوزلرندن دها كوزل برهان
بولنمیان ندیمك :

طبع اوباغیان کران دستایه در
کیم برکل ایستهم بکا بر کلستان ویرر
هر حرف شوخی بلبل شیدایه نظممك
بر کلستان تبسم کل ارمغان ویرر

یتلری او قوندجه انلری طبع شاعرانه سنك فردوس فوضنده
یکی آچلمش بر دسته شکوفه رنگینه بکزمه دن خیال کندینی
اله ماز . استاد سخن آفرین نفی نك شویتلری :

کاهی که اول شیریله خشمیله تیغ الور اله
اولور جهان پرزلزه باصدجه میدانه قدم
اولدمکه قصد جنك ایدر صحرالری کلرنك ایدر
دنیاپی خصمه تنك ایدر اولور سه سام و گشتم
سوردیجه خصمه بك تنه باقر سلاح وجوشنه
بر قلمز اصلا دشمنه الا بیابان عدم

ایشیدلده صانکه صاغناقلی بریا غمورله زمین و آسمانده برولوله
هول انکیز قویتمش ، بر طرفدن کوك کورلیه رك یرلر صارصلیور ،
بر طرفدن لاینقطع شمشك چاقیور کبی عالم خیالده مهیب برحالت
ظهوره کلور .

مرشد اسرار بلاغت ابن اثیر مرحوم، مآلی: «الفاظ بحسب الاستعمال الفاظ جزله ورقیقہ بہ منقسمدر. بولردن هر برینک کندینه یاقیشور موقعلری واردر. کیمی اشعار کویا سامعه بی رقصه کتوریورمش کبی طرب افزادر. کیمیسی هبوب نسیم ایله اهتراز ایدن اغصان لطیفه به آندیرر. کیمیسی برفضای واسعه اوتلر اوزرینه دوشوبده هنگام صبحده انعطاف اشعه شمس ایله صانکه زمینک هر طرفه برلانتہ دوشنمش کبی برلری انواع الوان دلربا ایله تزین ایدن شبنملره بکزر. «خلاصه. سندن عبارت بولنان تقریر وتشبیهلریخی انواع شواهد ایله تأیید ایله دکن صکرده دیورکه: «الفاظ جزله وقور ومهیب اشخاص کبی، الفاظ رقیقه ده ظریف ونازک، مزاجی لطیف کیمسه لر کبی نخیل اولنور. مثلاً شاعر شهیر [أبو تمام] ک الفاظنی کویا سلا. حلزینی طاقنوب آتارینه بنمش وهجومه آماده بولمش جنک ووغا ارلری، شاعر نازک ادا [بجری] نک الفاظنی ده سوسلره زیب وزینتله غرق اولمش بر آلی دختران مهوشان صانورسک.»

برمؤرخدن ایسته نیلن شی بالخاصه حقیقت وقایعدر، وقایعی علی وجه الصحه خبر ویرسون بویشور. بر فیلسوفندن ده فکر صحیح ومعقول ایسته نور. فقط منشی ایله خطیبدن بکله نیلن یالکز بوقدر دکلدرد، دهها زیاده سنه انتظار اولنور؛ انلر خوشه

کتمک کو کلره طوقتمق ایسترلر، بوکا ایسه انجق لطف اسلوب
ایله موفق اولورلر؛ خطیب دخی انتباه حاصل ایدمک تأثیرات
ایله ذهنی لاینقطع اویاندیرملی در .

ابن اثیر حسن طبیعتی شیویه سویلتمش : « . . . ذکر
ایله دیکمز مسئله فقیهه حقنده بر امرنامه قلمه المغه مأمور اولان
برمنشی مسئله به واقف دکلییه یازدهجفی شیدن فی الحقیقه استفاده
اولنماز . فقط بوندن مقصدم امرک محتویاتی صرف مسائل
فقیهه دن عبارت اولسون دیمک دکدر؛ مقصد بو اولسه بویله
بر امر تسطیرینه نه حاجت، امرنامه یازمقدن ایسه مرسل الیه
فقهه دن بر کتاب کوندریلی ویرردی . مقصدم بوکه بو مآلده
یازیله جق امرنامه قوالب فصاحت و بلاغته دوککش نکت شرعیه
ایله ترصین و تزین اولنه رق ترغیب و ترهیب، گاه رفق و ملایمتی
گاه عنف و شدتی تضمن ایتسون، حاصلی بر جلوه بیان
بولسون . . . »

فرانسز مشاهیر شعراسندن [راسین] دیورکه ؛ « بر سوز
حسن اسلوبی ایله ساهمه وخیالمره تقدیر خوش کلورسه بز
اوسوزی اوقدر دکلیه بیلورز . »

ینه ابن اثیر دیور : « بتون ابنای بشر استخراج معاینده
مشرکدرلر، چونکه استخراج معانی ذکا ایله در، تعلم علم ایله
دکل . علومدن هیچ بر علمه آشنا اولمیان بر ایمی آدمک ایسه

فطرة ذكي اولسنه نه مانع وار . بن چارشولرده بازار يرلرنده
 نچه ججهال كوردم كه هر برنده اصیل ورقیق نچه معنار نچه
 خاطره لر ظهور ایدیور ؛ فقط ایکی کله یی بریره کتوروبده
 حسن تعبیر اتمک الندن کلیور ؛ او حسن تعبیرکه کوکلری فریفته
 ایدن ایسته اودر .»

[وولتر] ده شویله سویله یور ؛ اعیان اشیا طرز افاده لری
 قدر تاثیر اتمز ، زیرا بتون انسانلر عمومه متعلق اشیا یی همان
 همان عین صورته تصور ایدرلر ؛ آره لرنده کی تفاوت انجق
 اسلوب وانشا ایله در .»

اسلوب انسانك خارجده تشخص اتمش فکری خیالی حسی
 اخلاقی مزاجی اوله رق انسان بوصفت ایله تمیز ایله دیکی ایچوندرکه
 فرانسز حکمای ادباندن [یوفون] ؛ «اسلوب طبق انساندر»
 دیمشدر .

فرانسز اهل بیانندن [پلیسیه] دیورکه ؛ «طرز افاده یه
 اوله جق اعتباه فضله برشی نظریه باقمق اهل عطالت مخصوص
 بر معذرت قیحه در . اك اعلي تصوراتك اذهانمزدن انسانی
 نوعمرك اذهانیه انتقالی انجق اوتصورتاه اگسا ایله بیله جگمز
 حسن شکل ایله در . اهل و مسامحه ایله یازمق اصل واساس
 اولان معنایی هیجه صایمق و جزم و یقین حاصل اتمامك دیمکدر ،
 زیرا جزم و یقین حاصل ایدوبده صحته شبه قالمیان معانی ،

اك واضح اك كوزل اك قطبي تعبيرانی استعمال ایتك آرزوسته
 مجبور ایدر ؛ اعتنا سز یازمق بر صاحب صنعت موقع فعله
 جیقارمق ایسته دیکی اثر متصوری ایچون غایتله قیمتدار بر ماده
 وجوهر بوله ماش دیمکدر ؛ بونکچوندرکه افلاطون [ره پوبلیق]
 نام اثرینک مقدمه سنی یدی کره یازمشدر . والحاصل ، حاضر
 بولندیغمز بر جمیتده قیلق قیافتجه قیدسزلق اوجمیته نصل
 نوعاً ما حرمتسزلکی ایما ایدر سه کذلک اعتنا اولنماش بر اسلوبده
 اصحاب مطالعهیه حقارت آمیز بر التفاتسزلکه دلالت ایلر ؛
 بناء علیه بو قیل آثاره مجازات ایتکه حقمن واردرکه جزالری
 انلری او قوماقدر . »

ارباب قسدن هر برینک هرر اسلوب معروفی اولدینی کبی
 فنون واقوام وادوارکده اسلوبلری واردرکه اواسلوبلر ایله تمیز
 ایدرلر ؛ مثلاً شعرادن هر برینک کندینه مخصوص بر اسلوبی
 اوله رق هر شاعر اسلوبی ایله سائر شعرادن تمیز ایله دیکی کبی فن
 شعرک بر اسلوبی واردرکه بین الشعرا جهت وحدت اولان
 بواسلوب فنی ایله بتون شعرا سائر ارباب فنوندن تمیز ایدرلر .
 کذلک بر شاعر منسوب اولدینی قومک اسلوبی ایله دیگر اقوام
 شعرا سندن ، بولندینی عصرک اسلوبی ایله ده دیگر ادوارک
 شعرا سندن تمیز ایلر .

شو ذکر اولئسان ملاحظات ادبیه [اسلوب] ک تقدیر مهم
اولد یعنی اثباته کافی وافی اولغله زبرده منقول سوزی، قائلی ایله
تکرار ایدرک بخته ختام ویردم :

برمنشینک اسلوبی هیئت مجموعہ سی اعتباریله ، مضمرات
قلیہ سنک بر ترجمان خالص البیانی در . ایسترمی سکرز او یله واضح
بر اسلوبکر اولسون که وضوح اک ابتدا نظر هوشکرده بولسون ،
و ایسترمی سکرکه بر اسلوب عالی به دخی مالک اوله سکر ، او حالده
هرشیدن اول بر خاق عظیمه بر علوجنابه مالک اولک .

أَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فِضَائِلَهَا
فَأَنْتَ بِالنَّفْسِ لَا بِالْجِسْمِ إِنْسَانُ

فصاحت

—۰۰۰—

اسلوبده ایکی کیفیت واردرکه بریسی فصاحت دیکری
بلاغتدر . برنجیسی ماهیت بیسانی تقویم ایلهدیکی جهتله اصلاً تغیر
ایتمز و موضوع و ماهیتلری نه اولورسه اولسون هر ترکیبده بولنسی
لازم کلور ، ایکنجیسی اقتضای حاله مقامات مختلفهیه کوره تغیر
ایدر . ابن اثیرشویله دیور : « تألیف کلامده صاحب صنعت اوچ
شیئه محتاجدر . برنجیسی الفاظ مفرده بی انتخاب ایلمکدرکه طاغثق
بولنان اینجولری دهادیزمه دن کوزلرینی سچمکه بکزر . ایکنجیسی
قبای الفاظ اکسا اولندیفی معنایه یا قشمیوبده اوزرندن قاجیورمش
کبی برحاله بولنماق ایچون هر کله بی متناسبی ایله جمع ایلمکدرکه
هردانه سی متناسبی ایله یان یانه دیزلمش بر دیزی اینجویه بکزر .
اوچنجیسی سوزک مقصده مطابقتی درکه عقد منظوم قوللانندیفی
برلره کوره تغیر ایلهدیکی کبی کلام ده مقامات مختلفهیه کوره تغیر
ایدر ؛ گاه اولورکه عقد منظومدن تاج یاپیلور ، بعضاً کردانلق
یاپیلور ، بعض کرده کویه یاپیلور ، بولردن هر برینک کندینه
مخصوص بر شکل ملاحتی واردر . بو اوچ شی نظمناً و نثرناً تألیف
کلامک رکن رکینی بولندقلری جهتله آنلره اعتنا ایلمک هر خطیب

وشاعر ایچون لابدر . ایشته فصاحتله قصد اولنان معنی بوامور
 نالانهك برنجیسیله ایکنجیسی ، بلاغته مقصود اولان معنی ده
 بو اوچك مجموعی در . ه

فصاحت ، ظهور و بیان معنانه در که برشی واضح ، آچیق ،
 عیان اولمقدن عبارتدر . دیگر معنارده کلور . بعض لغویون
 دیور که فصاحت فی الاصل سودك کیوکی کیدوب خالص قالمق معنانه
 موضوعدر ، صکره علی الاطلاق برشیتك شائبه دن خالص اولسی
 معنانه استعمال ایدلمشدر . همزهك کسریله (افصاح) فصاحتله
 تکلم ایلمک معنانه در . سوزی چیره شیک سویله میوب آچیق
 سویله مک معنانه ده کلور . دها بشقه معناری ده وارددر . تفصح
 و تفاسح کله لرینك ده متعدد معناری اولدینی کبی بر کیسه
 کندنده قدرت فصاحت یوغیکن تکلفله فصاحت صائمق ، کندینی
 فصحایه بکرتمک معنانه ده کلور لر .

اصطلاح بیانده کله و کلامک هر ایکیسنه شامل معنایه
 علی الاطلاق فصاحت ، الفاظ کلامک وضوح و مطبوعیتی و مانوس
 و ملیح اولمیریله برابر قوانینه موافق بولنمیریدر . الفاظک وضوحی ،
 آنلرک معناری ذهنه تبادرا تمک دیمکدر . قوانین ایله مقصود کلام
 فصحایی تتبع و استقصادن استنباط اولنان قوانین در .

[فصل ثامن فصاحت و بلاغت حقننده در] دیدیکی برده

المثل السائر دیورکه : « بومسئله يك مشكلدر . بوخصوصده علما
 قول و بختی اونه دنبری اكنار ایتمشلر و ایتمكده درلر . بن بونلردن
 يك آزیخی شایان اعتماد بولدم . بوبابده سویله بن سوزلرك غای
 بو اولیورکه فصاحت اصل وضع لنویسنده ظهور و بیاندز :
 [أَفْصَحُ الصُّبْحُ] دینورکه فجر بری اغاروب عیان اولدی دیمكدر .
 ایشته بو قدر سویله بوب طور بیورلر ، بونده کی سری کشف
 ایتمیورلر ؛ حالبوکه بو قدر جق سوزله حقیقت فصاحت تبین ایتمز ،
 زیرا بوکا وجوه ایله اعتراض اولنور . برنجیسی بوکه بر لفظ ،
 ظاهر بین اولمدینی زمان فصیح دکل ایکن ظاهر و متین اولنجه
 فصیح اولورمش دیمك چیقیور . ایکنجه اعتراض بودرکه لفظ
 فصیح ، معنای ظاهر و متین لفظ دیمك اولنجه فصاحت امور
 نسبه و اضافیه دن عبارت اولوب بر لفظ زیده نسبتله فصیح ،
 عمروه اضافله غیر فصیح اولمق لازم کاور ، زیرا بر لفظ زیده کوره
 ظاهر اولورده عمروه کوره ظاهر اولماز . حالبوکه بویله دکل ،
 فصیح اولان لفظ هر کس عنندنه فصیح در ، هیچ بر حالده آنده
 اختلاف یوقدر ، چونکه حد فصاحت تحقق ایدوبده فصاحتك
 نه دیمك اولدینی آکلاشینجه اكا اختصاصی اولان لفظده اختلاف
 قالماز . وجوه اعتراضدن اوچنجیسی ، بر لفظ قبیح ایراد اولنسه که
 سامعه آنی قبول ایتمز ، مع مافیه ظاهر بین در ، شو قوله کوره آنك
 فصیح اولمسی ایجاب ایدر ، حالبوکه بوده بویله دکل ؛ زیرا

فصاحت لفظ ایچون بروصف حُسنِدر، و صف قُبُحِ دکل . ایشته
تفصیل ایتیه رک لفظ فصیح آنجق معناسی ظاهر و متین اولان
لفظدر دینلرک سوزینه شواوچ وجه ایله اعتراض وارد اولیور .
بن ناسک بو بایده کی اقوالنه واقف اولنجه بی بر
حیرتدر آلدی، بوسوزلرک هانکیسنه اعتماد ایده جکمی بیله میوب
شاشردم قالدیم . لکن بوضعت ایله خبایا و خفایاسنه مطلع اوله جق
درجه دوشوب قالمش و آنکله خیلی صاواشمش اولدینمندن
نهایت شوسوزک سری، یعنی فصیح ظاهر بیندن عبارتدر دیمه نیک
معناسی بکا منکشف اولدی . بنساء علیه دیرم که فی الحقیقه کلام
فصیح آنجق ظاهر بین اولان کلامدر . ظاهر بین ایله مقصدم
بودر که کلامک الفاظی واضح و عیان اولسون، اوالفاظی اکلامق
ایچون لغت کتابندن استخراجه حاجت اولسون . الفاظک
بوصفتی حائر اولسی ایسه ارباب نظم و نثر آره سنده استعماللری
مانوس اوله رق انلرک کلاملرنده دوران ایله دیکی، آنلر آره سنده
مانوس الاستعمال اوله رق کلاملرنده دوران ایتیمی ده اولفظلرک
حسن و ملاحظلری اولدینی ایچوندر . چونکه ارباب نظم و نثر
لغتی الفاظی اعتباریله الکن کچوردیلر، غور و غایتی بیلمک ایچون
یوقله یوب دنه دیلر، حقیقته کسب و قوف ایتدیلر . الفاظک
کوزلرینی اختیار و استعمال ایتدیلر و چرکینلرینی دائرة استعمال
لرندن طرد ایدوب اومقوله الفاظی قوللانمیدیلر . ایتدی الفاظک

کوزلککری استعماللرینه، استعماللری ده ظهور و بیانلرینه سبب
 اولدینی جهتله هانکی لفظ کوزل ایسه فصیح اولان اودر .
 دینیه جک اولورسه که ارباب نظم ونثر الفاطک کوزلارینی
 نه وجه ایله بیلدیلرده حتی آنلری استعمال ایتدیلر و الفاطک
 چرکینلرینی نصل طانیدیلرده حتی بومقوله الفاظی طرد ایدوب
 قوللانمیدیلر . جواباً دیرم که بواول امور محسوسه دندر که شاهدلری
 کندیلر نندر ، اثبات مدعا ایچون خارجدن برهان تدارکنه
 حاجت یوق ، زیرا الفاظ چیز اصوانده داخلدر . بونلردن
 سامعنهک استلذاذ و میل ایتدککری کوزل ، استکراه و نفرت
 ایلدککری چرکیندر . کورمزمی سک که سامعه طیوردن بلبل ایله
 (شحرور) ک سسلریله استلذاذ ایدوب بونلرک سسلرینه میل
 ایدر ، قارغهنهک ایسه سسندن استکراه و نفرت ایلر . کذلک
 نهیق حماردن استکراه ایدرده صهیل فرسده بر استکراه و نفرت
 طویماز . الفاظ ده بویله در ، چونکه مثلاً میمک ضمیله (مزنه)
 ایله (دیمه) لفظلری خوش اولوب سامعنهک آنلرله استلذاذ ایلدیکنده
 و (بانک) ضمیله (بعاق) لفظی چرکین اولوب سامعنهک آتی کریمه
 کوردیکنده اختلاف یوقدر . بواوج لفظ مَطَّارک صفتی اولوب
 بر معنایه دلالت ایلدککری حالده (مزنه) و دالک کسریله (دیمه)
 لفظلرینی و آنلرک امثالنی مألوف الاستعمال ، و (بعاق) لفظنی
 ودها بونک کبی لفظلری متروک غیر مستعمل کوررسک .

بعاق لفظی کبی لفظلر استعمال اولنورسه بونلری استعمال ایدن
یا حقیقت فصاحتہ جاهل بر آدمدره، یا که حسن طبیعی اولیاندره،
آنلری قوللانان، قدمای جاهلیه دن بر عربی محض اولتسه بیله
شبهه سز بو استعمال آنک حقنده بر تقیصه اولوب شایسته التفات
اوله ماز، زیرا بر شیئک حقیقی بیلندکده او حقیقتک نزدنده
توقف ایدوب خارجنه عروج ایتماک لازمدر. شو حالده ثابت
اولدی که لفظ فصیح انجق ظاهرین اولان لفظدر. ظاهرین
اولسی مألوف الاستعمال اولدینی، مألوف الاستعمال اولسی ده
کوزللیک ایچوندر؛ کوزللیک ایسه سامعه ایله ادراک اولنور،
سامعه ایله ادراک اولسان ده انجق لفظدر، زیرا لفظ مخارج
حروفدن تألف ایتمش صوتدر. ایمدی سامعه نک تلذذ ایتدیکی
لفظ شیرین، کریمه کوردیکی چرکین در و فصاحتله موصوف
اولان انجق کوزل لفظ اولوب چرکین لفظ قبخته مینی فصاحتک
ضدی اولدیغندن فصاحتله موصوف اوله ماز - الخ

تلخیص المفتاح که فاضل علامه ابو یعقوب یوسف السکاکی نک
تصنیف ایتدیکی مفتاح العلوم دن علم بلاغته دائر قسم ثالث جلال الدین
قزوینی طرفندن زواندی طی اولنورق و بعض فواید علاوه
ایدیلرک بر ترتیب زیبا ایله یاپلمش بر تلخیصی در، ایسته بو
تلخیصنده جلال الدین [الفصاحة یوصف بها المفرد والكلام
والمسکلم - الخ] دیدیکی یرده شارح تفتازانی دخی شویله سویله یور:
« اهل بیان نزدنده فصاحت، لفظک کلام فصاحتی تتبع و استقراردن

استنباط قلنسان قوانینه موافق اولسنه و عریبیتی موثوق اولان
 عربک السنه سنده کثیر الاستعمال بولنسنه اطلاق اولندیغنی و فصحا
 آره سنده کترتله دوران ایدن الفاظ ایسه تنافر حروف و کلماتدن
 غرابتدن تعقید لفظی و معنویدن سالم الفاظ اولدیغنه اهل بیان
 مطلع بولندقلری جهتله مصنف لفظ فصیحک مخالفت قوانیندن
 تنافردن غرابتدن تعقیددن سالم بولنان لفظدن عبارت بولندیغنی
 جزم و تیقن ایندی و بناء علیه کیفیات مذکورده دن خلوص لازم
 فصاحت اولدیغنی جهتله تسهیلاً لامر فصاحتک تفسیرنده مسامحه
 ایلدی - الخ

ماحصل شو نقللردن ا کلاشیلورکه بین الفصحاء کثیر الاستعمال
 اولان لفظلرده وضوح بولندیغندن فی الاصل وضوح معناسنه موضوع
 اولان فصاحت ایله توصیف اولنه رق الفاظ مذکورده به فصیح
 دینلمش . کلام فصحا ایسه تتبع و استقرا ایدلده آله آره سنده
 کثیر الاستعمال بولنان الفاظده وضوح ایله برابر قواعد و اسالیب
 مخصوصه به موافقت، مانوسیت، عذوبت، مطبوعیت کبی کیفیاتده
 بولندیغنی ا کلاشلمش . بونکچون بعض اهل بیان فصاحت الفاظی
 الفاظک کیفیات مذکورده ایله اتصافی در دیه ایجاب و اثبات
 طریقله تعریف ایتشلر ؛ بعضیلری ده فصاحت الفاظک ماهیت
 مصطلحه سی دها زیاده انکشاف ایتک ایچون کیفیات مذکورده نک
 اضدادینی ملاحظه ایدرک فصاحت الفاظی ، الفاظک مثلا قوانینه
 مخالفتدن، تنافردن، غرابتدن، تعقیددن خلوص و سلامتی در دیه

سلب و نفی صورتیله تفسیر ایتمک جهتی اختیار ایله مشر . کرك
 ایجاباً و کرك سلباً اولان شو تعریفلر بری برینک عینی در . بری
 هانکی حقیقی ایضاح ایدیورسه دیکری ده عینیه او حقیقی ایضاح
 ایله یور . زیرا برنده هانکی کیفیتلر لفظ فصیح ایچون اثبات
 اولنیورسه دیکرنده ده او کیفیتلرک اضدادی آندن نفی و سلب
 اولنیور . هر ایکی نوع تعریفه کوره ماهیت فصاحت دکشمیور ،
 یالکر افاده لر بشقه ، ینه ماهیت بر . بزده فصاحت فی المفرد ایله
 فصاحت فی الکلامک آری آری واقع اولان تعریفلرنده آنلری
 اوصاف سلیبه دن خلوص و سلامت ایله تفسیر ایتمک صورتی شایع
 و بوسورت آنلرک دهها زیاده انکشافه خادم اولدیغنه بناء بزده
 آنلرک آتی الذکر تعریفلرنده بو طریق مسلوکی اختیار ایلدک ،
 ایجاب ایدن یرلرده لفظ فصیحک بعض اوصاف ایجابیه سنی ده
 علاوه ابتدک . بعضیلری طرفندن فصاحت حقیقده درلو درلو
 غلطلر تغلیطلر وقوعه کتورلمش اولسنه و مقسمی اولدینی اقسامه
 قسیم اتخاذ ایلدک کبی فته مخالف اطوار کوسترلمسنه و کویا وضوح ایله
 مانوسیت ایله قوانینه موافقت ایله وسائر کیفیات ایجابیه ایله آتی
 تعریف بر حقیقی ، اوصاف مذکوردهک اضدادندن خلوص ایله
 اولان تعریف ایسه او حقیقته مبین دیکر بر شیشی تعریف ایمش
 کبی اورتهیه ملاحظه ناروالر سورلمسنه نظراً فصاحت حقیقده
 یعنی زده دن کلوب فنده انکله نه معنی قصد اولندیغنه دائر برار
 اوزایان افاده مزده معذور کوریلوروز ظن ایدرم .

فصاحت ایله کلام و متکلم متصف اولدقلری کبی مفرد یعنی
کله دخی متصف اولور: کله فصیحه، کلام فصیح، جمله فصیحه،
ترکیب فصیح، قصیده فصیحه، کاتب فصیح، شاعر فصیح کبی.

تثیه

ایکی نوع ترکیب واردرکه برینه ترکیب ناقص، او برینه
ترکیب تام دینور.

ترکیب ناقص، فائده تامه بی مفید اولیوب حکم واسناددن
عاری صرف بر نسبت و تقييد افاده ایدن ترکیدر: اللهم
وحدانیتی، انسان کامل، سیاه چشم کبی. ترکیب تام، فائده
تامه بی مفید اولان ترکیدرکه بو نوع ترکیبه کلام دیندیکی کبی
جمله دخی دینور: الله رحیمدر، برخوردار اول کبی.

جمله ایله کلام آره سنده نسب اربعه دن عموم و خصوص
من وجه [۱] واردر: جمله، بالذات مقصود اولسون اولسون
مطلقا حکمی متضمن ترکیدر. کلام، بالکثر مقصود بالذات
اولان حکمی متضمن ترکیدر. بر قاج ترکیب و جمله بی ویا اوزون
اوزادی به بر چوق ترکیب و جمله لری مشتمل سوزه دخی کلام
دینور.

[۱] عموم و خصوص مطلق دکل.

مثلا خیالی نك :

شو ماهیلرکه دریا ایچره در دریایی بیلمز لر [۱]

مصراع فی الهه الهم . بومصراع ایکی ترکیب تامی مشتملدرکه بریسی
 [اوماهیلر دریایی بیلمز لر] ترکیبی ، دیکری ده [که دریا ایچره در]
 ترکیبی در . اولکی ترکیب متضمن اولدینی حکم مقصود بالذات
 اولدیغندن بو ترکیبده جمله ایله کلام مجتمع در ، یعنی اکا جمله ده
 دینور . کلام ده دینور . لکن ایکنجی ترکیب [ماهیلرکه] صفتی
 اوله رق متضمن اولدینی حکم مقصود بالذات اولدیغندن اکا
 جمله دینور ، کلام دینمز . بوایکی ترکیبی شامل اولان شو
 مصراعک مجموعنه بردن ایسه بالعکس کلام دینورده جمله اطلاق اولتماز .
 قوجه سبکان باشینک [خلاصه الکلام فی ردالموام] عنوانیله
 سلطان مصطفای رابع حضرتلرینه تقدیم ایتدیکی لایحه دن مفرز
 فقره آتییه دخی کلام دینور :

« . . . کوردیلرکه عثمانلی بو عسکر ایله بتون فرنگستانی
 ضبط ایدمک ، هان تنظیم عسکره باشلادیلر ؛ و آتش بازلق
 علمنده و عسکر اعمالنده و حیل حربیه احداننده مبالغه ایلدیلر ؛
 و بتون کون جنک تعلیمی ایش ایدینوب کندیلرینه برطریق
 ایله فرجه بولنیه حق درجه لره کتوردیلر . اندن صکره وقوع

[۱] مطلع فزک ایکنجی مصراعی در . اولکی مصراعی شودر :
 جهان آرا جهان ایچنده در آرای بیلمز لر ؛

بولان سفرلرده اعدا ایچنه قلیچ دوشوبده پریشانلقاری
 کورلمدی . زیرا معلم عسکر طابور اولوب بوزولماق
 ایچون آهسته آهسته ایاق ایاق کلورلر ؛ وطویلری [مارقویت]
 ساعق کبی مجلا ، کله لری مصیقل اولغله طوب دانه لری
 قورشون کبی یاغدی ررلر ؛ وطوب وتفنکک آردینی آره سنی
 کسمیوب کویاقیامت قوپارلر ؛ وبلکه آتشدن برطانی یورودرلر .
 اوزرلرینه پیاده یاخود سواری هجوم ایده جک اولسه سنی
 چیقارمیوب تمام مرکزینه کلنجه بر قاج یوز پاره طویلره ونیچه
 بیک تفنکه بردن آتش ایدوب

قرآن کریمه که [کلام قدیم] دینور بوترکیده واقع کلام ،
 کلام لفظی اعتباریله ایکنجی معنایه محمولدر . برکیمسه نک مثلا
 اوزون اوزادی به ایراد ایلدیکی بر مقاله به کلام الله مقابلی اوله رق
 [کلام بشر] دینورکه اوده بو معناه در .

بعض نحاة جمله ایله کلامی بری برینه مرادف اعتبار ایلمشدر .
 سده بو اعتبار شایع دکلدر .

جمله اولسون ، کلام اولسون ، کلام دخی قصیر اولسون ،
 طویل اولسون هپسی فصاحت ایله متصف اوله بیله جکندن
 بو مقامده کلام ایله بونلرک طوینه شامل معنی قصد اولنور . تلخیص
 شارحلری [خلخالی] ایله [زوزنی] نک [۱] تصریحلری اوزره
 مرکبات ناقصده بو بایده کلامه الحاق اولنمشلدر .

[۱] زوزن ، خراسانده شهر هرات ایله نيسابور پیننده بر بلده در .

فصاحت فی المفرد

فصاحت فی المفرد ، کلمه نك تنافر حروفدن غرابتندن قیاسه
مخالفتدن سمعه کراهتدن خلوص وسلامتی ولفظك معنی ایله
اشتلافی در .

—۰۱۰—

تنافر حروف

تنافر حروف ، بر کیفیتدرکه کلمه نك لسان اوزره ثقلتی
وتلفظنده عسرتی موجب اولور . بعضاً اولورکه بو کیفیت نهایت
درجه ثقلت و عسرت ویرر : قرقدیرتدیردم ، همخج کبی .
ناقسنی نزهیه براقدینی صوریلان بریدوی « مرطایه صالیویردم ،
همخج [۱] اوتلایور » دیمش . بعض کرده خفیف اولور :
سسزجه کبی .

بو هجنتک هانکی سیلاردن ایلری کلدیکنی کوسترمک ایچون
برضابطه وقاعده تأسیس ایتک ممکن اولمامش ، زیرا قاعده اولوق

[۱] هانک کسری عینک سکونی خای معجمه نك کسر وقصی ایله
قاره براونک اسمی در ، [مختصر دسوقیدن]

اوزره هر نه دینلمک ایسته نلمش ایسه لای التذقیق جامع و مانع
 اولمدینی اکلاشلمش. ذهاب اولنش که بر کلمه مخرج لری متباعد
 حروفک اجتماعی منشأ ثقلدر، زیرا او حروفک برندن دیکرینه
 انتقال یوکسک برشی اوزرندن صچرایوب اتلامفه بکزر.
 حالبوکه منشأ ثقلت بو اولایدی (علم) و (ملح) امثالی کلمه لرده
 ثقلت بولنق ایجاب ایدردی. بعضیلری ده متقارب المخارج
 حرفلرک برندن دیکرینه انتقال بوقاعی ایچنده یورر کبی لسانه
 اضطراب ویره جکی جهته له بولنرک اجتماعی سبب ثقلت ظن
 ایشلر سده (جیش) و (فم) و (شجر) کبی کلمه لرک تلفظیده
 کوریلن سهولت بو ظنده ده اصابت اولمدینی کوسترمش. دیکرکه
 بعد مخارج ایله قرب مخارج ده بو بایده سبب مطرد اوله میورلر.
 بونک ایچون بو اهجتک تذقیق سلامت ذوقه حواله اولنشدر.
 ذوق صحیح هر هانکی شیئی ثقیل و متعسر النطق عد اید یورسه
 اوئی متنافردر، ایستر قرب مخارجدن، ایستر بعد مخارجدن،
 ایستر بشقه سبیلردن اولسون.

بو نقیصه دن هر حالده اجتناب اولنملی در، مکرکه متنافرک
 دلالتجه ویا قوتجه ویا بشقه بر صورتله یرینی طوته جق برشی
 بولنیوب ده استعمالنده ضرورت اوله: طاتسز، طوتسز کبی،
 اهل بیان دیورکه بعضاً بر معنایه یالکز بر لفظ دلالت ایدوب
 اوده غیر فصیح اولور، شو حالده اولفظ غیر فصیحک استعمالی
 ضروریدر.

غرائب

غرائب، کلمه نك و حنى اولسى در، يعنى مناسبى اچيق
 واستعمالى مانوس اولماقدر .

بوتقيصه اكثر يا نوادر الفاظه وقوف بولنديغنى كوسترمك ،
 يا خود صنايع لفظيه دن برصنعته اوزنمك داعيه سندن نشأت ايدر .
 لكن فصاحتك اخص اوصافى اولان وضوحى خللدار ايله ديكى
 ايجون غايسته حذر اولنملى در .

فى الحقيقه بر شاعر ويا خطيب سويله ديكى سوزك نختنده كى
 اسرار فصاحت و بلاغى هر كسه افهام ايتمكله مكلف دكلسه ده
 مع يافيه سوزى ، معنای ظاهر بسنى صبيان و عوامه وارنجيه دك جمله نك
 اكلايه جنى صورتده سويلمه لرى اك برنجى وظيفه لريدر .
 انك ايجون بويله دينلمشدر : « سوزك اك كوزلى اودر كه عوام
 اوسوزك معناسى اككلا ، خواص ده انك مزيتنى طانور »

المثل السائرده ديوركه : « فن بلاغته انتساب ادعاسنده
 بولنان بر طاقم كيسه لر كوردم كه كلام فصيح اكلاشلمسى
 دشوار سوزلردن عبارت ايمش صانيورلرده الفاظنده
 غموض و خفا بولنان و حنى بر كلامى كورنجيه محظوظ اوله رق
 آنى فصاحت ايله توصيف ايدبورلر ؛ حالبوكه فصاحت طبان طبانه
 ضددر ، زيرا فصاحت ظهور و بياندر ، غموض و خفا دكلدر . »

غرابته نژدن مثال :

« حاصلی مصاید صیاد ، کسای زهاد ، ردای تقوی [قناع
غرائیق] ، برقع ورع ، برنوس [جانلیق] ، قندیل جوامع [صواع]
غارت ، مندیل صوامع [رفاع] خسارت ، منبر مساجد ، انبار
عساجد ، آبار معابد ، منار [اوابد] ، زبان [مرتاض] ، ثعبان
[نقناض] ، لسان ادیب ، حسام [قضیب] ، شمشیر خطیب ، تیغ
هلاکو ، سنجق سائل ، رایت منکو ، جرار لشکر ، لشکر جرار ،
[دادار] داور ، داور دادار اولدی . »

[شفیق نامه]

شوترکیبده برایکی لفظ غریب اولسه بلکه تحمل اولنوردی ،
فقط بودرجه سنه نه دیملی . برندن قورتیلور قورتلماز دها
غریبنه راست کلن ذهن اضطرابدن اضطرابه دوشویور .

نظمندن مثالی :

خسرو رأییدر اول صفدر یکتا که اورر
هفت سیاره رکابنده پیک کبی [شلنک]
کندی خورشید جهانتاب و فلکدر کویا
زیر راننده اورهوار سبکویه [کرنک]
[نغمی]

غریب حسن ، غریب قبیح

یوقاریده آکلاشدینی اوزره اک کوزل لفظ مألوف و مانوس اولان لفظدر . مع ماقیه هر مانوس اولمیان لفظک قبیح و مستکره اولمسی لازم گلر؛ بونلرک ایچنده حسن و ملاحظه متصف اولانلری ده بولور ، بروحشی لطیف اولور . بونک ایچون غریب ، غریب حسن و غریب قبیح ناملریله ایکی صنفه تقسیم اولمشدر .

غریب حسن اودرکه اسلاف آره سنده مألوف ایکن هر نه عارضه به منی ایسه اخیراً استعمالی متروک و مهجور اولمشدر . بومقوله لفظلرک قوللانمسی مألوف بولسقلری زمانلره کوره معاییدن دکلسه ده بزه نسبتله استعماللری بیان و انشایه نقیصه و برر .

مثلا فضولی نک :

کوردم اول خورشید حسنی اختیارم قالمدی

سایه [نک] بر یرده طور مانعه قرارم قالمدی

ییتنده [نک] کلمه سنک [کبی] معناسنده استعمالی و سلیمان دده نک :

بردر اول برلیکنه شک بوقدرر

کرچه یا کلش سویلینلر چوقدرر

ییتنده ادات خبر اولان [در] یرنده [درر] دینلمسی عصر لرینک

شیوه سنجه مألوف اولدیغندن آنلره کوره معاییدن دکلدر ، حق

عصر مزده بیله آنلرک آثارنده بوکبی استعماللر مقبول و دلنشین در ؛

فقط شمعی متروک اولدیغندن بزم ایچون بو استعماللره جواز ادبی یوقدر .

تنبیہات

برنجیسی — الفاظ مشترکه دن اولان برکله دلالت ایلدیکی معنیدن برینه نظرآ متروک بولندینی حالده دیگر معنارنده استعمالی مألوف اوله بیلور . نته کیم آنفاً ذکر اولنان [تک] کله سنک ادات تشبیه اوله رق استعمالی مهجور اولدینی حالده زیرده بیان ایدیلمن معانی سائرهنده استعمالی مأنوسدر :

دنیا به تک کلنلردندر

تک اولسون قواعد اخلاص برطرف
مانع دکل مراسمه دائر قصورمن

[نابی]

بن فقیری ایتمه تک ممنون اینسای زمان
حاصل ایتمزسه ک دکل غم مطلبم یارب بکا

[راغب یاشا]

ایکنجیسی — بعض کله لر واردرکه بریرده برمعناده استعمال اولنمازکن بشقه برلرده پنه اومعناده استعمالی مألوفدر . مثلاً

بوگنابی کندم ایچون آلدیم دییه جک یرده اوزم ایچون آلدیم [۱]
 ترکیبی مستعمل دکلدیر؛ فقط [اوزی سوزی طوغری بر آدم]
 و [اوز آغلامینجه کوز آغلاماز] تعییرلری مألوفدر.

ایلسه ک طوطی به تعلیم ادای کلمات

سوزی انسان اولور اما اوزی انسان اولماز

اوجنجیتی — بعض کلمات ده واردرکه استعمالدن مهجور

اولدقلمی خالده ضروب امثالده استعماللری مانوسدر. مثلا
 آتش معناسنه [اود] صیریق معناسنه [مرتک] پایتخنده قوللانلمازا
 مع مافیه [اود یوق اوجاق یوق] و [النی کورسه مرتک سانور]
 ضرب مثلرنده مستعملدرلر .

دردنجیمی — غریب حسن ک کرک افاده مرآمده کرک تزین

کلامده برینی طوته جق برکله مألوفه بولنمازسه استعمالی انتقاد
 ایدیلرمنر. هله اجله ادبا طرفندن حسن استعمال ایدلمک ه
 اسراف و تبذیر اولنماق شرطیله ایراد و ترویج ایدیلرجهک اولورسه
 سوزک نشه سی تجدد ایدر. فقط دائما دکلسه ده اکثریا بوصورت
 خطب و منشآتدن زیاده شعره یاقیشور :

برحزب قلیل ایدی معینم

اعدا ایسه لشکر عمرمرم

شویبتک مانحن فیه مثال اولسی عربجه به نسبتله دکل ،

اسانمزه نسبتله در؛ چونکه [عمرمرم] ک ادبای عرب آره سننده

[۱] اوزم ایچون ابارتدم کی تعییرلر دیار بکرده محاورات نامده

حالا زباتر ددر .

استعمالی مهجور دکلدر ، لکن ترکیبى نك : « جيش عمر مرمر
 کثیر الزحام آدمیان ، ساز و سلب صورت و جہانیدن عربان اولدقلری
 حالده ... » عبارہ سنده کوردلیکی اوزره اسلاف ادبای عثمانیہ نك
 استعمال ایتمش اولدقلری بوکله صکره لری استعمالدن مهجور
 اولمشیکن ذکر اولنان بیتده ترویج ایدلمشدر .

المثل السائر صاحبی « غریب حسنك خطب و مکاتبانده
 استعمالنه مساع یوق ایسه ده شعرده استعمالنه مساع بولندیغنی
 بن استخراج ایلدم » دیور . بو فخریه سنی متعاقب بعض فصحاءک
 ابیاتیلده استشهاد ایدیور . فقط شعره تخصیص ایتمشی اندن اول
 کتاب مذکورده غریب حسنك نژده ده یاقشدیغنی یرلر بولنور
 اولدیغنی ایما ایتمسینه مخالف دوشمشدر .

غریب قبیح اودرکه اول و آخر آنک استعمالنده غرابت
 اولقله برابر سامعه یه ثقیل ذوقه کریه کلور .

بوصنف غریبه [وحشی غلیظ] دینلدیکی کبی [متوعر] دخی
 دینور . متوعر لری استعمال ایتمک اسلاف ایچونده معاصرین
 ایچونده معایبدن عد اولنور .
 مثال :

فیض احسانی یاد ایلسه برشاعر اولور

خامه سی قفل درکنج معانی یه مدنک [۸]

[نغمی]

[*] مدنک ، بلك وزنده اغاجدن اولان انختار ومفتاح وکلید

طماغی وقیو سورکوسی معنارینه در . [برهان قاطع]

شو [مدنك] و حشیدسنده نه فدا ایدینه میه جك بر حسن و ملاحظت
 نه مؤداسنی بشقه بر صورتله تعیر قابل اولماز خصوصیت وار .
 آنك ایچون هیج بروقت داخل بزم الفت اوله ماز . هله نفی
 کبی بر شاعر عالی قریحه نك نه وزنیجه نه قافیجه بوکبی متوعر لره
 احتیاجی اولور .

ابن اثیر دیورکه : « اسرار فصاحتی بیلمه یین و یا طریق
 فصاحتی سلوک ایتک الندن کلمه یین کیسه لردن بشقه هیج بر فرد
 و حشی لفظلر صفوق تعیرلر تعاطیسنه میل ایتمز . ادبیاتدن
 بر ایکی شی اوکره نن هر آدم ، یا کتب لغتدن دوشیره رک و یا
 اربابندن ایشیده رک کلام و حشی ایراد ایده بیلور . فقط آشنای
 ملاحظت بولنان بر فصیحک الندن بوکلز ، کلسه بیله عبارته نك
 سبک و تالیفنده اكا موقع بوله ماز .

شیخ صفی الدین حلی نك دیوانی معاصر لردن بعض فضلا
 مطالعه ایلدکلرنده الفاظ غریبه دن خالی اولمندن بشقه بر عیبی
 یوق دیمشله . آنلرک بو تعریضی صفی الدینک کوشنرد افعالی اولدقده
 ایات آتیله جواب ویرمش :

إِنَّمَا الْخَبْرُ بُونُ وَالذَّرْدُ بَيْسُ
 وَالطُّحَا وَالنُّقَاخُ وَالْعَطَابُ بَيْسُ

لُغَةٌ تَنْفُرُ الْمَسَامِعَ مِنْهَا
 حِينَ تُرَوَى وَتَشْمِزُ النُّفُوسُ
 وَقَبِيحٌ أَنْ يُسَلِّكَ الْنَافِرُ الْوَحْشَ
 مِنْهَا وَيُتْرَكَ الْمَأْنُوسُ
 أَنْ خَيْرَ الْأَلْفَاظِ مَا طَرَبَ السَّامِعُ
 مَعَهُ وَطَابَ فِيهِ الْجَلِيسُ

§

درست هذه اللغات واضحه
 مذهب الناس ما يقول الرئيس
 انما هذه القلوب حديد
 ولذيد الالفاظ مغناطيس [*]

[*] ترجمه سی : اوسزك تقدیر ابتدیککز خیزبلر ، درد بیسلر ،
 طخار ، تقاخلر ، عطیبیلر ، بر آلائی لغوی کله لر در که ذکر اولندقلری
 زمان قولاقلر اورکر ، بورکاره میقنتی باصار . اوکوزلم مأنوس کله لر
 بر اقبلسونده وحشیلری قوللانسون بو حال البته مقول و مستحسن اولماز .
 خیر الالفاظ اولفظلردر که سامملری شیوق و طربه کتورر ، جلیس
 وانیسلمز آنکله نشه یاب اولورلر . بو لغوی کله لرک طالم ادبیاتده
 اثرلی بیله قالیوب عو و مضمعل اولدیلر . شمعدی خلق شیخ الرئیسک
 دیدیکی کبی اولدی که شیخ الرئیس شویله دیور : بو بورکار دموردر ،
 بونلرک مغناطیسی طرب انکیز لفظلردر .

تکمله

بعض الفاظ وارد در که آنلرده الفساظ غریبه حکمنده در لر .
آنلردن ده حذر اولمق لازم کلور . بنساء علیه بروجه آتی
بیان اولنور :

برنجیسی ، عوام آره سنده مبتدل اولان الفاظدر که ایکی نوعه
منقسمدر . نوع اول ، بر معنایه موضوع اولدینی خالده عوامک
دیگر معناده قوللاندر قری الفاظدر . بوده ایکی صنفدر . صنف اول ،
ذکری مستهجن اولان لفظلردر : [ی ر ا ق] لفظی کچی که
سبحه صیازک :

رهط قوم و قبیلہ الخ

مصراعنده کورلدیکی اورزه یول حاضرلنی مالز مه سی معناسنه
موضوع اولدینی خالده عوام ناس معناسنی تغییر ایله انی معنای
معلومده استعمال ایلدکلرندن عصر مزده استعمالی معیوبدر .
فقط منقبه ولادت رسالتپناهی ناظمی سایمان دده نک زماننده
لفظ مزبورک معناسی هنوز تحریف ایلاماش اولدیغندن صاحب
منظومه نک شو بیقی معیوب دکلدر :

ساگه جتدن کتوردم بر براق

دعوت رحماندر الخ

بوکله به اخیراً طاری اولان هجته مبنی شمعی بعض طرفای

مولدخوانان مصراع اخیری [۱] شو بولده ترتیل ایدر لر :

دعوت رحماندر رای یوزی آق

اسانمزده معنای قبیحه دلالت ایدن عربی و فارسی کله لرده بو عدادده داخل اوله بیلور لر : مبارک معناسنه [میمون] کی . کرچه اسانمزده حیوان معهود معناسنه کن بو کله ده برنجی [میم] فتحه ثقیله ایله تلفظ اولنور و بر مدتدنبیری دخی الف ایله [میمون] شکننده اوله رق یازلمغه باشلامشسه ده کله مذکورده اوله ده تلفظ و املا ایدلسه ینه خاطره ایلك اول معنای ثانی تبادر ایلدیکی هر کسک نفسنه مراجعتله بیلدیکی شیلردندر .

صنف ثانی ، عوام طرفسندن ماوضع لهنگ غیری معنایه صرف ایدیلن و فقط استعمالی مستهجن اولیسان الفاظدر : معنای ماوضع لهی لسان و یاخود شیوه لسان اولدینی حالده ترکیبمزده عوامک چهره معناسنده استعمال ایلدکوری [لهجه] کله سی کی که [مبانی الانشا] نک فقره آتیه سننده بو معناده قوللانمش : « بحث سپا و شمائل بر ذات ذیقدرک و یا هر قنقی بر انسان و یاخود حیوانک لهجه و اطوار و حرکاتک توصیفیدر . »

[۱] مصراع الف ایلدر ، فقط شه رای ایران بو کله عربیه بی الیز قولانمشله ، اسانمزده هر ایکی درلو استعمال اولنور .

الفاظ مبتذله نك نوع نایسی ، اولفظلردرکه مُسْتَهْجَن دكل ،
 ماوضع لهارینه ویامدلول عرفیلرینه مغایرده دكل ، فقط مجرد
 عوام آره سنده کثرت تداوللرندن ناشی مبتذل اولمشلر : مزار
 لفظی کبی که ذکرى مُسْتَهْجَن اولدینی و معنای عرفیسی بولنان
 قبر معناسنده مستعمل اولدینی حالده مجرد بین العوام ابتذالندن
 طولانی حائر اولدینی معنای احترامی غائب ایشدر ، بر درجه ده کی
 حق [مبارك] و [شريف] کبی صفتلرله امتزاج اتمز ، بونلرله
 توصیف اولنماز برحاله کلشدر . مثلا اعزّه کرامدن و پیران طریقت
 خلوتیه دن نورالدین الجراحی قدس سره السامی حضرتلرینک [۱]

[۱] بیر مشارالیه درسمادنده قره کمرک جوارنده زیارتگاه عوام
 و خواص اولان خانقاه شریفلرینده دفین خاک عطرنا کدر . [طبقات احمد
 الشرنوبی] ده کرامات علیه لری شویله ذکر اولمشدر : « ومنهم سیدی
 نورالدین الجراحی ساکن اسطنبول الالمیا . یأتی بهام خمسة عشر ومائة
 بصد الالف . یمیش من العمر اربعة واربعین سنة . ومن کراماته ان الله
 تعالی یظلمه علی مقامه فی الآخرة وهو فی دارالدنیا . ومنها انه سأل الله
 تعالی وهو فی ظلم الغیب ان الله یکرّم زواره فاستجاب الله دعائه معنای :
 اولیاء الله کرامدن بری ده آستانه علیه ده ساکن قطب العارفين نورالدین
 الجراحی حضرتلریدر . بیک یوز اون بش تاریخنده دنیا به کلور و قرق
 درت سنه مدت معمر اولدقدن صکره ظلم جماله انتقال ایدر . انک کراماتندندرکه
 داردنیاده ایکن الله تعالی حضرتلری انی آخرتده اولان مقامنه مطلع ایلر .
 ینه انک کراماتندندرکه ظلم غیبده ایکن جناب حقندن کندینی زیارت
 ایدمک اولانلره لطف و کرمله معامله بیورمسنی نیاز ایدوب حضرت
 رب کریم ده انک بودعاسنی قبول بیوردی دیمکدر . حضرت عزیز

مرقد شریفارینی و یا قبر مبارکترین زیارت ایلمد دینورده
 بو مقام تجیل واحترامده [مزار] کلهسی نه مجرد نه موصوف
 اوله رق قوللانماز . لسانمزده [معهود] کلهسی ده بوقیلدندر .
 بوکله [معلوم] لفظی کبی معنای اصلیسنده مستعمل اولدینی
 حالده طاری اولان ابتدال ایله شرفنی غائب المشر .

ایراد اولنان مثالدن دخی اکلاشیلهجفی اوزره اهل بیانک
 بونوع ایله مقصودلری شبهه یوق که بر نکتهیه بر ملاحظه
 مخصوصهیه مبنی بر معناده مستعمل بولندینی حالده ابتداله مبنی
 قیمت ادبیهسی ضایع اولان الفاظدر . یوقسه کوك، بر، آتش،
 مشارالیهک درگاه فیض اکتناهنده نیجه رجال حقیقت یتشملدر ،
 بو آشیان عشق و عرفانه بومطاف صدق و صغابه نیجه اهل دل مهمانلر
 قونوب کوچملدر .

لمحرره الفقیر

حضرت غوثك قیوسندن الهی ایتمه دور
 بن قولك کیم . منشأ فیضم انک درگاهیدر

قطعه آتیه دخی شاعرشهر دل آگاه هر سکلی عارف حکمت بک افندی
 طرفندن انشاد بیورلمشدر :

شیخ نورالدین جراحی که غوث اولمش ایدی
 واصلین کلینک عارف باللهی در
 جذبہ فیضی کواکلمر کشورین تسخیر ایدر
 نیجه ارباب حقائق بنده درگاهیدر

صو و امثالری کجی بروصف و خصوصیتی متضمن اولیان اسمایه
 کثرت تداول ایله ابتذال طاری اولیه جنی بدیهیدر . بناء علیه
 ابن اثیرک کلمات مذکورہ بی اوکے سورہ رک بو نوع ثانی حقنسدہ
 درمیان ایندیکی اعتراض اساساً وارد دکلدر .

بعضاً دخی اولورکه برلفظ ایله کنایه ویاججازاً ماوضع لهینک
 غیر بر معنای خسیسه اشارت اولندیغی حالده کثرت استعمال
 ایله او معنای خسیسی معنای موضوع ایه غایه ایدرده اولفظده
 بعض احوالنه نسبتاًه خساست حاصل اولور . بو کجی لفظلرده
 نوع ثانی به ملحقدر : [یل] اسمی کجی که بولفظده خساست اولمدیغی
 حالده انک فعل اوله رق تصریفانسنده مجرد معنای طارینک غایه
 سنه مبنی خساست وارددر . یل دکرمینی ، یل اسیور امثالی
 ترکیبلرده خساست یوقدر ؛ فقط اسم مذکوردن فعل یاپه رق
 مثلاً [هوا یلله نیور] دینورسه خساست طاری اولور .

ماحصل الفاظ بالوجه ابتذال و خساستدن عاری اولملی در .
 بیانیون بولزومی بعضاً لفظ [شریف ، یاخود اصیل ، یاخود
 نجیب] اولملی در دیه اوصاف ایجابیه ایله ، بعضاًده لفظ [خسیس
 یاخود مبتذل ، یاخود ساقط سوتی] اولملی دیه اوصاف سایه

ایله توصیه ایدر لر و بو توصیه لر نده کونا کون ملاحظات ورنکا
رنک تعییرات ایله بغایت شدت کوستر لر که پک محقدر لر .

اخطار

مزاح و مطایبه کبی افاده حدت و تهور کبی یا خود خلقک
بر محله کی استعمال لرینه اقتدا ایتک کبی بر مقصده مبنی اولورسه
بستون حدود ذوق و ادبی تجاوز ایتامک شرطیله الفاظ
مبتذله نک استعمال لرینه جواز واردر .

مثال :

« بن مکتوبمده رندانه معیشت، بودونبودی سیان طوتانلره
خاص برطور حکمتدر دیش ایدم. انی سنک کبی ادراکی کوشک
و محفظه مغزی نمونه نمای دنبه لک اولانلر تعقل و اذعان ایده مزلرسه
معذوردر لر . »

[کافی]

دیگر :

[اویوسم کابوس کبی رو یامدن، کبرسم سیئات کبی
مزارمدن آیرلیه جق]

اخطار ثانی

ابتدال مفردات الفاظده اولدینی کبی مرکبآئدهده اولور ؛
مفرداتک مبتدلاری بولندینی کبی بریکیلرکدهده مبتدلاری واردور.

مثال :

یاقدر او عاشقک کتابی
نظمنده قوقار جکر کبابی

دیگر :

اول شوق ایله حسن و عشقی یامش
الحق دده جان کلامی قامش

بووامثاللری مبتدل و خسیس تعیر و ترکیبلرله سوزک شرفی
حلاوتی ظرافتی زائل اولور . مخاطب و سامعک یوکسلش اولان
فکری درحال هبوط ایدر . برحالت شوق و طریبه طالمش
اولان کوکک نشهسی قاچار . باقیکز شاعر شو ایکی
پتک ایلك مصراعلرنده سامعک فکر و قلبنه سوقش ایکن
ایکنجی مصراعلرنده التزام ایلدیکی تعیرله او تأثر اورغبت
او حسن قبول نیه منقلب اولیور . خلاصه برنجی مصراعلرک
زاهت ورقلرینه ایکنجیلرک ابتدالی هیچ یاقشیمور .

دیگر بر شاعرک شو تعبیرلری ایسه :
 زعمجه سخنور زمانه
 سجاده نشین قهوه‌خانه
 تریاکی هرزه‌خواب محوس
 اتشلی ایچنده بیرقنوس [۸]

کندی مقصدیله همجال اولدینی ایچون او تعبیرلر حقننده بر شی
 دینه مز. اصل مؤاخذه مسلهکه توجه ایدر، بومسلك التزام اولندقدن
 صکره ارتق تعبیره نه دینه بیلور .

الفاظ غریبه حکمنده اولان الفاظک ایکنجیسی ، قرینه
 ایله هانکی معناسنده استعمال اولندینی تعیین ایتامش اولان
 الفاظ مشترکه در ؛ باخصوص اول الفاظ مشترکه که حسبالمقام
 انلرک معنالنندن بر کوزل معنی مقصود اولمق لازم کلورکن
 طرز افاده او معنالر ایچنده بر معنای قبجی ایهام ایتمش اوله .
 مثلا اچاق لفظی اشاغی یر ، بونی آز ، دنی الطبع معنالنینه
 کلدیکی جهتسه ایکی کشی بویجه مقایسه ایدلکلری بر مقامده
 [فلان فلان دن دها اچاقدر] دینوب ده [بویجه] کبی بر قید

[۱] قاف اولک قحی و نایک سکون و نونک ضمی ایله اساطیر
 قوشلرندن الواق نقوش و خطوط ایله منقش و مزین بر قوشک آدی .

علاوه سیله معنای مقصود تعیین ایدلمسه، ظاهر ترکیب خلاف مقصود اوله رق او ایکی کشینک خساست طبعجه بینلری مقایسه ایدلدیکنی ایهام ایدر، بناء علیه لفظ غریب منزله سنده اوله رق استعمالی معیوبدر .

حسب المقام مقصود لفظ مستحسن اولدینی حالدده خط واملاجه لفظ مستهجنه شمولی بولنان الفاظ متجانسه دخی بوقیلدندر .

او چنجیسی، دیگر معنایده استعماللری حقیقت عرفیه اولمشیکن مجبور اولان معنای موضوع لهرنده استعمال ایدیلان الفاظدر : آرنسه مق معناسنه [استقلال]، اکثریه لاه معناسنه [غالباً]، عقلی معناسنه [اوصالی]، باشی باغلی معناسنه [سربست]، امر حاضر معناسنه [صانکه]، قارشدیرمق معناسنه [خلط] لفظلری قوللانمق کبی .

نابی مرحومك شو :

قائلز اولمغه اهل كرمك مديونی

تك فرومایه لرك اولیه لم ممنونی

بیتمده واقع [ممنون] کله سی، عصر مزده معروف اولان محظوظ و مسرور معناسنده استعمال اولتیوب اصل معناسی اولان منت

اولنخس منتدار ایدلمش معناسنده قوللائش اولسنه کوره اوده
 بوقیل الفاظدندر . فقط کله مذکورنک شو استعمالی بزه
 مثال اولسی ، عصر مزده معروف معناسنک نابی زماننده
 معروف اولدینی ملاحظه سنه مبتنی در . لکن راغب پاشانک
 بوقاریده کچن شو :

بن فقیری ایتمه تک ممنون ابنای زمان

حاصل ایتمزسه ک دکل غم مطلبیم یارب بکا

بیته نظراً اسلاف کرامک عصر لرنده بوکله نک معنای طاریده
 متعارف اولدینی اکلاشیله یورکه بو تقدیرجه بیت هدف انتقاد
 اوله ماز .

دردنحیسی ، خواص طرفندن قبول اولنخس تلفظ و صیغه نک
 خلافتده تلفظ و استعمال اولنان الفاظدر : مثلاً بین الخواص
 عینک فحی و شینک سکونیه استعمال ایدیلن [عشق] کله سنی اصلی
 اوزره عینک کسریله تلفظ ایتک ، و [صلاحیت] صیغه سنک برنده
 صحیحی وجه ایله [صلاحه] یاخود [صلوح] استعمال ایتک واملای
 معروفیه [ترزی] برنده اصلی اوزره [درزی] و [هپسی]
 برنده [هی] یازمق کبی . بویولده واقع استعماللرده غرابت اولدینی
 ایچوندرکه «خطاه مشهور صواب مهجوردن اولادر» دیمشله .

برده مثلاً [عقیب] برنده [عقب] دینسه بونده غرابت
 یوقدره، زیرا اولکیستی محرف اولدینی حالدیه واقعا بعض عرب
 مؤلفری بیله قوللابورلرسده اصل صحیحی متروک اولدقدن
 بشقه او استعمال محرفی حتی بزده بیله انتقاد ایدنلر واردر.
 جزء بدیه مثللو املالرده کلمه مذکوره کبی درکه جزاً، بدأ
 املالری تقرر ایتماش اولدیغنه وحتی بو محرفلری قبول ایتمه ینلر
 بیله بولندیغنه بناء اوالفسز املالر صحیح غریبدر دیه انتقاد
 اولنه مز. [ظن ایدرم] تغییریه ده بونلرک مانندی درکه [ظن
 ایدرسه] تعبیر غلطی اصلی کلیاً مهجور ایده جک درجه ده
 شایع اولدیغندن کندی استعمالنه جواز اوله جنی کبی اصل
 صحیحی ده بطریق الاولی استعمال اولنور.

راغب پاشانک :

لایبالی وضع راحت بخشه مانعدر خرد
 بونده حسرتکش اولور ذوق جنونه هوشلر

بیتمده واقع [لایبالی] ده بوقیلدندر.

زمان وزنده اولان [اوان] برنده مدّ ایله [آوان] کبی
 و [بِالْآخِرَةِ] برنده مدّ ایله [بِالْآخِرَةِ] کبی مظهر تجویز ادبا

اولمیش غلطیات عامیانه بالطبع بوحکمہ داخل اوله مازلر [۱] .

بشنجیسی ، اهل بدعت طرفیلرندن لزومسز و یاخود
مناسبتسز ایجاد اولنان کلمات و تعیراتدر : دهاتندن یاخود صاحب
دهاء دیه جک یرده [خارقه ادب] ، انتقاد [۲] یرنده [تنقید] ،
طرز قدمایی مروج دیه جک یرده [قدم پرور] کبی .
فرانسز ادباسندن [ژوبر] ک شوسوزی نقدر کوزل :
« ایرادینه جواز اولمیان بر طاقم کله لرکه کوزللیکلرندن دکل ،
غیرابتلرندن ناشی جالب نظر دقت اولور ، بومقوله کلماتک
بر کتابده وجودی سویلور شیلردن دکلدر . »

[۱] رساله نیم ماهه تک ۷۶ عددی نسخه سنده مندرج مقاله
عاجزانه مده غلطاتی صنوف عدیده به تقسیم ایله بر ضابطه تأسیس
ایتدیگمدن بو بابده تعمیق ملاحظه آرزو بیوریلورسه اورایه مراجعت
اولسون .

[۲] نقد و تانک قصیه تنقاد و انتقاد و تنقد بونلرک هربری اقیجه
وسائر شیلرک زیوف و کترینی سچوب اوکورتله مک معناسنه کلور [یقال
نقد الدرهم و غیرها نقداً و تنقاداً او انتقاداً اوتنقدها ، اذا میزها یعنی
میزجیدهها من ردها و اخرج الزیف منها] ، اقیجه وسائر شیلری تمیز
ایدن کیمسه یرده نونک قصی و قافک تشدیدله [نقاد] دینور . لسانم زده
نقد الکلامده یعنی سوزک هانکی جهته اولورسه اولسون محسنات
و معاینی تمیز ایتک معناسده انتقادک استعمالی شایعدر .

[بلیسیه] ده آتیده نقل اولنان سوزلری بک لطیف
سویله مش :

« برکت ویرسون که اهل بدعتک آناری اختراع ایلدکاری
کلمات قدر بر حیات اولیور و بر حیات اولدقلری مدتیجه ده کولنج
ایچون اولدقجه کیسه طرفدن آغزه انیورلر .

نوظهور تعیرلر کوزل لسانمک شیوه سنی آهنگنی اخلاص
ایدیور . لاتین مشاهیر بیانسونندن [کونئی لپین] الفاظ جدیده دن
اک اسکیلرینک ، الفاظ عتیقه دن ده اک یکیلرینک انتخاب اولنسنی
حکیمانه توصیه ایتشدر .

بر ملاحظه به مبتنی اولیه رق استعمال اولنان نوظهور
تعیرلر لسانی زنگین ایتمز . کوزل لکنه نقیصه ، قیمتته خلل ویرر .»
فقط لسانک توسیع و تزینی کبی مهمه به و بر احتیاج مبرمه
مبتنی سخن آفرینلر طرفدن ایجاد اولنان تعیرلر بوندن
مستاددرلر ؛ یالکز مستتا دکلر ، لسان و اهل لسان انلرله
افتخار ایدرلر . نابی مرحومک شو :

خوش نگاه ایت بو خزانگاه بهار آلوده

کیمی بلبل کیمی محزون کیمی کل کیمی کشاد

پیتنده کی [بهار آلود] تعیری حقیقه تضمین ایلدیکی حسن خیال
ایله لسانمزی بر ربیع جان افزا کبی احیا ایتمز .

بوتعبیری موقع حسن خیالده ابتدا کیم استعمال ایتمش،
صکره کیم هدف اعتراض اولمش؟ نابیدن اول استعمال ایدنلر
وارسه ایش دها بشقه لاشور.

کذلک عرفان پاشا مرحوم: «برمدتدنبرو ترک جامه حیات
ایدن ارباب سخندن اکثرینک اثرلری قدرینی لیلیان ویاخود
مسالك اسلافه معارض اولان نورسیدکان اللرینه کچوبده اضاعه
ایدلمکدنمی هر نه وجهله ایسه ظهور ایتمکده اولمغله [مابعد حیات]
حسن ظن و اعتماددن ساقط اولدی» فقره سیله لسانمزه بر بدیع
عرفان هدیه ایتشدر. بوتعبیر بولندیفی جمله ایله برابر بزه
شو حیات فانیه جسمانیه دن صکره ارباب سخن ایچونده اثرلریله
زنده نام اولمق عالملری امیدلری وار ایکن یعنی هنوز کتاب
حیات بتمیوب مابعدی و فصل دیکری وار ایکن برمدتدنبری
شویوزدن طاری اولان احواله مبنی بوکا امید قالمدیغنی تأسف و تلهغه
وبلاغت و ایجاز ایله بیان ایدیور. بو مقامده [بعدمعات] کبی
تعبیرلر انک یرینی طوته ماز.

التجیسی، نایمحل اوله رق استعمال اولنان الفاظ و تعبیر آدر.

برتو باشانک شو بی تی کبی:

هر بن موینده بیک دام التشدر مخفی
مرغ جانه خالی دوکوز دانه [الله عشقنه]

[الله عشقنه] تعییری آند و یرمک مقامنده مستعمل ایکن
بوراده [حسبه الله] معناسنده استعمال اولنمش .

یدنجیسی ، عَمَلَرِك و مألوف تعییرلرک تعییری ایله حصوله
کلن الفاظ و تعییراندر : مسیره معلومه نك عَمَلِي اولان کاغذخانه
یرنده [خانه کاغذ] ، بالیمز یرنده [عسل میخورد] ، بوندن
ماعدا برسوز سویله مدم دینه جک ایکن [بوندن ماسوی برسوز
سویله مدم] ، ماسوی الله دینه جک یرده [ماعدا الله] دیمک کبی .
اسرار دده نك :

[عیغده دکل] روز حساب ای ساقی

مصراعی ده بوقیلدندر .

فقط مثلا علم طبقات ارض دیمیوبده علم تکوین الارض
دینسه بوتسمیه فنک غرضنه و مبادی و مقاصدینه دها موافق
اولوب برنوع تصحیح دیمک اوله جنی جهته غرابت عد اولغامق
دها مناسب دوشر صانورم .

سکزنجیسی ، الفاظ دخیله ، یعنی لغات اجنبیه دره واقعا
تیارو ، غزته ، تلغراف ، پوسته ، هوتل ، غازینو ، استاسیون ،
استاستق ، شمندوفر کبی لبرزده مقابللری بولمخدینی ، یاخود وقتیه

مسامحه اثری اوله رق مقابللری قوللانمیدینی ، یاخود بونلره
مقابللر ایجاد اولمیدینی جهتله بوکونکی کون لسانمزک مفرداتی
حکمنی المش بولسان الفاظک استعمالنه برشی دینه مزسه ده
[سیویلزاسیون] کبی ، [بوزار] کبی ، [بون - غو] کبی وسائر
کبی کلمه و ترکیب لسانمزده دها مانوس دها لطیف مقابللری
موجود اولدینی جهتله استعمالرینه قطعاً لزوم یوق ایکن ترکیبه
مصاحبه و مکاتبه لرده بونلرک استعمالنه ذوق ملی پکده جواز
ویرسه سانورم . زیرا بو احتیاجدن دکل ، داعیه تفضلدن
نشأت ایدیور .

ذاتاً بشقه بر لسانی ایجه اوکرمش اولانلر اولسانه
قونوشورکن کوزل سونلکه دقت واعتنا ایدرلر ، یوقسه کندی
لسانلریله تکلم ایدرکن بشقه لسانلردن حاجت مس ایتمدکجه
بالالتزام کلملر ترکیب ایراد ایتمزلر . بونی یابانلر علی الاکثر
کوزلدیکی اوزره بشقه بر لسانی یلدرکاری حالده کندیلرینی آنی
بیلیورمش کبی کوسترمک ایسته ینلردر .

لسانمزله التحام ایتمش اولان الفاظ عربیه و فارسیه هیچ
بروقت الفاظ دخیله دن معدود اوله ماز . بونلر خزان ادبیاتمزک
مجوهر آیدر ، علومده صنایعده ادبیانده هر نه زمان بر کلمه
بر ترکیبه بر تغییره احتیاجمز بولنسه بو نامتناهی خزانته مراجعت

ایدرك ایستدکلمزی سچر آورز . بو مأخوذاتمز لسائمه
 صکره دن کلش اولسه لرده ینه بونلره اوتکیار نظریله باقماز .
 طقوزنجیسی ، کلامده اکثر و اسراف ایدیلن اصطلاحات
 فیه در .

مثال :

« اورویایه یابلدی وزوایای مثله واقعه تک نسب صحیحه ایله
 اعظم اضلاعی اولان ضلع نالت عجیب الآثار هر نه قدر ظل افکن
 شکل انکار اولسه دخی فرتم سطح نبوت اولان مقیاس احوال
 عمود صبح کبی براهین هندسه ایله واصل مرکز یقین اولمقله
 اصحاب اسائتک خبایای صدور و خفایای شروری هر طرفدن
 طویلدی »
 [عاکف باشا — تبصره]

سوزی ایضاح اتمک ویا تزیین ایله مک کبی بر صورته
 اصطلاحات فیه به احتیاج کوریلورسه اکثر و اسراف اتمامک
 شرطیله استعمالدرینه بالکمز جواز وار دکل ، سوزک افاده
 ویا تزییجه محتاج اولدینی خاصه دریغ ایدلمش اوله جفی جهته
 بالعکس ترک واهمالدری قیصه عد اولنور .

مثال :

« محاربه ایسه زمانمزده اولدینی کبی اسباب تخریبدن دکل

دکل استرقاق و اغتنام قاعده سنک فائده سی حربک نفوس و ثروته
 طبیعی اولان مضراته جبرمافات صورتیه و بلکه [فائض مرکب]
 نسبتیه مقابله ایستدیک ایچون معموریت مملکتک اک بیوک
 وسائضدن بری ایدی .»

ابن اثیر مرحوم اصطلاحات علمیه حقهده شویله سویله یور:
 [۱] «کوردم که ابو محمد عبدالله بن سنان الحفاجی [۲]
 کتابنده بو نوعه دائر برباب مستقل تحریر ایش . اوراده
 دیورکه کلام منظوم و منشورده نه متکلمین نحویین مهندسین
 بینلرنده متدائر بولنان الفاظ و معانی نهده بعض فنون و صنایعه
 مخصوص اولان الفاظ و تعییرات استعمال اولغلی در . زیرا انسان

[۱] بوائز ناچیزی تألیفدن مقصد طجزانهم بیان قواعد فن ایله
 برابر سافک بلاغته بزجه معروف اولیان بعض ذوقلرینی ، صنعت
 واستفراجلرینی دخی تمامیه دکلسهده مناسبت آلال یرلرده بررنیده جک
 کوسترمکدر بونکچون ایکیده برده ابن اثیره وغیرسنه مراجعتله انلردن
 استمداد ایتمککم ، انلرله تنویر مدعا ایدیتم چوق کورلسون ، لزوم
 عد اولتمسون .

[۲] بوزات [سرافصاحه] نام کاهک . ولفیدر . مشکل پسند اولان
 ابن اثیر علم بلاغته تصنیف ایلمش آثار ایچنده یالکز بوکال الیه برده
 ابوالاسم الحسن بن بشر الآمدی نک [الموارنة] استنده کی تألیف اولغ
 بکنه یلشدور .

هانکی علمه طالار وهانکی صنعتدن بحث ایدرسه او علم وصنعت
ارباب ورجالتک الفاضلی استعمال ائلی در . . .

اوت ، ابن سنانک دیدیکی بک طوغریدر ، انسان هانکی
علم وصنعتدن بحث ایدرسه او علم وصنعت اصحابنک الفاظ و تعیراتی
استعمال ائلی در . لکن خفاجی مخطر اتمامش که صنعت نظام و نثر
هر علم وصنعتدن استمداد ایدر . برناظم و یانائر بر معنایی سبک
وادایه باشلایوبده او معنی فقهه یا نحوہ یا حسابہ یا سائر فنونه دائر
بر معنایی استعماله ناظم و نائری سوف ایلسه او معنایی معنای
مقصودک مقتضیا تسدن اولدینی جهتله ترک واهمال ایتک قطعاً
جائز دکلدر . . .

حالبوکه ابن سنانک رأینہ موافقت ایدیله جک اولسه حسن
ولطافتده تردد ایدلمین نیجه معنالر ، استعمال لرینہ حسن مناسبت
دوشن نیجه اصطلاحات فنیہ ، ذکر و بیانلری شریف و اصیل
معنالر حصوله خادم نیجه فنی لفظلر فدا ایدلمک لازم کله جک
بناءً علیه اخطار ایدرمکه ایجاب ایدن یرلرده اصطلاحات فنیہ
استعمالی اکثار و اسراف ایدلمک شرطینہ مستحسن ، سوء
استعمال ایدیلورسه غیر مستحسندر . «

قیاسه مخالفت

قیاسه مخالفت، کلمه نك قواعد و استعماله مخالف اولسیدر .
 بونقیصه بر جوق صورتله تحقق ایدر . تنویر اذهان ایچون
 بعضیلرینی ذکر ایدملم :

برنجیسی، ایکی ویادهاز یاده هجالی کلمات ترکیه نك آخر لرنده
 بولنان قاف حرفی حرکه لند کده غینه تبدیل اولنق اقتضا ایدر کن
 بوقاعده یه رعایت ایتمک .

مثال :

« طرفیندن طوب و تفنک صداسی کسلدی . ایکی عسکر
 مزراق [مزراقه] ، قلیج قلیجه ، خنجر خنجره ، حتی بوغاز بوغازه
 اوغراشمغه باشلادی . »

ایکنجیسی ، حرکه ثقیله ایله منتهی کلمات آخر لرینه [لق]
 یرینه [لك] و بالعکس حرکه خفیفه ایله نهایت بولان کلمه لرك
 آخر لرینه [لك] یرینه [لق] قوللانمق .

مثال :

« حتی ادبیات قومیه مزنی تزییف بولنده سروی صورتی

یا پوب اوزرینه ایکی ای، برده بر چوق اوق رسملری یا بق کچی
[قشمر لقلر] ده کورمامش دکاز. « [۸]

فقط بعض کلمات عربیه و فارسیه وارد که خفیف ایکن
ترکجه اسلوبده ثقیل تلفظ ایدلکارندن تلفظلری اعتباریله [اق]
ایله قوللانلقلری اولور؛ مثلا [مکتوبجیق] [آشجیق] [بارله.ق]
دیه یازلمسنه جواز ویرنلر وارد؛ بعض ادبا ایسه کلمات مذکوره
امثالنی [لك] ایله یازمنی التزام ایدرلر.

او چنجیسی، مصادر مجردة ترکیهیه [اق] ویا [لك] علاوه
ایتمک :

قیلقاق ایچون محبت ابراز

دردنجیسی، املا لری یا کاش یازمق :

باق نه جاقر کپف ناز اولمش او چشم باده می
[اندرونی و اصف بك]

[بادام] یا خود استعمال اولندیغنه کوره [بادم] .

دیگر : بو سیننه برق اشپانک

سینا دخی کورمامش نشانک

[شیخ غالب]

[۱] بزده معلوم اولدییی اوزره ترتیب سهوی تالیف سهویله
اوموز اویشوره، بنا علیه کرک بو مثال کرک اندن اولکی مثال احتیاط
ایله ذکر اولمشدره.

(نشان) یعنی نشانی .

بشجیسی، ذاتاً جمع اولان کله لری بتکرار جمله مک :
 « اول قطعه مبارکه اهالی کراهنک افکار لرینی کوزتمک
 فریضه دن اوله رق . . . »
 [رشید پاشا — لایحه]

لسان عربیده جمع الجمع اوله رق وارد اولان کله لر [۸]
 ولسان ترکیده [بزر] کبی جمع الجمع لر و اولادم کبی لسانزده
 مفرد مقامنده قوللانیلان جمع لر مستناد لر .

التنجیسی، کلمات عربیه دن ماعدا اسم و صفت لری قاعده عربیه
 اوزره مصدر یا یاق؛ پریشانیت، قرالیت، سر بستیت، بندکیت کبی .

[۱] عربیده جمع الجمع ایکی قسمدر : جمع تصحیح ، جمع تکسیر .
 بر جمی جمع تکسیر اوله رق جمله مک ایستدکارنده او جمعه مفرد نظریله
 باقارلرده او وزنده اولان بر مفرد نصل جمله نوره او جمی ده اویله
 جملرلر : فخمک و قولک جملری اولان فخمی و اقوالی افخم و اقاویل
 اوزره جمله مک کبی ، و بر جمی جمع تصحیح ایله جمله مک ایستدکارنده
 آخرینه الف و تاء الحاق ایدرلر : جلمک جمی اولان جمالی جمالات اوزره
 جمله مک کبی . بر جمی تکرار جمله مک قیاسی دکلدر ، سماعه متوقفدر ؛
 زیرا بر شیئی جمله مکدن مقصد کثرته دلالت ایتمیدر ، بو ایله لفظ
 جمع ایله حاصل اولدیغندن تکرار انی جمله مک حاجت یوق . فقط جمع
 قات بویله دکلدر ؛ چونکه جمع قات فلته دلالت ایلدیکندن اوراده کثرت
 ایکنجهی دفعه جمعدن مستفاد اولور .

واریت و کریمیت کلمہ لری مستتاد رلر . برنجیسی محاورانده
شایعدر . ایکنجیسی مختلف فیہ اولوب اکثر ادبا بجویز ایتشدر :
رنک خالک و بردی کریمیت دل سوزانمه
[نغمی]

قنی چنده کی کریمیت طرب شمدی
[ندیم]

« اما غالباً کریمیت بیع و شرا ارسننده نصل اولدیسه
قاریش تعلق ایله متاع دیاتی دخی هیچه صائمغله . . . »
[ماکف پاشا]

بدنجیسی ، معنایی محل و مکانه دلالت ایدن تراکیبه ویا
کلمه تکرار ادات مکان علاوه ایتک :
« کندیسنک سر بی سامانی [عرصه رزمکاهده] غلطان
ایشدی . »

[قوجی بک لایحه بی]

[ملتجا کاه] و [ملاذ کاه] کیلرده بوقیلدندر .
سکنزنجیسی ، ترکیجه کلمه لرله فارسی امر حاضر دن مرکب
وصف ترکیبیلر یایمق : آؤنشین ، اتمک خوار کبی . ایشکدار ،
امکدار ، بایراقدار کییلری شاذدرلر .

اخطار

[اقدام] و [کنندیم] امثالی کله لر یالکیز مخفف اوله رق ؛
 [اقدامز] و [کندمز] امثالی کله لر هم بویله جه تخفیف ایله ؛
 هم اصللری اوزره [اقدیمز] و [کندیمز] دینه یازلمقده ؛
 و [قارشو] و [قارشی] و [کندو] و [کندی] کله لری ده
 [واو] ایله [یاء] ایله املا ایلمکده اولوب کلمات مذکورده نیک بوسورتلرله
 نقش و ترسیملری موافق استعمال فصحا اولغله بوزلردن هانکی
 براملایه مقرون اولسه لر مخالف قیاس کلمات صراسنه چور یله مزلر .

سمعه کراهت

سمعه کراهت ؛ کله نیک تلفظی سمعه خوش کلامکدر .
 بعض اهل بیان ، برکله نیک سامعه یه خوش کلامسی اوکله نیک
 تلفظنده ثقلیه باعث اولیورسه تناقر تحتنده داخل اوله جفتی ؛
 اولیورسه او حالده محل فصاحت اولیه جفتی در میان ایدرک فصاحت
 فی المفردک تعریفنده بوقیدی برحشو مفسد کور مشلر سه ده بر
 کله نیک تناقر دن خلوص و سلامتی :

شمس رخ یاره نه ممکن نظر
 [عینک] رنگین اوله کوزده مکر

بیتیه نفی نك یوقاریده سبق ایدن :

فیض احسانی یاد ایلمسه برشاعر اولور
خامه سی قفل در کنج معانی ته [مدنك]

بیتنده واقع [عینك] و [مدنك] کلمه لرنده کورلدیکی اوزره
مطلقاً تلفظنك سامعه به خوش کلمسنی استلزام ایتیه جکنه
وبوخاصه نك ایسه فصاحتده وجودی ملتزم بولندیغنه بناء قید
مذکور حشو مفسد دکل ، مانع اغیار اولمق ایچون تعریفده
بولندیلمسی لابددر . بناء علیه بونقیصه ایله معیوب برکلمه نك
استعمالجه ضرورت بولمقدجه استعمالندن هر برده وبالخاصه اشعارده
حذر اولمخلی در .

لفظك معنی ایله اثنافی [۱] ، لفظك معنای مقصوده بك
موافق اولمسیدر . یعنی قصد اولنان معنی اكا دلالت ایدن کلمات
وتعبیرات ایچنده الیاقیشور برتعبیر ایله بیان اولمقدرکه بوکیفیتك

[۱] هذا النوع ذكره قدامة اعنى اثناف اللفظ مع المعنى وترجمه
منفرداً ولم یبین معناه . وشرحه الآمدی واطال ولم توف عبارته بإيضاحه .
واوضحه ابن ابی الاصبیح وقال مختصر عبارة هذا التسمية ان تكون الفاظ
المعانی المطلوبة لیس فیها لفظة غیر لاقية بذلك المعنی ان كان اللفظ جزلاً
كان المعنی فمعماً ، اورشيقا رقیقا كان المعنی ضرباً . . .

[خزانه الادب]

عكسنة [منافرت] دینور [۲] . بریرده بر معنایی افاده ایچون
 برچوق کلمات و تعییرات بولنور ؛ مع مافیہ اویرده اکا بالوجوه
 موافق و مناسب اولانی یالکز بریدر . برکوزلک جامه لرندن
 یالکز بری کندینه بک یاقیشور ، بردیگری کندینه هیچ بر ایشماز ،
 یاخود بر موسمه بری ، بشقه موسمه دیگری بر اشور . ایشته
 الفاظ و تعییرات ده بویله در ؛ بریرده یالکز بری موافق کاور ،
 دیگری ثقیل کورینور ، یاخود بر موقعه بر تعییر دیگر مقامده
 بشقه بر تعییر کوزل دوشر . مثلا بیروت ایله شام ارسنده شوسه
 مقاوله نامه سنک « مومی الیه موسیو تونین طرف دولت علیه به
 تقدیم ایش اولدینی کشف خریطه سنده . . . » دبه مسطور
 بولنان ایکنجی ماده سنده [دولت علیه] تعییری کبی که بو تعییر
 حکومت سنیه ایله دیگر بر دولت بیننده عقد اولنسان معاهداته
 یاقیشدینی حالده آحاددن بریله ویا بر شرکت ایله عقدایدیلن مقاوله لره
 [سلطنت سنیه] ویا [حکومت سنیه] تعییری ده یا یاقیشق آلور ،
 حالبوکه شواوچ تعییرک اوچنک ده ماصدقی بر .

[۲] وحقیقة هذا النوع الذى هو المنافرة ان يذكر لفظ او الفاظ يكون
 غيرها مما هو في معناها اولى بالذکر . وعلى هذا فان الفرق بينه وبين المعاظة
 ان المعاظة هي التراكب والتداخل اما في الالفاظ او في المعاني على ماشرت اليه .
 وهذا النوع لا تراکب فيه وانما هو ايراد الفاظ غير لائقة بموضعها
 الذى ترد فيه . [المثل السائر]

نه غریب رموز و اسرار! بر لفظ و تعبیر دیگر لفظ و تعبیرك
 مراد فی اولدینی حالدہ بریر اولیورکه بری برینک محلدہ استعمال
 اولنه میورلر . دها غریبی بر لفظ بولنیورکه مألوف و مستحسن
 ایکن تبدل صیغه ایله شرفنی غائب ایدیور و یا امر بالعکس اولیور .
 غرا تجمه بونک دها فوقندہ اوله رق کوردیلیورکه بر لفظ و تعبیر
 کلامده بر موقعدہ و یا بر اسلوبده تجیل و یا بر مهابت و شمشعه افاده
 ایلدیکی حالدہ موقع و یا اسلوبک تبدیلیه بر یرده او مزیتندن ساقط
 اولیور ، حالبوکه بشقه بر یرده مزیتنی اسلوب تبدل ایلدیکی حالدہ
 ینه محافظه ایدیور . چوق کرده اولیورکه طبیعت بر لفظ
 و تعبیرك استعمالندن قاجینورده سببی صورلسه اوسببی انسان کنندی ده
 یلیور، کنه و سری اکلا شلیور . بو اسرار و دقائق بر حد ایله تحدید،
 بر ضابطه تأسیسی ایله تعریف ممکن دکل . الحق نه دیدیکمی
 ایضاح ایچون بوقیل الفاظ و تعبیر آندن خاطر مه کلتری لاغلی
 الترتیب سویله یم .

[جناب حق] تعبیری مانوس و مستحسن، حالبوکه [حق تعالی
 جنابلری] دینمز . مع مافیہ [جناب سفیر] ایله [سفیر جنابلری] تعبیرلری
 بری برینه مساوی . [دین محمدی] ترکیبنده بر مهابت و احتشام وار،
 حالبوکه [محمدک دینی] تعبیرینی بر منکرک آغزندن نقل اولندقجه
 بر موحد قوللا نماز . [اطراف و اکناف] تعبیرنده اکنافک معناسنه

مفردينك مفادى مغايردر. تجارك افاده ايتديكنى مفردى اولان
 [تاجر] افاده ايتيور. [شام شريف] دینور، [شرفلى شام] دینمز،
 حالبوکه مثلا [فلانك خانه سى شامك اك شرفلى محانده در] دینور.
 [يول آچیلدى، ياخود کشاد ایدلدى] تعبيرلى زبازددر،
 حالبوکه [يول فتح اولندی] دینمز، مع مافیه برعطف تفسیر
 علاوه سیه حال دپشورده [يول فتح وکشاد ایدلدى]. [دینور.
 [طائفه نسا] دینورده [نسا قسى] دینمز. [قول جنسى] دینورده
 [عبد جنسى] دینمز. [کتب اولندی] دینمز، لکن [کتب و تخریر
 اولندی] دینسه موقعه کوره جواز وارددر. [آشجى يمكى و بردى]
 دینورده [يمكى اعطا ایدلدى] دینه جک اولسه کولنج اولور. عرض
 ناموس، جان مفرداتنك استعمال اولندقلرى مواضعده بونلرك
 جمع اوله رق استعماللرى ايجاب ایتسه اعراض، نوايس، جانها
 دینمز. [روحى، جامى اسیرکه مم] دینورده [جان اجیسیله بویه یايدم]
 دینه جک یرده روح کله سى قوللا نماز، بالعکس [روحك بیه طویماز]
 مقامنده جان کله سى استعمال اولتماز. حقی روحك موقع استعمالی ایله
 جمعی بولنان ارواحك استعماللرى بیه یرینه کوره تفاوت ایدر.
 علم، عرفان، معرفت کله لرینك برى برلرینه عطف تفسیر
 اوله رق ذکر اولندقلرى برلر اولور. بعضاً علم ایله عرفان
 آپرلور، هله بعض مواقع اولورکه عرفان ایله معرفت اره سینده

هیچ مناسبت بولنماز . علمادن ، حکمادن ، شعرادن ، ادبادن ،
 فلاسفه دن فلان ذات دینه جک یرلرده عالم ، ذی حکمت معناسنه
 اوله رق حکیم ، شاعر ، فیلسوف ، ادیب فلان تعبیری بارددوشر ،
 حالبوکه موصوف اوله رق عالم تقی ، حکیم حقائق آشنا ، شاعر
 معجز بیان ، فیلسوف اشهر ، ادیب مشهور تعبیرلری ایجاب ایدن
 موقفلرنده یک کوزل استعمال اولتورلر ، خیانت کلمه می عتاب
 دوستانه وبالخاصه خطابات عاشقانه ده نقدر سوملی در ؛ حالبوکه
 آتش فشان اولان [خان] کلمه سنه العیاذبالله هیچ برکیمه مخاطب اولمق
 ایسته مز ، لکن خیانت کلمه سنک یری اولورکه اوراده خان ایله
 همحال اولور اولور . سفاقت ایله سفیه دخی بوقیلدندر .

برلفظ اولورکه هم مفردی هم جمعی سامعه یه کوزل کلور ؛
 جامع ایله جوامع ، مسجد ایله مساجدکی . بعض الفاظ اولورکه
 مفردی سامعه یه کوزل کلدیکی حالده جمعندن خوشلانماز ؛
 قصر ایله قصور ، قبرايله قبور ، [طیف الخيال] ده طیف ایله طیوف
 کبی ، بعضاً دخی امر بالعکس اولور : اعیان ایله عین ، صناید ایله
 صنید ، فحام ایله فحیم کبی . [ترخیم] سامعه یه خوش کلورده [مُرحم]
 خوش کلز . مناسبات ، مداخلات جمعلرندن خوشلانیلورده
 موافقات ، مطابقات خوشه کیتمز . وجیه قوم معناسنه اولان
 [عین] ک جمعنده اعیان دینورده چشم معناسنه اولان [عین] ک

جمعده عیون دینور . بعض کرده اولورکه برلفظك مفرد
ویاجع ویواصف اوله رق استعمالی حالده اولفظ خوشه کیتدیکی
حالده اضافتله ویباشقه برقید وکله به مقارنتله حال دیکشور :
[اهل قبور] کبی .

[درت کوزله] یاخود [چارچشم ایله] دینورده [درت عین] ایله دینسه
کولنج اولور . موآحد وتوحید کلمه لری استعمال اولندقلری وقت
معنای مقصود اکلایشیلورده ترکیه مقابللری ایراد اولنسه یا برشی
اکلاشلماز یاخود برمعنای خطا آمیزی ایهام ایدر . نظیره سویلدی ،
وصول بولدی ، اثبات ایت ، ربط ایت ، دینورده نظیره ایتدی ،
وصول ایلدی ، مثبت قیل ، مربوط ایت دینمز .

دیمک ، سویله مک و بافق ، کورمک لفظلری الفاظ مراد فدن
اولدقلری حالده بر محل اولورکه بری اوتکینک برینی طوته ماز .
[بونی سویله بن یاخود دین بن دکلم] دینور ؛ [ایجه باقدم]
موقمنده [ایجه کوردم] دینور ؛ حالبوکه [تبریک ایدرم دیدم]
امثالی ترکیلرده [سویله دم] لفظی قوللانماز . كذلك [فلان
ذاتی کتدم کوردم] یرنده [باقدم] دینمز .

فخامت ، شهامت کلمه لرنده برشان وشعشعه بولندینی حالده
صفتلری اولان فخم ، شهم کلمه لرنده بوشان و آن یوق .
بونلرکی دهانجه بیک الفضاظ وتعییرانده اسرار ودقائق

بولنديغندن بواسراره وقوف پيدا ايتمك ايجون اهل اسانك واجاه
ادبانك استعماللرينه دقت ائيلي ودقت ايده ايده ملكه ذوق
حاصل اوله جفتدن ايسته بوملكه دن استفتا ايدرك الفاظ و تعبيرات
استعمال ايتملي در .

استلاف، لفظلر موضوع كلامه موافق دوشمك، يعنى حرب
ووغا، تقريع و تهديد كچي فخامت بولنان مقاملرده الفاظ جزاله
[متين لفظلر] وصف اشواق، يادايام فراق، مقام محبت و استعطاف
كچي يرلرده الفاظ رقيقه [لطيف و نازك لفظلر] ايراد اولنمق معنا سنده
كلور . [۸] مثال :

كاهي كه اول شسيريله خشميابه تبغ الور اله
اولور جهان پرزلزله با صدقجه ميدانه قدم
اولد مكه قصد جنك ايدر سحر الرى كلرنك ايدر
دنيابي خصمه تنك ايدر اولور سه سام و كسهم

[نقى]

ديكر :

بو بدن خوش رنكدن با كيزه در نازك سنك
بسله مش قوينده كويا كيم كل رعنا سنى

[۸] خزانه الادب دن نقلاً [ابن ابى الاصم] ك بوقاروده كي حاشيه ده
ذكر اولنان تفسيرينه مهاجرت اولنه .

کالی دیبا کیدک اما قورقرم آزار ایدر
 نازنینم سایه خار کل دیبا سنی
 [ندیم]

الفاظ جزله ورقیقه دن برصنفک استعمانه مألوف اولان
 فصحاك دیگر صنفنده استعمال ایلدکلری الفاظ اکثریا ، مألوف
 اولدکلری الفاظ نسبتنده کوزل دوشمدیکی حالده ، جمله بی سمت
 صلاح وفلاحه دعوت ایدن کتاب اللهده ، او وحی اعجازنمای
 رب العالمینده بویکی صنفدن هر بری الیعالی مرتبهده وارد
 اولمشر : یوم قیامتک ، عذاب جمیمک بیان احوال هولناکی کبی
 شدت مقامنده وارد اولان الفاظ جزله یورکلری دهشت ومهابتله
 طولدیرر . رحمت ومغفرت ، لطف وتسلیمت مقامنده وارد اولان
 الفاظ رقیقه ایسه کوللرک الدرین گوشه لرینه صوقیلور ،
 استلافک بویکنجی نوعی اقتضای حاله کوره تغیر وتبدل
 ایله دیکندن بلاغته عائد اسلوبلردندر .

امام ماوردی نک [ادب الدنيا والدين] ده واقع سوزندن
 استلافک نوع اولنه [مناسبت] اسمی دخی ویرلدیکی اکلاشیله یور ،
 فصاحت الفاظ اوج وجه ایله اولور دیدیکی یرده شویله سویله یور :
 « . . . اوچینجی وجه الفاظ ومعانی ارمسندده مناسبت ومطابقت
 بولمقدور . مطابقت ، الفاظ معانیسنه قوالب کبی اولوب اندن آرنق

واكسيك اولماق ديمكدر. مناسبت ايسه يا عرف وعادته
ويا اتفاق مستحسنه منى بر معنابه اكا دلالت ايدن الفاظ اينجده
بر لفظ يا قشقدر. حتى او معانى بشقه الفاظ ايله ذكر ايدلسه
الفاظ او معانيدن قاجيورمش كئي اولور...»

فصاحت فی الکلام

فصاحت فی الکلام ، کلامک مشتمل بولندی فی کلمه لر فصیح اولمقله
برابر تنافر کلماتدن تابع اضافادن افعال وصفاته ادواتک
توالیسندن کثرت تکراردن ضعف تألیفدن تعقیددن خلوص
وسلامتی و مطبوع یعنی طبیعی اولسی در .

تنافر کلمات

تنافر کلمات ، بر کیفیتدرکه کلمه لریک لسان اوزره ثقلترینی
وتلفظلرنده عسرتی موجب اولور .

بو کیفیت بعضاً اولورکه نهایت درجهده ثقلت وعسرت ویرر :

دولتک تاریخ حالسندده نام آور مشیر

بعضاً خفیف بر ثقلت وعسرتی موجب اولور :

کره چین چین خنده به اولدی مبدل

بعض بیانسون ، بر کلمه نک صوک حرفی انی ولی ایدن کلمه نک

ایلك حرفیه بر جنسدن اولوق ویا مخرجلری متقارب ویا خود متباعد

بولنمق صورتیه ایکی کلمه نک اجتماعی بو کیفیتک حصوله سببدر

دیه برضابطه وقاعده تأسیس ایتامک ایسته مشرسه ده ، امر ربانی ،
حیب وفادار کجی ترکیلرده شو اجتماع حاصل اولدینی حالده
موجب نقلت اولماسنه ، وینه شو مصراعده :

عنصرمدن ایتامک ممانک رغننه

درت میم وشو مصراعده :

بانت سعاد فقلای الیوم مشبول

ایکی میم اجتماع ایتامیکن تلفظنده عسرت بولغدینی حالده :

بوکارگاه صنع عجب در سخانه در

مصراعده عسرت و نقلت تحقق ایتامسنه نظراً بویولده برقاعده

وضابطه تأسیسی صحیح اوله ماز .

فأئده

شو ذکر اولنان عربی مصراع [بانت سعاد] دیه مشهور

اولان قصیده تک مطلق بولنان بیتک برنجی مصراعی در . ناظمی

صحابه کرامدن کمب ابن زهیر حضرتلریدر .

سبب نظم شودرکه کمب ابن زهیرک [بجیر] نامنده بر برادری

وارایدی . بویکی برادر بلغای عربدن [زهیر ابن ابی سلمی] نام

شاعر، شهیرك اوغللریدر . بونلر پدرلری کبی فحول شعرادن
ایدیلر ، هله کعب پک آتش زبان برشاعر ایدی . مکة مکرمه
فتح اولندوقده اورادن صاوشانلرایچنده کعب ابن زهیر ایله بچیرده وار
ایدی . بویکی قرداش مدینه منوره جوارنده کائن [ابرق العزاف]
نام محله کلدکلرنده بچیر کعبه دیدی که سن بوراده قیونلرک یاننده
قال ، بن کیدهیم بو آدمک [صلی الله علیه وسلم افدمز حضرتلرینک
جانب عالیسنه اشارتدر] سوزینی دکلهیم و حان و شاتی اکلایم ،
کعب اوراده قالدی ، بچیر قالقوب مدینه منوره ده رسول الله
صلی الله تعالی علیه وسلم افدمزک یاننه کلدی و کلام نبوی بی
استماع ایدوب اسلام ایله مشرف اولدی .

کعب ابن زهیر قرداشی بچیرک اسلام اولدینغی ایشتمدکه
جانی صیقلدی واکا تو بیخ و تکدیر بولنده ابیات آیه بی یاپوب کوندردی :

أَلَا يَا غَا عَنِّي بِحَيْرِ أَرْسَالَةٍ [۱]
فَهَلْ لَكَ فِيمَا قُلْتَ وَيَمْحَكَ هَلْ لَكَ

ای نامه رس ! بومکتوبمی قرداشم بچیره تبلیغ ایدوب اکادی که
یازق سکا یازق سن کندی اراده کله می کلمه شهادتی کتوردک .

سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ كَأَسَا رَوِيَّةً
فَأَنْتَ لَكَ أَلْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَاكَا

[۱] بحر طویلنددر .

یوقسه مأمون یعنی محمدالامین کلمه شهادت ایله سکا جرعه
جرعه برقدح لبریزی صوندی ، سنی مست مدهوش نشاطمی
ایتدی . علیه الصلوة والسلام افندمزه قریش مأمون وامین دیرلردی ،
کعب بوراده وصف مذکوری تعریض صورتیله ایراد ایتمشدر .

فَفَارَقَتْ أَسْبَابَ الْهُدَىٰ وَاتَّبَعَتْهُ

عَلَىٰ آيٍ سُنِّيٍّ وَيَبْ غَيْرِكَ دَلَلُكَ

کعب ابن زهیر کندی زعمنه کوره سوق کلامده دوام
ایدوب برادرینه کال تلهفله دیورکه سن مأمونه اتباع ایله اسباب
هدایتدن جدا دوشدک و دیکر لری کبی ورطه هولناکه آتلدک .
محمدالامین سنی زرمیه دلالت ایتدی بیلیورمی سک؟

عَلَىٰ مَذْهَبٍ لَمْ تُنَلِّبْ أُمَّا وَلَا آبَا

عَلَيْهِ وَلَمْ تُعْرِفْ أَخَا لُكَا

ینه کندی مجیب اوله رق دیور : سنی بر مذهب و مسلکه
سوق و دلالت ایتدی که نه پدر و مادرکی و نه قرداشک کعبی او مذهبده
بولدک ، کوردک .

فَإِنِ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَاَنْتَ بِأَسِيفٍ

وَلَا قَائِلٍ إِمَّا عَثَرْتَ لُغَا لُكَا

اگر سن ابوینتک مذهبیه رجوع ایتزههك سنك حاله
 اسف ایتهم وبرورطهیه دوچار اولورسهك سكا سلامتله دعاده ایتهم .
 بجزیر بوابیاتی حضور نبویده او قودی . ذات حضرت
 رسالتیناه افندمز کمبک [سَقَاكَ بِهَا الْمَاءُ مُون] سوزینی دکله دکله
 « اَمَّا الْمَاءُ مُون وَاللَّهِ » یعنی بن امینم واللہ دیدکدن سکره
 « هانکیکز کمب ابن زهیره راست کاورسه اولدیرسوندمی هدردر »
 بیوردی .

بجزیر دخی قرداشنه شفقت اخوتله شو منظومه بی یازوب کوندردی .

مَنْ مُبْتَاعٌ كَفْبًا فَهَلْ لَكَ فِي التِّيْرِ [۱]
 تَأْوُمٌ عَلَيْهَا بَاطِلًا وَهِيَ أَحْزَمُ

قراشم کمبه شوسوزلرمی کیم تبلیغ ایدر : ای برادر ! قبول
 ایتدی کمدن طولایی بنی ناحق یره لوم و عتاب ایله دیکک کلمه شهادته
 رغبت ایتزمی سک ؟ کلمه شهادت یک مضبوط و مستحکمدره ، نیجه
 معانی سعادت و حکمت انده مندر جدر .

إِلَى اللَّهِ لَا الْمَرْيَ وَلَا الْأَلَاتِ وَحْدَهُ
 فَتَجَوُّوْا إِذَا كَانَ النِّجَاةُ وَتَسْلَمُ

[۱] بوده بحر طویل دندر .

لَا تُوعِزِي دِينِيْنَ صَمْلَرَه پَرَسْتَشِي تَرَك اِيْت و ضَلَالَتِدِن
 اِيْمَان بِاللّٰه رَجُوْع اِيْلَه دِه دَنِيَادَه قَتْلِدِن و آخِرْتَدِه عَذَابِ اللّٰهِيْدِن
 قُوْر تَلْغَه يُوْل و اَر اِيْكِن بُوْن لَر دِن نَجَات و دَارِيْنْدِه سَلَامَت بُوْلَه سَك .

لَدِيْ يَوْمَ لَا يَنْجُوْ وَّلَيْسَ يُمَفَّلَتِ
 مِّنَ النَّاسِ الْاَطْاٰهِرُ الْقَلْبِ مُسْلِمٌ

يَوْم جزاده مؤمن موحد و قلبی طاهر اولان لَر دِن بِشَقَه سَنَه
 نَجَات و فَلَاح بُو قَدَر .

قَدِيْنُ زُهَيْرٍ وَّهُوَ لِأَشْيَ دِيْنُهُ
 و دِيْنُ اَبِي سَلْمَى عَلَيَّ مُحْرَمٌ

بِن قَبْلَه اَحْدِيْتَه يُوْزِي دُوْنْدَر دَم ، خَلَاق جِهَانَه رِبْطِ قَلْبِ
 اِيْلَدَم . اَرْتَقِ زُهَيْرٍ و سَلْمَى نَك دِيْن دِيْنِيْلَه جَك بَرِي اُولِيْمَان
 دِيْنَلَرِي بَكَا حَرَامْدَر .

بُو اَبِيَا نَك التَّطَرَفْنَه دِه « رَسُوْل اَكْرَم سَنَك دَمَكِي هَدَر
 اِيْتَدِي . اَكْر نَفْسَكَه اَحْتِيَا جَك و اَر سَه طُوْر مِيُوْب قُوْش كَل ،
 حَضْرَتِ يَنْغَمْبَرِ تَائِب و مُسْتَغْفِر اُولَه رَق كَلْنَلَرِك هِيْج بَرِي نِي رَد اِيْتِيُوْر
 و قَبْلِ الْاِسْلَام كِيْن اَحْوَالِدِن طُوْلَا يِي مُوَآخَذَه الْمِيُوْر » دِيَه يَارْدِي .

کعب بن مکتوب بن الوب نصل مخاطرہ لی بر حالہ اولدیغنی اکلاینجی
 دنیا باشنه طارکلدی و حیانتدن امنیتی منسلب اولدی . نہایت رسول
 اکرمہ [یا نبت سعاد] قصیدہ سنی سویلدی وہمان قالقوب مدینہ منورہ یہ
 کیتدی کہ ہجرتک طقوزنجی سنہ سنہ مصادفدر . جہینہ قبیلہ سندن
 کندیسیلہ معارفہ سی اولان بردانک خانہ سنہ ایندی . بعضیلری بوذات
 علی ابن ابی طالب (کرم اللہ وجہہ) ایدی دیمشدر . بوذات کعبی الوب
 مسجد شریفہ کوتوردی ورسول اکرم جانبہ اشارتہ قالق
 نزد سعادت لرینہ کیت ، استیمان ایله دیدی . بونک اوزرینہ کعب
 قالقوب حضرت یغمبرک نزد نبویسنہ کیتدی و دیز چوکوب
 حضرت یغمبرک النی طوتدقدن صکرہ دیدی کہ « یارسول اللہ !
 کعب ابن زہیر تائب و مسلم اوله رق استیمان ایچون حضور سعادتک
 کلک ایستر ، کتیر رسہم قبول ایدر میسک ؟ » رسول اکرم - اوت -
 بیوردی . در حال کعب « یارسول اللہ ! کعب ابن زہیر بنم » دیدی .
 یغمبر اقدمز « اوسوزلرک قائل اولان زہیر می » بیوردقدن صکرہ
 صدیق اکبرہ دونوب شعری او قومسنی امر ایندی . حضرت صدیق
 [سَقَاکَ بِهَا الْمَاءُ مُونُ کَأَسَا رَوِیَّةُ] دیہ بیٹی آخرینہ طوغری
 او قودقدہ کعب « بن بویله دیمدم ، بن [سَقَاکَ اَبُو بَکْرٍ بِکَا سِر رَوِیَّةُ]
 دیمدم » دیدی ورسول اکرم اقدمزده « اَنَا اَمَّا مُونُ وَاللَّهِ »

بیوردی. بواسطه ایدی که انصار دن بری بولندی بیوردن کعبک اوزرینه
 صچرا یوب « یارسول الله ! بکار خست ویر شو عدواللهک بوینی
 اورهیم » دیدکده یغمبر افدمز « ایلشمه آکا ، او بزه تائب
 و مسلم اوله رق ککشدر » دیه او کیمسینی منع بیوردی . ایشته
 اولوقت کعب دخی اولجه نظم ایتمش اولدینی قصیده سنی حضور
 نبویده اوقومغه باشلادی :

بانت سغاذ فقانی الیوم مشبول [۱]

مئیم ارها لم یفد مکتبول

کعب ابن زهیر قصیده سنی تغزل ایله باشلایوب دیورکه سعادم
 بندن مفارقت ایتدی ؛ بونکچون بیچاره کوکلم انک فراقیله بوکون
 شوریده حال و دردنا کدر ، او کوکل کیم معشوقه سنک ایزنده خوار
 و محقر و آزاد قبول ایتمز براسیر عشق و غرامدر .

اکثر شعرای عرب مدحیه لرینه باشلامه دن تغزل ایدرلر ؛
 یعنی کندی حال لرینی ، معشوقه لرینک مادی و معنوی اوصافی ،
 ماجرای عشقی حکایه ایلر لرکه بوکا « نسیب » ویا « تشیب » دینور .
 حضرت کعب اللی یدی بیت اولان بو قصیده سنده اوتوز یدنجی

[۱] بحر بسیطه ندر . اجزاسی ایکی کره ، مستفعلن فاعل مستفعلن
 فعلن در . بعض اجزاسی علتله اوغرامشدر .

بیتک نہایتہ قدر تفرل ایتمش ، و اوتوز سکنزنجی بیتدن اللہ برنجی
بیتک اولئہ دک اون اوج بیتدہ رسول اکرمی مدح ایلمش اولدینی
کبی سؤک یدی بیتدہ دہ تمہ و خانمہ اولاق اوزرہ مهاجرین
سحابہ بی ستایش ایلمشدر .

ناظم حضرتلری اوتوزیدی بیتدہ تفرانہ نہایت ویردکن
سکرہ مدح و ستایش رسول اکرمہ کجوب مدحہ شونیا
واستعطاف ایلمہ باشلایور :

أُنبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
وَأَلْعَفُوْا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَا مَوْلُ

رسول اللہک نیم قانمی ہدر ایتمش اولدینی بکا خبر ویرلدیسه دہ
بن اوامروت کانی حضرتک نزدندہ عفو و عاطفتہ امید وارم .
مدحک نہایت بیٹی اولان :

إِنَّ الرَّسُولَ كَسَيْفٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ
مُهَيَّبٌ مِنْ سَيُوفِ اللَّهِ مَسْلُوبٌ

بیتنہ کلدکدہ رسول اکرم غایت محظوظ اولہرق صرئندن
خرقہ شریفہ سنی چیقاروب کعبہ کییدردی . کعبہ دہ اوپر کذار
سعادتی آلوب عمری اولدجہ انکله افتخار ایندی . بیتک مالی :

رسول اکرم قیندن چیقمش برسیف آبدار آلهی درکه انکله عالم
ضیالانیور ، چراغ نبوتدن جهان استفاده انوارایدیور دیمکدر .
بُرده خرقه یه دینور . رسول اکرم برده شریفه سنی احسان
ایتمی ملبسه سیاه بو قصیده یه [قصیده برده] دخی دینور .
نته کیم امام بوصیری نک « آمین نَذَکَرُ » دیه باشلایان قصیده سنه
[قصیده برآه] یعنی قصیده شفا دینور ، چونکه امام بوصیری
فلج علته اوغرایوب بدنک یاریسی طوتماز اولمش و اطبامدا و اتندن
عاجز قالمش ایدی . قصیده سنی نظم ایتمکده نبی ذیشان افندمزی
عالم منامده کوروب کندیسنی بد مبارکریاه . مع ایتمیسه در حال
شفا یاب اولدی .

معاویه ابن ابی سفیان اون بیک درهم و یروب بو بُرده شریفه یی
کعب ابن زهیردن المق ایسته دیسه ده حضرت کعب « بن رسول اللهک
خرقه سنده کیمی نغمه ترجیح ایدم » دیه انک بو تکلیفی
رد ایدی . لکن کعبک وفاتنده معاویه ورته سنه یکر می بیک
درهم کوندروب او بُرده سعادتیی انلردن المشدر . ایسته اندن صکره
ملوک و سلاطین عظام حضراتی اده سنده خلفاً عن سلف تداول ایدرک
الی یومنا هذا موجود اولان خرقه شریفه بو بُرده نبویدر . بعضیلری
دیدیلرکه ذکر اولتان بُرده شریفه تانار و قعه سنده مفقود اولوب شمدی
محفوظ محفظه تکریم و احترام اولان خرقه شریفه بَبُوک و قعه سنده

يَنْبَغُ اِيْلَهْ مَصْرِبِيْنْدَهْ كَانْ [اِيْلَهْ] بِلْدَهْ سِيْ اِهَالِيْسِنَهْ اِحْسَانْ بِيُوْرِيْلَانْ
 بُرْدَهْ لَطِيْفَهْ يَمَانِيَهْ دِرْ كِهْ بُوْتُوْبْ مِبَارَكْ مُحَمَّدِيْ خَلْفَاءْ عَبَاسِيَهْ نَكْ
 بَرِيْحِيْسِيْ اَوْلَانْ [سَفَاحْ] طَرْفَنْدَنْ اَوْجْ بِيَكْ دَرْ هَمَهْ اَشْتَرَاْ اَوْلْتَشْدِيْ .
 اَتْمِيْ

بناءً عليه تنافر حروفده اولديني كبي تنافر ككآني ده حسن
 طبيعته حواله ايتلي در . مع مافيه ذكر اولنان اجتماع اكثر يا باعث
 تنافر اولديغندن حذر اولتملي در .

ايسته تنافر ككآت سوزك عنديتني اخلال ايده جكي جهتمه
 ككلمرك حسن ترتيبنه اعتنا ايديك لازمدر ، مكر كه بو كيفيتي
 مشتمل تعبير و تركيب يريني طوته جق ديكر تعبير و تركيب بولميه ،
 او حالده استعمالنه جواز واردر . مثلا سروري نك :

قاره قوري قاري الدي نعمان

تاريخنده في الحقيقه تنافر ككآت وارسه ده شو هزل و مزاحك
 يريني طوته جق تعبير همان يوق كبي اولديغندن تنافر دن سلامت ايجون
 بو تعبير مقامنه نسبتنه فدا ايديله مز ايدي .

تتابع اضافات

تتابع اضافات ، ككلمرك بري برينه براسلوبده مضاف

قلمی در ، بر صورتی که ترکیه کافلی اضافه اولمق اوزره نظم
و نژده ، و اضافه فارسیه اولمق اوزره یالکر نژده لا اقل اوج ،
و ترکیه کافسر اضافه اولمق اوزره نظم و نژده ، و اضافه فارسیه
اولمق اوزره نظمه درت مرتبه اضافه داخل ایش اوله .

کافلی اضافه ترکیه به مثال :

آنک اویسک طامنک ارتقاعی . . .

دیگر :

[مرك] سمان زمینه دو کیلن [نورینک] کوکلره انبساط بخش

اولان [لطفتنک] تصویر یولنده . . .

بویکنجی مثاله ایلک ایکی اضافه کرده مضافله مضاف الیهلرک
اره لر نده فاصله وار ، مع مافیه اضافه تابع ایش اولدیغندن
ینه محل فصاحتدر ، دیمک که ترکیب اضافیلرک اجزاسی ارسنه
فاصله لر کیرمکه تابع اضافه آنک حکمی ساقط اولیور .

کافسر اضافه ترکیه به مثال :

عدلیه محاسبه قلمی معاملاتن محور لایقنده جریانی ایچون . . .

بویکی نوع تابع اضافه اکثریا قلمنده رسوخ بولنمسانلرک

آمارنده تصادف ابدیلور .

نژده اسلوب فارسی به مثال :

« . . . پابسته دام هلاک ایدوب سرشقاوت اثرلرین دانه سنک
آسیای عدم ایتمشیر ایدی »
[قاره چاپی زاده - سلیماننامه]

• نشیان سلفک افراطاً بتدکاری اضافات متتابعه ایشته بونوعدر .
کورلدیکی اوزره شو فقره ده : « بیان کیفیت طلوع کوکبه
اقبال سعادت مال خاندان عثمانی » ایکی صفتله برابر بش مرتبه
تتابع اضافات وار . بعضیلری بواسلوبده اولدینی حالده نظمدا اولدینی
کبی نژده ده اوج مرتبه تداخل اضافاته جواز ویرمشدرلر .

نظمده اسلوب فارسی به مثال :

ویردی لطف هوا ایله بزمه رونق
صدای خنده کلغنجهای نقش حریر
[بلوغ]

مرحبا ای حضرت صاحبقران معنوی
ناظم منظومه سلك لال متنوی
[نفی]

تنیہات

الفجی ، ترکیبه کافی اضافلرده اضافانک ایکی مرتبه تداخلی
محل فصاحت دکلدیر :

« بونده براز حق ناشناس کیمه لر واردرکه روز و شب
باشک اوزرنده کزدیرسهکینه برایش باشنده منی [سنگ
مرامنک] عدم حصولی ایچون - باشک کوزک ایچون - دیسهک
اصفا ایتمز. »

[کانی]

۲ - نجی ، اسلوب فارسی اوزره اضافانک اوج مرتبه
تداخلی نظمده فصاحتی اخلاص ایتمز :

مست مدهوش می ناز جمال

شمع فانوس شبستان وصال

[خاقانی]

خاکبای شیخ عطارمکه اولدی همتی

طبعمه استاد درس مشکلات مثنوی

[نغمی]

۳ - نجی ، عنوان مأموریت و فارق محل وظیفه اولان
یرلرده کافی کافسر ترکیه اضافت لک توالیسی نصیبی تجاوزا یتسه ده
ضرورته منی استعمانه جواز واردر : . . نظارتی مکتوبی
قلبی ممیزی ، و برنجی آلابک ایکنجی طابورینک او جنجی بلوکنک
پوزباشیسی کبی .

۴ - نجی ، تعریفدن مستبان اولدینی اوزره اسلوب متنوعده

توالی، اضافات محل فصاحت دکدر، بلکه لطف تنوعیابه انشامزده
وسعت وزینت ویرمش برعطیه طبیعتدر :

معموریت مملکتک الکیوک [وسائظندن] بری ایدی .

مآثر جلادنده فرید اولان شهزاده ییلدیرم بایزیدک بارقه
شمشیر غیرتی . . .

نیم اومدت ایچنده براکنجهم وارایسه خلق ادهسنده شاعر
نامیله یاد اولنان عندلیبان معرفتک نغمات وجدانی ایدی .

بو نوروز سعادتک صباح الحیر فیوضاتی کبی صرف صفای
روحانی به مستغرق اوله رق . .

ایشته کوریورزکه بو ترکییلرده کی مختلط اضافتلردن بعضیسی
درت مرتبه به قدر چیقدینی حالدده سلاستی اخلال دکل ، سلاسنه
کوکلمری مفتون ایدیور .

۵ - نجبی ، تعریفدن اکلاشلدینی ومثالرده کورلدیکی اوزره
محل فصاحت اولان تتابع اضافاتله مقصود ، اضافات متداخله تک
برمنوال محرز توالیسی در . بوقسه مثلا : نفعی تک قصانیدی ،
ندیمک غزلیاتی ، سروری تک هزلیاتی مشهوردر دیسهک بو عبارده
اضافات تداخل ایتمیوب ترادف ایتمش اولدیغندن بونک تکرر

وتوالیسی فصاحق اخلال ایتمز . بنساء علیه تنابع اضافاتی
 [ایکیدن زیاده اضافتک توالیسی در] دیه تعریف ایدنلره بشقه
 جهتلره اعتراض وارد اولدینی کبی بوتعریف تداخل وقوعه
 کلمکسزین صرف ترادف ایتمش اضافتک توالیسنه شامل اوله رق
 اغیارینی مانع بولمندیغندن بوجهتله دخی تعریف مذکورطوغری
 اوله ماز دیه اعتراض وارد اولور .

۶ - نجی ، اضافات عربیه ده مضافک حرکه ویاحرجه
 اعرابی لسانمزده هر نه صورتله مستعمل ایسه او ترکیب اضافی
 اسلوب فارسی اوزره دیگر برشیته مضاف الیه واقع اولدینی
 حالده دخی اعرابی دکشمز . مثلاً رسول الله ، اولیاء الله ،
 امیر المؤمنین ، سیف الله ترکیلرنده مضافلر مرفوع ؛ صلاح الدین ،
 نور الدین ترکیلرنده منصوب اوله رق مستعمل اولدقلری جهته
 خلیفه رسول الله ، مناقب اهل الله ، فرمان امیر المؤمنین ، نام سیف الله
 ترکیلرنده مرفوع ، ترجمه حال صلاح الدین ، مشایخ نور الدین
 ترکیلرنده ده منصوب اوله رق قوللانیلور . كذلك ابو الفتح ،
 ذوالجناحین ، ترکیلرنده مضافلر مرفوع ، اولی الامر ، اولی النهی ،
 ذوی العقول ترکیلرنده غیر مرفوع بولندقلرندن بو ترکیلر بشقه
 برشیته مضاف الیه اولسه برده یته اعرابلری تغیر ایتمز . علی ابن
 ابی طالب و برده بعض تلفظه کوره امام ابی یوسف ترکیلری
 شاذدر .

افعال و صفاتله ادواتك توالیسی

توالی افعال ، ایکیدن زیاده افعال بری بری آردنجه ایراد
ایدلمکدر .

مثال :

یاره چآمش کام الوب جامن چکوب ایچمش رقیب
واریقل عقلک کسر سه سن دخی [جاتال چک ایچ]
دیگر :

مر آته [باقوب قالدی کوروب] روینی حیران
گویا ایکی حسرت بری بریله کورشدی
[سنبلزاده وهی]

کوریلور آ ، اولکی مشالده بر طاقم کودک فعللر بریره
طیقشدیر یله رق وایکنجیسنده متعلقات افعال بری برینه قاریشهرق
عباره نقدر سومستر . فقط ندیمک :

چیقوب کلزاره خندان اولمه نك شمعی زمانیدر
مسرت وقتیدر روح روانم کل آجل شاد اول
بیتمده اوچنجی فعل فاصله لی اولدیغندن شو توالی بك لطیف
دوشمش وکوکلری شوق وشادیله لبریز اتمشدر .

توالی صفات ، ایکدن زیادہ جملہ توصیفیہ زنجیرلہ اولہ رق
بری برنی تعاقب ایتمی در . تقلیداً ترتیب ایدلمش اولان شو
سوز کبی :

مشاہیر سیاحیندن اولوب بوندن یدی سنہ اقدم چین
حوالیسنده کشت وکذار ایتمش وبوسیاختنده اقصای شرق
اهالیسنک اخلاق وعادات غریبه سنہ دائر تالیف ایدوب ایدی
احترامده متداول بولنان سیاحتنامہ سیلہ کسب اشتہار ایلمش
وچن سنہ غزته مزک فلائجه نومروسنده ترجمہ حاله وعزیمت
ایلدیکی یرلرله اورالرده مظهر اولدینی رغبت عمومیه حقنده
بند مخصوص نشر اولنمش اولان فلان ذانک هند جهتلرنده
سیاحت ایتک اوزره . . .

شوطر زده توالی صفات ، اکثریا قلمنده ملکہ فصاحت
هنوز حاصل اولمامش نوهوسان انشانک آثار وه مقالاسنده
کوریلور .

اخطار

ایلروده محبت مخصوصنده ذکر اولنه جنی اوزره برده
[تنسیق صفات] واردرکه او بوقیل مغل فصاحت توالی صفاتدن
اولیوب بالعکس صنایعدن معدوددر .

توالی ادوات ، ایکیدن زیاده ادوات وروابطك بری برینی
متعاقب ایراد اولمغلی در .

مثال :

دکدر اویله بک استاد شاعر [کرچه کیم اما]
پنه اشعاری طبعه خوش کلور بیلم نه حالتدر
[ندیم]

دیگر :

[اما که اکر] بوجه تدقیق
سنگ و کهری اولسه تفریق

کثرت تکرار

کثرت تکرار ، بر شیک لفظی و معنوی بر لطف و مزینی
اولقسزین کلامده دفعاتله ایراد اولمغلی در .

مثال :

لوح اولدی کهمی وکاه خاتم
که کوردی سرور وکاه ماتم
که باشه حیقوب که اولدی پامال
کاه اولدی کلاه وکاه خنجال

که قبله نما که اولدی ساعت
 گاه اولدی رکاب و رخت دولت
 که مجر اولوب که آفتابه
 که آتسه کیردی گاه آبه

[نابی]

اخطار

مخل فصاحت اولان شوکثرت تکرار ، اهل بیان اره سنده
 [تکریر] نامیله یادقلنان صنعت دکدر . ایلروده مجت مخصوصنده
 ذکر اولنه جنی اوزره اوصنعت مثلا شاعرک شو :

ای وارلنی واری وار ایدن وار
 یوق یوق سکا یوق دیمک نه دشوار
 دیر هر شینک لسانی هرگاه
 الله الله الله الله

نظمنده اولدینی کبی معنایه شدت وقوت باعباره به لطافت
 وملاحت ویرن تکرار لر در .

ضعف تألیف

ضعف تألیف ، معنایه برخلاف اولدینی حالده کلامک
طرز ترکیبی بستون شیوه لسانه و یاخود محتوی اولدینی بعض
ترکیبیری قواعد معیار اولمقدر .

ضعف تألیف ایله اشاعیده ذکر اولنه حق تعقید لفظی
ارهسنده فرق وارددر : تعریفدن اکلاشلدینی اوزره برکلامک
سیماسی قطعاً طور مألوف متمیزه بکزه مزه ، یاخود کلامک بعض
ترکیبیرنده قاعده سنزک بولنور ، و فقط هرایکی تقدیرجه معناده
خلل بولتمازسه بوکیفته ضعف تألیف دینور . بالعکس برکلامک
تألیف و ترکیبی لهجه لسانه موافق وقاعدهیه مطابق اولدینی
حالده اوکلام ، مجرد سبک عباردهده تقدیمی ایجاب ایدن برشیئی
تأخیر و تأخیری اقتضا ایلهین برشیئی تقدیم ایتمک کبی اشاعیده
ذکر اولنه حق اسبابه مبنی معنای مقصوده واضحاً دلالت ایتمزسه
بوکاده [۱] تعقید لفظی اطلاق اولنور . بو فرق بعضیلرینه خفی

[۱] تلخیصده جلال الدین قزوینی تک « والتعقید ان لایکون ظاهر
الدلالة على المراد لخال اما فی النظم . . . دیدیکی برده شارح تفتازانی شویله دیور :
« بان یكون ترتیب الالفاظ على وفق ترتیب المعانی بسبب تقدیم او تأخیر
او حذف او ضمائر او غیر ذلك مما یوجب صوابه فهم المراد ، وان كان ثابتاً
فی الكلام جارياً على القوانین . . . »

وینهان اولسه ده محققدر؛ بناء علیه آزر مطالعه به اعتماداً هر تصادف
اولنان شیشه رطب و یابس اعتراض ایدلما مسی بالخاصه توصیه اولنور.

وكم من عائب قولاً صحيحاً
وآفته من الفهم السقيم
ولكن تأخذ الافهام منه
على قدر القرائح والعلوم

[المتنبی]

ضعف تألیفك قسم اولنه مثال :

«کلمات ملهمه انعام بیسور ملز دن اول وانلره مراجعت
ایتمکسزین واجب الوجودک وارلقنه اعتقاد ایتمک ممکندر
وبوندن زیاده دیه بیسور زک علمک اقتضاسنجه ممکندر وحتی
علمک اقتضاسنجه مستقلاً لازمدر.»

[معلم هریک]

ایشته شومثالک لسهجه لسانه مخالفتنی بیانہ کندی کافیدر.

استطراد

فصاحت و بلاغت الحق فضائل ايله آراسته اولورسه شایسته

استماع اولدیغنه و معرفه الله ایسه رأس فضائل بولندیغنه بنیاء
 معلم هر یکک کندی طرز افاده سیله سویله مک ایسته دیکی
 معرفه الله دأر بوراده بر قاج سوزده بز سویله مک ایسته رز :
 عالم حادثدر ، یعنی سموات و ارض و ما فیها جمیع اجزاسیله
 محدندر ، معدوم ایکن ایجاد رب العالمین ایله موجود اولمشلردر
 و جمله سی قابل فنا و هلا کدر . یعنی اجرام سماویه و موالید ثلثه
 و الحاصل عالی و سافل بونجه مکنون آدن هیچ بری ازلی و ابدی اولیوب
 جمله سی حادث و هال کدر ، هیسنک ابتداسی و منتهاسی واردر .
 فقط عالمک اول و آخرینک مدت و زمانی حقیقی وجه ایله جناب
 خالق ذوالجلال دن بشقه کیسه نک معلومی دکدر . حجة الاسلام
 امام غزالی احیاسنده دیدی که حد ذاتنده ممکن اولان شی دائماً
 هال کدر . مشکوة الانوارنده ده سویله سویله یور : « عارقلر حقیض
 مجازدن ذروه حقیقه ترقی ایدوب مشاهده عینییه ایله کوردیلر که
 وجودده آنجق الله وار و وجه اللهم دن بشقه هر شی هالک ، فقط
 وقتاً من الاوقات هالک اولور معناسیجه دکل ، بلکه هر شی ازلاً
 و ابدأ هالک »

بقا قنایه مقابله عدم وجوده ردیف

جهان یوق اولمه ده مانند شمع وار اوله لی

طبقات الارض علمای دیورلرکه کرك بطن کرده و کرك
 ظهرنده حادث اولان بوجه تعینات متقاربه و تغیرات متعاقبه
 واضحاً دلالت ایدیورلرکه بوعالم ازلی وابدی دکلدرد ، بلکه ابتدایی
 وارد و ابتدایی اولدینی کبی انتهای دخی شبه سزدر ، الحق
 بوابتدا و انتهای مدت وزمانی حقیقی وجه ایله خالق تعالی
 حضرتلرندن بشقه کیمه بیلز .

ارضك دور نایسنده کی موجوداتك كون و فسادینی بیان
 ابتدکری مجتده دخی شویله سویله یورلر : « دور مذکورک
 اکثر مکوناتی که نباتات و حیواناتدر ، انلر طبیعت و مزاجلری
 تگون ابتدکری زمانده موجود اولان خالک و هوایک طبیعتیله مألوف
 اولمش و مواد جوییه کندیلرینک ماده غذاییه و آلت تنفسیه لری
 مشابه سنده بولمش اولدیغندن زمان تگونلرنده بولدق لری حالات
 سطحیه و کیفیات هواییه تدریجه بجدد ایدوب اجزای عتیقه سندن
 هیچ برشی قالمد قدده فنایه کیدن مواد عتیقه ایچنده انلرک دخی فنا بولمش
 لازم کلور . زبراطور جدید ایله الفت ذاتیه لری اولدیغندن بجدد
 ایدن ماده لر انلرک طبیعتلرینه مخالف دوشه رک ماده مماییه لری اولور ؛
 و بناء علیه انلر هلاک و تلف اولماریله دور جدیدک موادینه مناسب بشقه
 نباتات و حیوانات انلره خلف ، و طبایع کونییه نک تبدلاسنده بجلی
 ایدن حکمت علیه اقتضاسیجه انلرده تعاقب زمانه خلفارینه

سلف اولور لر . لکن موجودات جدیدہ ایچون تخصیص اولنان
تکونات متوالیہ نیک حقائق و کیفیاتی الحق خالق تعالیٰ حضرت تلیری
بیلور ، بورایہ علم بشر واصل دکلدرد . «
ماحصل ، جناب صانع حکیمک ارادہ علیہ ربانیہ سنی تعلق
ایلدیکی زمان عالم کتم عدمدن وجودہ ککشدرد ، ینہ ارادہ علیہ قاهرہ سنی
تعلق ایلدکده فنا پذیر اوله جقدر .

§

معرفة الله نظر شرعاً واجبدر . یعنی جناب حقک
وجودینی ووجوبی و صفات کالیہ ثبوتیه و سلپیہ سنی طاقت بشریه
مقدار بجه تصدیق ایچون تفکر و استدلال اتمک شرعاً واجبدر .
فقط جناب حق کنهیله معرفت محققینه کوره واقع دکلدرد .
حجة الاسلام و امام الحرمین کبی بعض محققین جناب حق کنهیله
معرفت ممتنع اولدیغنه قائل اولمشدردر . ذات حضرت رسالتناه
افندمز کمال کبریای الوهیتی مشاهده ایله مستغرق حیرت اولدقده
« سُبحَانَكَ مَا عَمَرَ فُنَّاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ » ديه خطاب ایندی . دیگر
بر حدیث شریفدهده « تَفَكَّرُوا فِي آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ
تَعَالَى فَإِنَّكُمْ لَنْ تُقَدِّرُوا قَدْرَهُ » وارد اولمشدرد . صدیق اکبر
رضی الله عنه « الْعَجْزُ عَنِ دَرْكِ الْأَدْرَاكِ إِدْرَاكُهُ » دیمش و علی مرتضی
کرم الله وجهه حضرت تلیری دخی بونی تضمین ایله « الْعَجْزُ عَنِ دَرْكِ

الْاِذْرَاكِ اِدْرَاكِ . وَابْحَثْ عَنْ سِرِّ ذَاتِ اللَّهِ اِشْرَاكِ « ديمشدر .
 ايشته بووجه ايله معرفة اللهده نظر شرعاً واجيدر . زير اجناب حق :
 « فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا »
 بيورمشدر . كتاب عزيزك ديكر بر آيت كريمه سنده ده :
 « قُلْ أَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ » بيولمشدر . برده :
 « إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ
 لِأُولِي الْأَلْبَابِ » آيت كريمه سي نازل اولديني زمان عليه الصلوة
 والسلام اقدمز « وَيُلْزِمُنَّ لَهَا بَيْنَ فَكِّيهِ وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا »
 بيورمشدر . معناسي : يازق او آدمه كه بو آيتي ايكي چكه سنك آره سنده
 كوله دي ده انك معاني واسرارنده تأمل وتفكر ايمدي ديمكدر .
 شو ايكي آيت كريمه ده واقع امر لر وجوب ايجوندر ، زيرا
 عليه الصلوة والسلام اقدمز معرفة اللهك دلائلنده نظر وتفكري
 ترك ايدنلري وعيد وتهديد ايمشدر ، حالبوكه واجب اوليسان
 شيلري ترك ايمه دن طولايي وعيد وتهديد بو قدر .

§

اصحاب عرفان وايقان لوحه جهاني معالمة وتدقيق ايلديلر .
 كيمي براهين ، كيمي مشاهدات ونجارب ، كيمي واردات قليه ايله
 جزم وتيقن ايتديلر كه عالمك ، بوتنوعات بي نهايه نك ، بو قوانين
 جاريه حيرت افزانك ، قديم لم يزل ولا يزال بر صانعي واردر

انك وجودی لذاته واجب و ذاتی نظرله عدمی ممتنع در ، یعنی
 وارانگی مقتضای ذاتی در و وارفتگ ذاتی انفسا کی محالدر ،
 ایسته سلسلهٔ ممکنات و حادثات بوقدم واجب الوجوده منتهی در
 دیدیلر .

جمله موجوداتدن « وَحَدَّهُ لِأَشْرِيكَ لَهُ » نداسنی ایشیدن
 اصفای عباد عظمت و جلالت ربوبیتی حیرتله تماشایه طالیدیلر ،
 جمال با کمال الهییه مشتاق اولیدیلر ، انلر نظرنده هرشی برهان
 حق اولدیفندن طریق اهل نظرله استدلاله محتاج اولمیدیلر .
 انلرک قلوبنده انوار معرفه الله بارقه انداز اولدی . اهل استدلال
 ایسه دوشونیدیلرکه بو عالم مُخَدَّثدر ، هر مُخَدَّث ایچون بالضروره
 بر مُخَدَّث و موجد لازمدر . چونکه سلسلهٔ حادثات وجودی
 مقتضای ذاتی اولان بر مبدأ قدیمه منتهی اولسه حادثات بری برینه
 ترتیب ایده ایده ازله طوغری علل و معلولاتک تسلسل ایتمی
 لازم کلورکه ازله طوغری الی غیرالنهاییه طور میوب کیدن سلسلهٔ
 اسبابک بر مبدئی بولنه میه جغندن علت و سبب یوق دیمک
 اوله جتی جهتله بوتسلسل محالدر . یوق اکر بو حادثات بری برینک
 علل و معلولاتی در فرض اولنورسه بو بردور تقدیمی اولوب
 معلولک وجودی علتک وجودیه توقف ایلدیکی حالده او معلول
 دونوبده کنیدی علتله علت اولورسه علت فرض اولنان شپشک

وجودی ده او معلولك و خودینه توقف ایده جکندن هر بری
 سبب وجودی اولان شیء دیگره و بِالْآخِرِه کندی نفسنه
 تقدم ایتک کبی بالبداهه فسادی مستلزم اولقله بوده باطلدر
 دیدیلر . برده - ماده ایله قوتی - یعنی هیولای عالم ایله او
 اجزای فردنک حرکاتی دوشوندیلر . ماده ساکن اولدقجه
 برشیده تأثیر ایده مزه ، برشی احداث و ایجاد ایده مزه . حرکت ایسه
 ماهیات اجسامده ذاتی اولدیغندن اجزای فرده بی ایلک ابتدا
 حرکت کتورمک ایچون انلردن خارج والره فائق بر قوت
 غالبه نک وجودی ضروری در . هم برده اجزای فردنک کندی
 حرکتلریله نیجه تحولاتدن صکره شو مصنوعات بدیعه متناسبه بی
 ایجاد الملش اولملری قبول عقل بشره یا قشماز بر خیال باطلدر . بر اثر
 معقول غیر مدر کدن صادر اولماز و غیر مُذَرِك اولان اجزای فردن دن
 ادراک بشر ظهوره کلز . بناءً علیه ماده وقوت اصل عالم اوله میوب
 بر صانع حکیم بر استاد علیم لازمدر دیدیلر .

إِنِّهَا وَاجِبٌ كَوَلَاهُ مَا انْقَطَعَتْ

آخَاذُ سِلْسِلَةٍ حُقَّتْ بِإِهْكَانِ

كَذَا الْحَوَادِثُ وَالْأَرْكَانُ شَاهِدَةٌ

عَلَى وُجُودِ قَدِيمٍ صَانِعٍ بَانَ

[فصیده نونیه]

وَدُنْيَانَا حَدِيثٌ وَالْهَبِوُلَى
عَدِيمٌ الْكُونَ فَاسْمَعْ بِاجْتِدَالٍ

[فصیده امالی]

صانع قدیمک وجودینہ و وحدانیتہ انفس و آفاق بونجہ
دلایل قائم اولوب عاقل ایچون رؤیت آثار صنع ایله صانعی
بیلک ممکن اولدیغندن حضرت خلاق جهانی جهلده هیچ برکیمسه
معذور اولدیغنی بیانله ینہ صاحب امالی شویله دیور :

وَمَا عَذْرُ لِيْذِيْ عَقْلٍ يَّجْهَلُ
بِحَخْلَاقِ الْاَسْفَلِ وَالْاَعَالِي

حاکم شهید [مشتقی] نام کتابنده امام اعظمدن نقل ایله دیرکه
سموات و ارضینک خلقنی و نفسنی و سائر مخلوقاتی کوردیکی ایچون
حضرت باری ذوالجلالی جهلده هیچ برکیمسه نک عذری مقبول
دکلدر . ینہ امام اعظمدن روایت ایلرکه جناب حق ناسه
رسول بعث ائلسه ده حضرت خالق عقللریله بیلک انلر اوزرینه
واجبدر . جمهور ماتریدییه دیدیلرکه شاهق جبده نشأت ایدوب
کندینه دعوت واصل اولیان کیمسه اوزرینه ، بالاستدلال صانع
عالمک وجود و وحدتہ ایمان ایتک واجب اولور .

« وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ »

« وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ »

خلاصه الخلاصه عقول سلیمه ، علوم و فنون ، تماشای طبیعت ،
 شئون کونیة ، حادثات یومیة ، الك ناچیز ذره دن الك بیوک اجسام
 واجرامه قدر هرشی ، بالخاصه کندی نفسلر مزه ، بونلر هب وجود
 باری به واضحاً دلالت ایدیور .

قدرت صنعن ایدر لر انبات
 برده کو کده بوسکون و حرکات
 حادثات فلکه اولسه نظر
 قدم ذاتی ایجاب ایلر
 هیچ نقل اولسه ده عقل ساینم
 حکم ایدر کاوله بر استاد علیم

[حلیة خاقانی]

کتاب کائنات اسرار حق بی دهن سویلر
 سواد ممکنات انار صنعی بی سخن سویلر
 سنک کوشکده استعداد بوق ادراکنه بوقه
 لب جو ده کمال صنعی هر برک جن سویلر

[نابی]

انتهی الاستطراد

کله لم مانحن فیہ : ضعف تالیفک قسم نایسی بر جوق وجه ایله
 ظهوره کلور . بر طاقم قواعد دقت و امعانله نظر ایتک ایچون
 بعض مثاللر ایراد ایدم .

ایرانده کلان هنرورانک

آرایش هربری جهانک

بویتک بالبداهه کوریایورکه سیماسنده طورملی وار ،
معناسنده خلل یوق . فقط اسلوب ترکی اوزره اولان اضاقلرده
مضافله مضاف الیهک بینی ، مضافه اجنبی بولنان شیهه فصل ایتمک
ولوکه نظمده اولسون مخالف قاعده ایکن [هنرورانک] کلمه سیله
[هربری] نک ارسسی ، [جهانک] مضاف اولان [آرایش]
کلمه سیله فصل ایتمش .

دیگر :

« بنابرین یالان یا کلش برایکی [عبارات] ترکیه یی
اوقویه بیلانلره ادیب ، قواعد صرفیه یی اوقودانلره معلم ادبیات
نامنی ویرمک . . . »

ترکیه ده اسماء اعدادک معدودلری مفرد اولق لازم ایکن
بومثالده جمع اوله رق وارد اولمش .

تنبیها

۱ - نجی ، ترکیه ده عدد ایله معدودک مجموعی برشیته علم
شخصی اولور ویاخود علم جنس اولوبده جمعندیریلورسه معدوده

ادات جمع لاحق اوله بیلور : بنات نعتن الکبری معناسنه یدی
 قرداشلر ویدی امیرلر وایکی اولیلر کبی .

۲ - نجی ، اادات جمع عدده التحاق ابتدکی برلرده
 معدودهده الحاقی جائزدر : شوبنانک تعمیرینه بیکلرجه غروشلر
 کیتدی کبی .

دیگر :

در اولور هر [قطراتی] فم افعاده بيله

فیضیاب کرمی اولسه صحاب نینسان

[شناسی]

[هر] ادانک مدخولی مفرد اولمق ایجاب ایدرکن جمع ایراد
 ایدلش ، فقط مدخولی علم اولورسه جمع اوله رق ایرادی صحیحدر :
 « فی الحقیقه هر ادبیات اوقویان ادیب اولمق لازم کلپور » ترکینده
 اولدینی کبی .

دیگر :

« دودمان رسولیه دن ملک اشرف اسمعیل عنندنه نائل
 حسن تالی . . . »

[ترجمه مقدمه قاموس]

موصوف مؤنث دکل ایکن صفت تأنیث ایدلش .

تذیهات

۱ - نجی، بیه، علیہ، سنیہ، عامرہ صفتلری مستثنادرلر.
 بو صفتلر شیء آخره اسلوب عربی اوزره مضاف اولدقلری زمان،
 موصوفلری مذکر دخی اولسه مؤنث اوله رق ایراد اولنور؛ فقط
 [عامرہ] کلمه سنده کی بو استثنایت اما کن رسمیه دن برینک اتیمه صفت
 بولندیغی زمانه منحصر در: اصطبل عامرہ، طرف بیه لرینه، جانب
 علیہ لرینه حضور سنیہ لرینه کبی. بو قاعده سنزک عذوبت تلفظ
 داعیه سندن نشأت ایتمش اولسه کرک. صوک اوج ترکیده کی صفتلرک
 موصوفلری طرف، جانب، حضور اولیوب انلرک موصوفلری
 مقدر بولنان [ذات] کلمه سی اولق احتمالی ده واردر، بو حالده شو
 ترکیلر قاعده یه موافق دوشمش اولورلر.

۲ - نجی، بعضاً موصوفک ماصدق ملاحظه اولنهرق
 صفت مؤنث ایراد ایدیلمور: همشیره عزیزم کبی. فقط بو کبی
 مواضعده استعمال رهبر اولدقجه خلاف قیاسه عدول ایدیلمور.
 ۳ - نجی، موصوف مؤنث اولدیغی زمان صفتی مؤنث
 قلیق استعمال شایعدر؛ مع مافیہ کرک نثرآ کرک نظماً شو مطابقته
 رعایت اولنمدیغی ده واردر: سنه جدید، میاه لذیذ کبی. نفی نک:

رونق سلسله عثمانی

مصر اعنده ده مطابقته رعایت اولنمیشدر.

دیگر:

«وبعدہ ایلیجی مرسومک بالانفعال قطع مخابره اینہ...»
[ماکف پاشا]

اسلوب فارسی اوزرہ بولسان ترکیب توصیفیدہ کلمہ ترکیہ
موصوف دوشمش . اوتاغ ہایون، آلی والای والا، اغای مرقوم کبی
ترکیبیر مستتنا اولوب بشقہ لری بونلرہ قیاس ایدیلہ منز .

دیگر:

«اغور دولت علیہدہ اصل فدای جان ایدن...»
[رشید پاشا لایمہ سی]

ترجہ کلمہ اسلوب فارسی اوزرہ مضاف قلنمش .
[قیودان دریا] کبی ترکیبیر مستنادرلر .

دیگر:

«سار معتبران صناید اوجاق...»
[طاصم افندی]

[اوجاق] کلمہ ترکیبہ سی اسلوب فارسی اوزرہ مضاف الیہ
واقع اولمش . آخرلرینہ ادوات ترکیہ لاحق اولمش کلمات عربیہ
وفارسیہ بی اسلوب فارسی اوزرہ مضاف الیہ قلمقودہ بونک کبی در:

طور کستاخلق ایندیردی بکا یاس اتم
[اشرف پاشا]

رئیس القرائق، رئیس الکتابلق، رئیس الشعراالق، اسپر
التفانکز کبی ترکیب شومصراعده کی ترکیبه بکره مزله، زیرا بو
ترکیب لوده کی اداتلر اضافتدن صکره کلمشدرلر. انک ایچون بوقیل
ترکیب موافق قاعده لر در: _____

دیگر:

«[مسافرة شهر مزده بولنان] . . . قرالی حضرتلرینک
برادرلری فحامتلو . . . قونت جنابلری، برابرلرنده پرنس . . .
جنابلریله مهماندارلری . . . حضرتلری اولدقلری حالده هرکه
فابریقه هایوننه عزیمت ایلشدرلر.»

[بر غزته دن]

ترجیه اضافت لامیه لرده [۱] صفت کبی وسائر کبی مضافه

[۱] فاتح زماننده، فاتحک زماننده؛ رشید پاشا لایحه سی، رشید
پاشانک لایحه سی؛ استانبول زقافلری، استانبولک زقافلری؛ محله بکچیسی،
محله نک بکچیسی کبی ترکیب اضافیلردن آکلاشیله جنی اوزره ترجیه
اضافتلرده ادات اضافت اولان صاغر کاف ذکر اولغزسه عقل، مضاف
ایله مضافک بمعنی شیء واحد کبی، ادات اضافت ذکر اولغزسه
مضاف ایله قید و مضاف مقید اولق اوزره انلرک هر برینی آری
ملاحظه ایدیور. ایمدی ترجیه مزده شوایکی نوع اضافتدن اولکی نوعی
اضافت اتصالیه و دیگر نوعی اضافت انفصالیه ایله تسمیه ایتمک معنأ
ولفظاً دها مناسب ایدی کورونیور. مع مافیله اضافت لامیه و اضافت
بیانیه تعبیرلری تقرر ایتمش اصطلاحادن اولوب ارتق مناقشه اولنه.
یه جفدن شاید لزوم کورینیورسه بولرک بالکرتعریفلری تعدیل و تصحیح
اولور.

متعلق بولنسان قيود مضاف اليه اوزرينه تقديم ايدلاكلري
 صورتده، مضاف ايله مضاف اليهدين هانكيسنه تعلق ايلديكي
 عبارته آكلاشيله ميه جق اولورسه بو قبيل قيدرلك مضاف
 اليهدين صكره ايرادي ايجاب ايدركن بومثالده مضافه تعلق ايدن
 صفت شو محذورك وجوديله برابر مضاف اليهدين اول ايراد
 ايدلمش . اكر [. . .] قرالى حضرتلرينك مسافره شهر مزده
 بولنان برادرلري . . .] ديمش اولايدي التباس مندفع اوله رق
 مقصد واضحاً تعين ايدردي .

ديگر :

بو زمده قالمش سن و بن

[فضولى]

بومصراعده ايكي تركبه كلمه آره سنه واو موصوله كاش .
 متعاطفيندن يالكر برى كلمه تركبه اولسه ينه بويلا در . فقط تك
 و تنها، آج و بيغلاج، جان و كوكلدن كبي تركيب مستنادر لر . اوزباوز،
 كون بكون كييلرده بونلرك نظيريدر لر . بونلرك وارد اولدقلىرى
 مواضعده مؤدالري عينيلا و تماميله افاده ايدمك مرادقلىرى
 اولديغندن بوكي تعبيرات شايعة ضروريه يني دائرة فصاحتدن
 اخراج ايتك لسانى تضيق ديمكدر .

دیگر :

« عثمان زاده تائب [الماس محمد پاشانك] ترجمه حالنده
[متناسب الاندام] تعبیرینی قولانمش . بن تائب کبی مشاهیر ادبا
و خصوصیه اعظم علمادن معدود برذاتك قولانندینی کله لرده عربی
فارسیدن تفریق ایتدیکنی زرده دن دوشونیم . »

اندام کله سی فارسی ایکن معرف باللام اوله رق اسلوب عربی
اوزره مضاف الیه قلنمش . فقط بعض جهله کتابك قولاندقلمری
[بالکرفت] ، [لاجل الفروخت] مثللی تعبیر و ترکیبیر مثلزده کی
ترکیب اضافی کبی یالکر قاعده بی تجاوزجهتیه دکل ، بوقیل تعبیر
و ترکیبیر حسن طبیعت نژدنده منفور اولاق اعتبار یله ده نقیصه دار
درلر . بنساء علیه [متناسب الاندام] ویا [مطبوع الاندام] ایله
اوته کیلر آره سنده نظر ذوق سلیمده طاغیر قدر فرق وار . بونلر
مطبوع و متناسب ، تقلید اولمازلر سه ده تقدیر اولنورلر . اوته کیلر
ایسه منفور و مستکره اولوب نه تقلید نه تقدیر ایدیلورلر .

دیگر :

لایقیمی که شاعریم دین ذات

فرق ایتیه مخرج حروفات

مخرج حروفاتی دیمک .

دیگر :

« حضرت داود اول سفینه ده کی بازرگانلری احضار! و سؤالنده
 جوالی و نذر لرینی مقر و معترف اولملریله حضرت داود اول جوال
 ایله دقیق بو خاتونک ایکی نفر یتیم لرینکدر حق تعالی انلرک جوالیله
 سزه سلامت احسان ایلدی غیری سزده نذر ابتدیگکرمالی اول
 یتیم لره و یرک دیدکده . . . »

[تاریخ کاشن معارف]

شوصوک ایکی مثالدن برنجیده اشارت اولندیغی اوزره اغراب
 طوغری دکل . ایکنجیده ایسه [احضار] کلمه سی [دیدکده] کلمه سنه
 زبط ایدلشدرکه بوده طوغری دکل . حق عباره [احضار ایدوب
 سؤالنده] دیمک ایدی . ایشته عبارده ده بوقیل ربطجه خله دخی
 ضعف تألیف دینور . ذهن بوکجه عباره لری بشقه معنایه حمل
 اتمز ، وهله یا کاش اولدقلرینه حکم ایدر . بناء علیه فساد تألیف دیه
 آریجه بر اصطلاحه حاجت یوق .

ایکنجی قسم ضعف تألیفک منشأ لرینی تمامیه کوسترمک
 صرف و محوک وظیفه سی در ، بوراده مقصد ضعف تألیف
 نقیصه سنی ایضاح اتمکدر؛ امثله مسروده ایسه بومقصدده کافی
 اولدیغندن بوقدرله اکتفا قلندی .

بعض اهل معانی دیورلر که نحو ایله منطق آره سنده اولقدر قوی بر رابطه واردر که قواعد موافق یازمنی اوکرنک تامیله طوغری تفکر ایتمکی اوکرنک دیمکدر ، بعضاً قاعده ده اولقدر انتظام اولور که ترکیبده برخطا ایتمکله لابد فکردهده بر خطا ایدلمش اولور . بو رایه کوره ضعف تألیف ایله تعقید لفظی آره سنده عموم و خصوص من وجه اولق لازم کلور . طوغری یازوب سویله مکی طبیعت ایدنک ایچون نحوک مطالعه سنه اجله ادبانک قرائت آتارینی دخی علاوه ایلدی وقاعده واستعمالدن خارج کورون افاده لره هر زرده تصادف اولنورسه انلردن احتراز ایچون دقت واعتنا ایدلملی در .

اخطارات

- ۱ - نجی ، بعض ادوات بری برلری مقامنده استعمال اولنورلر: صحافخانه یه کتاب المغه کتدی؛ علوم ریاضیه یه آشنادر؛ برسنه در مکتبه دوام ایدیور کچی که کتاب المق ایچون کتدی، علوم ریاضیه بی بیلور، برسنه دنبرو مکتبه دوام ایدیور دیمکدر .
- ۲ - نجی ، ایکی عامل تناسخ ایلدیکی ، یعنی عباردهده برکله اولوب ده مختلف التأثير بولسان ایکی عاملدن هر بری اوکله نک

کندینه ربطنی ایجاب ایلدکده بعید بولنان عامله ربط اولنورده
 قریبک معمولی اضممار ایدیلمور، شوشرط ایلهکه عباره نك سلاستی
 اخلال ایتمیه؛ سلاستی اخلال ایدرسه قریب بولنان عامله ربط
 اولنورده بعیدک معمولی اضممار اولنور .

« بونک اوزرینه سقراط ایراد ابتدیکی مَنَلک انلری غایته
 اغضاب ایدوب حقنده فوق الحد خصوصتیرینی دعوت ایتمش
 اولدیغنی اکلادی »

[مَنَلک] لفظی [اولدیغنی] کلمه سه مربوطدر . اگر
 قریب اولان [ایدوب] کلمه سه ربط ایدلمش اولایدی [مَنَل]
 دینه جک ایدی .

« لغتله هرکسک بیلدیکی شیرلر ایکن معنای صحیحی نه اولدیغنی
 اکلالمق قابل اولمیور . »

[لغتله] کلمه سی بعید اولان [معنا] به مربوط اولایدی نظم
 عباره (لغتله هرکسک بیلدیکی شیرلر ایکن معنای صحیحی . .)
 طرزنده اولمق ایجاب ایده جکدی که مخل سلاست اولدیغندن اندن
 عدول ایدلدی .

« سلطان سلیم بو مظفریت اوزرینه [تبریزده] برشانی
 آلائی ایله [داخل اوله رق] ، [بولدیغنی] احجاب معرفت
 و صنعتی پای نخته کوندرمش . . »

[تبریز] کلمه سنی [بولدیغی] کلمه سنه ربط ایچون آخرینه
کتورلمش اولان ادات ظرف ، آب روان کبی جاری اولان شو
عباره نك اوکنه سانکه برچوپ کبی ایرکیله رك انتظام جریاتی
اخلال ایتمش کبی کورونیور و بناء علیه عامل ناینک اعمالی آزاده
خلل اولق شرطیله مقید بولندیغی حقننده کی افاده منزی بومثال
بك واضح کوسته ریور .

۳ - نجی ، [نه - نه] نفی مکرری تعلق ایله یکی کلمه به تقدم
ایدر و عبارده دخی اوکله نك مثبت و یا منفی اوله رق ایرادی
تأیید ایله برقید بولنمازسه شو حالده انک ایکی صورتله ایرادینه
جواز واردر ،

مثال :

« نه فائده سی وارکه محاصره نك ایکی سنه امتدادی ومؤخرأ
دکز یولنك انقطاعی جهتلیله عکا خلقنده نه مهمات ونه ده
مقاومه اقتدار [قالدیغندن] مستحفظلر چاره سز استیمان ایندیله . »
دیگر :

« فطانت فوق العاده سنك اك زیاده سزاوار حیرت اولان
آری شودرکه غلباتی فاتح عنواتی اختصاص ایده جك قدر تکثیر
ایتدیکی حالده نه شرقده ونه غربده دولتی حدود طبیعی سنك
خارجنه [حیقارمدی] . »

بونی مکرر مسئله‌سی مهمجه مسائل ادبیه مزدن بولندیغی جهتله
بوعبد عاجزده شو مسئله‌یه دأر تتبع واستقرامی سوبله مک
ایستهرم .

نفی مکررک هر جزئی آری آری کله‌ره مربوط ایسه
او کله‌ر مثبت ایراد اولنور :

« . . . دولتجه عزلمزی نه انکلتزه لو تکلیف ایده بیلوب
ونه دول سائره تجویز ایده جکی ظاهر وباهر ایسه ده . . . »
[نصره]

نفی مکررک تعلق ایندیگی کله متعدد اولمدینی حالده اگر
او کله نفی مکررک مجموعنه تقدم ایتمشه منفی ، اگر وسطده
واقع ایسه مثبت ایراد ایدیور :

آثار وفا یوق نه بشرده نه ملکه

[روحی بقدادی]

خاموش نه آه ایدر نه افغان

مدهوش نه یول بیلور نه ارکان

[شیخ غالب]

کله لم شمدی او نفی مکررکه کله واحده‌یه مربوط اولدینی
حالده او کله آندن تأخر ایتمش اوله، بونده اوج صورت
واردر. صورتک بری بودرکه نفی مکررک بولندیغی جمله‌ده انک

مربوط اولدینی کلمه نك مثبت ویا منفی اولسنی ایجاب ایدر بر قید
بولنیه ویا خود او جمله ماقبله ویا مابعدینه مربوط اولوبده
ارتباط بو ایکی حالتدن برینی اقتضا ایتیه، شو حالده او کلمه نك هم
مثبت هم منفی اوله رق ایرادینه جواز وارددر، فاتح حضرت تله یله صلاح
الدینک تراجم احوالندن مأخوذ کچن مثالرده اولدینی کبی .
ایکنجی صورت بودر که نفی مکررک تعلق ایتدیگی کلمه نك
منفی اولسنی تأیید ایدر بر قید وارتباط بولنه، شو حالده آنک
منفی اولسنی لازمدر :

«... بوندن بویله شو مسئلهیه دأر نه تقریرده ونه
عهدنامهده والحاصل هیچ بر کاغذده بر حرف یازمق سلطنت
سنیهجه ممکن اوله میه جفتدن...»

[رشید پاشا]

بوچو جقده نه تربیه دن ونه سعی وغیرتدن بر اثر کورلیورکه
آدم اولسنی مأمول اولسون .

نه مدعی ونه مدعی علیه کلمه کلری کبی طرفلرندن وکیل
دخی کوندر مامشدر لر .

شو فقیر آدمه عالم یاردم ایتمشیکن نه آنک نه بونک
معاونت ومواسانده بولناملری هر کسک نفرتتی جلب ایتمشدر .

او چنجی صورت ایسه نفيك تعلق ایندیکی کلمه نك مثبت
اولسنی ترویج ایدر قید و ارتباط بولنمیدر که بوده انك مثبت
اوله رق ایراد ایدلسنی اقتضا ایلر: فلانك نه دنیا به نه آخرته
برار بر اینی یوقدر کبی .

۴ - نجی، عربیده صیغه اسم تفضیل مذکر ایچون [افعل]
ومؤنث ایچون [فعلی] در . بوسیغه نك شرطی، لون و عیب
ظاهری اولیان ثلاثی مجرددن بنا اولنمقدردر: زید افضل الناس
کبی. اگر لون و عیب ظاهری بولنان ثلاثی مجرددن و یا مزید آدن
اسم تفضیل یا بئلق ایسته نوره اشد، اقبج و امثالی کلمه لر ایراد یله
یا بیلور: هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ اسْتِخْرَاجًا وَبِإِضَاءٍ وَاقْبَجٍ عَمِي كَبِي .
اسم تفضیلده قیاس اولان فاعل ایچون مشتق اولمقدردر: افضل
کبی . بعض مواضع قلیله ده خلاف قیاس اوله رق مفعول ایچون
مشتق اولدینی ده وارددر: اشغل، اشهر، اعرف کبی .
اسم تفضیل اوج و جهدن بریله استعمال اولنور، یا مضاف
اوله رق یا خود [مِنْ] کلمه سیله یا خود مَعْرِفٍ بِاللَّامِ اوله رق ؛
زید افضل الناس، زید افضل من عمرو، زید الافضل کبی .
بناء علیه وجوه ثلاثه دن ایکینسی بریره کتورمک جائز اولمذینی کبی
بو وجوه دن خالی اولمقدده جائز دکلدر . انك ایچون [زید الافضل

من عمرو [دینیلہ مدیکی کبی] زید افضل [دخی دینیلہ مز . مکرکہ
مفضل علیہ معلوم اولہ ، او حالده اسم تفضیل بو وجوه ثلاثہ دن
هیج بری اولقسزین استعمال اولنور : الله اکبر کبی . بعض یرلرده
[من] کلمه سی دیگر وجهلرله برلشمش کبی کورینورسده اوکبی
یرلرده [من] تفضیل ایچون اولیوب تبعیض ایچوندر .

اسم تفضیل مضاف اولدینی زمان انک ایکی معناسی واردر .
برنجی معناسی بودرکه انکله مضاف الیه اوزرینه زیاده قصد اولنور :
زید افضل الناس کبی که زید ابنسای نوعندن افضلدر دیمکدر .
ایکنجی معناسی بودرکه انکله زیاده مطلقه مقصود اولور . بو حالده
اسم تفضیلک مااضیف الیه مضاف قلمسی اسم تفضیلی توضیح
وتخصیص ایچوندر . [نینا علیه السلام افضل قریش] قولمز کبی که
[افضل الناس من بین قریش] دیمکدر .

ایشته اسم تفضیل صیغہ سی مضاف اولدینی زمان انکله
یا لکز زیاده مضافه مقصود اولیوب زیاده مطلقه معناسی قصد
اولدینی یرلرده بولندیغندن « اشهر آثار علیه لرندن اولان
اندلس تاریخنده . . » ترکیبی مثللی ترکیب طوغریدر .
و ترکیب مذکورک مالی : آثار علیه لرندن اشهر الآثار اولان
یا خود المشهور آثار سنیه لرندن بولنان اندلس تاریخنده . . »
دیمکدر .

حق اسم تفضيلك زياده مطلقه معناسى لسانمزده بك شايعدر .
 افقر فقرادن فلان ذات ، اصلح صلحادن فلان ذات ، اعلم علمسادن
 فلان ذات ودها نيجه امثاللرى بومعناجه مستعملدر لر . شو حالده
 تبعيض افاده ايله ين [دن] اداتى شو تركيبلر امثالنده اسم تفضيلاره
 دكل ، جمع اولان مضاف اليه لرينه مربوط بولنديغندن تركيب
 مذكوره [دن] ادات تبعيضى مفرد اولان [اشهر] كلمه سنه
 ربط اتمك طوغرى دكلدر ديه بعضيلر طرفندن ايراد قلنان اعتراض
 اساساً وارد دكلدر .

۵ - نجى ، عبارده هنوز بر شيثك ذكرى سبق اتمكسز ين
 اكا [ضمير] ارجاع ايدلمسى در كه بوكا [اضمار قبل الذكر] دينور ،
 لسانمزده بويولده اضمار شايع اولمغله بويله مرجى كجه دن ضمير
 مقدر بولنان عباردر ضعف تاليف ايله انتقاد ايديله مز :

كلدكجه نقد هوشمى صرف ايدر كيدر
 چوقدر بزم محاسبه مز نوبهار ايله
 [نابی]

كلنجه وقت حاجت كچدم خاطر لر نندن هيچ
 انكچون بنده شمدي خاطر احبابدن كچدم
 [عونى بك]

مبحث مافوق القواعد

خطابی و یا خیالی برسوز دکل . . هر کسک نفسنده مبرهن
بر حالت . شو انسان که اکثر اوقاده نفسنی بیلامک در که لرینه
قدر تنزل ایدر ، بعض احیانده دخی بوکسلور ، یوکسلور ،
برجهان بلنده قدر اعتلا ایلر . بر عالم بالای معانی به طالار .
اوجهانده بر طاقم حقائق عالیه تماشا ایدر که بر مهابت و حیرت ایله
یابستون خاموش و دمبسته قالور ، یا خود اوجهان معنوینک بدایعنه
فریفته اوله رق الیری لوحه بیانه کچورمک ایستر . بودم دهشت
و حیرتده بو هنکام جوش و خر و شده ذهن او بدایعنه ناظر بولندیغندن
ترتیب الفاظ ایله مقید اوله ماز ، وارداته موافق الفاظی لسان
کنندی ملکه سیله کنندی کنندینه تنظیم ایلر . بونکچون بوکبی
احوال فوق العاده نادرأ قواعد لسانه مخالف تعبیر و ترکیب
ظهور ایستیکی اولور .

بعض یرلرده اولور که قواعد لسانه اتباع ایدلسه بر نکته
بر سر صنعت فدا ایتمک لازم کلور ، او یله یرلرده بالضروره
جانب معنی ترجیح اولنور .

اوقویا لریک کوکای شهادت ایدر که بوهرایکی صورتده قائل
و محرری طرفندن ظهوره کلن قاعده سزلاک قواعد لسانه آشنا

اولما مقدر دکل ، یا خود بیلدیکی حالده سهو ایتمکدن ویاتطیقنده
 اقتدار سنز نقدرده دکل . برحالت معنویه ایله ظهور ایتمش و یابر نکته
 ادبیه یه مبنی التزام اولنش . ایشته بوکجه تعیرلر و فقط یالکوز
 بوکجه تعیرلر ضعف تالیف ایله معیوب عد اولنمازلر . قلوب
 اهل بیانده انلرک حرمت مخصوصه سی واردر :

شاه ملکوت عرش یایه

ماه جبروت فرش سایه

بردر دیدی آشنای وحدت

صوح احدیت احمدیت

چون اول ما خلقدر اول نور

ثانی خدا دیسه مده معذور

[شیخ غالب]

حضرت شیخ شوصو کبیتی نظم آیده نه خوش یاد ایدلش :

ایلردی حمجد شبانگاه

قلبنده طورردی خشیه الله

هر نفسی طوتاردی اول پیبر

نفسیله حقوقیده برابر

عبدیت ایله ایدی مباهی
 اخلاقی ایدی بتون الهی
 برمکتبه اولدی کیم مداوم
 الله ایدی ذاتنه معلم
 وصفنده آنک جناب غالب
 بویقی نه خوش یازارمناسب
 چون اول ماخلاق در اول نور
 تانی خدا دیسه مده معذور

معذورم . فقط مستغرق موج احدیت احمدیت اولان
 جناب شیخ اومیم ساقطی دوشونمدیکی ایچون مؤاخذه اولنه ماز.
 یرتوباشانک ترجمه ابتدیکی مشهور « طفل نام » منظومه سندن
 شوپارچه بی ده اوقویه لم :

انهار رشاشه ریز نغمه
 اصوات طربقزای تی
 ابحار که موجخیز نغمه
 هر جنبشی بر ادای تی

صالمش بدری او ملکه اجلال
 همشیره سی هم نشین اقبال
 قوشلر کبی مادری آچار بال
 هر ریشه ویرر صدای تی

مترجم ناظمجه دخی معلوم که شو [تی] اضافت لری مخالف
 قاعده در. فقط سوزه برادای دلفریب و یرمش اولدیغندن جانب
 معنایی ترجیح والتزامه مضطر قالمش .

قصیده برآه شارحی فاضل خرپوتی :

فَمَا أَعْيَبَيْكَ إِنْ قُلْتَ أَكْفَقًا هَمَّتَا
 وَمَا لِقَلْبِكَ إِنْ قُلْتَ أَسْتَمِقُ بِرَمِّ

بیتتک شرحنده [ا کفقًا] تنیه اولدینی حالده فك ادغامی
 خلاف قیاس اولدیغندن محل فصاحتدر دیه ایراد ایتدیکی سؤاله
 دیگر شارحلر طرفندن ویریلن اجوبه بی حکایه ایلدیکی صروده
 ینه بعض شراحندن سویله روایت ایدیور : « کلمه مذکور منک
 فك ادغامه ایرادنده ناظم فاهمک انی لسان دهشت و حیرتله
 سویله یوب گویا برهان قواعدی تعقل ایتامش اولدیغنه اشارت

وارد در . بوجی احوال ایسه بیانده ظرافت عد اولندیغندن
جناب ناظم بو خلاف قیاسدن طولایی مؤاخذه اولنه ماز [۸].

جارالله العلامه محمود زمخشری سورة اسراده :

« قُلْ لَوْ أَنَّمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي »

« إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ »

« وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا » [۲]

آیت کریمه سنک تفسیرنده دیورکه : « [لو] اداتنک حتی افعاله
داخل اولمقدر ، اسمایه دکل . بناء علیه « لو انتم تملكون » قول
شریفنده ادات مذکوره دن صکره بر فعل کوزه دمک لازمدر ،
تقدیر کلام [اَوْ تَمْلِكُونَ تَمْلِكُونَ] در . ایددی برنجی [تَمْلِكُ]
اضمار علی شریطة التفسیر طریقیه مضمحلندی واکا متصل
اولان واولک ارتق اتصال ایدهجکی لفظ قالمدیغی جهتله اوده

[۱] خربوتی تک عباره سی شودر : « وقال بعضهم انه اشارة الى ان
الناظم الفاهم قال به بلسان دهشة وحبيران ، كأنه لم يتعقل قواعد
البرهان . ومثل هذا يمد ظرافة في البيان . فلا يماتب بسنان اللسان .
[۲] مبال منیق : حبییم انلره دی که اکر سز پروردگارم [جل شانہ] تک
خزائ رحمتنه اوبی پایان اولان خزائ رزق ونعمته مالک اولسه کر بتر
توکه نور قورقوسیه ینه بخل وامساک ایدوب کیمسه به نفعکر طوقنمزدی
انسانک بذل واتفاده الی صبیق در بوخصوصده بک مسکانه طورانور
اکثر بذل واتفاق عوض ملاحظه سیله در .

[أَنْتُمْ] ضمیر منفصله تبدیل ایدلدی . بو تقدیرجه [أَنْتُمْ] فعل مضمرک فاعلی و مذکور اولان [تَمْلِكُونَ] ده او فعل مضمرک تفسیری در . ایسته علم اعرابک اقتضا ابتدیکی وجه بودر . فقط علم بیانک مقتضای بودر که [أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ] ده اختصاصه یعنی شوحالت خسیسه شو بخل ، فرط ناسه مخصوص اولدیغنه دلالت واردر : چونکه برنجی فعل ، مفسری بولندیغی ایچون عباره دن ساقط اولنجه کلام مبتدا و خبر صورتنده کورنمش اولیور . یعنی تلخیص شرحنده تفتازانی نک دیدیکی اوزره « أَنَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ » قولمز منزله سنده قالیورده بو قولمز مبتدا و خبر اوله رق نصل اختصاص افاده ایدیورسه « لَوْ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ » صورتده اکا نمائل اولدیغندن بوده آنک کی اختصاص افاده ایله دیمکدر .

دیمک که مقتضای علم اعراب بشقه ، مقتضای علم بیان بینه بشقه .

سوره کهفده « فَأَنْطَلِقُوا حَتَّىٰ إِذَا أَبْنَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اِسْتَعْطَمُوا أَهْلَهَا » آیت کریمه سنده واقع « اِسْتَعْطَمُوا أَهْلَهَا » ترکیب شریفنده [اهل] لفظنک اعاده سنه دائر سوال مشهور واردر . بو سوالی بعض ادبا امام سبکی حضرت تارندن نظم آتیله صورمشدی :

رَأَيْتُ كِتَابَ اللَّهِ أَعْظَمَ مُفَجِّرٍ
 لِأَفْضَلِ مَنْ يُهْدَى بِهِ الثَّقَلَيْنِ
 وَمِنْ جُمْلَةِ الْإِعْجَازِ كَوْنُ اخْتِصَارِهِ
 بِإِعْجَازِ الْفَاطِئِ وَبَسْطِ مَعَانِيهِ
 وَلَكِنِّي فِي الْكَهْفِ أَبْصَرْتُ آيَةً
 فِيهَا الْفِكْرُ فِي طُولِ الزَّمَانِ أَعْيَانِي
 وَمَاهِي إِلَّا «سَطَعْنَا أَهْلَهَا» فَقَدْ
 نَرَى «سَطَعْنَاهُمْ» مِثْلَهُ بَيِّنَانِ

ترجمہ سی: کتاب اللہ، افضل آدمیان و ہادی انس و جان
 حضرت تلمینک اعظم معجزہ سی اولادینہ ایمانم وار. جملہ اعجازندن
 بری الفاظ کریمہ سنک ایجازی و معانی جلیہ سندنہ کی بسط
 و وسعتدر. بو کتاب مکرمدن سورہ کہفدہ تصادف ایتدیکم بر
 آیت کریمہ بی برخیلی زماندر دوشونیورم ترکیب و اعراجمہ بر
 درلو حل ایدہ مدم. او آیت کریمہ «سَطَعْنَا أَهْلَهَا» نظم
 شریفی درہ. بو ترکیب قدسی رینہ اهل قریہ بہ صفت اولہرق
 [سَطَعْنَاهُمْ] دنیلمش اولایدی بیاندہ اکا مماثل و معادل

اولوردی . شو حالده [اهل] لفظی اعاده بیوریله رق ظاهر دن
عدولک البته بر وجهی اولملی در .

بو سؤال نظماً و نثراً بر جوق جوابلرله حل ایدلمشدر .
تفسیر ابو السعودده شویله ذکر اولتمشدر : « ترکیب جلیل
مذکور اهل قریه یه صفت اولدینی تقدیرجه ظاهر دن عدول
ایدیلهدک [اهل قریه نیک مهمانسوازلکنن ابا ایدن او اهل
قریه نیک] ایکی کره ذکر بیورلمسی ، چونکه موسی ایله حضر
عایهما السلام اهل قریه دن ییه جک ایسته مش وانلرده اهل
قریه اولوب اوراده مقیم بولتمشدر کن حقوق ابناء سیله مراعاة
ایتمهدک اطعام طعامدن ابا ایتملری بک جرکین و بک لایقنیز
اولمغله بلکه انلری بو سوء فعللرندن طولایی زیاده سیله تقبیح
ایتمک سر ونکته سنه مبنی اولملی در . »

ابن اثیر مرحوم [المثل السائر] ک بر جوق یرلرنده بعض
ائمه نحو و صرفک ذوق بلاغته قارشى فکر و کفتارلرینی حکایه
ایتدکن صکره قواعد بشقه و اسرار بلاغت ینه بشقه اولدینی
جهتله انلرک بو حال و قاللرینه استغراب اولتماز دیر . برینده ده دیوردکه
اسرار فصاحت علمای علم عربیه دن [علم عربیه دیه صرف نحو لغت

وامتالی علومه اطلاق اولنور [اخذ وتلقى اولتماز . انلردن اخذ
وتلقى اولنه جق شیلر یا بر مسئله نحویه، یا صرفیه، یا بر کلمه
لغویه تک نقل وروایتی ویاخود بومقوله خصوصاً ندر. اما اسرار
فصاحتک، او اسرار ایله تمیز ایتمش رجالی واردر .

کتاب مذکورک تکریر بحثده بر نحوی ایله اولان مناقشه سنی
شویله حکایه ایدیور: «برکون بنمله نحویوندن بری آره سنده
[سوره قصص] ده واقع «فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ» نظم جلیلی
حقیقده بر مباحثه جریان ایتدی [۱]. نحوی دیدی که: اولکی
[ان] زانددر. اکر حذف اولنوبده [فَلَمَّا أَنْ يَبْطِشَ]
دینیله ایدی معنی دکشمیوب ینه بر ایدی. کورمیورمی سک
«فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ» نظم جلیلی که اورادهده
[آن] کلمه سی ذکر اولسون اسقاط ایدلسون ینه هر ایکی
صورتهده معنی بر. نحاة اتفاق ایتمشلردر که [لَمَّا] دن صکره و فعلدن
اول ورود ایدن [آن] زانددر. جواباً نحوی به دیدم که: مواقع
فصاحت و بلاغتهده نحاة صاحب فتوی دکلدردلر و نحاادن بولملریله
اسرار فصاحت و بلاغتهده آشنا اولملری لازم کلز. شبهه یوق که

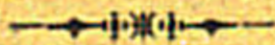
[۱] ابن اثیرک بو مباحثه سی رساله نیم ماهه تک ۶۸ نجی جز شده

ندرج اولان مقاله ده نقل ایدلمشیدی .

آنرا قرآن کریمه و کلام فصیحی عربیه [لَمَّا] دن صکره و فعلین
 اول [أَنَّ] لفظی وارد اولدیغنی کورملریله بول لفظک ورودی
 حالده معنی انک سقوطی حالده کی معنی کبی در ظن و زعمنه
 دوشه رک بول لفظ زائددر دیشلردر . حالبوکه حقیقت حال بویله
 اولیوب بلکه [لَمَّا] دن صکره [أَنَّ] لفظنک اسقاطیله فعل ورود
 ایتدیکی حالده او فعله علی الفور مسارعت قلندیغنه واسقاط
 اولندیغنی یرده ایسه فعلک وقوعنده تراخی و ابطاء بولندیغنه
 دلالت ایدر .»

 محرره

اهل نظم و نثره باق کیم سوزلرنده هب عیان
 هم قیاس و قاعده هم نکته و سر بیان
 ایتدی آنلر قواعددن عدول و انحراف
 معنی ملهم مکر ایجاب ایده دیگر لسان

تعقید

تعقید ایکی نوعدر: تعقید لفظی، تعقید معنوی.
تعقید لفظی، بر کلامک تألیف و ترکیبی لهجه اسانه موافق
و قاعده به معطابق اولدینی حالده مجرد سبک عبارده واقع خللدن ناشی
معنای مقصوده دلالتی واضح اولما مقدر.
بوده یا ترتیب ذهنی خلافتده اوله رق عبارده وقوعه کلن
تقدیم و یا تأخیردن نشأت ایدر.

شاعرک:

دوشونوردم او بیوک صحراده
بی خلق ایلمنی نهاده

بیتی ایله فضولی مرحومک:

کوانش لوحی دکل کوکده شعاع اوستنده زرین خط
فلک المش الینه بر ورق حسنک کتابندن

بیتی کبی که برنجیسنده معنای مقصوده: بن خالق ذیشانمی اوبیوک

صحرا ده يالكز اولديغ حالده دوشونوردم . ديمك اولديغني حالده
 [تھا] کلمه سی موقع طبیعیسندن تأخیر اولنه رق ظاهر عبارہ انی
 [خلق ایله یں] عاملنه مربوط کبی کوستردیکندن ذهن معنای مقصوده
 صعوبتله انتقال ایله . ایکنجیسنده دخی معنای مقصود: لوح شمس
 قبه اسمانده بر شعاع دکل، بلکه فلک الله سنک کتاب حسنکدن
 اوزری خط زرین ایله یازلمش بر ورق المشدر . ديمك اولديغني
 حالده نظم طبیعی بی اخلال ایدن بر چوق تقدیم و تأخیر لرك
 اجتماعندن ناشی ذهن معنای مقصودی پک کوجلکله استخراج ایدر .
 برده وارکه بر عبارده برشی دیگر بر شیشه مربوط بولنديغني
 حالده نظم عبارہ او شینک او جنجی بر شیشه قریب اولسنی اقتضا
 ایدر و بوقریبتده اوشینک شی نالته متعلق اولدیغنه وهم حاصل
 ایله . بو حالده ایهامی دفع ایچون او شی ایله شی نالته ارسنی
 کتابتده سجاوند و قرآتده سکتہ ایله فصل ایتملی در ، بوقسه
 عبارته ک جریان طبیعی تبدیل اولتماز .

صلاح الدین ابن ایوبک ترجمه حالنده کی شوقره کبی :
 « نورالدین ابن ایوبک کوستردیکی صورت موافقتدن بکده ممنون
 اولدیغنی حالده . . . »

بو عبارہ [ابن ایوبک کوستردیکی صورت موافقتدن نورالدین
 بکده ممنون اولدیغنی حالده] تقدیرنده اوله رق [نورالدین] اسمی

[اولمدینی] کلمه سه مربوط ایکن سوق کلام انک تقدیمی ایجاب
ایتمشدر، بوايسه اسم مذکورک [ابن ایوب] ترکیبیه موصوف
اوله رق [کوستردیکی] عاملنه متعلق بولندیغنه وهله اولاده
وهم حاصل ایندیکنندن بیان اولندینی وجه ایله فصل ایدملی در .

یاخود معاطله لفظیه دن، یعنی عباریه تشکیل ایدن جمله و ترکیب لاریک
متصل و متصل بری برینه زنجیریه رک اوزادلمسندن ایلری
کلورکه سوزک اواسطنه طوغری وارنجیه اوائلی، اواخرینه
طوغری ایلریله بنجه اواسطی خاطرده قالماز و بناء علیه لایقیله بر
مفهوم طویلانه ماز .

مثال :

• • • ایراد جدید طرفندن ضبط اولان مقاطعاتک قلبیه لری خزینه
میری به تسلیمی خصوصی ثبت دفاتر تبیین اولنوب مقاطعات محلوله انک
معقله لری مصارف میریه به مربوط و جانب دفتریدن ایراد و مصرف
اولنسی مشروط ایکن ایراد جدید طرفندن ضبطیه واردات میریه به
نقصان تطرق و بو صورتله خزینه بیرونه کسر و تدنی تحقق و اشبو نظام
ابتداسندن بهر سه محلول و قاضی اون کیسه دن زیاده مقاطعات قاضندن
ایراد جدید خزینه سنده داخل دفاتر حصول اولان مبالغ هر نه به بالغ
اولورسه دستورالممل ایراد جدید خزینه سندن هر سه تسلیم دفتری
شق اول اولق مشروط و صحائف دفاتر قانون جدیدده مضبوط اولدینه دن
سنه اولده طفسان درت بیک درتیوز بکرمی درت بحق فروش حاصل
و اشبو قاضک بش سنه لکی حساب اولندقدده درت پوک یتش ایکی بیک

یوز یکرمی بچق غروشه واصل اولغله بهر سنه تسلیمی مقید خزان
 شروط و مصارف جرائد معینه ایراد جدید خزینه سندن رؤیتله موقوف
 و فضل هر نه قاورسه سنه ده بر کره دفترله معروض درگاه پادشاه
 افلاطون و قوف اوله رق خزینه ایراد جدیدده محفوظ اولسی دقار
 قانونیه به مضبوط اولوب سفرل وقوعده مدخر اقبه بولتیق و هر تقدیر
 سفرل متمادی اولور ایسه دخی اقبه تدارکی فکرندن خلاصه بالفأما بلغ
 صرف اولتیق خصوصی دقار نظامیه به تمیق . . .

[عاصم تاریخی]

یاخود عباره آرد سنه اوزون اوزادی به ویا صیق صیق
 جمله معترضه لر حیولت ایتمسندن حصوله کلورکه ذهن معانی
 مختلفه آره سنده اورادن اورایه صیجرایه صیجرایه سلامت استقالتی
 ضایع ایدر . تعقید لفظی ذکر اولنان اسبابه منحصر اولیوب
 بو کبی دها بشقه حاللر ایله ده ظهور ایده بیلور .

تعقید معنوی ، کلامک تالیف و ترکیبده ضعف تالیف
 نقیصه سی اولمدینی و سبکنده خلل بولندینی حالده معنای مقصوده
 دلالتی واضح اولما مقدر . تعقیدک بو نوعی ، سوز بعضاً بسبتون
 معناسز اولتیق صورتیه تحقق ایدرکه سویله دیکی سوزی قائلک
 کندی ده کلایه مامسندن و یاخود بر فکر عمیق کوستره ایم سوداسندن
 نشأت ایدر .

مثال :

حاضر اول بزم مکافاه ایا مست غرور
 رخنه سنک سیه پنبه مینا دندر

[سامی]

شوا بکنجی مصراع اره مزده ابجد قدر متعارف و ما نوس
اولدینی و تالیف و ترکیبی ایله نظم عبارده ضعف و تعقید
بولمادینی حالده شاعرک نه دیمک ایسته دیکنه و قوف ظنم هیچ بریمزه
میسر اولما مشدر . مصراعک اک مَوَجَّه تاویلا تندن بری ده
[مینا ایله مقصود شیشه در . پنیه سی شیشه نک اغزیننه طیقانیلان
پاموقدر . پاموقدن بوکولان ایپ قاره طاشه تماس ایده ایده آنده
اثر حاصل اتمشدر] یوللو بری برندن بارد اولان سوزلر دکلی؟
پاموقدن پاموق ایپلکنه نه مناسبته انتقال اولنیور . هایدی
مناسبت وار دینه لم و پاموق ایپلکنک تما سیله طاشده اثر پیدا
اوله جغنی ده فرض ایده لم شیو حالده تأثر نیچون سنک سیاهه
تخصیص ایدیلیور و سنک سیاهله مقصود دیار بکرده مشاهد
اولان قاره طاشلرک چنتکلی اولان قسمی ایسه دینی تعیر اولنان
بو قسم قاره طاشلرده کی رخنه لر پاموق ایپلکنک تما سیله می حاصل
اولمشدر . بونلرک هپسی تسلیم و قبول ایدلدکن صکره یا ابکنجی
مصراعی برنجی مصراعه نه واسطه ایله ربط ایده لم .

دیگر :

عالمک جانی دکسک جان عالمسک هله

[نفی]

شو مصراعده دخی ضعف تألیف و نظم طبیعی به مخالف
 بر حال یوق، فقط حلی ناقابل ممالردن. تعقید معنوی نك بونوعه
 «بی مال» دینور. فکر عمیق کوسترمک خواهشی، اکثراً
 اکلامدقلری شیئی تقدیره میال بولنان عوام ناس نزدنده بویولده
 اثر لر حیرت فزا ومظهر تقدیرات بی انها اولور ملاحظه سندن
 نشأت ایدر .

یاخود معرفت ابراز ایدهم ویا ظرافت کوستره یم خواهشیله،
 کلامک بحسب اللغة اکلاشیلان معناسندن ذهن سامعک سهولتله
 انتقال ایدهمیه چکی بر معنای بعید قصد ایتمکدن ایلری کلور .

مثال :

درکه لطفکه کلم زیرا

سنی هر دم کوره بیلک دیلرم [۱]

[کلم] لفظنک بحسب اللغة معناسی معلوم . فقط شاعرك
 « زیرا سنی هر دم کوره بیلک دیلرم » دیه تعلیل ایتمسی قرینه سیله
 مقصدی [ایرلم] دیمک اولدینی اکلاشیلیور ؛ چونکه بر مجله

[۱] بو بیت شو بیت فارسینک ترجمه سی در :

من نمی آیم ازان درگاه تو

تا توانم دید دائم روی تو

کلمك اولجه اوراده بولنخامنی اقتضا ایدر، حالبوکه شاعر جانانی
 دائم کورمک آرزوسنده بولنیور، بناءً علیه انک درگاه لطفندن
 آیرلم دیمک ایسته یور. لکن [کلم] لفظندن [آیرلم] معناسنه
 انتقال نه قدر بعید! ایسته شویله بر ابراز معرفت، اظهار معلومات
 و فضیلت داعیه سیدرکه مقبول حسن طبیعت اولیان شو تعقیده
 باعث اولمشدر.

دیگر:

روی زردم بسته لب بسته سن خندان ایدر
 زعفران نوع نباتک خواجه نصرالدینیدر
 [نابی]

روی زرد، نظر ایدنلرک چهره سننده حزن واسف کبی
 ویا نفرت واستکراه کبی برناشاداق و خشنودسزلق علامتی پیدا
 اتمک طبیعی ایکن آنی رنگجه زعفرانه بکرتدکن و بو مناسبتله
 خواجه نصرالدین مقامنه قویددکن زکره بسته لب بسته بی اکا
 خندان اتمک یک بعید بر خیال اولوب ظرافت کوسترمک فکری
 بوکا باعث اولمشدر.

انشاده مقصد اصلی فكرك واضحاً كوسترلیسی در ، رهین
 تعقید اولان كلامده ایسه بو مقصد فوت ایدلمش اولور . ایمدی
 تعقید معایب كلامك برنجیسی اولدینی جهتله سوزك بو هجتندن
 خلوص وسلامتته ، و تعبیر آخرله سوزك وضوحنه یعنی صعوبتسنز
 در حال اكلاشلسنه بذل مجهود ایتمك ناطم و ناثرك اك برنجی
 وظیفه لری در ، سوز اولقدر واضح اوللی دركه كوش كوزلره
 اصل چاربارسه سوز دخی ایشیدنلرك ذهنلریته اویله جه
 چاریملی در . برسوز واضح اولینجه نه قدر حاز محاسن اولسه
 پهوده در ، قارئلرنده بر ذوق و نشوه حاصل ایتمز ، انلری
 ازعاج ایدر .

[فرانسز اصول بلاغتی] نام ائرده وضوحه دائر ذکر
 اولنان نقول و اخطارات آویزه كوش هوش ایده جك سوزلردن
 اولمغله زیره نقل اولندی :

وضوح ، اعتنا اولنه جق اك برنجی کیفیتدر ،

[فنلون] دیركه : « مجرد اكلاشلق ایچون یازی یازان بر
 آدمك فی الواقع اقدام و ظائفی ، نه یازد یعنی دفعه افهامله قارئلریته
 زحمت ویرمامکدر . »

[گشتی این] دخی شویله سویله یور : « وضوح اولدرجه ده اولملی درکه اکلایق ایچون ادنی بر دقت کفایت ایتملی وکونش نظره فصل چارپارسه فکر ومعناده ذهنه اویله چارپملی در . سامعک بزى اکلایه بیلسی کافی دکل ، وجوهدن بروجهده بیله بزى اکلایمیش اولماسی [یعنی بزى بالوجوه اکلایمیش اولمسی] لازمدر . »

[اوکوسنن] ایسه بوکیفیتک اهمیتنی شدتله التزام ایدرک دیورکه : « مقصدی تعلیم اولوق اوزره سوز سویله بن کیسه ، نه سویله دیکی اکلایمیدجه ، برشی سویله میخمال خامنه دوشمشون . اوکیسه کندینی اکلایمیان سامعه کویا برکله بیله سویله مامیش اوله جنی جهتله بوش یره کندینی یورمیش اولور . »

شوحالده برعباره معنای مقصوده واضحاً دلالت ایتمزسه اوعباره برنجی وظیفه سنده قصور ایتمش اولور . کلامک تعقیدی اکثریا فکرک برشیئی جزم و تیقن ایتمیوب آنده متردد بولنمشدن تولد ایدر؛ بو حالک زوالی ایسه استحصال معلوماته متوقف اولمقله هر زمان ، اطلاع حاصل اولمش شیئی سویله مک ملکسی اویله چارچابوق الله ایدیله مز .

[بو آو] دیورکه : « بعض کیسه لر واردرکه آنلرک افکار مظلمه سی دائماً سحاب کثیف ایله مستور بولندیغندن ضیای عقل

او افکار مظلّمی دلوب کچہ من . یازمہ دن اول تفکر ایتکی
او کرہ نک؛ زیرا تصور مزده آرزوق تعقید بولنجه ، تعیر بشقه
قصور لردن سالم اولسده ینہ تصوری تعقیب ایدوب لاُبد آندہ
دخی تعقید بولنور . کوزل اکلاشیلان شی ایسه واضحاً افادہ اولنور
و آنی افادہ ایدہ جک کلمات لسانہ سهولتہ توارد ابلر . «

[ژوبر] مزاح ولطفہ طرزیاہ شوپاہ سویلہ یور : « نیم
اکلامق ایلہ اکتفا اولنور سه نیم اکلامق یتیشورہ بوجالده
یازی یازمق ده قولایلاشور . »

فرانسز قومدیبی اشخاصندن برینک طبه دائر صاحبه صاپان
سویله یوبده [بو آلو] نک « قاتمرلی هرزه » تسمیه ایتدیکی نطق
آنی [مؤلیر] بومزاح ایچون پک کوزل بر مثال کتور مشدر :
« افندیلر ! قادینلرک مداواتی ارککلر ککندن دهاسهل
و آسان می در مسئله سی بین الاطبا بیوک و عالی بر مسئله در .
بعضیلری اوت ، بعضیلری خیر دیرلر . بنده هم اوت ، هم خیر
دیرم ؛ اخلاط کشفه ده کی انتظام سزلق که نسانک مزاج طبعیلر نده
موجود در ، عضو بیهمی نک دائما حس اوزرنده حکمران اولق
ایسته مسندن ایلری کلسنه نظر آ کورینیور که اطبانک بومشله ده
اختلاف آراسی دائره قمرک حرکات منحرفه سنه تابعدر . »

فقط شوراسی خاطر نشان اولی در که بعض کلام عالی حقائق عمیقہ بی تصویر ایلدیکندن محتاج تأمل اولور . بعض سوزلردخی مسائل فیه دن باحث اوله رق مؤدا سنه هر کس سهولتله انتقال ایدمه مز . بعض تشبیه و خیالدر اولور که غموض و خفا لرندن ناشی آنلری ده اوزون اوزادی تدقیق ایتک لازم کلور . بو کبی معانی به وهله انتقال ایدمه مامک ممانک مبهیتندن دکل ، بلکه سامعک اسباب مذ کوره به مبنی معنایی دفعه احاطه ایدمه مامسندندر . انکچون احوال مذ کوره به باقوبده بو کبی سوزلرده تعقید معنوی واردر دیک قطعاً صحیح اوله ماز .

« أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا »

« فَأَحْمَلَتِ السَّيْلُ رِبْدًا زَائِبًا — الْآيَةُ »

بو عالی حقیقتک تفکر به حصه مند انتباه اولمق ایچون عقل

بشر درین درین طالار .

« ای حکمای معالی اتما سز که بزه بعد مجردده اجسام یکدیگری نصل قاعده به توفیقاً جذب ایتدیکنی سیاراتک حرکاتنده مساوی زمانلرده قطع اولنان مسافات نه نسبتده ایدوکنی

قننی منخیلرک نقاط مزدوجہ لری بولند یعنی سیاراتک
 محرک لری اوزرنده رسم ایندک لری منخیلری انسان وحدت
 وجودی اصل تصور ایده بیله جکنی روح ایله جسم یکدیگری
 یانہ قولش ایکی ساعتک برلکده ایشلی قیلندن اوله رق
 بالارابطه بری بریله مناسبتده اصل بولنه بیله جکنی قننی کو کبرده
 سکنه موجود اوله بیله جکنی قننی حیوانات صورت فوق العاده ده
 وجوده کلدیکنی تعلیم ایدیورسکز . . . »

« او پر خورشید روحانیدر : ابعاد [مطلقه] ذی حیاتی
 اولان فکر نامحدود بشردن ضیاباش اولدینی عوالم تصویری الوان
 کونا کونی، اشکال رنگارنگی ایله نگاه [ابتصاره] اظهار ایدر. »
 سوز کونشه تشبیه ایله کونش بعد مجرد اینچندن ضیاباش
 اولدینی عالم لری الوان و اشکال کونا کونیه کو ستردیکی کبی سوزکده
 بعد نامتناهی ذی حیاتی مثابه سنده بولنان ذهن بشردن پرتوفشان
 اولدینی جهان معنایی اسالیب مختلفه ایله نگاه عرفانه عرض ایله دیکی
 برتمیل بداعتنا ایله تصویر اولنیورکه برمدنچک تماشای دلرباسنه
 طالندقدن صکره ذهن بو تشبیه و تمثیلک تدقیق ارکانه باشلار .

امام ماوردی دیورکه : « بر معنائک اکلشمامسی یا اکلادالات
 ایدن لفظده ویا اومعناده ویا سامعهده بر علت وسببه مبنی در .
 معنائک اکلشمامسنه لفظک سبب اولسی معنایی اخلال
 ایدر صورتده لفظک معنادن اقل ویا لفظک سامعی اوصاندیرر
 مرتبه معنادن ازید واطول اولسی ویا متکلم مقصدینی کتم واخفا
 ایتسیله در . شو اوچ صورتده معنایی تکلفله استخراج ایتک ممکن
 اوله بیلور ، فقط لفظک معنایی افهامدن قاصر اولسی متکلمک
 سوء فهمندن نشأت ایتسیسه آندن معنی استخراجی بک مستبعددر
 زیرا متکلمک اکلایه مدیغنی سامع بالطبع اکلایه ماز .

معنائک اکلشمامسنه بالذات معنائک کنیدیسی سبب اولسی
 ایسه یا او معنی حد ذاتنده بغایت محتاج تأمل اولسننددر ،
 بو حالده او معنی زیاده تأمل و مطالعه قلمخی دره ، یا خود او معنی دیگر
 بر معنایه مقدمه ویا نتیجه اولوب اکلشلمسی او مقدمه ویا نتیجه سی
 اولدینی معنایی مطلقا بر لکده مطالعه ایتکه توقف ایتسننددر .
 شو حالده او معنی مربوط اولدینی دیگر معنی ایله مطالعه ایدملی دره .
 فهم معنایه سامعک مانع اولسنه کلنجه ، اگر شو حال سامعک
 بحق و بلاهتندن ایسه بو برداء عضالدکه دوا ناپذیردر . اگر
 صامعک معنایه انتقال ایده مامسی غم و غصه وسائره کبی صحت

تفکره مانع اوله بيله جک عارضه لر ايله ذهني مشوش اولمسندن
 نشأت ایدیورسه او عارضه لرک ازاله سنه اعتنا ایتلی در . «
 [انهی بالاختصار]

شوراسی ده ییلغلی درکه برسوز قیسه اولسون اوزون اولسون
 تعقید لفظی ومعنویدن سالم اولنجه آنده وضوح بولنور، و برسوز
 واضح اولنجه تعقید لفظی ومعنویدن سالم اولور؛ یعنی وضوح
 صفت ایجابیه و تعقیددن سلامت صفت سلییه اوله رق برکیفیتک
 عین صفتلریدر، برینک محقق ایتدیکی برسوزده دیکری ده ۴۳ حال
 محقق ایدر، بری برلرندن انفکاک ایتزلر . یوقسه بر اوزون
 سوز فرض ایدلسونده اوسوز تعقیدک شو ایکی نوعندن سالم
 اولدینی حالده صورت تألیفجه بعض شرائطک فقدانندن ناشی
 واضح اولسون، بویه احتمال اولماز. معقد اولمیان سوز لاید
 واضحدر، قیسه اولسون اوزون اولسون. والحاصل سوز واضح
 اوللی دینلرک مقصودی نه ایسه تعقیددن سالم اوللی دینلرکده
 مقصودی اودر .

تعقیددن سلامتہ و تعبیر دیگرلہ وضوحہ مثال :

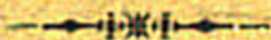
وار قدرتکہ لطفکہ ایمانم الہی

امید ایدرم نشئہ جاوید بقای

مرک ایتسہدہ ہریانمی ظلمتہ احاطہ

باقسم کوریرم پرتو خورشید بقای

[لامارنہن - متدجی اکرم بک]

مطبوعیت ، یعنی طبیعتك

مطبوعیت که سهولت دخی دینور، سوزك تكلف و تصنعدن
خالی اولسی در. سوز او یله اوللی که صانکه انسانك در و نندن طوغمش
کبی کورنملی، تکلفسزلك ایچنده بیک لطافت تماشاولنملی، او قورکن
کوکلر نیج ایتملی در. کویا که سوز ذهنه کندی کندینه توارد
ایله دیکندن بو کیفیت ایله منصف اولان سوزده «مطبوع» دینلادیکی کبی
صنعتسز قولایجه سوبلتمش کورندیکندن «سهل» دخی دینور.
فرالسز معانیونی دخی بو کیفیت طبعی عرب معانیونی کبی طبیعی
«naturel» نسجه ایدبورلر و سهولت «facilite» یعنی کندیسنده
صنعت مستور اولان اسلوب دخی انجق طبیعتکدن نشأت
ایلر دیورلر.

تکلف و تصنع بر محرر کندینی کندی ماهیتی و یا حدود
اقتداری فوقنده کوسترمکه چبالامقدر. بر اثر که آنده تکلف
و تصنع کورینور، محرر او اثری محریر و انشا ایدرکن دوچار
اولدینی صعوبته قارئلربی صانکه تشریک ایتمش اولور. سوزك

ذهنه گویا کندی کندینه توارد ایتمش اولسندن مقصد سوز
 دوشونلمکسزین سوزیلتمش دیتک اولمیوب بالعکس اینجه برصنعت
 ایله سوزیلتمش اولدیغندن دوشونلدیکی کورنما مکر .
 طبیعی اولان برسوزی قرائت ایدنلرده گویا اوسوز کندی
 قلبلرندن حکایه سوزیلتمش کبی بر خیال لطیف حاصل اولور
 و اویله برسوزی ایسته یجه کندیلری ده سویله بیلورلر سانورلر .
 فقط دیدیکمز کبی کلام مطبوعه خرده برصنعت بولندیغندن
 اویله برسوزیله مک دشواردر و حتی بعضاً متعذر بیله اولدیغندن
 کلام سهلک بونوعنه « سهل ممتنع » دینور .

شاعر شهیر ابواسحق الحصری [۱] آنک [زهر الآداب] نده
 شویله ذکر اولمشدر : « . . . وهذا الشعر يتدفق طبعا وسلاسة .
 قلت والكلام الحيد الطبع مقبول في السمع ، قريب المثال ، بعيد المنال ،
 انيق الדיباجة ، رقيق الزجاجة ، يدنو من فهم سامعه كدنوّه من فهم
 صانعه . . . » دیگر محلنده ده شویله بیان ایدمشدر : « . . . ولم أر
 احداً من العلماء بالشعر مثلاً العنابي بالعباس فضلا عن تقديم العنابي

[۱] آفریقاده واقع قیروان شهرنده تولد ایتمشده تاریخ ولادت
 مضبوط دکلدر ، تاریخ وفاتنده ده اختلاف اولوب بمضیلری هجرتک
 ۴۱۳ هجری و بمضیلری ۱۰۵۳ هجری سنه سی در دیمشدر .

عليه لتباينهما ؛ وان العتابي متكلف والعباس متدفق طبعا، وكلام
هذا سهل عذب وكلام ذلك متعقد كز، ولشعر هذا رقة وحلاوة
وفي شعر ذلك غلظ وجساوة . . . »

خزانه الادب صاحبي ديوركه : « سهولتي [تيفاشي] باب
ظرافته نسبت والحق ايدرك ذكر اتمشدر . بعضيلري آني
النجامة قاتشدير مشدر . ابن سنان الحقاچي ده [سرالفصاحة] نام
كتابنده سهولتي لفظك سبك واداده تكلف وتعقيد وتعسفن
خلوص وسلامتي در ديه تعريف ايندي . تيفاشي ديدني كه سهولت
شاعرك اويله الفاظ سهله آيان اتمسيدركه آزجق حسن ذوقه مالك
اولان ادبا نردنده اوالفساط ديكر الفاظدن تميز ايلر . بوكيفيت
صاحبك رقت نفسنه، حسن طبيعنه، سلامت رويته دلالت ايدر . »
بوني ديدكدن صكره ده شاعرك شوقولني :

اليس وعدتني ياقلبُ آني
اذا ما ثبتُ عن ليلى تُوبِ
فها انا تائبُ عن حُبِّ ليلى
فمالك كما ذكرتَ تَدُوبِ

سهولتك اك لطيف مثاللرندن اولوق اوزره ايراد ايله مشدر .

العقد الفريد [۱] ك «باب في تكليف الرجل ما ليس من طبيعه»
 عنوانی مجتهدن فقره آیه بی مختصراً ترجمه ابتدک :
 « دیدیلرکه فقه تفقه ایله وفصاحت تفصح ایله دکادر .
 [فقیه النفس و فصح الطبع اوللی در] زیرا متکلف طبیعتی
 زور لایه رق ایلری کتمک ایستدجه طبیعتک کیر یله دیکنی کورر .
 « الطبع املك » یاخود تعبیر دیکرله « الطبيعة اغلب » سوزی
 متفق علیه درکه طبیعت دها اوستوندر دیمکدر . بومعنايه اشارتبه
 بعض شعرا شویله دیمشدر :

کل امری راجع یوماً لشیئته
 وان تخلق اخلاقاً الی حین

هرشی طبیعتی اوزره جریان ایدر . تکلف هر خصوصده
 مذمومدر . جناب منزل الفرقان نبی اکرمه : « قل ما اسئلكم علیه
 من اجر وما انا من المتکلفین » بیوردی .

دیمشدرکه طبعنک غیر یله تطبیع ایدنی دأب و عادت چکوب

[۱] کتب ادبیه دن اوج جلد اوزره بر کتاب کران قیمتدر . مؤلفی اندلس
 هلاسندن [ابن عبدربه] دیه معروف اولان امام فاضل شهاب الدین
 احمددر . هجرتک ۲۴۶ سنه سنده طوغندی و ۳۲۸ ده وقات ابتدی .
 اندلسده قرطبه شهرنده مدوندر . کتاب مذکور هرده طبع ایداشدر .

آنی طبعنه رد وارجاع ایدر ؛ نته کیم صوینی قاینادوب براقسه ک
 طبیی اولان برودته رجوع ایلر و بر آجی آغاجی بال ایله طسلا
 ایتسه ک و بره جکی میوه ینه آجی در . «

شاعر حیدالقریبچه نفی مرحوم سوزینک مطبوعیتی ایله شویله

مباهات ایدیور :

منت اللهم که و یرمش او قدر استعداد

نظام ایچون انلزم طبعمه زور و ابرام

ایلم هر نه زمان فکره عزیزیمت ایریشور

کوشمه زمزمه زنگ برید الهام

ادبای عربدن بری ده شویله سویله مش :

ولست بنحوی یلوك لسانة

ولکن سلیقی اقول فأعرب

کتاب الصناعتین [۱] صاحبی « قرب مأخذ ، قریحه کک

[۱] صناعتین ، صناعتیک تنبیه سی درکه صنعت نظام و نثر مقصود در ،

بو کتاب فایت مفید بر کتابدر ، بونی بغداد ادا باسندن موفق الدین و فتیله اختصار

ایتمشیدی . مؤلفی دردنجی عصر هجری رجالندن ابو هلال حسن بن عبده

العسکری در .

سکا احسان ایلدیکی شیئی المی وایلریسنه قالقیشوبده بهوده یره
فکر و نفسکی یورماقدر « دیدکدن صکره » ایشته بوصفت
کلام مطبوعک صفتی در « دیمشدر .

ینه کتاب الصناعتین صاحبی شوپله سویله یور : « مغلوب
جهل اولان بر آلائی کیسه لر اتعاب فکر ایله مناسنه واقف
اولدقلری سوزی تقریر واستحسان ایدر اولدیله . آنلر برسوزک
الفاظنی قوری ، قبا ، خشین ، سومسز ، غریب بولورلرسه اوسوزه
فصیح نظریله باقارلر و برسوزده سلاست ، عذوبت ، سهوات ،
حلاوت کوررلرسه انی تحقیر ایدرلر . تیلزلرکه کلام سهل ، هرا
یتشیه جک درجه عالی منزلت و کوش جانه لذتله واصل اولور بر
بدیعه لطافتدر . بونکیچون دینلشدرکه سوزک اک جیدی [سهل
ممتنع] اولانی در .

فضل بن سهل نام ذات بلغادن عمرو بن مسعوده یی « عمرو
ناسک اک بلیغی در . انک بلاغتمندرکه هرکس آنک کبی یازمغه
کندنده اقتدار کورر ، حالبوکه میدان تجربه یه آتیلنجه اکا
یتشمک ناقابل اولدیغنی اکلار : « دیه توصیف ایتمشدر .

حسن بن مُخَلَّد بزه نقل ایدوب دیدی که ابراهیم العباس
نام ذات برکون طایسی عباس بن الاحنفک شو ابیاتی :

إِنْ قَالَ لَمْ يَفْعَلْ وَإِنْ سُئِلَ لَمْ
يَبْذُلْ وَإِنْ غُوتَبَ لَمْ يُغَيَّبِ
صَبُّ بِعَصِيْمَانِي وَأَوْ قَالَ لِي
لَأَشْرَبِ الْبَارِدَ لَمْ أَشْرَبِ

بزه الشاد ابتدی . صکره ده : بوشعر معناسی خوش ، لفظی
قولای ، استماعی طاتلی ، نظیری آز ، تشبیهی بلند و عالی ، بویله
برسوز سوبله مک ممتنع ایکن انسانی سوبلرم امیدینه دوشورر ،
قریب کورینور حالبوکه بعید ، سهولتی ایچنده دشوار برشعردر
دیددی . بزده دیدک که سزک بوتوصیفکر عباسک شعرندن دها
خوش دوشدی .

علی بن عیسیٰ نک توفیق [درکنار] ابتدیکی شوکلامده
[مطبوع سهل] اولان سوزلردندر :

« قَدْ بَأَغَتْكَ أَقْصَى طَلِبَتِكَ وَأَنْتَ غَايَةُ بُغْيَتِكَ وَأَنْتَ مَعَ

ذَلِكَ تَسْتَقِلُّ كَثِيرِي لَكَ وَتَسْتَقِيحُ حَسَنِي فَيْكَ . »

[انتهى بالاختصار]

ابیات آتیہ کلام مطبوعک الٰہ وجد آور مثالہ نندندر :

یارہ دلمش جملہ اولدی شادمان
 غم کیدوب عالم یکیدن بولدی جان
 جملہ ذرات جهان ایدوب ندا
 چاغریشوبن دیدرلر کیم مرحبا
 مرحبا ای عالی سلطان مرحبا
 مرحبا ای کان عرفان مرحبا
 مرحبا ای سر فرقان مرحبا
 مرحبا ای درده درمان مرحبا
 مرحبا ای بلبل باغ جمال
 مرحبا ای آشنای ذوالجلال
 مرحبا ای ماه وخورشید ہدی
 مرحبا ای حقدن اولمایان جدی
 مرحبا ای عاصی امت مجانی
 مرحبا ای چارہ سز لر اشقی

[مولد شریف]

عالم بیانده اک بارد اولان شی مطبوع اولیان ، یعنی جعلی
 و زوراکی سویله ن سوزلردر . بوقیل سوزلر شرفدن عاری
 و تأثیردن خالیدر . اصمعی بر بدوی به : « سبب ندرکه اشعار کزک
 اک شرفایسی مرئیه لر بکزدرد ؟ » دیه صورمش - بدوی ده « چونکه
 بز آنلری جکر من سوزان اوله رق سویله رز » دیمش .

بعض ادبا : « سزی سوز سویلر کن تکلف ایتمکدن تحذیر
 ایدرم . کوزل لفظلری ولطافت و ملاحظه متخلی معناری التزام
 ایدک . » دیه توصیه ایتمش ، بعضیلری ده : « سوز یورکدن
 چیقارسه یورکه تأثیر ایدر . دیلدن چیقان سوز قولقلری
 کچمز . » دیمشدر .

این عهد ربه دخی سویله سویله یور : « کزک نژده و کزک
 نظمده برشی که طبیعتکه مناسب و قریحه که ملایم دوشمز ، اوشینی
 اقتناص ایچون سوق ذهن ایتمه ؛ انی الله ایتمک ایچون خالقک
 سوزینی استعاره ایله کندیکلی یورمه . صنعت سنک ذهنکله
 مرازج و طبیعتکه ملتحم اولدقجه سکا نه بر فائده سی اولور ، نه فخر
 و شرف و برر .

فقرات آتیه [فرانسز اصول بلاغت] ندن نقل اولمشدر ؛

[آندر بو] بك كوزل سويله مشدر . ديوركه :

« طبيعتك بر كيفيتدر كه بتون مزياك اساسي در؛ تصور اناك تخيلاتك حسياتك حقيقي بو كيفيتدر، اويله بر حقيقت مكمله كه مؤلفه هيچ بر زحمت و كلفتي موجب اولماش كي كورينور : آزر تصنع، بو اولقدر قيمتدار اولان طبيعيلكي نحو ايدر؛ بر تصورده بر خيالده بر حسده تكلف و تصنع كورنمسيه او لطف و ملاحظت اودوق و حالات نحو وزائل اولور . . . »

طبيعت و حقيقتك عاشق سودازده سي اولان [فنلون] ك، بودلر با كيفيتك تعريف و توصيه سنه دائر افكار و گفتارندن دها طبيعي دها حقيقي بر فكر و تعبير هيچ بر فرده ميسر اولما مشدر .
فنلون ديوركه :

« ساده، سهل، واضح اولان و كويا اوزه نلماش كي كورون محاسن ايله اكتفا ايديله رك بر طاقم لزوم سنر زينات فدا ايديلورسه بك چوق شي قازانلمش اولور . مهارلقده اولديغي كي نظم و نثرده دخي لزوملي پارچه لر دن طبيعي زينتلر حصوله كلي در . هر زينت كه زينت مجرد در، زائد اولديغي جهتله آني افاده كز دن طرح ايدك . نقلت انداز اولان حشوباتك اسقاطيله بر شي غائب ايداشر اولماز . بر مؤلف كه متواليأ حد دن افزون صرف افكار ايتك ايستر، او مؤلف فكري اعصاب ايله فتورينه باعث اولور . بن اوقدر

اكتار ايدلمش فنكرلر ايستهيم ؛ اكر لطفأ حد اعتدالده بيان
 افكار ايدم جك اولورسه بكا نفس ألمغه وقت براقش اوله جفندن
 منتداری اولورم . بياني جاقان شمشكر كوزمی قماشدير بور : نیم
 ارادیم طاتلی برضیادرکه ضعیف کوزلمی یورمسون . بن اولقدر
 سهل اولقدر ساده بر بیان علوی ایستهرم که اوپک آز کیمه لرك
 الندن کله بیلدیکی حالده ینه ایلك نظرده هرکس او بیسان بلند
 مشقتسز حصوله کاشدر ذهابیله الدانسون . بن سویلی اولان
 سوزی باعث غرابت وحیرت اولان سوزلره ترجیح ایدرم .
 بن بر آدم ایستهرم که مؤلف اولدیغنی بکا فراموش ایتدیر .
 سون ؛ ایستهرم که او مؤلف ، اوراق وقتی نه محصول الهجم دیه
 یورکی تیر تیر نتره بن بر چفتجی بی ، کویله سوریسندن بشقه برشی
 بیله بن بر چوبانی ، طفل شیرخواری آغوش دقته باصمتس بر مادر
 مشفق کوزمک اوکنه کتورسون . ایستهرم که او مؤلف بکا
 بردوشونمک ویرسون ، اما کندینی و او کوزلم فکرینی دکل ،
 سویلتدیردیکی کیمه لری دوشوندیرتسون . «

طبیعیلك بر کیفیت ادبیه درکه عالم اخلاقده عفتك نزاكتی
 قدر نزاكتی واردر ؛ آز بر لکه طبیعیلك شرفنی اخلاص ایدر
 ولفظی و معنوی تکلف آنی بر ضربه جانستانه اوغرادر .

اون سکرنجی عصر میلادیده [وولتر]، زمانک علی العموم
افکار و کفتارینی شدتله مؤاخذه ایدرک دیورکه :

« برطاقم ضعیف التألیف، جعلی، بالاپرواز سوزلر بوکون
عالی استیلا ایتک درجه سنه کاشدرکه بو حال عصر سابقه رحمت
اوقودیور . فنلونلرک بوسسونه لرک ماسیلونلرک اوساده، سهل،
طبیعی اولان بیانلری مقامنه شمدی [قدرت بیان] صنعتی قائم
اولدی. کونا کون جلوه و شیوه لره مستغرق اولان قدرت بیانی
مارین و عابرینه بکندیرمک ایچون هر طرفدن صلا! چاغریلیور .
[موری] دخی برذوق مکمل ایله شویله سویله مشدر :
« یتک ایسترمی سکرکه باردندره؟ هرشی که مبالغه لی در، هرشی که
معقددر، هرشی که تزیناته و بالخاصه صنعت تضاده بوغلمشدر،
هرشی که اعجوبه نمادر، هرشی که معنادن خالی در، هرشی که آنده
تکلف و تصنع ایدیله رک کوزل فکر ادعاسی کورینور، بونلرک
جمله سی بارددر، وبالخاصه بر [کرمیت] کاذبه دن دهسا بارد
هیچ برشی بو قدر . »

طرز بیانی، برتأثیر خاص قائم زعمیله، بری برینه ارتباط
و مناسبی اولیان تصوراته، برطاقم نوظهور کلماته، بالاپرواز
تعبیراته بوغان مؤلفلردن مادام [ده، ستال] شویله فریاد و شکایت
ایتمشدر :

« بوجوه مؤلفر، نه بلاغته نه فکرة هیچ برشی قائم شویله
 طورسون حتی صنعتی اخلاص ایدیورلر . عطایای طبیعتی اکمال
 ایده جک یرده بالعکس بوجی تکلفاتله آنی اطفای ایله یورلر . »
 انسی

هر ملتک اهل ذوق خطبا و شعراسی عندنده تکلف و تصنعک
 نه قدر مقدوح و مذموم اولدیغنی اثباته شونقل ایندیگمز شواهد
 کافی در . ذاتاً طبیعت دشمنی هر آن بوجا ارشاد ایدیور . طبیعیلکک
 دشمنی اولان بونقیصه یالفظده و یامعناده اولور .

تکلف و تصنع لفظده ایکی صورتله اولور : اولاً ، احوال
 عادیده مشوش بر افاده غرابتنما استعمال ایدلدیکی وقت اولور .
 مثلاً بوجون بک یورولدیغمدن عربیه بنسدم دیه جک یرده ،
 بویوم مشقت توأمده بنای وجودم لرزه ناک تعب اولمغله کردونه
 سوار استراحت اولدم دیمک کبی .

تکلف و تصنعک بونوعنه لسانمزده [اصطلاح پارالامق]
 دینور . اجتناب اولغنی لزومی شبه سزدر ؛ فقط تهمکنم و یا تملیح
 مقاملرنده خوش آینده اولمق شرطیله استعمال اولغسندده بأس
 بوقدر .

مثال:

«عموماً بواج شیشه میل ایدنلر آزوقت ایچنده پک زیاده
منهمک اولوب کندیلرنجه هراقشام محبوب دل آراملری اولان
مکیفی آغوش معدویه المدججه وانکله بحار خیالاته طالمدججه راحت
ممکن اوله میور.»

دیگر:

«سطح ارضده سائر هواده طائر قعر بچرده مسترحیوانلری
مطبخ معرفتلرنده کونا کون حالله بالافراغ زیب کلوی اشتها
ودره لرده تپه لرده یتیشن نباتاتی دخی چیده دست مهارت ایدوب
انلره دخی استمزا ایلر لر.»

ثانیاً، بعض احوال معنویه ده بر طاقم غریب و مشوش
اصطلاحات فیه استعمال ایدلدیکی وقت اولور. یوقاریده غرابت
بختنده کچن شوققره کبی: «... وزوایای مثلته واقعه نك نسب
صغیه ایله اعظم اضلاعی اولان ضلع نالك عجیب الآثار هر تقدر
ظل افکن شکل انکار اولسه دخی...»

معناده دخی ایکی صورته تکلف وتصنع بوئتور: اولاً،
بر معنای مستبعد قصد اولندینی و یا خود لفظی برصنعت بدیعیه
ایچون معنی فدا ایدلدیکی وقت اولور.

اولکنه مثال :

پرتو خورشیدی صَمْتُکُ برده کیم دور فلک
بیره اورمش آفتابن ماه تابانم کوروب

پرتو خورشیدی ، شاعرک معشوقه سنی کورمه کله دور فلکک
یره چاریمش اولدینغی آفتاب دیه دوشونمک طبیعیلکنن و صدق
و حقیقتدن نقدر بعید ! حقیقتدن دها کوزل برشی اولمديغندن
ویالکنز حقیقت شایسته محبت بولنديغندن بیت مذکور مردود
ذریق سلیمدر .

ایکنجیسنه مثال :

خوان حقدر بوفلک مهریله مهدر ایکی نان
مهره کیسه دکامش مهدر اراده طوغره نان
هر نه دنکلو طوغره نوره دمبدم آرتار هان
نعمتک ارتسون دیرایسه ک طورمه سنده طوغره نان

[طوغره نان] جناسی ایچون کره قر طوغره ادیلیورکه

نه قدر واهی وعبث !

ثانیاً ، بارد نشیهار استعمال ایدلدیکی وقت اولور :

قر خمیره سی یاخود کونش مر بانی
بلور شاخی یا نخل لؤلؤ شهوار

ماه نور افشائیزی آتمک کبی یوغوروب مایه لندی ردقندن
 صکره جانانک صفای جسمنی بوخیل خیره یه ، ویاخود کونشدن
 مرتبایه رقی او آفتاب نازی کونش مرپاسنه بکزتمک هیچ بروجهله
 ندیم حسن طبیعت اوله ماز .

دیگر :

صانورلر کردباد خاک درگاه جلالنگدر
 فضای لامکان ایچره کورنلر چرخ دواوی

ممدوحک خاک درگاهندن متحصل قاصیرغهبی چرخ دواره
 بکزتمدن دها کلفتلی دها عادی دها بارد نه اوله بیلور ؟
 فقره آتیه ده دخی کونش طلوع ایله نشرانوار ایلدکده . .
 دیه جک یرده « شیرزر پنجه خورشید شاهقه کوهندن ظهور
 وکاو سیاه شبی دریده مخالف نور ایلدکده . . . » دینلش که کونشی
 التون پنجه لی ارسالنه و کجه بی قاره او کوزه ودها مناسبتر
 اوله ق نوری یرنجی بر حیوان پنجه سنه بکزتمکدن صکره ارسالن
 کونشه او قاره کجه او کوزینی آیدینلق پنجه سیله بارالامق ، تکلفی
 قدر طانسز بر تخیل و تمیلدر . صفوق بر خیال ایچون کبات نقدر
 اسراف ایلمش !

فصاحت فی المتکلم

فصاحت فی المتکلم ، برملکه درکه انکه متکلم هر آرزو
استدیی مقصدینی لفظ فصیح ایله افاده ایده بیلور .

ملکه ، نفسده رسوخ بولمش کیفیت دیمکدر . بوملکه ایله
متصف اولانه اصطلاح فنده [فصیح] دینور ، جمی فصحاء و فصاح
[کسر ایله] و فصیح [ضمینه] کلور . مؤننده [فصحه] دینور ،
جمی فصاح و فصاح کلور .

تعریفده ذکر اولنان « ملکه » قیدندن مستبان اولدینی اوزره
ملکه فصاحت اولمق سزین برکیسه مقصدینی لفظ فصیح ایله شویله بر
احیاناً افاده ایدیو برسه اصطلاح بیانده اکا فصیح دینور . بو عنوانی
احراز ایچون ملکه پیدا اتملی در .

تیمه

[امیل] مترجمی ترجمه سنک مقدمه سنده شیویه دیور :
 « بیلورم که فصاحت مرقلیسی اولنر بویله بریکی شیوه ده کتابت
 کوردکارنده تعجب ایده جکار . . » بشقه براننده ده « و بر مصلحت
 افاده ایدرکن بدیع و بیان فنلری قارشیدیر یله رق ابراز بلاغت
 ایچون اویله مشوش و متتابع الاضافات عباره لر یازمشلر که قاموس
 و فرهنگ اولمدجه انسان معناسنی استخراجه مقتدر اوله ماز» دیور .
 اگر مترجم بزمله برابر بورایه قدر سانی دکله مش اولایدی
 شبهه سز بویله دیمزدی . بلکه دیردی که [یکی شیوه دیدیکمز وضوح
 وسلاست انشا مکر بزم اسکی شیوه من ایش . اهل بیان
 فصاحتده اول باول وضوح و مطبوعیت لازم اولدیغنی صوت
 بلندایله ندا ایدیورلر که بونی فصحا و بلغانک سوزلرینی تتبع و تحری
 ایدرک سویله یورلر . معقد و مشوش سوزلر ممدوح دکل ، پک
 مدخول و مقدوح ایش . بوره نارفته به کیدنلر همان هر زمان
 اهل بیانک شدتلی مؤاخذه لرینه دوچار اولمشلر . بونلر فصاحت
 مرقلیسی ، ابراز بلاغت هوسکارانی دکل ، مکر کشور فصاحتی
 تخریب ایدیورلر مش . بز اسلافی کوزلجه مطالعه ایله بومقوله لر
 انلرک قواعد و تعلیماتی کوستره رک مؤاخذه ایمه من ایجاب ایدرکن بزده
 ادبیات یوق دیمکی وردلسان ایشلر که خطا اندر خطا . بعضیلری ده

ذوق بلاغته دائر مستخرجاً من يك نقصاندر صانیورلر؛ هایدی بر اثر
 لطف اولمق اوزره بوطنه مماشاة ایدم، یا انلر دوشونمیورلرمی که
 هرشی بدایت حالنده نقصان اولوب تلاحق افکار ایله بیانی تکمل
 ایتک قانون طبیعی اولدینی جهتله اگر قواعد بیانده دها محتاج
 ایضاح برجهت قالمشه اوده بزم همتزه قالمش دیمکدر . . .]

فی الحقیقه بیانده بعض فوق العاده طورلر، لفظی و معنوی
 زیب و زینتله وار؛ فقط اهل بیان طرفندن همان هر مجتهد
 تکرار ایدلدیکی اوزره بونلر ارکان فصاحت موجود اولدندن صکره
 مقامه موافق بولنق، سوق طبیعت ایله اولمق، افراط و اسراف
 ایتامک شرطیله اجرا اولنورلرسه ایجق مقبول اولورلر. بوده
 معنایی لطف اسلوب ایله قلبه ایصال ایچوندر. وضعیتلرنده کی
 تناسب تام ایله دوچشمانمز رخساره نقدر زیب وفر وریورلر،
 فقط بوندن بتون اعضانک کوز اولسی لازم کلدیکی کبی کذلک
 اقتضاسندن فضله صنعتلرله عبارته بی ملمع ایتکده لازم کلز.
 صنایعی اهل فن یرلی یرنجیه کوستره شلر، نصل اجرا اولنه جغنی
 ایضاح ایتمشلر، هنر بودرکه انلر حسن استعمال ایدلسون وسوز
 شو وصفه جسبان برطرز ذلفریبده بولنسون :

تزين معانیه الفاظه

والفاظه زائنات المعانی

لمحرره

برایکی سوز سونلکله اولیور آدم فصیح
اهل فنک قولى بومجئده بک واضح صریح
ذاتکه عنوان فخر اولمق ایچون نام فصیح
برطیعت حاصل ایت اسلوبی زیبا وملیح

تم الجزء الاول ویله الجزء الثانی

اصرار بلاغثدن جزء اولك خطا و صواب جدولی

صواب	خطا	سطر	صحیفه
تزیین	تزیین	۸	۷
تقریر	تقریر	۹	۵
معانیده	معانیده	۱۸	۸
بوله ماز .	بوله ماز .	۱۲	۳۱
اوزره	اوزره	۱۱	۳۳
بردرجه ده که	بردرجه ده کی	۶	۳۵
معنای خسیس	معنای خسیسی	۸	۳۷
قط	برده	۱	۴۳
الفاظ غریبه حکمنده اولان بو	بو قبیلنددر	۱۵	۳
درنجی قسم الفاظ قبیلنددر			
نهده دیگر بعض	نهده بعض	۱۰	۵۰
	[صواب ستوننده کوستریلن عنوان سهواً دیزلماش]	۱۱	۵۷
	لفظك معنی ایله ائتلاق		
صواب	خطا	سطر	صحیفه
اولور	اولور اولور	۱۰	۶۱
أَوْعَدَنِي	أَوْعَدَ	۸	۷۴
نظمده	نظمده	۷	۷۸
ویپردی	ویپردی	۱۰	۳
برنوروز	بونوروز	۸	۸۰
بان لایکون	بان یکون	۱۶	۸۶
	[اسان کندی ملکه سیله]	۱۲	۱۱۲
بلا تفکر کندی ملکه سیله	کندی کدینه]		
تقدیر	تقدیر	۶	۱۴۲

اخطار

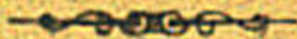
۱۰۰ نجی صحیفه ده کی مثاله نظراً ضعف تألیفك امری فی (مناجه
خل اولسون اولسون) دیه تصحیح اتمك ایجاب ایدیور .

اسرار بلاغتمدن جزء اولك فهرستی

صحیفه	صحیفه
۴۴ اهل بدعت طرفلرندن ایجاد	۳ اسلوب
اوانسان تعبیرات و فرانسز ادبایسندن تقاریر	۴ هرکس لوحه فطرتی بر بشقه نظرله تماشا ایدر
۴۵ نابینك [بهار آلود] ی	۵ الفاظك سامعه به نسبتله منزله سی
۴۶ عرفان پاشانك [ما بعد حیات] ی	۹ اهل و مسامحه ایله یازمق
۴۷ الفاظ دخیله	۱۲ فصاحت
۵۲ قیاسه مخالفت	۱۳ فصاحتك فی الاصل معنای
۵۶ افندم وكنندم امثالی كله لر . .	۱۴ فصاحت حقنده ابن اثیرك
۵۵ سمعه كراهت	تدقیقاتی
۵۷ لفظك معنی ایله ایتلاقی	۱۸ فصاحتك بعض اهل بیان
۵۹ نه غریب رموز و اسرار!	طرفندن اوصاف ایجابیه
۶۶ فصاحت فی الکلام	و بعضیلری طرفندن سلب و نفی
۵۵ تنافر کلمات	صورتیه تفسیری
۶۷ بانت سعاده قصیده سنك سبب نظمی	۲۰ فصاحتله کلام و متکلم و کله
۷۶ تتابع اضافات	توصیف اولنور
۷۸ اضافتله دائر الی تنبیه	۵۵ جمله و کلام نه اطلاق اولنور لر
۸۲ افعال و صفاته ادواتك توالیسی	۲۳ فصاحت فی المفرد
۸۴ کثرت تکرار	۵۵ تنافر حروف
۸۶ ضعف تالیف	۲۴ غرابت
۸۷ معرفه الله دائر استطراد	۲۷ غریب حسن و غریب قبیح
۱۰۴ بعض ادواتك بری برلری مقا .	۲۸ تنبیها
منده استعماللری	۳۱ صق الدینك جوابی
۵۵ ایکی حامل تنازع ایتدکده . .	۳۳ الفاظ غریبه حکمنده لفظلر
۱۰۶ [نه-نه] نفی مکرری	۳۵ نورالدین الجراحی حضرتلرینك منقبه علیه لری

صحیفہ	صحیفہ	صحیفہ
۱۱۰	[اشہر آثار سلیمہ لہندن] کبی	۱۳۴ فہم معنایہ مانع اسبابہ دائر امام
	ترکیب لہ طوغریدر	ماوردینک ملاحظہ سی
۱۱۱	اضمار قبل الذکر	۱۳۷ مطبوعیت ، یعنی طبیعیلک
۱۱۲	مبحث ما فوق القواعد	۱۳۸ اسلاف کرامدن تقار
۱۲۳	تعقید انظلی	۱۴۶ فرانسز ادب اسندن تقار
۱۲۵	تعقید معنوی	۱۴۹ تکلف وتصنع
۱۲۹	فرانسز اصول بلاغندن تقار	۱۵۳ تمہ
۱۳۲	بعض معانی وتشبیہات	۱۵۵ فصاحت فی المتکام

محل نوزیہی باب عالی جادہ سندہ (۲۰) نومرولو (دارالشفقہ)
کتابخانہ سیدر ، بو کتابک مقدمہ سبلہ مطالب عالیہ دخی محل
مذکورہ صائیلور .
